

Альманах

УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО

СОЮЗУ

НА ЮВІЛЕЙНИЙ РІК

1968

А Л Ь М А Н А Х
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

НА ЮВІЛЕЙНИЙ РІК

1968

1893

1968

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”
Джерзі Ситі — Нью Йорк

A L M A N A C
OF THE
UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION

FOR THE JUBILEE YEAR

1968

1893

1968

SVOBODA PRESS
Jersey City — New York

Обкладинка і мистецьке оформлення заголовних сторінок роботи артиста-маляра Богдана Титли.

Printed in U.S.A.

Svoboda — 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

THE STAR-SPANGLED BANNER

*O say, can you see, by the dawn's early light,
What so proudly we hail'd at the twilight's last gleaming?
Whose broad stripes and bright stars, thro' the perilous fight,
O'er the ramparts we watch'd, were so gallantly streaming?
And the rockets' red glare, bombs bursting in air,
Gave proof thro' the night that our flag was still there.
O say, does that star-spangled banner yet wave
O'er the land of the free and the home of the brave?*

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГИМН

*Ще не вмерла Україна і слава і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці, —
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу-тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, з козацького роду.*

ГИМН АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

*Далека Ти, а близька нам, кохана Вігзіно!
Як сонц з неба Твоїм ланам, Ти світиши нам водно,
Світи нам, Вігзіно, світи, кохана Україно,
Щоб знали ми, куди нам іти у слушную годину —
У бій, у бій
За світлий прапор Твій,
За Тебе, Україно!*

ЮВІЛЕННИЙ РІК

Рік 1968-ий — це справжній ювілейний рік, рік багатьох ювілеїв. Очевидно, що найбільший з цих ювілеїв, це 50-річчя вікопомного 22-го січня 1918-го року, коли Українська Центральна Рада в Києві своїм Четвертим Універсалом проголосила створення на українській землі силою і волею українського народу вповні суверенної і ні від кого незалежної Української Народної Республіки. У цьому, 1968-му році припадає і 50-річчя так само вікопомного 1-го Листопада 1918 року, коли західня вітка українського народу своєю силою і волею скинула вікове ярмо неволі та проголосила і встановила Західню Українську Народну Республіку із столицею у Львові, щоб несповна три місяці пізніше, 22-го січня 1919-го року „однині воєдино” злучитись з наддніпрянською Українською Народною Республікою в одну вільну і суверенну Соборну Українську Державу.

Великі це ювілеї, справжні Золоті Роковини. Але в цьому 1968-му році припадають ще й ювілеї інших подій, які попередили історичні акти 22-го Січня та 1-го Листопада і до них причинилися. Це — 100-річчя „Просвіти” і і 100-річчя Української Кооперації.

Із цими ювілеями сходиться ще один, який має посереднє відношення до всіх інших та який є наче синтезою і Просвіти, і Кооперації і Незалежності для того, що називаємо Американською Україною. Це — 75-річчя „Свободи”.

Усім цим ювілеям віддано деяку увагу в цьому ювілейному збірнику Українського Народного Союзу на 1968-ий рік. Очевидно, що кожна з цих подій, ювілей якої в цьому році відзначаємо, більше ніж заслуговувала б на окреме видання, і сподіваємось, що такі будуть. Видавши в минулому році ювілейний збірник „Золоті Роковини”, присвячений в цілості 50-річчю Великої Української Національної Революції, що завершилася актами 22-го січня і 1-го листопада, в цьому році УНСоюз публікує цей „Ювілейний Альманах” із присвятою для всіх цих ювілейних дат. Коли ж мова про 75-річчя „Свободи”, про нього тут тільки згадуємо, з'ясовуючи у переддрукованій із календаря на 1958-ий рік та відповідно достосованій статті історичні події 1918 р. на підставі повідомлень у „Свободі”. Про саму „Свободу” з нагоди її 75-річчя публікується окрема книжечка: «„Свобода” в минулому і сучасному».

22 СІЧНЯ 1918

Під небом в іскрах встав залізний День,
І Сварог на стени мезем промінно кинув —
Гей!.. Розкотились громом строфи кантилен,
І крикнула Земля: Од нині — Самостійна!..

І закризав у прапорах Майдан,
І заревли всі дзвони в кийській Софії —
На грифбі в бронзі знов ожив Богдан
І жили, сповнилися Народу мрії!

І поєдналися степи, й поля,
Й моря, і ріки, й гори в золотій мережі —
І знову, як колись, Дажбогова Земля
Свої мезами гриднів закреслила мезі.

Із золотом з'єдналася блакить
Під гуд гармат у переможному хоралі —
І рушили бригади і полки,
На ясну путь Трояню в хрусталевій далі.

Гримлять пісні в стенах під крок твердий,
Хвала рокозе в полі заралужним громом,
І ллється морем радість із грудей,
І в сонці тризуби горять, мезі, шоломи!

І серед моря люду став віщун,
Старий, сивоволосий Літонисець слави,
І на мезі слова до віщих струн,
Мов той граніт, поклав під світлий храм держави.

Залізний День піднявся на мезах
І гордо звів голо своє грізне до гину —
Двигнулись кметі знов на давній шлях —
Благословенна ж будь нам, наша Україно!..

Благословенна будь, Земле свята,
Насигена кістками, кров'ю і піснями —
Твій День горить промінням на хрестах
І на мезах Борців безсмертними вогнями!

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ Української Центральної Ради 22 січня 1918

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народна Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скількість хліба зменщується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убійників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й zorganizувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу, і посилає на нашу землю свої війська — червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те ж саме петроградське Правительство Народних Комісарів починає проволікання мира й закликає до нової війни, називаючи її „святою”. Знов поллється кров, знов нещасний робочий люду буде мусіти приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскорше.

Софійська площа і пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщуємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народних Міністрів.

І отсе, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народних Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку якихнебудь інших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі.

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народної Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народна Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною й демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при допомозі державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради — громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб установити таку владу, до якої мали б довір'я й яка спіралася б на всі ре-

волюційно-демократичні верстви народу, має Правительство додати до помочі самоврядування ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася з початком весняних робіт.

Лиси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народної Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народних Міністрів поручасмо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисл держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для обезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригноблених клясах надмірні капітали.

Відтепер Українська Народна Республіка бере в свої руки найважливі області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього поручасмо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, а також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само поручасмо установити державно-народну контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим клясам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передусім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народно-

го господарства Української Народної Республіки, а не для спекуляції й різномірної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокоїв у життю й недоволень продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються різні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада Народних Міністрів повинна безпошадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу, — карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22-го січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не всіємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найближчі тижні виконають, справлять і до остаточного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергично, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, — найвищий господар і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народної Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу і на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народними республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народної Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

Українська Центральна Рада

У Києві, 9 (22) січня 1918 р.

ПРОКЛЯМАЦІЇ

Української Національної Ради 1-го листопада 1918

ДО НАСЕЛЕННЯ МІСТА ЛЬВОВА!

Волею українського народу утворилася на українських землях
бувшої австро-угорської монархії

УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВА

Найвищою державною владою Української Держави є Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичному місті Львові і на цілій території Української Держави.

Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради.

Взивається населення до спокою і послуху тим зарядженням.

Під цією умовою безпечність публичного порядку, життя й матерку, як також заосмотрення в поживу вповні залоручається.

УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА

Львів, 1 падолиста 1918

Український Народе!

Голосимо Тобі святу вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19 жовтня Твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища влада, Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичному місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе! Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідимий мур при Українській Раді і відіпреш всі ворожі замахы на Українську Державу.

Заки будуть установлені органи державної влади в законному порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають

До населення міста Львова!

Волею українського народу утворено
влада на українських землях, вихідом
з австро-угорської монархії

Українська Держава

Національно-державною властю

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА

встановила в місті Львові

обійняла владу в столиці місті ЛЬВОВІ

і на цій території Української Держави

всіх державних установ, цивільних і військових органів
Української Національної Ради

всіх органів державної влади і виконує всі повноваження

всіх органів державної влади і виконує всі повноваження і всі інші повноваження

№ 1. 1918. 10. 1.

3

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА

Проклямація Української Національної Ради
з 1-го листопада 1918 року.

обняти всі державні, краві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати владу.

Де цього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені.

Всі вояки української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлені нею військової влади Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських вояків з фронтів відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до зброї українське населення має утворити боєві відділи, які або ввійдуть в склад української армії або на місцях зберігатимуть спокій, порядок, особливо мають бути оберігані залізниця, почта і телеграф.

Всім горожанам Української Держави без ріжниць народности і віроісповідання заporučається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншості Української Держави, Поляки, Жиди і Німці, мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, оскільки вони не стоять в противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й закріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього й тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програма будуть оголошені.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1 листопада, 1918.

ІСТОРІЯ 1918-ГО РОКУ У „СВОБОДИ”

АНТІН ДРАГАН

У 1968-му році сповняється 50 років з того часу, як український нарід своєю волею і силою посягнув по своє невід'ємне, бо дане йому Творцем право бути господарем на своїй землі і жити суверенним життям у своїй, ні від кого незалежній державі. П'ятдесят років тому, після століть неволі, український народ ясно і недвозначно передрішився, вивісивши національні прапори над столицями своїх земель: Києвом, Львовом, Чернівцями і Ужгородом, щоб через рік, 22-го січня 1919 року, пам'ятним Актом Соборности на Софійській площі в золотoverхому Києві „однині वोдино” з'єднати віками відірвані одну від одної частини Української землі в Самостійну Соборну Державу.

Здавалося б, кожний рік чимраз більше віддаляє нас від тих світлих часів української історії, бо кожний черговий рік додає до історії нову сторінку неволі. Але на ділі ті роки, які минають, не тільки не віддаляють, але зближають нас до того дня, коли українське передрішення з-перед 50 років уже раз назавжди перетвориться з мрії в дійсність.

о. Григорій Грушка
Основник і перший редактор
„Свободи”

У тій вірі і в такому переконанні весь український нарід, кожний українець і українка, де б вони не жили, відзначають ці Великі Роковини відповідно до обставин, у яких вони живуть. Зокрема, урочисто відзначають їх американські українці, і ці відзначування в останніх двох десятиріччях набрали вже не тільки українського, але й загальноамериканського характеру, підкреслюючи цим співзвучність американських ідеалів з тими, що були здійснені в Україні 50 років тому. Роковини 22-го січня відзначає тепер Конгрес З'єднаних Держав, відкриваючи свої наради в цьому дні молитвами представників українських Церков, а губернатори стейтів та посадиники міст, в яких живуть українці, проголошують в ці роковини Українські Дні, видають відповідні прокламації і закликають вивішувати на урядових будівлях українські національні прапори.

Американські українці завжди пишались тим, що вони, хоч живуть далеко і в інших, безмірно кращих обставинах, бо на волі, в країні необме-

жених можливостей, — все ж таки перебувають постійно в ідейному та духовому зв'язку з усім українським народом, глибоко переживають його долю, радіють його радощами і сумують його смутками. Найвимовнішим доказом цього може бути річник „Свободи” за 1918-го року, саме з того часу, Великий Ювілей якого в цьому році відзначаємо.

Рік 1918-ий був переломовий в українській історії і залишив нестерту печать на українській духовості, для якої немає океанів, немає кордонів та заслон. На це є багато доказів і пам'яток. Надзвичайно вимовним доказом цього і є річники „Свободи”, яка в цьому 1968-му році відзначає 75-річчя свого безперервного існування. Короткий перегляд річника „Свободи” за 1918-ий рік відновлює яскравий образ тих подій, що їх творив український нарід на рідній землі 50 років тому, і характеристичний для самої „Свободи” в її 75-річчя.

„Свобода” в 1918-му році появлялась три рази на тиждень, у вівторок, четвер і суботу, в теперішньому форматі, але на 6 і часом 8 сторінок. Усіх чисел того року появилось 153, разом на понад 1 000 сторінок друку. Головним редактором „Свободи” був тоді, з однорічною перервою від 1911-го року, покійний уже Осип Стеткевич.

„Річник „Свободи” за 1918-ий рік, ці 1 000 поживклих сторінок, задрукованих різними черенками — чи не найбільш об'ємиста і автентична історія того великого часу. Там бо справді, наче сейсмографом, занотовано кожний рух і відрух розбурханої української національної стихії, занотовано щиро і автентично. Річник „Свободи” — це справжня фільмова стрічка, на якій задокументований той історичний 1918-ий рік, з усіма його великими поривами й депресіями, з перемогами й поразками, світлами й тінями. Навіть сьогодні, відаленим від того часу на більше як одне покоління, не можна читати тієї живої історії без глибокого хвилювання, без глибоких переживань усіх радощів і

болів народження Держави. Передаємо за річником „Свободи” короткий огляд тієї великої історії в надії, що він допоможе читачам відчутти величність тієї доби в її 50-ті роковини.

Історія 1918-го року в „Свободі” складається з трьох головних частин друкованих матеріалів, а саме: з вісток про актуальні події, з коментарів на ті вісті та події і з статей з інформаціями, навітлюваними та вияснюваними подій, як і з всілякими вказівками та пропозиціями. З уваги на воєнний час, майже при всіх матеріалах, часом навіть при найменшій вістці, подано англійською мовою заввагу: „Правдивий переклад на англійську мову передано поштмайстрові в Джерзі Сигі”. Коли мова про джерела тих вісток — вони в більшості міжнародні, передавані найчастіше за американською пресою, хоч не бракує й оригінальних вісток з України, публікованих з великим спізненням. Характер і спосіб вміщування матеріалів, зокрема актуальних вісток, відповідний до їх важливості і сенсаційності. В кожному числі є великий заголовок через цілу сторінку найважливішої, переважно української події, а опісля дещо меншими літерами, але так само через цілу сторінку, ряд підзаголовків про подробиці чи дальші події. Уже з самих заголовків та підзаголовків можна збагнути, в чому діло, і слідкувати за розвитком подій.

Коли мова про редакційні коментарі, то вони в більшості до такої міри правильні, що під ними міг би підписатися кожний український патріот і сьогодні. Для характеристики становища „Свободи” до тодішніх подій на Україні можна згадати, наприклад, коментар при вістці про підписання миру між Україною і Центральними Державами в Бересті Литовському 9-го лютого 1918 р. Видно, що в Америці, Західній Європі і в Росії було багато критичних голосів на цю подію. „Свобода” зі свого боку коментує: „... Річ ясна, що Українська Центральна Рада находилась у такім

положенні, що мусіла заключити мир, коли хотіла рятувати нарід перед руїною. Заклученням миру УЦРада врятувала Україну перед руїною зі сторони большевицтва, як і перед руїною зі сторони центральних держав. Це може не подобатись Московщині і — як видно — не подобалось також деяким альянтським і американським газетярм. Але УЦРада мусить зважати на добро українського народу, а не на те, чи це подобається Московщині та газетярм в деяких державах...” Такий підхід, підхід під кутом ДОБРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ і ніщо інше, характеризує становище „Свободи” до всіх подій в Україні в цю бурхливу добу, як і впродовж всієї 75-літньої історії цього органу Українського Народного Союзу.

Можна сміливо твердити, що творення Української Держави, встановлення української волі так само цілковито полонило у 1918-их роках американських українців, як і весь український нарід. Це виразно віддзеркалює „Свобода”, із кожної сторінки якої гураганом вибухає радість, що „ми вже не раби, а вольні діти вольного народу”. „Як ми виходили з України, як ми покидали рідну землю — пише „Свобода” в різдвяній редакційній статті 1918-го року, — ми виїздили з тавром сина або доньки поневоленого народу. З таким тавром ми приїздили і на чужину. А нині? Нині українець і українка — це вже діти вільного народу, вільної України. І сьогодні перший Святий Вечір, коли ми так собі можемо сказати. Це перший Святий Вечір вільного українця і вільної українки! Прапори вільної української республіки мають над могутнім Дніпром і гомін вільної пісні несеться понад козацькими степами. Його чує серцем і душею кожний українець і кожна українка, де вони не жили б, на рідній землі чи тут далеко, на чужині...”

Між іншим, у тому ж різдвяному числі „Свобода” пропонує американським українцям, щоб вони в це перше українське Різдво на волі співали

Редактори і друкарі „Свободи” в 1897 році. Зліва: співредактор Деніс Пирч, друкар Деніс Мурдза, редактор о.

Степан Макар та друкар Василь Фекула.

на нуту: „Дивная новина” коляду, яку склав для них Іван Чагарин:

Щаслива година, весела новина;
Вже воскресла наша Ненька, славна
[Україна.

Вже злидні пропали, борці зі сну
[встали
І прогнали царя-ката, кайдани
[піввали

Прогнали недолу, уже нема болю,
Уже нарід український здобув
[собі волю.

Вже нема кайданів, розбились тумани,
Вже у Москву і Варшаву
[втікають тирани.

Никнуть темні сили,
[що кров нашу пили,
І встає вже сильне слово Тараса
[з могили:

„О, ви, мої діти, мої любі квіти,
Масте вже на Україні куди ся подіти.

Люби ж ти, мій сину, Неньку Україну,
І за неї ти борися до смерти-загину”.

У тому самому різдвяному числі „Свободи” є ще й кілька інших віршів „на нуту” коляд, а також парфраз відомих колядок вроді: „Нова радість стала, яка не бувала: самостійної України зіезда засіяла! Не в царській палаті нині цар проклятий, а в пустині, на Сибірі, як медвідь кудлатий...” і ін.

22-ГО СІЧНЯ 1918 У „СВОБОДІ”

З уваги на роковини, цікаво познайомитись з тим, як подія 22-го січня 1918-го року в Києві відбулась в американській „Свободі”.

Вістка про цю подію дійшла до Америки через Петроград щойно 27-го січня і була подана в „Свободі” з 29-го січня під одним з найбільших за всі часи її існування заголовків: „УКРАЇНЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ПРОГОЛОСИЛА ПОВНУ НЕЗАВИСИМІСТЬ УКРАЇНИ”. У підзаголовку, також через цілу сторінку, подано, що „Україна вислала 24-годинний ультимат до правительства большевиків”. У самому повідомленні, датованому днем 27-го січня, сказано: „Українська Центральна Рада рішила більшістю 508 голосів проти 4 проголосити цілковиту незалежність України. В проклямації УЦРада робить закид петроградським комісарам [правительству большевиків] за зволікання з миром та за накликування до так званої нової святої війни. Проклямація подає, що бажання України є жити в згоді і приязні з Румунією, Туреччиною і прочими сусідніми державами”.

Про дальші вістки в цьому числі говорять заголовки:

Україна вислала большевикам 24-годинний ультимат [домагаючись признання Української Народної Республіки і заключення з нею миру, погрожуючи, що в іншому випадку Україна заключить сепаратний мир з Німеччиною]; Німецький канцлер про переговори з українцями [надіється швидкого заключення угоди]; Граф Чернін про переговори з Україною [жадає для російської делегації

права брати участь у переговорах між Україною і центральними державами]; Австрія хоче від України збіжжя; Англія займе супроти України таке становище, як і супроти Росії; Кириня зі сторони харківських большевиків [відкидають вступну угоду української делегації в Берестю Литовським]; Большевики хваляться, що збіжжя під їхньою контролею; Большевики бояться, що Україна заключить сепаратний мир.

Вже в тому самому часі, в якому подано вістку про проголошення незалежності УНРеспубліки, „Свобода” сама зайняла становище до цієї події в своєму редакційному коментарі. Коментар говорить сам за себе і його передруковуємо разом із заголовком:

УКРАЇНА ПРОГОЛОШЕНА САМОСТІЙНОЮ ДЕРЖАВОЮ

Телеграма з Петрограду доносить, що Українська Центральна Рада проголосила цілковиту незалежність України. Під час голосування за цим заявилось 508 голосів, а проти цього було тільки 4 голоси. Це значить, що УЦРада заявила майже одногосно за повну самостійність української республіки. Коли зважити, що ще недавно майже ціла УЦРада заявила за союзом з Росією, яко федеративною республікою, то теперішня постанова УЦРади є радикальною зміною її дотеперішнього становища.

Ця зміна не сталася в Українській Центральній Раді з власної спонуки. Цю зміну викликала становище Московщини супроти України.

Україна вже має московського братерства аж занадто. Злучилася з царською Московщиною як вільна країна на правах автономії, — Московщина потоптала її волю і закувала український нарід у тяжкі кайдани. Боролися українці разом з москалями проти царської неволі, повалили царя і його бюрократію і здавалося, що оба братні народи будуть мати волю і оба будуть рішати свobodно про свою долю.

Але ні. Перше правительство князя Львова „дозволило” українцям учитися в рідній мові у школах народних і — кінець. Поза тим мала остатись стара московщина на Україні, але вже в ліберальній ліберії. Рух за автономією України москоським лібералам аж так далеко не сподобався, що грозили багнетами.

Прийшов до влади соціяліст Керенський, але і цей супротивлявся довго

автономії України, а українському війську відмовив права зборів, з якого московські війська свobodно користали.

Прийшли большевики. Ті знову „в засаді” признають українцям право не лише автономії, але й самостійности, а на ділі підпирають московсько-большевицький рух на Україні, який вважає Україну за кілька губерній, що належать до Московщини. І то ще як підпирають! Підпирають -- карабінами і гарматами! Проти українських жовнів, проти українських соціалістів — але не большевицьких — послають кулі. Пролівають кров українського робітника на те тільки, аби піддержати панування своєї партії і на Україні, аби Україна була частиною большевицької Московщини!

УЦРада, як могла, так старалась врятувати революцію демократії всіх народів Росії. Тому вона змагала до того, аби Росію перетворити у федеративну спілку народніх республік, на чолі якої стояло б правительтво, що репрезентувало б ті республіки. Тому УЦРада скликала з'їзд народів і тому добивалася, аби відбулися загально-російські установчі збори.

Але що ж, теперішнє большевицьке правительтво все те знехтувало. Всі стремління до перебудови давньої Росії у федеративну спілку народніх республік — побороє при помочі карабінів. Перші конституційні збори народів Росії розігвано зброєю... Провідників усякого руху, а передусім соціалістичного, хоч не большевицького, пакує до тюрми, як за царських часів.

УЦРада не могла такого божевілля терпіти, особливо, коли большевицтво почало від Харкова вбиватися клином в українську територію. І тоді УЦРада поставила большевикам ультимат, в якому зажадала аби вони припинили війну проти українського народу. На це відповів перед кількома днями большевицький прем'єр Ленін, відкриваючи з'їзд советів у Петрограді, кажучи, що здавить революційний рух в Україні.

На всі провокації Московщини — від князя Львова до Леніна — відповіла Українська Центральна Рада аж тепер найрішучіше — відповіла проголошенням самостійної Української Народної Республіки. Тепер наїзд большевиків на українську територію вже не буде „клясовою боротьбою” „правдивих” соціалістів проти „буржуазних” соціалістів з УЦРади, але наїздом одної держави на територію другої, отже проголошенням війни...

Розглядаючи відношення „Свободи”, отже американських українців, до подій на Україні в 1918-му році,

треба вже на початку підкреслити один дуже знаменний момент: надію і певність, що проголошена в Києві Українська Народна Республіка „так або інакше” допоможе Західній Україні визволитись і включитись в єдину Українську Державу. Це, зокрема, підкреслювано в повідомленнях та коментарях до і після підписання Берестейського договору. Висловлюючи певність, що українська делегація в Бересті зробила „все можливе”, щоб визволити Галичину, Буковину і Карпатську Україну, „Свобода” прямо висловлювала домагання американських українців, щоб уряд УНР поставив Австрії ультимат, домагаючись негайного звільнення тих українських територій і погрожуючи зірванням мирowego договору, якщо б так не сталося.

Очевидно, що другою найбільшою вісткою в річнику „Свободи” з 1918-го року є Листопадовий Зрив в Західній Україні. Перша конкретна вістка про це, датована в Амстердамі 4-го листопада і подана за „варшавськими часописами”, отже й у „варшавському насвітленні”, появилася в „Свободі” 7-го листопада, під великим заголовком: **УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКА ЗАЙНЯЛИ ЛЬВІВ І ПЕРЕМИШЛЬ. А Д М І Н І С Т Р А Ц І Я СХІДНЬОЇ ГАЛИЧИНИ В РУКАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ.** У повідомленні, поданому також на всю ширину газети, сказано:

Варшавські часописи доносять, що між польськими і галицько-українськими військами прийшло до ворожнечі. Ці останні, маючи поміч від австрійських і німецьких полків, зайняли дня 1-го листопада Львів, столицю Галичини. Перемишль також в українських руках. Австрійська армія, під командою генерала Гавза, в рядах якої знаходиться також аржикнязь Вільгельм, посувається в напрямі Рави Руської і Замостя. Телеграма зі Львова, яка надійшла дорогою через Відень доносить, що збройні українські сили обсадили львівські державні будинки, взяли в посідання залізницю, телеграфи і телефони та роззброїли воїків інших національностей. Українська Народна Рада, як це доносить далі телеграма, перейняла у своєї руки адміні-

страцію Східньої Галичини. Телеграма з минулого тижня доносила, що генеал Скоропадський, гетьман України, зібрав велику силу українських і німецько-австрійських військ на границі Холмищини з тим наміром, щоб обсадити Холмищину, як тільки австро-німецькі війська опорожнять російську Польщу.

В тому самому числі „Свободи” подана також вістка про виїзд української делегації до З'єдинених Держав. У повідомленні, датованому в Амстердамі 4-го листопада, сказано:

Українська Делегація виїхала цього тижня до З'єдинених Держав, як це доносить телеграма з Києва до берлінської газети „Фосше Цайтунг”. Цілою делегації є представити американській публіці національне і міжнародне становище України та вияснити всякі суперечності. На чолі делегації стоїть Іван Коростовець, бувший російський посол у Пекіні. В склад делегації входять: Дмитро Антонович, бувший міністер маринарки, і Гасенко, бувший мировий делегат ва мировій конференції в Берестю Литовським та бувший посол України у Швайцарії.

Становище американських українців до історичних листопадових подій в Галичині з'ясоване в редакційній статті „Свободи” з 7-го листопада п. з. „По 577 ЛПТАХ НЕВОЛІ”, де подана й вістка про переворот. У статті м. і. сказано:

Телеграма з Амстердаму, в Голяндії, під датою 4-го ц. м. принесла вістку, що українські війська побили в Східній Галичині війська польські і зайняли залізницю, телеграфи і телефони в цілім нашім краю. Опісля Українська Народна Рада у Львові проголосила, що переймає управу над цілою Східньою Галичиною. . .

577 років була Галичина в польській шляхетській тяжкій неволі. Скільки наш нарід в Галичині натерпівся, скільки перейшов горя і боротьби, яку руїну перебув, а все тяжко було добитись волі. . .

Тепер управа Галичини в руках Української Народної Ради у Львові. Її цілпо є передусім боронити край, дбати про злуку з Галичиною північної Буковини та угорської України, а опісля злучити ці землі з Українською Республікою та пильнувати, аби міжнародна мирова конференція затвердила злуку українських земель в одну Українську Народну Республіку. . .

Однак крім цих важких і пильних заходів, львівська Українська Народна Рада мусить готуватись також до внутрішнього перестрою краю. Як звісно, ціла управа краю була чужа, дольська;

шкільництво було майже скрізь польське, а найважлише це те, що половина землі українського народу в Галичині і всі ліси були в руках польської шляхти. . . Отже, коли львівська Українська Народна Рада скличе установчі збори для Галичини для постанов у внутрішніх справах краю, то головному річчю їх буде — віддати народові землю, від віків загарбану польською шляхтою. . .

Вітаємо свободу нашого старого краю і бажаємо всьому українському народові Галичини якнайскоріше серед миру забезпечити для свого краю повну свободу та злучити його, разом з нашими буковинськими і угорськими землями, з київською УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ.

КАЛЕЙДОСКОП ПОДІЙ

Ми віддали окрему увагу повідомленням „Свободи” про дві найважливіші для українського народу події в 1918-му році: проголошення незалежності Української Народної Республіки в Києві 22-го січня і встановлення української державної влади у Львові та в Західній Україні 1-го листопада, цитуючи при цьому і становище „Свободи” до тих подій.

Далі подамо загальну хроніку всіх найважливіших українських і міжнародних подій з того часу так, як вони були передавані в „Свободі”, зосереджуючи увагу на двох, головних в нашій історії того року місяцях: січні і листопаді. Щоб не ускладнювати реєстру, подаватимемо дати самих вісток і дати їх проголошення у „Свободі”. При вістках зазначатимемо також назви місцевостей, з яких ці вістки передавано, бо це дуже часто характеризує саму вістку і її тенденцію. Часом траплялися й такі вістки, що не були згідні з фактичним станом. Проте, ми будемо їх реєструвати, бо в цій хроніці йде нам не про ствердження історичних фактів, які тепер уже відомі, як радше про те, щоб сьогодні відтворити ту велику добу нашої історії так, як її переживав наш нарід, зокрема американські українці.

„Свобода”, 3-го січня 1918 р.

Лондон, 2 січня. Большевики зривають мирові переговори в Берестю

Литовським, домагаючись відкликання німецьких військ з Польщі, Литви та інших зайнятих ними територій російській імперії. Українці зажадали, щоби Україна була заступлена урядово і офіційно своєю державною репрезентацією.

Петроград, 2 січня. Українське правительство вислало большевикам ультимат, домагаючись відкликання большевицьких військ з території України впродовж 24 годин.

Стокгольм, 1 січня. Українські і козацькі війська у великій битві на південно-західнім фронті побили большевиків, взявши полонених і здобувши зброю. На вулицях Одеси знову прийшло до боїв між українцями і большевиками.

„Свобода”, 5-го січня

Лондон, 4 січня. Большевики признають незалежність України і рішили на цій базі почати переговори з українським урядом, але під умовою, що Україна не буде ставити перешкод у воєнних операціях проти козацького отамана ген. Каледіна. „Н. Й. Таймс” доносить у телеграмі з Петрограду, що в українським правительстві зайшли зміни і що Петлюра, організатор української армії, уступив з посту міністра війни, а його місце зайняв адвокат Порш. Телеграма з Берестя Литовського доносить, що там прибули українські делегати на мирові переговори з центральними державами. Правительство большевиків повідомило про скликання установчих зборів Росії на 18-го січня. Делегація українських послів на ці збори вже прибула до Петрограду. Тим часом українське правительство в Києві повідомило, що відтепер воно вестиме свої міжнародні справи на власну руку.

„Свобода”, 10-го січня

Вашингтон, 8 січня. Президент Вилсон проголосив своїх 14 пунктів, ставлячи їх як передумову миру.

Лондон, 8 січня. Кореспондент

„Дейлі Нюз” доносить, що Українська Центральна Рада готова розпочати окремий мировий торг з Німеччиною. В Берестю вже мало відбутись перше формальне засідання між українськими і німецькими делегатами. Тим часом на Україні проголошено перемир'я між українськими і большевицькими військами. Україна погодилась відмовити допомоги ген. Каледінові, а большевики погодились відкликати свої війська з української території.

Париж, 7 січня. Місцева преса подає вістки, з яких виходить, що французький уряд готовий визнати Українську Центральну Раду за уряд України.

„Свобода”, 12-го січня

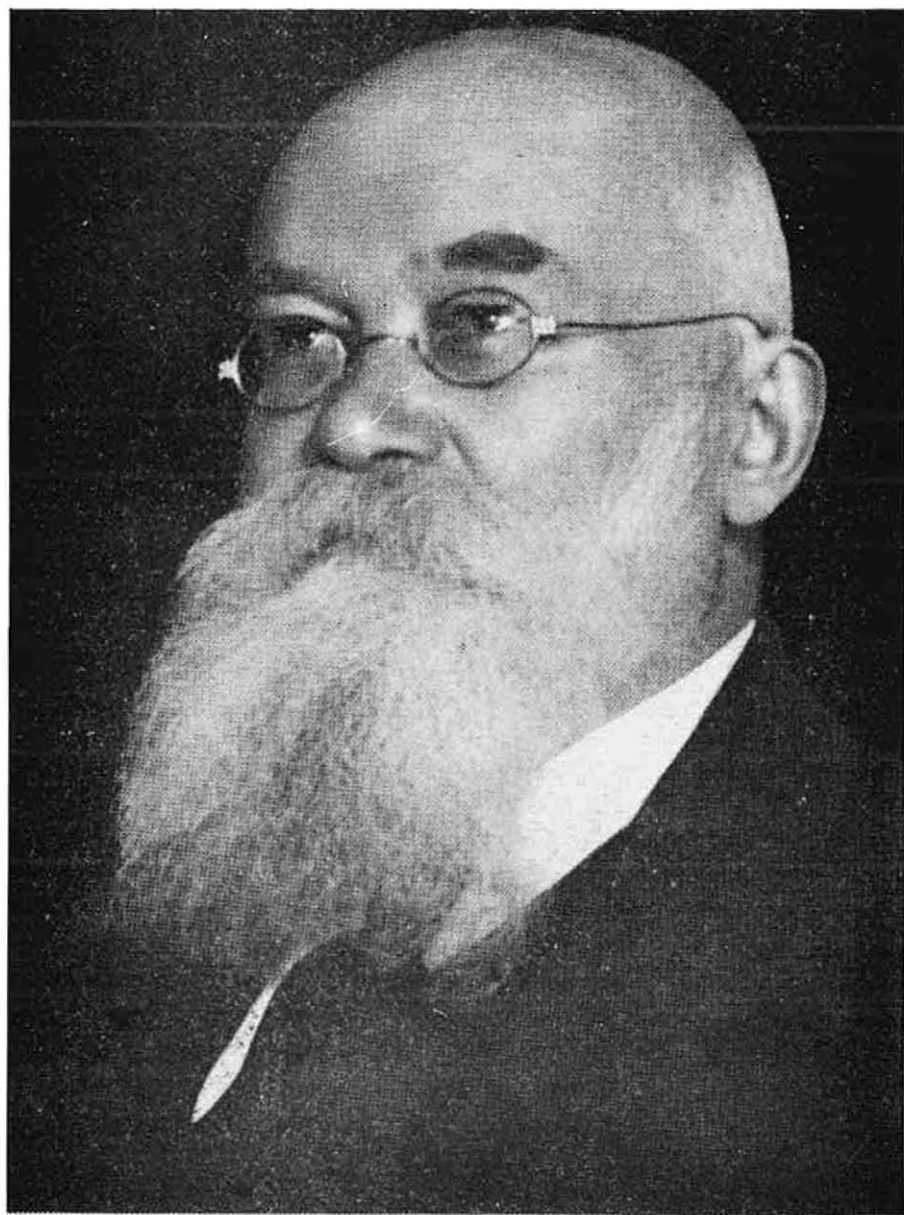
Петроград, 10 січня. Французький уряд іменував генерала Табуї представником Франції в Українській Республіці. В Петрограді вважають цей крок за формальне визнання Францією незалежності України. Тим часом з Берестя повідомляють, що Україна і Росія подали собі руки і йтимуть разом у мирових переговорах з центральними державами. З Берна, Швейцарія, повідомляють, що Росія і Болгарія підписали окремий мир. В самій Росії продовжується громадянська війна.

„Свобода”, 15-го січня

Амстердам, 11 січня. Голубович, український делегат у Берестю Литовським, склав на вчорашньому засіданні заяву, що Україна, відзискавши своє міжнародне існування, яке вона була втратила перед 250 роками, рішила зайняти незалежне становище в теперішніх мирових переговорах і що Генеральний Секретаріат України доручив йому передати представникам усіх держав, заступлених на конференції, ноту такого змісту:

„Українська Народна Республіка подає до відома всіх воюючих і нейтральних держав слідує:

Українська Центральна Рада проголо-

М. Грушевський

Проф. Михайло Грушевський
Голова Української Центральної Ради
і Президент Української Народної Республіки

сила дня 20-го листопада Народну Республіку і цим фактом означено її міжнародне становище. Змагаючи до створення федерації всіх республік, які поставали на території бувшого російського царства, Українська Народна Республіка займає через свій Генеральний Секретаріят незалежне становище, як довго формування федерального правительства находится в стадії творення і доки відносини між Україною і майбутньою федерацією не будуть означені."

Голубович в дальшому запротестував проти поведінки большевицьких комісарів, які заключили перемир'я незалежно від українських делегатів, і склав заяву, що Україна бореться за загальний світовий мир на демократичних підставах, який вимагає заповнення навіть найменшому народові необмеженого права на самовизначення, з відповідним забезпеченням, щоб ці народи мали можливість висловити дійсно свою волю.

„Свобода”, 17-го січня

Лондон, 15 січня. Альянти відносяться прихильно до України, доказом чого може послужити вістка, що Франція позичила Україні 2,000.000 рублів у золоті, а французька друкарня грошей надрукувала велику кількість українських паперових грошей — доносить телеграма „Таймсу”. У телеграмі рівночасно подається, що Винниченко, президент Генерального Секретаріату України, заявив у своєму довгому звітному доповіді перед Центральною Радою, що Франція, З'єднані Держави Америки, Англія, Бельгія та Румунія надзвичайно зацікавлені організацією української республіки. Винниченко ствердив, що Україна становить оазу порядку серед російської анархії. Тим часом англійська партія Праці проголосила сьогодні свою проклямацію, домагаючись повного права на самовизначення для всіх народів. Мирові переговори в Берестю перервано на неозначений час.

„Свобода”, 19-го січня

Петроград, Лондон, Стокгольм, 17 січня. На передмістях Полтави ве-

дуться запеклі бої між українськими і большевицькими військами. Завзяті бої між українцями і большевиками продовжуються на вулицях Одеси. Большевики безпощадно нищать Україну, а взятих в полон українців вивозять на Сибір. Переговори в Берестю продовжуються.

„Свобода”, 22-го січня

Телеграми з Петрограду, Лондону, Стокгольму, Берліну, датовані 17, 18 і 20 січня. Большевики зривають Установчі Збори в Петрограді, намагаючись захопити в свої руки їх контроль. На вулицях міста, як і в цілій Росії, продовжується громадянська війна. Українські делегати в Берестю продовжують окремі переговори з центральними державами в справі миру. Троцький гостро виступив проти УЦРади, відмовляючи їй права до будь-якої самостійної політичної акції та визнаючи [створений большевиками] Український Центральний Комітет у Харкові. Українські делегати на Установчі Збори в Петрограді не взяли участі в зборах і заявили, що виїжджають додому. На приблизно 100 українських делегатів тільки 15 було приявних на зборах.

„Свобода”, 29-го січня

Повідомлення про проголошення самостійності Української Народної Республіки зрефероване окремо на початку цієї хроніки.

„Свобода”, 31-го січня

Повідомлення про дальший натиск большевиків на Україну та про зривання російсько-румунських дипломатичних відносин. У Фінляндії також почалася „революція проти буржуазії”.

ГОЛОВНІ ВІСТКИ ПРО ПОДІ В ЛЮТОМУ

У першому лютовому числі „Свободи” подано велику вістку про за-

хоплення більшовиками столиці України, Києва, та про завзяті бої між українськими і більшовицькими військами в багатьох районах України. Російський з'їзд робітничих і солдатських депутатів схвалив конституцію для „Російської Советської Соціалістичної Республіки”.

У „Свободі” з 5-го лютого подано вістку про те, що більшовицькі війська, зайнявши Київ, заарештували Винниченка і членів УЦРади, а в черговому числі вже подано повідомлення, що Київ знову в українських руках, що головний командант більшовицьких військ Криленко і члени його штабу заарештовані українцями та що Голубовича найменовано президентом Українського Головного Секретаріату. Наче характеризуючи ці повідомлення, в черговому числі „Свободи” під великим заголовком надруковано повідомлення: „Суперечні вісті про події на Україні”.

Очевидно, що найважливішим повідомленням в лютому була вістка про мир у Берестю Литовським. Її подала „Свобода” в числі з 12-го лютого під величезним заголовком: „УКРАЇНА ЗАКЛЮЧИЛА МИР”. Вістку подано з Лондону з датою 9-го лютого і вона дослівно звучала: „Нинішній урядовий звіт з Берліну доносить, що нині о год. 2-ій рано підписано мировий договір між центральними державами і Україною. В імені України підписали договір представники Української Центральної Ради.” Подробиці з тієї конференції, на якій підписано договір, подано в довшій телеграмі з Амстердаму, а в черговому числі „Свободи”, з 14-го лютого, подано і повний текст того договору. В тих числах подано також повідомлення про „велику перемогу українських військ над більшовиками” в Сарнах та вістку, що „Франція і Англія визнали незалежність Української Народної Республіки”. В усіх дальших лютневих числах „Свободи” переважають вістки про невпинні бої між українськими і більшовицькими військами.

БЕРЕЗЕНЬ

До найважливіших вісток у „Свободі” в березні 1918-го року належать: велике повідомлення про ВИЗВОЛЕННЯ КИЄВА українськими військами 2-го березня; про те, що РОСІЯ УХВАЛИЛА МИР З УКРАЇНОЮ 6-го березня; про здобуття Одеси українськими і німецькими військами 13-го березня та повідомлення про „критичне положення на Україні” і про „протест українського уряду проти німецьких зловживань і насильств.”

У КВІТНІ

Найбільші заголовки в „Свободі” у квітні 1918-го року відносяться до:

Виданої українським урядом заборони вживати російську мову на Україні, при чому „Свобода” від себе додає, що це відноситься, правдоподібно, до вживання тієї мови в урядах і урядових документах; до закросних на велику скалю військових акцій на західному і східному європейських фронтах.

ТРАВЕНЬ

Уже з повідомлень, поданих в кінці квітня, видно було велике напруження між українським урядом і німецьким „союзником”, що прийшло до вибуху з початком травня. У „Свободі” з 4-го травня подано під великим заголовком телеграму з Гааги про те, що „українське правительство зголосило протест у Берліні проти вмішування німців у внутрішні українські справи”. УЦРада, зокрема за протестувала проти поведінки команданта німецьких військ на Україні, ген. Айнхгорна, та німецького амбасадора Швайценштайна, які наказали українським селянам звернути землю московським і польським дідичам. УЦ Рада видала проклямацію, щоб селяни не слухали цього і жадного іншого безпосереднього наказу німецького команданта, і загрозила резигна-

цією, якщо німці не шануватимуть суверенних прав України. При цьому повідомлено, що „німці завели в Києві воєнний стан і ув'язнили деяких членів уряду.”

ГЕНЕРАЛ СКОРОПАДСЬКИЙ ГЕТЬМАНОМ УКРАЇНИ — це повідомлення подано в „Свободі” величезним заголовком 7-го травня; в детальних телеграфічних повідомленнях з Амстердаму, датованих 4-го травня, сказано:

Телеграма з Києва, яка тут наспіла через Берлін, подає такі подробиці пролення нового українського уряду: новий український уряд:

На зборах, дня 29-го квітня, в яких брало участь кілька тисяч селян з усієї України, виявлено невдоволення селян з політики уряду та остаточно прийнято резолюцію, щоб:

СКИНУТИ ІСНУЮЧЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО;

ЗАКРИТИ УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ;

УНЕВАЖНИТИ УСТАНОВЧІ ЗВЕРЖЕННЯ, ЯКІ ВУЛИ СКЛИКАНІ НА ДЕНЬ 12-ГО ТРАВНЯ, ЗАЛИШИТИ СПРАВУ УДЕРЖАВЛЕННЯ ЗЕМЛІ.

ГЕНЕРАЛА СКОРОПАДСЬКОГО, ПОТОМКА ДАВНЬОГО ГЕТЬМАНА КОЗАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ, ПРОГЛОШЕНО ГЕТЬМАНОМ УКРАЇНИ. Він сейчас удався на площу перед Софійським Собором, де відбулось його торжественне запряження. Скоропадський був командантом гвардійського полку кавалерії в російській армії, має славу доброго офіцера, але не брав участі в політиці.

Українська Центральна Рада, маючи вже від початку слабу підтримку з боку військ, продовжувала своє засідання, але описля уступила, коли війська перемовлено, щоб вони відступили для оминення проливу крові. За внімком деяких менших боїв, в яких мало власти кілька жертв, революція пройшла цілком спокійно. Уступлення давнього уряду, як це заявив заступник німецького канцлера, відбулось цілком спокійно. Президент українського кабінету міністрів, Всеволод Голубович, і президент Української Центральної Ради проф. Михайло Грушевський, заявили щодо своїх осіб, що складають свою власть, і залишили своїм товаришам вільну руку щодо співучасті в новім уряді. Берлінська часопись „Фосіше Цайтунг” доносить, що в склад нового українського кабінету міністрів увійшли: Ва-

силенко, як прем'єр (конституційний демократ), Лоський, як міністер закордонних справ (федераліст), Лизогуб, як міністер внутр. справ (конст. демократ і Слівінскі (поляк), як міністер війни. Новий прем'єр Василенко належить до партії кадетів (конст. демократ). Він противиться цілковитому відлученню України від Росії. Обидві партії, кадети і українські федералісти є умірковані в національних змаганнях і є за злукою України з Росією.

У редакційній статті „Свобода” коментує переворот і встановлення нового уряду з гетьманом на чолі, як „німецьке насильство над Україною”. В статті сказано:

„Не селянство, не працюючі українські маси повалили Українську Центральну Раду, вчинила це Німеччина, при допомозі ворогів українського народу. Українська Центральна Рада була заступницею інтересів працюючого люду України, вона берегла цих інтересів... Але Німеччині це не на руку, вона хоче поживи, бо її населення вмирає з голоду... Були випадки, що німецькі війська стріляли з кулеметів до українських селян, які не дозволяли німцям насильно забирати від них збіжжя. Ці злочини таурувала Українська Центральна Рада, закликаючи Німеччину придержуватись постанов мирового договору та не вмішуватись до внутрішніх українських справ... Німеччина поповнила насильство над Україною і за це мусить відпуктувати”.

З такого становища до гетьманського перевороту подано й дальші повідомлення в „Свободі” про події в Україні. Заголовки цих повідомлень: „Продовжується німецькі насильства в Україні”; „Рука центральних держав у поваленні уряду УЦР”, і т. п. Для характеристики дальших повідомлень подаємо окремі заголовки з поодиноких чисел „Свободи”:

14-го травня: Гетьман Скоропадський заповідає земельні реформи. Поступовання німецьких властей на Україні викликало роз'ярення серед населення. У Києві розпочалися мирні переговори між Україною і Росією.

18-го травня. Правительство України проголошує свою програму. „Свобідна, незалежна і сильна Україна” має бути кличем нового уряду.

Гетьман Павло Скоропадський

ства. Ген. Рогоза іменований міністром війни в новім українськїм правительстві. Протинімецькі настрої в Україні. Восний стан в Одесі, Полтаві і Катеринославі.

21-го травня. На цілій Україні проголошено восний стан. Миріві переговори між Україною і Росією почнуться 22-го травня.

23-го травня. Домашня війна на Україні. Українська Центральна Рада існує дальше. Гетьман Скоропадський організує проти неї військо. Німці мають намір всю власть на Україні взяти в свої руки.

25-го травня. Завзята боротьба в Києві. Утеча правительства Скоропадського з Києва. Пруські полки спішать на поміч. Поляки ведуть торг з австрійським правительством — завилися проти поділу Галичини.

28-го травня. Українські селяни проти гетьмана Скоропадського. Миріві переговори України з Москвою мають початись 28 травня. Проголошення Білоруської Республіки під німецьким військовим протекторатом.

У ЧЕРВНІ

Упродовж червня перші великі заголовки в „Свободі” відносяться переважно до подій на західньому фронті, зокрема до наступу німців на Париж та до активності на італійському фронті. В українських справах заголовки говорять про такі події: **УКРАЇНА ПРИЗНАЛА НЕЗАВИСИМІСТЬ БІЛОРУСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**; Мир між Україною і Москвою буде аж по звільненні всіх українських земель; Українська Рада з Далекого Сходу домагається влучення до України Манджурської і Амурської областей; Українські і московські делегати підписали тимчасовий мировий договір; **УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ ПРОТИНІМЕЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**; Велика пожежа в Києві; Цар Николай і його син не живуть; Урядова криза в Австрії через Галичину.

У ЛИПНІ

Коротка характеристика заголовних повідомлень у „Свободі” за липень 1918 р.: Битва над Марною; Натяки на можливість збройної альянтської інтервенції в Східній Європі; Україна і Московщина погодилися застосувати етнографічний принцип у переговорах для визначення кордонів; Збільшується спротив і виступи українських народних мас проти уряду гетьмана Скоропадського; в Московщині здавлено спробу протибольшевицької революції.

У СЕРПНІ

Подібно, як і в попередніх двох місяцях, головні повідомлення в „Свободі” відносяться до подій на західньому фронті, зокрема до участі американських військ в боях з німцями. До найважливіших повідомлень в українських справах належать вістки про такі події, як убивство головного команданта німецьких військ на Україні, ген. Айхгорна і його ад'ютанта, проголошення восного стану в усій Україні, масові арешти в Києві та ув'язнення Винниченка і Голубовича, дальше поширення протигетьманського руху та багато вісток про підготову визвольної акції галицьких українців. З Московщини подано вістки про встановлення большевицької диктатури під проводом Леніна, Троцького та Зінов'єва і про розгорнення большевицького терору.

У ВЕРЕСНІ

Повідомлення у вересневій „Свободі” стоять уже під знаком розвалу Австро-Угорщини та капітуляції центральних держав. Головні з них такі: посли у Відні проти влучення Східньої Галичини до Польщі.

10-го жовтня. **ВІДПОВІДЬ ПРЕЗИДЕНТА ВІЛСОНА: РОЗ'ЄМ ОРУЗЖЯ МОЖЛИВИЙ, КОЛИ ВІЙСЬКА ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ ОПОРОЖНЯТЬ ЗАЙНЯТІ ТЕРИТОРІЇ.**

Австрія напередодні революції. На місце большевиків має прийти правительтво під проводом проф. Мілюкова.

12-го жовтня. ЗМАГАННЯ НІМЕЧЧИНИ ДО РЕСПУБЛІКИ. Німецький цісар мав зректися престола в користь свого сина Августа Вільгельма. Рада міністрів у Відні рішила завести автономію для народів Австро-Угорщини. Завзяті бої у Франції продовжуються.

15-го жовтня. НІМЕЧЧИНА ПОГОДЖУЄТЬСЯ НА ВСІ УСЛІВ'Я ПРЕЗИДЕНТА ВІЛСОНА. Сподіються кризи в українським правительстві. Україна має стати монархією. Зірвано переговори між Україною і большевиками. Ув'язнення большевицьких делегатів. Україна має ввійти назад в склад давньої невідомої Росії.

АВСТРІЯ ПРОСИТЬ МИРУ І ВІЛСОН ВІДКИДАЄ ПРОСБУ АСТРІЇ ПРО МИР. Багато повідомлень про наступи альянтських, зокрема американських, військ на західному фронті. З важливіших вісток ще треба відзначити такі: Америка визнала незалежність Чехословацької республіки; Слов'янські народи Австро-Угорщини напередодні революції. З українських вісток: дальші повідомлення про невдоволення і виступи проти уряду гетьмана Скоропадського та про активність галицьких українців. Під великими заголовками подано вістки про Червоний Терор в Росії та про зірвання Америкою всяких зв'язків з большевиками, які проголосили „воєнний стан” проти Америки.

РІШАЛЬНІ ПОДІЇ В ЖОВТНІ

Усі числа „Свободи” в жовтні стоять вже під знаком рішальних жовтневих і листопадових подій, тому до речі буде перейти знову до реестру заголовків кожного числа „Свободи”.

1-го жовтня. БОЛГАРИ ПРОСЯТЬ АЛЬЯНТІВ ПРО МИР. Альянти зажадали від Болгарії цілковитого зірвання з центральними державами. Німецька соціалістична преса домага-

ється безпроволочного миру і демократичного правительства. Большевики грозять знищенням Москви. Тисячі „буржуазії” падають жертвою „червоного терору”.

3-го жовтня. БОЛГАРІЯ ПІДПИСАЛА РОЗ'ЄМ ОРУЖЖЯ. Страх перед большевиками був причиною, що Болгарія рішила покінчити війну. В Німеччині жадають парламентарного правительства. Цілий кабінет уступив. Організація української армії. Побіда революціонерів коло Канева.

5-го жовтня. ЗАГАЛЬНИЙ ВІДВОРОТ НІМЦІВ У ФРАНЦІЇ І БЕЛЬГІЇ. Українці протестують проти заяви австрійського прем'єра в справі поладження польського питання.

8-го жовтня. НІМЕЧЧИНА ПРОСИТЬ О МИР. Годиться на всі точки, які президент Вілсон подав у своїх бесідах. Австрійський прем'єр Гусарек уступив. Соціалісти і німецькі партії домагаються права самовизначення.

17-го жовтня. ВІДПОВІДЬ ПРЕЗИДЕНТА НА ДРУГУ НОТУ НІМЕЧЧИНИ. Президент дає до пізнання, що переговори можливі лише з дійсним народним правительством. Гетьман України має віднести до президента Вілсона в справі опороження зайнятих територій. Німецька революційна армія на Україні.

19-го жовтня. НЕДАЛЕКИЙ УПАДОК ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО. Революція на Україні змагається. Австро-Угорщина розпадається. Мадяри і чехо-словаки проголошують незалежність. Революційні заворушення в Німеччині.

У повідомленнях з України говориться про організацію „селянської армії”, на бік якої переходять також німецькі вояки, вбиваючи офіцерів.

22-го жовтня. ВІДПОВІДЬ ПРЕЗИДЕНТА ВІЛСОНА НА НОТУ АСТРІЇ: автономія для народів Австрії неvistачаюча — самі народи мають тепер рішати про свою долю. Чехо-словаки проголосили своє правительство, а польські послы опустили ві-

денський парламент. Небезпека большевизму щораз більша.

24-го жовтня. „**МАНІФЕСТ НЕ ВДОВОЛИТЬ УКРАЇНЦІВ, ЯКІ НЕ МАЮТЬ ДОВІР'Я ДО ЦІСАРСЬКИХ ОБІТНИЦЬ**” — ЗАЯВИВ Д-Р ПЕТ-РУШЕВИЧ.

26-го жовтня. **УКРАЇНСЬКИЙ КАБІНЕТ УСТУПИВ**. Змагання до повалення большевиків і нав'язання приязних відносин з альянтами.

У „Свободі” з 29-го жовтня появилась під величезним заголовком: „**ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ ПРОГОЛОСИЛИ НЕЗАВИСИМІСТЬ**” така коротка вістка, подана також великими літерами на повну ширину сторінки:

„Амстердам, 25 жовтня. Українські Установчі Збори у Львові проголосили цілковиту незалежність українських земель Австрії і Угорщини. Цюріх, Швайцарія, 25 жовтня. Галицькі українці проголосили незалежність української держави, яка обіймає всі землі Австро-Угорщини, заселені українським народом. Нова держава, столицею якої є Львів, заявила, що вже більше не признає влади цесаря Карла, ані віденського правительства, а тільки власть міжнародної мирової конференції”.

ІСТОРИЧНИЙ ЛИСТОПАД

Повідомлення в „Свободі” за 1918-ий рік дійшли до свого вершка саме в тому історичному листопаді, на який припадає і формальне закінчення першої світової війни. Ось ці вістки в заголовних повідомленнях „Свободи”:

2-го листопада. **РЕВОЛЮЦІЯ В АВСТРО - УГОРЩИНІ**. Туреччина прийняла всі умови альянтів та заключила роз'єм оружжя. Гетьман Скоропадський вислав українські війська на Холмщину і Підляшшя. В Катеринославі 40.000 німців збунтувались та вистріляли своїх офіцерів.

5-го листопада. **АВСТРІЯ ЗАКЛЮЧИЛА РОЗ'ЄМ ОРУЖЖЯ**. Австро-угорські українці злучились з Україною. Болгарія проголосила респуб-

ліку. Угорщина республікою. Гр. Тіса замордований. Австро-Угорська фльота в руках південних слов'ян.

Повідомлення у „Свободі” з 7-го листопада, в якій подано вісті про перебрання влади в Галичині українцями, віддано окрему увагу на початку цієї хроніки.

9-го листопада. **РЕВОЛЮЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ**. Всі воєнні пристави і вся німецька фльота в руках революціонерів. Прем'єр польського кабінету проголосив Польську республіку.

12-го листопада. У цьому числі „Свободи” тільки один заголовок, найбільший за 75 років її існування: **КІНЕЦЬ ВІЙНИ!** Під цим заголовком також величезними літерами подана вістка: „Вашингтон, 11 листопада. Роз'єм оружжя підписаний — проголосив департамент заграничних справ сьогодні о год. 2.56 рано. Війна закінчиться нині о год. 6-ій рано після вашингтонського часу, то є о год. 11-ій після часу в Парижі. Німецькі делегати підписали роз'єм : оружжя опівночі.”

14-го листопада. **НІМЕЧЧИНА ПРОГОЛОШЕНА СОЦІЯЛІСТИЧНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ**. Просить президента Вилсона, щоби вплинув на злагіднення строгих умов роз'єму. **АВСТРІЙСЬКИЙ ЦІСАР КАРЛО УСТУПИВ З ПРЕСТОЛУ**. Австрійські німці проголосили злуку з німецькою республікою.

16-го листопада. **МИРОВІ НАРАДИ ВІДБУДУТЬСЯ В ПАРИЖІ**. Загальні втрати американської армії на 100,000 людей. Між поляками і українцями прийшло до закінчення 5-дньового роз'єму.

19-го листопада. **ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ АРМІЇ**. Вступні мирові переговори почнуться в половині грудня. Ген. Пілсудський перейняв власть регенції. Дашинський іменованний прем'єром Польщі.

21-го листопада. **РОСІЯ ФЕДЕРАТИВНОЮ ДЕРЖАВОЮ**. Україна має ввійти в склад російської федерації. Нове правительство на Україні. Переговори між поляками і українцями в

справі спірних земель. Депутація американських українців у Вашингтоні.

23-го листопада. **МОСКАЛІ ПОВАЛИЛИ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО.** Московські війська під командою ген. Денікіна зайняли Київ. Адмірал Колчак іменований омським правительством диктатором Росії.

26-го листопада. **СТВОРЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ.** Проф. Юліян Романчук іменований прем'єром, д-р Кость Левицький міністром закордонних справ. Загальні втрати ЗДА у війні виносять 236.117, між ними 53,169 вбитих. **ВІСТКА ПРО ЗАЙНЯТТЯ КИЄВА НЕПРАВДИВА.**

28-го листопада. **ЛІВКНЕХТ ЗДОБУВ ВЛАСТЬ У НІМЕЧЧИНІ.** Президент Вилсон виїде у вівторок до Франції. **БОРОТЬБА В ГАЛИЧИНІ ТРИВАЄ ДАЛЬШЕ.** Поляки просять альянтів, щоби обсадили Львів.

30-го листопада. **КРИВАВА БОРОТЬБА У ЛЬВОВІ.** Поляки вимордували багато тисяч жидів. Нове українське правительство в Києві має всеросійський характер.

ВЕЛИКІ ЗМІНИ В ГРУДНІ

У грудневих числах „Свободи” знову вибиваються на перше місце повідомлення, що віддзеркалюють бурхливі події і зміни на Україні.

„Свобода” з 3-го грудня подає під великим заголовком, що „УКРАЇНЦІ ПРОСЯТЬ АЛЬЯНТІВ О ПОМІЧ”. У дальших повідомленнях під цим заголовком сказано, що [неназваний] голова української делегації в Берліні заявив кореспондентові Асошіейтед Пресс, що українці кликали німців на поміч тільки тому, що альянти були далеко, а боротьба проти большевизму вимагала негайної акції. Далі він заявив, що німці зловжили договором, розігнали український парламент і наставили свій уряд під проводом гетьмана Скоропадського, і тому висловив надію, що „альянти візьмуть Україну під свою опіку та уможливлять скликання установчих зборів.” Далі інформується, що гетьман Скоропадський найменував кня-

зя Долгорукова командантом українських військ. Надруковано також обширні вістки про вчинені поляками протиукраїнські і протижидівські погроми у Львові.

„Свобода” з 5-го грудня подає переважно повідомлення про польсько-українські бої в Галичині.

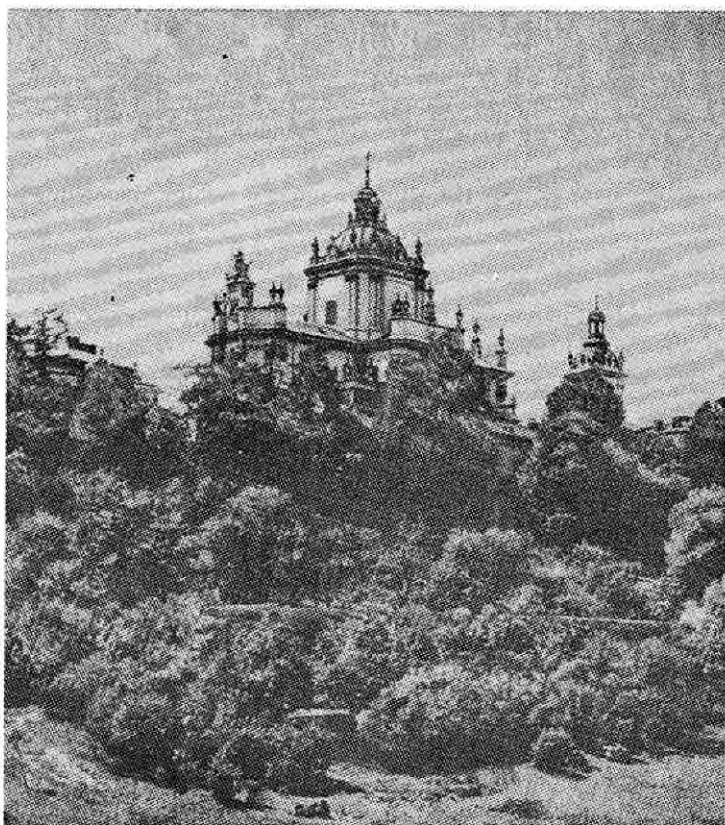
7-го грудня у „Свободі” знову величезний заголовок: **РЕВОЛЮЦІЯ НА УКРАЇНІ.** А далі: **УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО ПІД ПРОВОДОМ ВИННИЧЕНКА.** Польські орди наступають на українські землі, зайняли Бересте Литовське.

У повідомленні про революцію в Україні, поданому телеграмою з Лондону, на підставі вісток з Петрограду, сказано: На Україні вибухла революція, правительство звернулось до альянтів, щоби вони обсадили чорноморські пристані. Рівночасно подано датоване ще в листопаді таке повідомлення Української Народної Ради в Парижі:

Згідно з останніми інформаціями з Києва, Винниченко, бувший прем'єр українського кабінету створив ще перед кількома тижнями народний кабінет міністрів, попри кабінет гетьмана Скоропадського. В склад того народного кабінету ввійшли представники Українського Народного Союзу, який є коаліцією всіх українських демократичних партій. Переважна частина урядовців з правительства гетьмана Скоропадського є прихильниками Українського Народного Союзу. Український Народний Союз звивас помочи альянтів до боротьби проти большевиків і до зорганізування української держави, згідно з принципами, проголошеними альянтами і З'єдиненими Державами Америки.

Великою сенсацією мусіла бути для американських українців „Свобода” з 10-го грудня, в якій величезними літерами подано, що: **КИЇВ І ЛЬВІВ В РУКАХ УКРАЇНЦІВ.** У підзаголовку подано спростовану щойно в „Свободі” з 19-го грудня „качку” про „засуд і розстріл генерала Скоропадського”. Повідомлення заслуговують на окрему увагу і тому передруковуємо їх:

Женева, 6-го грудня. Генерал Скоропадський, гетьман України, убитий і вся

Собор св. Юра у Львові.

власть на Україні перейшла тепер в руки Українського Народного Союзу. Війська Українського Народного Союзу здобули Київ по завзятій битві, в якій впало убитих і ранених 10.000 осіб, між ними 500 офіцерів, як це доносить телеграма з Києва.

Париж, 6-го грудня. Телеграма з Одеси до часопису „Люзан Газет” доносить, що генерала Скоропадського, гетьмана України, розстріляно на підставі смертного засуду, оголошеного трибуналом, який був установлений новим революційним правительством, на чолі якого стоять Винниченко і Петлюра.

Лондон, 7-го грудня. УКРАЇНСЬКІ ВПИСЬКА ВІДБРАЛИ ВІД ПОЛЯКВ ЛЬВІВ І ПОСУВАЄТЬСЯ В НАПРЯМІ ПЕРЕМИЩЛЯ, як це доносить телеграма до Екскендж Телеграф Ко.

Як поставилась „Свобода” до цих

змін? В редакційному коментарі, на друкованому в тому самому числі, вона стверджує: „... цей успіх військ Українського Народного Союзу в Києві є великою побідою українського народу над внутрішніми ворогами і наїзниками, і тепер, сподіємось, галицька і буковинська Україна, по зломанню польських наїзників, заявлять свою свободну волю злучитися з Києвом”.

Чергове число „Свободи”, з 12-го грудня, подає, під великим заголовком: **БОРОТЬБА В ГАЛИЧИНІ ТРИВАЄ ДАЛЬШЕ**, багато вісток з українсько-польської війни. „Свобода” з 17-го грудня інформує головно про акцію американських українців в ко-

ристь України, зокрема про внесену в Конгресі Гемилем резолюцію в справі незалежності України та допущення її представників на мирову конференцію.

Докладніші інформації про переворот в Україні подає „Свобода” з 19-го грудня, спростовуючи подану раніше безпідставну вістку про розстріл гетьмана Скоропадського. У повідомленнях сказано, що війська Директорії зайняли всю Україну, що переворот відбувся безкровно, що гетьман Скоропадський зрікся влади і вся влада в Україні перейшла в руки Директорії, в склад якої входять: Винниченко, Петлюра, Січ [правдоподібно перекручене прізвисьце Швець] і Андрієвський.

В наступних числах „Свободи” інформується про розвиток українсько-польської війни в Галичині та поступове опанування урядом Директорії ситуації на Україні. Є вістки про французів в Одесі та про виїзд українських делегатів, Панейка і Сидоренка, до Парижу.

Цей короткий перегляд заголовних повідомлень „Свободи”, поданих не так для хроніки самих подій, як радше для характеристики, як ці події приймали і переживали американські українці, хочеться ще доповнити подією подій, їх кульмінацією, що сталась 22-го січня 1919-го року на Софійській площі в Києві.

Вістка про злуку українських земель в одну державу появилася у „Свободі” з 25-го січня в телеграмі з Берна, в якій сказано: „До Швейцарії надійшла урядова вістка, що правительство Галицької Республіки, зложеної з бувших австрійських територій, заселених українцями, проголосило злуку Галицької республіки з Україною. Провізоричне правительство Галицької республіки подало цей факт до відома правительством альянтів і мировій конференції та зажадало признання цієї зміни, опертої на праві самовизначення”.

„Свобода в тому самому числі зайняла до тієї події своє становище в редакційній статті, яку передруковуємо:

Телеграма зі Швейцарії доносить, що Західня Українська Республіка проголосила свою злуку з київською Українською Республікою. Західню Українську Народну Республіку творили, як відомо, Східня Галичина, разом з Лемківщиною, українська Буковина і угорська Русь. Коли ж тепер ця республіка злучилась з київською, то вже є тільки одна Українська Народна Республіка на злучених і з'єдинених українських землях. Поза межами Української Народної Республіки оставала б тільки Кубанщина... але і вона могла б злучитись із соборною Україною.

Сповнилися мрії українського народу; сповнилися надії тих, що за сю велику ідею проливали кров і віддали життя. Радіють нині українці в Києві, що не буде границь серед народу українського, що у Львові вони будуть так само дома, як Києві, а також радіють українці галицькі, буковинські і закарпатські з угорської Русі, що не даром вони терпіли і проливали кров, бо прийшла година, коли вони свободною волею злучились зі своїми братами, аби скінчити неволю та жити життям вольним, новим. Українці американські не менше радіють цією великою подією. Радіють, що сповнилась мрія їх і їхніх батьків, що як будуть вертатись до старого краю, то вже пойдуть на Україну, до Української Народної Республіки.

Ще багато треба буде боротьби і праці, поки ся з'єдинена Українська Народна Республіка буде сильна і непобідима. До цієї боротьби і праці кожний українець і кожна українка мусять доложити труду і посвяти, але сила у єдності передусім. Як наші брати в старім краю подають собі руки і еднаються та лучать рідні землі, то це полегшить оборону України і запевнить їй силу, розвиток та світлу будучність.

Так в загальному виглядало українське передрішення п'ятдесят років тому в повідомленнях „Свободи”. Описав це передрішення було заперечене агресією і насильством ворога, але воно єдине, що його визнає український нарід, доказавши це безперервною боротьбою за здійснення тих своїх найвищих ідеалів, що є рівночасно і передумовою миру в світі.

ВЕЛИКА ПОДІЯ

Світовий Конгрес Вільних Українців

У 1967-му році українці у вільному світі врочисто відзначали 50-річчя Великої Української Національної Революції та 25-річчя Української Повстанської Армії. У тому році „Золотих Роковин” відбувся перший Світовий Конгрес Вільних Українців, що перейде до історії як одна з чергових великих подій, які становлять межовий стовп у розвитку суспільства та в його змаганнях до здійснення своїх ідеалів.

Світовий Конгрес Вільних Українців відбувся в Нью Йорку в репрезентативному готелі „Нью Йорк Гілтон” в тижні від 12 до 19-го листопада. Почався він торжественними Богослуженнями в українських церквах православного, католицького і протес-

тантського віровизнань і в його рамках відбулося ряд інших світових сесій, з'їздів і конференцій українських ідеологічних угруповань та професійних груп, науковців, жінок, молоді та інших. У Конгресі взяло участь 1,003 зареєстровані делегати з 17 країн вільного світу та майже вдвоє стільки гостей. Крім пленарних сесій, в рамках Конгресу відбулася велика маніфестація „За Волю України” в Медісон Сквер Гардені з участю понад 10,000 осіб та з виступами промовців і артистичних груп, зокрема молоді.

Конгрес, відомий уже під скороченою назвою СКВУ, в своєму результаті створив постійну установу тієї ж назви з її Секретаріатом та схвалив ряд важливих документів, які в дальшому друкуємо.

М А Н І Ф Е С Т

ПАНАМЕРИКАНСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПРО СКЛИКАННЯ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

Боже Провидіння покерувало долею українського народу так, що мільйони його дочок і синів живуть нині поза Україною.

Задивлені в гідні приміри своїх попередників, докладаємо всіх зусиль, щоб зберегти нашу національну ідентичність. Свідомі ми того, що наша доля нерозривно пов'язана з долею українського народу, а духовна єдність з материком — це джерело нашої духовної сили, це наш моральний обов'язок.

Ми затривожені всім тим, що діється на Батьківщині: Україна поневолена в тенетах московсько-комуністичного імперіялізму. Майже

пів століття триває політичне поневолення і економічний визиск нашого народу новим червоним московським окупантом. До того долучається тепер наступ на духа українського народу у формі посиленої русифікації та нищення культурних скарбів української нації.

Жорстокий наступ ворога на життя і духа української нації скріплює нашу віру в українську правду.

Виконуючи постанови Конгресів українського організованого суспільства у різних країнах вільного світу, Панамериканська Українська Конференція, провівши підготовчу працю, скликає на четвер, п'ятницю, суботу і неділю листопада 16, 17, 18 і 19-го Року Божого 1967го в місті Нью Йорку, осідку Організації Об'єднаних Націй,

СВІТОВИЙ КОНГРЕС ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

щоб

1. Закоментувати перед світом непохитну волю українського народу боротися за віднову своєї суверенної соборної держави.
2. Заманіфестувати солідарність української спільноти у вільному світі з визвольною боротьбою українського народу і готовість допомогти йому засобами, які є до нашого розпорядження.
3. Об'єднати всі сили українців, громадян чи мешканців країн вільного світу для близької співпраці між собою.
4. Устійнити шлях для скріплення та всесторонньої розбудови всіх ділянок життя української спільноти у вільному світі.

До участі в Світовому Конгресі Вільних Українців запрошуємо

Ієрархів Українських Церков

Представників Центральних Репрезентацій та крайових громадських організацій, церковно-релігійні та наукові установи, жіночі, молодечі, студентські, ветеранські, господарсько-фінансові, культурно-мистецькі та професійні і станові об'єднання українського суспільства.

Як гості Світового Конгресу Вільних Українців, будуть запрошені визначні діячі українського політичного життя, представники урядів приязних нам країн, парламентаристи країн нашого поселення та наші співгромадяни, які з симпатіями відносяться до українського народу в Україні та української спільноти у вільному світі.

Ми глибоко переконані, що на наш заклик позитивно відгукнеться все організоване українство у країнах вільного світу. Ми віримо, що всі запрошені організації і інституції подбають про масову участь їхніх делегацій у Світовому Конгресі Вільних Українців. Ми віримо, що не буде жадної місцевости, в яких діють українські парохії чи організації, які б не подбали про вміле зібрання фінансових засобів потрібних для успішного переведення Світового Конгресу Вільних Українців. Ми віримо, що вся вільна українська преса займеться популяризацією завдань і цілей Світового Конгресу Вільних Українців, а все це буде виявом солідарности та громадської зрілости нашої спільноти.

Українці! Ми скликаємо цей Конгрес саме в році пів століття від початку великої української національної революції ХХ століття, та створення вільної держави українського народу — Української Народної Республіки.

День проголошення нашого Маніфесту — це день коли ми відзначаємо світлі акти суверенности і соборности Української Держави. І хоч вона впала жертвою воєнної агресії комуністичної Росії — то воля українського народу, бути сувереном своєї землі — дотепер незламна.

Хай же наш перший Світовий Конгрес Вільних Українців стане нагодою здобути ширший круг приятелів української визвольної справи.

Хай же він стрясе совістю тих, які живуть свobodно і остереже їх, що окупант України, — Москва — є ворог цілого вільного світу.

Хай він докаже що Москва невпинно і систематично приготує агресію проти вільного світу, захитує основи тривалого миру в світі.

Хай же перший Світовий Конгрес Вільних Українців донесе до наших рідних в Україні радісну вістку, що об'єднана і організована українська спільнота у вільному світі, скріплює свої сили і докладає всіх зусиль, щоб прискіпити день визволення українського народу та відновлення його Суверенної Соборної Української Держави.

Пан-Американська Українська Конференція

Нью Йорк, 22 січня 1967 р.

ПЕРШИЙ МАНІФЕСТ

**до Українського Народу в Україні і поза її межами в ССРСР
та в країнах московського бльоку**

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

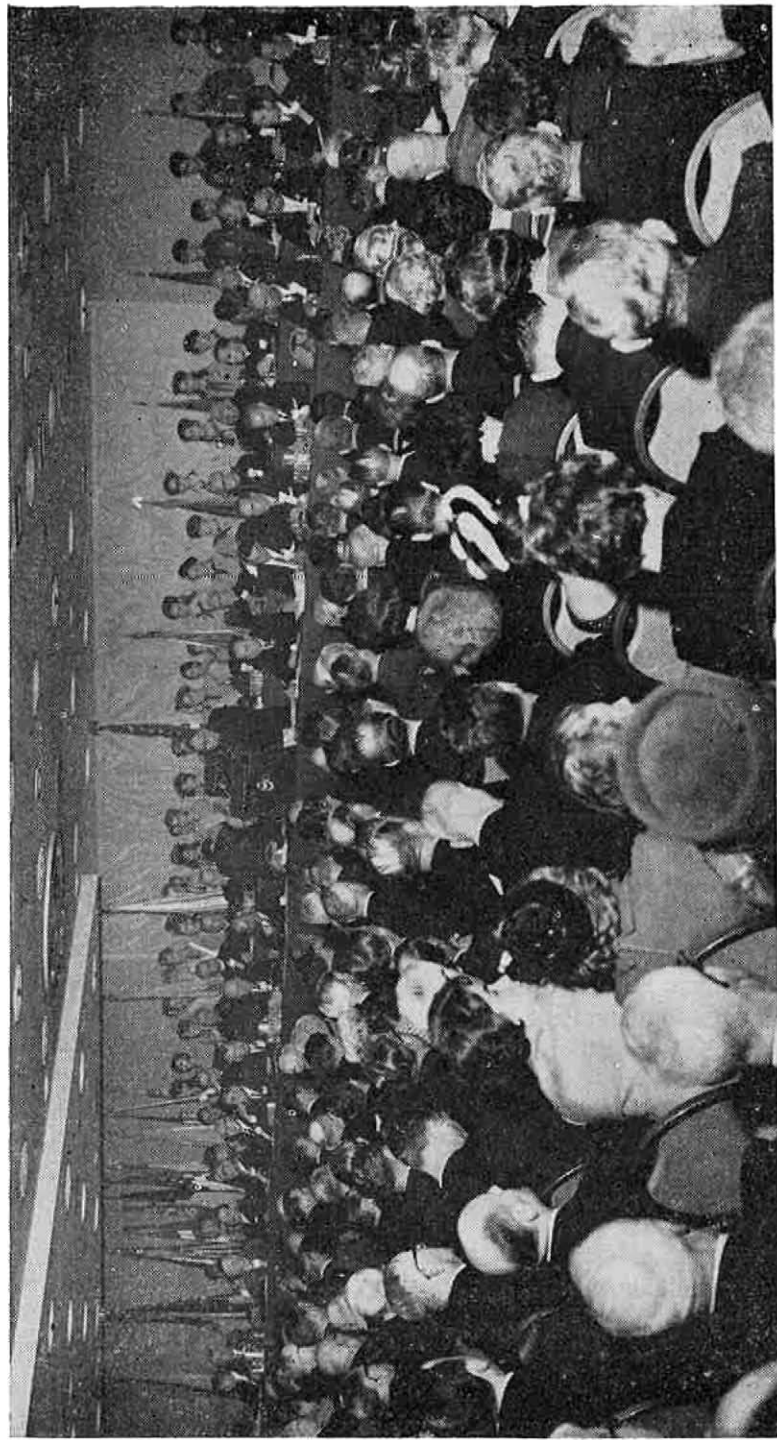
Тяжку добу переживає Україна. Після довгої і завзятої збройної боротьби в рр. 1917 — 1920, молода Українська Держава впала, Україна була окупована військом советської Росії і включена до складу Союзу Советських Соціалістичних Республік, на ділі, московської колоніальної імперії. Її теперішня назва — Українська Радянська Соціалістична Республіка — є лише прикриттям для московського колоніального ладу, що панує в Україні. Наш народ позбавлено політичних, культурних і економічних прав. Усі найважливіші міністерства знаходяться в Москві. Багатства нашої землі і праця її людей використовується передусім для зміцнення московського імперіального центру і його тоталітарних політичних цілей. Приналежність УСССР до Об'єднаних Націй оформлено тільки тому, що її представники в ОН є ставленнями Москви без власної політики й голосу. Іде посилений наступ на українську духовність, щоб затерти в нашому народі свідомість рівноправности з іншими націями і вбити

в ньому прагнення повернути втрачену соборну, суверенну державність, що сягає своїми традиціями до Великокнязівської Київської Русі-України, Галицько-Волинської і Гетьмансько-Козацької Держави.

Саме цього року повела Москва широку пропагандивну кампанію з нагоди 50-річчя захоплення влади Комуністичною Партією більшовиків у Росії, 7-го листопада 1917 року. В Україні ця кампанія скерована на те, щоб цілком стерти з пам'яті українського народу факт, що вже 17 березня 1917 року почалася Велика Українська Національна Революція, яка через різні етапи боротьби проти імперіалістичної Москви здобула можливість відновити свою державність. Власною силою і волею український народ через вільно обране представництво утворив і проголосив 20 листопада 1917 року свою державу — Українську Народню Республіку, і тією ж власною силою і волею 22 січня 1918 року проголосив її повну суверенність та незалежність. Ця державність з ходом часу мінjala свої форми: Українська Народня Республіка на чолі з Українською Центральною Радою та її парламентарним урядом; Українська Держава з Гетьманом на чолі; Українська Народня Республіка з Директорією, і в цім періоді соборне об'єднання всіх українських земель в єдиній суверенній і самостійній українській державі — Актом 22 січня 1919 року.

Не зважаючи на офіційне визнання УНР, Советська Росія, своєю декларацією з 17 грудня 1917 року, почала війну проти України. Протягом трьох років, по кінець листопада 1920 року, українські війська обороняли українську суверенну державність проти переважачих російських сил. Українські збройні сили були переможені не лише фізичною перевагою більшовицької Москви, але й тому, що тодішні міжнародні чинники, ще не розуміючи імперіалістичного характеру московського комуністичного руху, не дали Україні моральної, політичної та економічної підтримки. Після ліквідації регулярного фронту — у листопаді 1920 року, український народ продовжував визвольну боротьбу в повстанських загонах і революційних акціях. Голова Директорії УНР Симон Петлюра, його Уряд, провідний політичний та військовий актив з окремих періодів державного будівництва були змушені вийти поза кордони України, щоб на еміграції продовжувати боротьбу іншими засобами.

Окупаційний режим в Україні, згідно з директивами свого московського центру, завжди старався зфальшувати добу Великої Української Національної Революції так, що нібито в Україні в той час ішла „громадянська війна”, міжкласова боротьба, а не українська національно-визвольна боротьба за завершення державного будівництва, незалежного від будь-якої сторонньої сили. Зокрема тепер, під час відзначування 50-річчя советської влади, це фальшування досягає свого вершка.

Починаються пленарні сесії Світового Конгресу Вільних Українців. Пратори в руках молоді, президія та частина учасників СКВУ під час його відкриття президентом Пан-Американської Конференції о. прелатом д-ром Василем Кушнірем у четвер, 16-го листопада 1967 о год. 2-ій по пол. в готелі Н.И. Гілтон.

Ту саму політику фальшування стосує Москва супроти дальшого ходу української визвольно-революційної боротьби, що невпинно йшла як у політично-революційній, так і в збройній формі. Завоювавши українські землі, московський большевицький режим почав завзяту боротьбу з силами, пробудженими Українською Національною Революцією і роками державности. Все ж, під тиском українських мас, московський уряд в Україні був змушений погодитися на частинну українізацію урядового апарату, сподіваючись одночасно, що рідною мовою українського народу легше буде ширити серед нього ідеї комунізму. Під кінець 1920-их років почався московський наступ на Україну в формі колективізації, яка мала завдання вивласнити і поневолити ядро української нації — її селянство. Одночасно Москва зліквідувала Українську Автокефальну Православну Церкву, перевела судові процеси проти Спілки Визволення України і Спілки Української Молоді, які були носіями самостійницьких ідеалів, а під час примусової колективізації зорганізувала на селі голод з мільйоновими жертвами. В 1930-их роках Україна стала суцільним домом терору. Нищиво по тіллки українську інтелігенцію, але й селян і робітників, з яких та інтелігенція вийшла. Самих українських письменників знищено понад 200. Масові могили Вінниці й інших міст ховають десятки тисяч жертв зпоміж українського населення всіх станів.

Все це трагічно відбилося на кількості українського населення. Навіть беручи до уваги воєнні втрати, число українців за останніх 50 років повинно було подвоїтися, тим часом воно залишилося майже на тому самому рівні. Вистачить порівняти два советські переписи населення України в роках 1926 і 1959: супроти інших мешканців України, кількість українців за той час зросла на 1,4%, тоді як росіян — на 132%. Все це наслідки зорганізованого голоду, розстрілів, вивозів і денаціоналізації.

1939 року Карпатська Україна задокументувала свою волю жити самостійним життям, проголосивши в місяці березні державну незалежність, за вдержання якої по-геройськи боролася Карпатська Січ. Того ж року, після договору Сталіна з Гітлером, Західня Україна була окупована московськими військами. Як і 1914 року за царської окупації, всі українські устави, видавництва, пресу зліквідовано і на їх місці закладено нові, режимові. Почалися також вивози українських діячів.

Відступаючи з українських земель в 1941 році, большевики не тільки нищили українські культурні надбання та пам'ятки, але й масово вбивали ув'язнених ними наших сестер і братів. Надії на те, що німецько-советська війна принесе якісь корисні зміни для українців, не здійснилися. Гітлерівські окупанти з перших же днів окупації почали арешти, зліквідували утворене у Львові Актom 30 червня Державне Правління і незабаром почали розстрілювати українських дія-

ПІД ЧАС ПЛЕНАРНИХ СЕСІЙ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ. На фотознімку у першому ряду (зліва) вдова по сл. п. полк. Євгенів Коновальцеві, пані Ольга Коновалець, п-а Ольга Кузьмівич, вдова по сл. п. Андрієві Мельникові п-і Софія Мельник, президент УНР в екзилі Микола Лівицький, голова Виконавчого Органу УНР-и д-р-Атанас Фіголь.

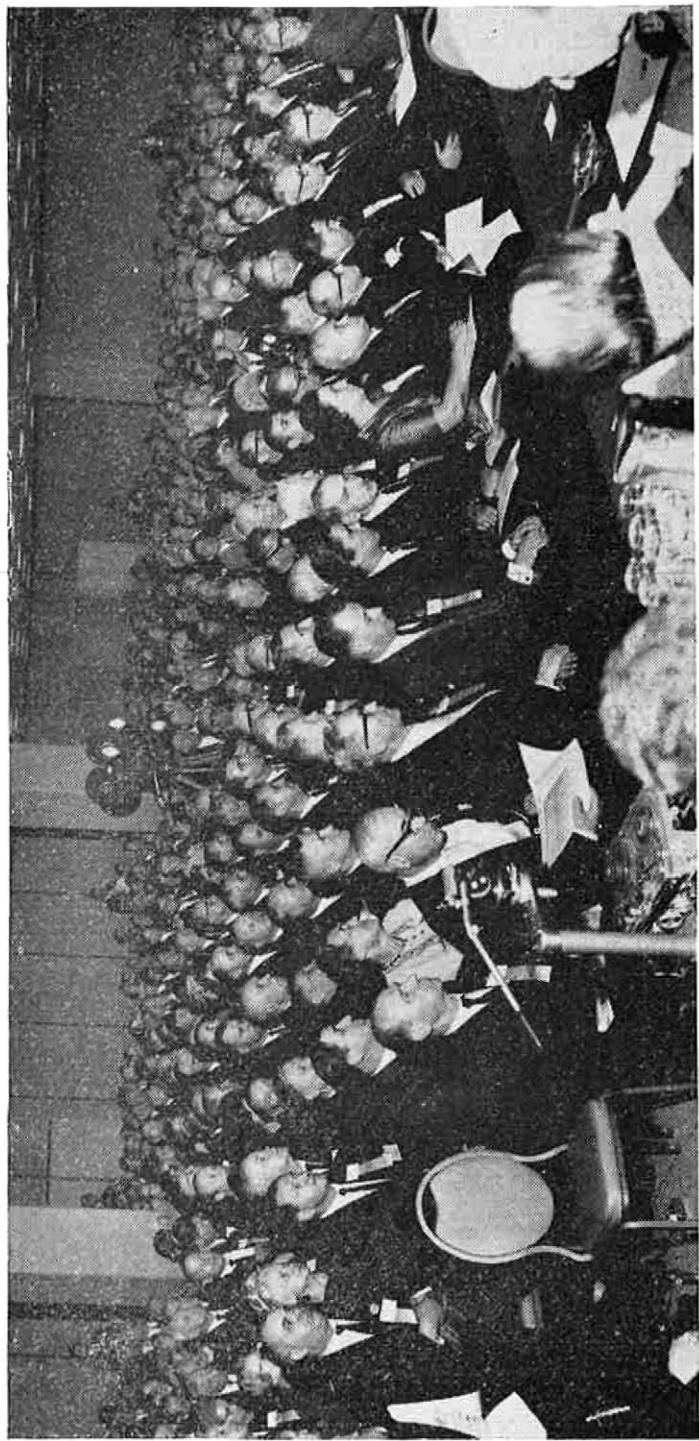
чів у Львові, Києві й інших місцях України. Жертвою цього терору впала Українська Національна Рада.

Це привело до широкого розгорнення визвольної політично-революційної боротьби Організацією Українських Націоналістів (ОУН), яка діяла в часі між двома світовими війнами на українських землях, продовжуючи боротьбу Української Військової Організації (УВО), як теж збройної боротьби Української Повстанської Армії (УПА), в обороні українського населення проти гітлерівських насильств і проти рейдуєчих советських груп. Збройні змагання вела УПА ще довго по закінченні війни, під командуванням генерал-хорунжого Романа Шухевича — Тараса Чупринки та під політичним проводом Української Головної Визвольної Ради (УГВР), керівного органу революційної боротьби українського народу, в героїчному спротиві об'єднаним московським, польським і чеським комуністичним військам. В боротьбі проти УПА більшовики безпощадно нищили українське населення за підтримку й прихильну поставу до українського визвольного руху, вживаючи жорстоких засобів загального терору, розстрілів і вивозів, випалюючи ліси і сусідні з ними села, організуючи голодову блокаду відділів УПА на західних землях України.

У той самий час Москва послідовно нищила Українську Католицьку Церкву, ув'язнила Митрополита Кир Йосифа, Єпископів та священиків, як також провідних діячів інших Церков, заславши багато з них у концентраційні табори, а то й повбивавши їх, і насильно перетворила Українську Католицьку Церкву в московську православну.

Готуючись до дальшого наступу на вільний світ, Москва скріпила свій натиск на населення окупованих територій, передусім України, щоб зцементувати себе внутрішньо. Для цього висунено ідею вже не інтернаціоналізму, а „провідного” російського народу, „першого між рівними”. Звідси — шовіністичні теорії російської вищості, „злиття націй”, „советської батьківщини” з центром у Москві. В Україні це позначилося посиленням русифікації державного апарату, вищих шкіл, преси і радіо. Двадцять найважливіших журналів Академії Наук УСССР з ділянок фізики, хемії, медицини, математики, кібернетики, генетики, металургії, архітектури, вугілля — видається російською мовою. На світовій виставці в Монреалі 1967 року УСССР була представлена не як союзна республіка, а як один кіоск з панорамою колгоспу, і то з московським написом. Замазати цей образ українського приниження не змогли навіть найкращі українські хори та солісти.

Ми читаємо про те, що за виробництвом на душу населення залізної руди, чавуну, сталі, прокату, цукру і вугілля Україна займає перше місце в світі. Але ми знаємо також, що державний бюджет ССССР у 1966 р. становив понад 105 мільярдів рублів, отже, багата

ПІД ЧАС ПЛЕНАРНИХ СЕСІЙ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ. На світлинні в першому ряді (зліва) сидять: голова ПУН Олег Штуль, проф. д-р Юрій Бойко, віце-президент УНР в екзилі проф. Микола Степаненко, венесуельський консуль, голова Закордонних Частин ОУН проф. Степан Ленківський, мгр. Слава Стецько, Юліан Заблоцький, голова АБН, б. голова Українського Правління у Львові Ярослав Стецько.

Україна, що начисляє 1/5 населення ССРСР, повинна була б мати бюджет в сумі 21 мільярда рублів. Тим часом вона мала тільки 9.8 мільярда, тобто більш як 11 мільярдів забрала собі Москва, використовуючи ті українські гроші на власне зброєння і шантажування вільного світу. І це тільки за один рік. А скільки Україна втратила за 47 років московського панування!

Одночасно Москва намагається здискредитувати перед українським народом український національно-визвольний рух. Постійна лайка на „українських націоналістів”, суди над членами ОУН і УПА та культурними діячами, які вимагають для української мови і культури належних їм прав, все це вказує на те, що широкі народні маси в Україні тій ворожій пропаганді не вірять. Навпаки, посилений наступ Москви на збірне життя українського народу лише скріплює його спротив ворогові, виявом чого були, між іншим, страйки і заворушення українських в'язнів у концентраційних таборах Воркути, Норильська, Караганди й Колими, по смерті Сталіна, а під цю пору є боротьба за збереження й розвиток української культурної творчості, мови і релігії. Москва також уважно стежить за всіма проявами українського життя у вільному світі, і своїми підсланими агентами ліквідує його провідників. Так з їх рук згинули Симон Петлюра, Євген Коновалець, Лев Ребет та Степан Бандера.

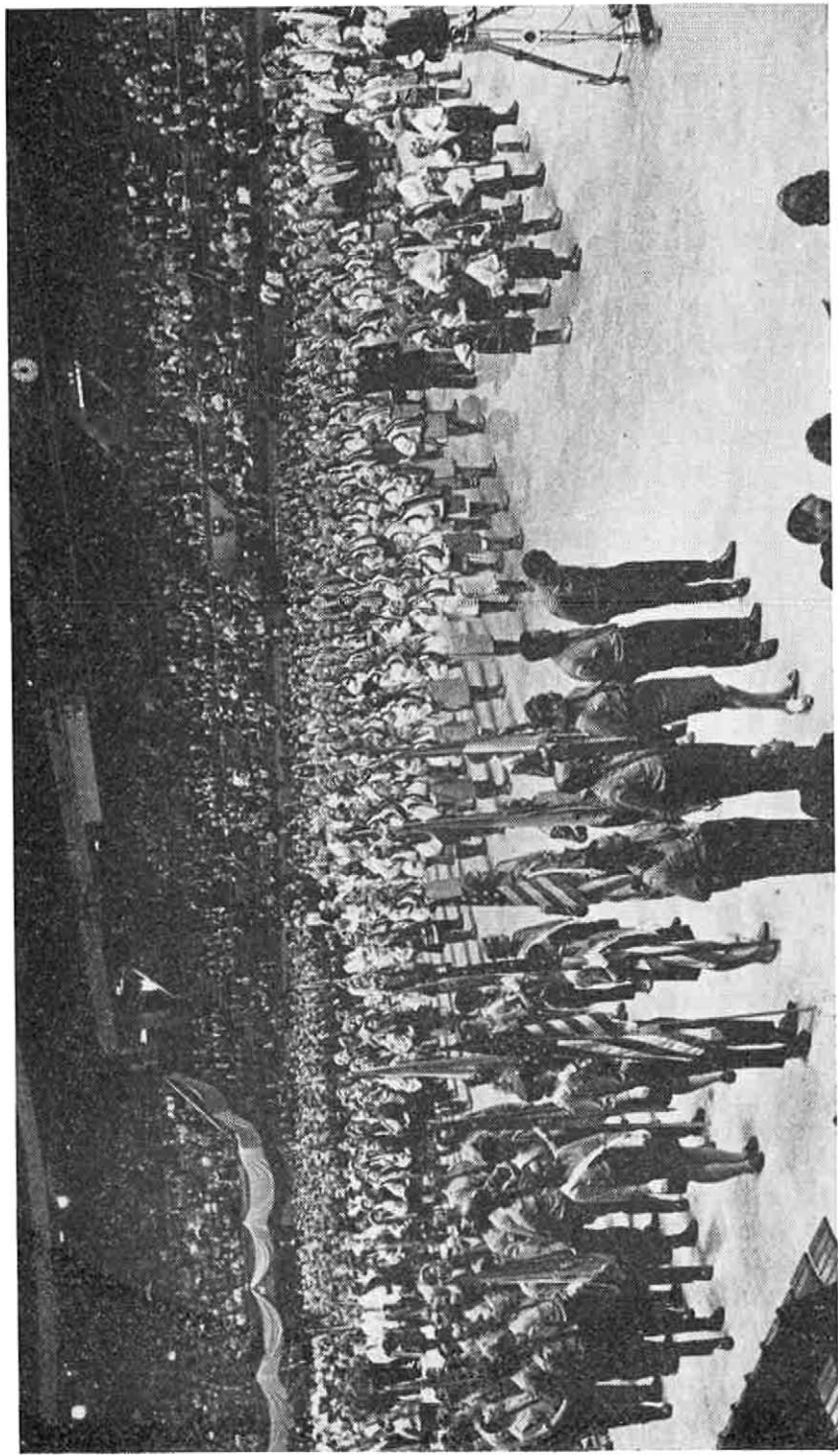
Усвідомлюючи, яку важку добу переживає тепер Україна, і в повній солідарності з її спротивом ворогові, ми, делегати всіх українських національних організацій у Північній і Південній Америці, Західній Європі та Австралії разом з Новою Зеландією, за благословенням Ієрархів Українських Церков у вільних країнах, зібралися в осідку Об'єднаних Націй — в Нью Йорку, на Світовий Конгрес Вільних Українців у днях 16, 17, 18 і 19 листопада 1967 р.

Перше завдання Світового Конгресу Вільних Українців — розглянути сучасну ситуацію в Україні та поза нею і обміркувати способи й засоби для найвидатнішої допомоги визвольній справі України.

Друге завдання Конгресу узгодити діяльність української громади в кожній країні цих континентів для того, щоб не лише зберегти національну субстанцію українства, але також розвинути кожну громаду в цих країнах у всіх ділянках життя до найвищого ступня. Вся українська спільнота цих країн невідмінно має бути скерована в своїй діяльності до того, щоб всебічна допомога Україні була найуспішнішою.

Ми, уповноважені делегати Світового Конгресу Вільних Українців, на своїх нарадах розглянули обидва завдання і ухвалили потрібні постанови. Секретаріят Світового Конгресу Вільних Українців дбатиме про виконання цих постанов до наступного Конгресу.

Світовий Конгрес Вільних Українців у висліді своїх нарад однозгідно постановив звернутися до українського народу в Україні

Понад 10,000 осіб, у тому тисячі молоді в національних одягах та зі своїми прапорами, взяли участь у величній Мані-фестації за Волю України, що відбулася з нагоди Світового Конгресу Вільних Українців у Медісон Сквер Гардені в Нью Йорку в суботу, 18-го листопада 1967 року.

і поза її межами в ССРСР та в країнах московсько-комуністичного блоку з цим Першим Маніфестом.

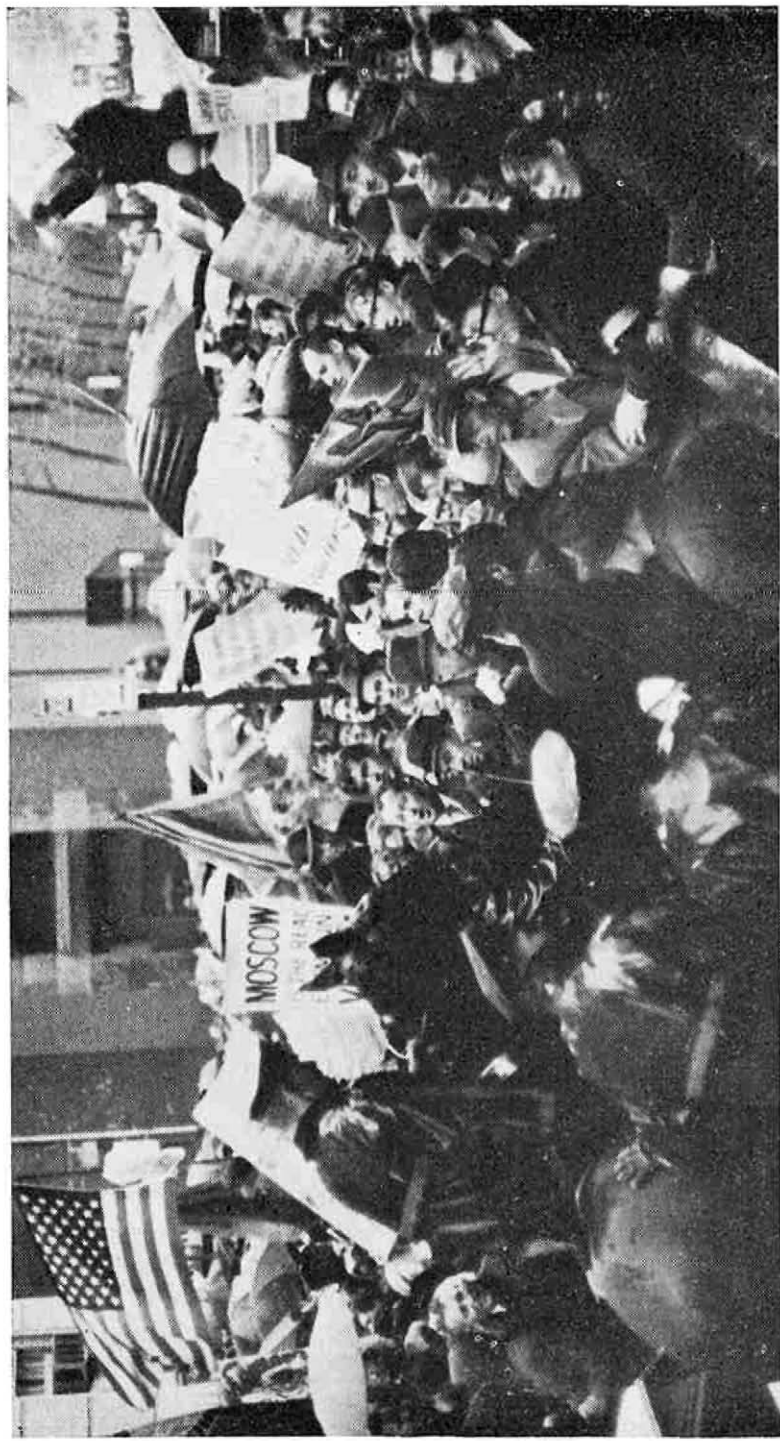
Ми, учасники Світового Конгресу Вільних Українців, заявляємо перед цілим світом, що українська національна спільнота у вільному світі допомагатиме своєму народові в його боротьбі доти, аж поки він остаточно визволиться і побудує незалежну суверенну і соборну державу.

Для допомоги Україні ми використовуємо всі способи й спроби, які маємо в демократичній дійсності вільного світу. На першому місці у нас стоїть ширення правди про Україну, її історію, визвольну боротьбу, культуру. В цій діяльності ми вже чимало виконали нашими багатомовними виданнями, радіомовленням, доповідями на наукових з'їздах, працею в університетах тощо. Ми постійно даємо відсіч протиукраїнській пропаганді.

За одно з найважливіших наших завдань ми вважаємо втримання національної субстанції українства в країнах нашого поселення. Для цього еміграція розгорнула велику організаційну роботу. У всіх країнах нашого поселення діють українські Церкви — православні, католицькі, протестантські. Вони мають мільйонову громаду вірних багато величних храмів. Українські Церкви є однією з головних опор збереження українства, розсипаного по світу, вони мають також свої організації та нижчі й вищі школи.

В окремих країнах свого поселення українці здобули вже значні успіхи і впливи. Об'єднані в центральних установах, вони мають свої успішно-політичні організації. Українські науковці щорічно публікують десятки своїх праць рідною й іншими мовами. Закінчується друк уже четвертої енциклопедії, цим разом англійської, завдання якої покласти об'єктивні факти про Україну. В українських високих школах спеціальну увагу присвячується українським дисциплінам.

В країнах поселення українців, особливо в Америці й Канаді, де снують забезпечені Союзи, Товариства й Братства з понад 100 тисячами членів, спілки, кооперативні банки, розвинулось українське економічне життя. Скрізь там діють різні місцеві товариства й установи, виховні організації молоді з тисячами членів і власними таборами. Українські жінки об'єднані у своїх організаціях, що належать до Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО). Діють ювітні спілки, професійні товариства лікарів, інженерів, професорів, бібліотечарів, спілки мистців, письменників, музик, допомогово-заритативні установи. Публікується вільна українська преса — щоденники, тижневики, місячники, наукові, літературні, мистецькі і популярні журнали. Розвинулася незалежна українська наука, зорганізована перший історично-академічний установі, що продовжує майже 100-літню львівську традицію, Науковим Товаристві імені Шевченка, та в Українській Вільній Академії Наук, що продовжує традиції Київської

Під час і з нагоди Світового Конгресу Вільних Українців в Нью Йорку відбулися організовані місцевою Українською Громадою дві публічні демонстрації: одна перед будинком Об'єднанням Націй в п'ятницю, 17-го листопада, і друга біля будинку советської місії до ООН в суботу, 18-го листопада, після великої маніфестації за волю України в Медісон Сквер Гарден. Фрагмент цієї другої демонстрації видно на цій фотознімці. Під час цієї демонстрації через непередбачувані причини до деякої малой сумарчки з поліцією, як та намагалася завернути демонстрантів із зайнятого вже місця на вулиці.

академічної установи, поки вона була опанована московсько-більшевицькою владою.

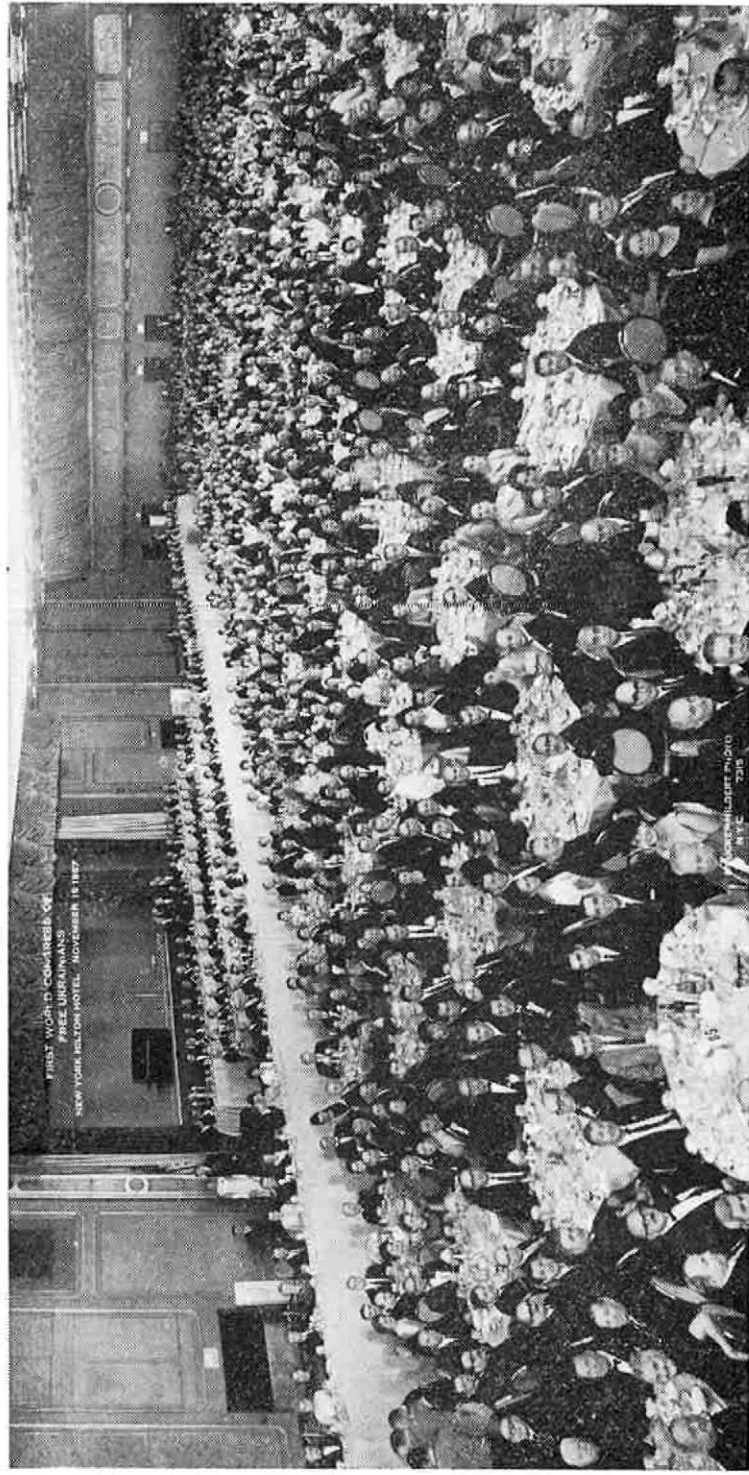
Діють ще від 1921 року високі навчальні заклади, Український Вільний Університет і Український Технічно-Господарський Інститут, а також недавно створений в Римі Український Католицький Університет, випускаючи щорічно фахові високошкільні кадри з академічними ступнями. Сотні українських професорів навчають по американських, канадійських, аргентинських, німецьких, австралійських і інших університетах. Діють ще й інші спеціальні українські високі школи, духовні семінарії та численні початкові школи.

В обидвох світових війнах десятки тисяч українців боролись у рядах армій країн свого поселення. Багато тисяч з-поміж них віддали життя в обороні свободи, яка для них була ідеалом України. Ті, що залишилися живими, створили свої організації ветеранів, яких єднає братерство зброї з ветеранськими союзами їхніх країн поселення та з організаціями українських комбантантів, які на рідних землях і в різних часах боролись за визволення України. В переконанні, що збройна сила народу є найкращою запорукою його незалежності, ветерани українських, американської, канадійської й інших Армій спільно плекають українські військові традиції.

На еміграції існує Державний Центр УНР, діють різні політичні організації і установи. Всі вони заступлені на цім Світовім Конгресі Вільних Українців і згідно працюють у його рамках, як також в рамках своїх центральних крайових об'єднань, подаючи допомогу українському народові в його визвольній боротьбі через впливи в урядових колах і в суспільствах своїх країн, через здобування прихильности й підтримки для усамостійнення України й інших поневолених країн. Українці, як громадяни країн свого поселення, беруть активну участь у суспільно-політичному житті цих країн, подекуди займаючи високі становища в парламентах і державних управліннях.

Величезні духово-культурні та матеріальні досягнення українців у вільних країнах світу є найкращим доказом вітальности та творчих сил українського народу, свідоцтвом того, яких успіхів він міг би добитися й як міг би збагачувати культурну скарбницю людства, маючи волю й незалежність на рідній землі.

Зовнішнім виявом значення української спільноти у вільних країнах можуть служити, зокрема, такі факти: побудова пам'ятника Тарасові Шевченкові в Канаді, в столиці Манітоби, Вінніпезі, 1961 р.; побудова пам'ятника Шевченкові на публічній площі у столиці Америки — Вашингтоні, 1964 р.; побудова пам'ятника Шевченкові в Бразилії, в столиці естада Парана, Куритибі, 1967 р.; законний дозвіл Президента Аргентини генерала Онганія побудувати пам'ятник Шевченкові в столиці цієї країни, Буенос Айресі, 1967 р.; однодушна постановою законодавчих палат Америки про щорічне відзначування Тижня Поневолених Націй, щоб таким способом американський народ мав

Перший Світовий Конгрес Вільних Українців закінчується бенкетом, що відбувся у балетній залі готелю Нью Йорк Гілтон в неділю, 19-го листопада 1967 року.

нагоду виявляти прихильність до визвольних рухів усіх поневолених комунізмом народів, при чому в цім законі спеціально вказана також Україна.

Цією нашою постійною діяльністю ми намагаємося втримати українську спільноту поза Україною і створити такі духові та матеріальні цінності, що їх потребує і потребуватиме Україна. Ми переконані в тому, що, викриваючи й тавруючи злочини московської комуністичної диктатури, робимо тим самим послугу іншим волелюбним народам і здобуваємо собі приятелів у їхньому колі. Мир і воля націй у масстаті права і справедливості, рівної для всіх, будуть запевнені у світі щойно тоді, коли під ударами національно-визвольної революції поневолених народів розвалиться московська комуністична деспотія. Цю революцію, як колись проти московської царської деспотії, переведуть поневолені нації в слушний час. Наше завдання — здобувати й скріплювати симпатії та підтримку вільних народів для тієї неминучої національної революції.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

Ми, твої брати і сестри в країнах вільного світу, чітко відрізняємо те, що репрезентує духові і матеріальні цінності української нації, від пануючого в Україні московського комуністичного режиму, проти якого Ти стоїш у постійній боротьбі. Твої осяги на полі науки, мистецтва, господарства і на всіх інших ділянках життя для нас усіх мають найвищу ціну. Ми подивляємо Твою видержливість і витривалість у боротьбі за збереження та розвиток духових і матеріальних цінностей України, що перекреслили пляни ворога, спрямовані на знищення й асиміляцію українського народу.

Ти пережив не одне лихоліття у своїй героїчній історії. Ти не піддавався і завжди виходив з них непокорений. Твоя героїчна постава викликає подив свободолюбного людства. Вона була і є джерелом духової наснаги для всіх нас, розпорошених на всіх континентах світу. Тобі призначено бути господарем своєї землі.

Український народе, прийми від усіх нас, Твоїх братів і сестер у вільному світі, нашу пошану і наше запевнення, що ми свято віримо в успіх Твого незламного спротиву і в успіх нашої муравлиної праці, які наближають день Твого Визволення.

Перший Світовий Конгрес Вільних Українців передає Тобі на рідну землю і на заслання наш щиросердечний привіт. Ми ніколи не спочинемо, поки Ти, з Божою допомогою, не здобудеш утрачену волю і самостійність. Ми віримо, що прийде той день, коли Ти засядеш у народів вільних колі, серед справедливого й миролюбного людства.

П Р Е З И Д І Я
СВІТОВОГО КОНГРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНЦІВ ПОЗА УКРАЇНОЮ СУЩИХ

ДОРОГІ ЗЕМЛЯКИ!

Ми, уповноважені делегати крайових представництв з усіх країн українського поселення, звертаємося до всіх українців поза Батьківщиною з повідомленням про те, що в днях 16, 17 18 і 19 листопада 1967 року відбувся в місті Нью Йорку, Н. Й. у ЗДА, Світовий Конгрес Вільних Українців, який створив Секретаріят СКВУ і прийняв важливі постанови.

Здійснено це велике діло внаслідок зговорень і узгіднень всіх українських самостійницьких організацій, згуртовань та установ, які взяли участь у Конгресі. Це слід вважати загальним успіхом всіх українців, що перебувають поза межами України.

Наші успіхи в країнах нашого поселення були можливі завдяки двом чинникам: 1. Рокам нашої державности і дальшої невпинної боротьби за її відновлення, яка активізувала й українські сили поза Україною; 2. Зусиллям тих українців з різних часів еміграції, які, часто у важких умовах, не жаліли своєї праці й майна, щоб зберегти себе як окремішню національну групу, щоб створити установи й організації, які стали незрушимою підвалиною для дальшого будівництва.

Нас тепер багато у вільному світі. Ми живемо в різних країнах, на різних континентах. В ЗДА, в Канаді ми розбудували поважні установи, виховали нові кадри інтелігенції і здобуємо щораз більші впливи в усіх ділянках життя. В Європі, в Південній Америці, в Австралії — скрізь українці своєю зорганізованістю, заповзятливістю, моральною поставою і рішучим обстоюванням прав українського народу здобули собі респект серед громадян і їх політичних керівників у цих країнах.

Українці винесли зі своєї Батьківщини великі духові вартості, довголітню героїчну традицію, любов до волі й вільної національної творчости. Ми навчилися від свого народу, згідно з його традицією, шанувати гідність людини, ми пізнали вільне життя, а також пам'ятаємо усі страхіння національної неволі, старшування одного народу над другим. В Україні наш ворог і ворог усього людства — імперіалістична Москва винищує все наше, національне, самобутнє. А людську гідність нівечать бруталні накази комуністичної монопартії, не допускаючи ні до вільного вислову думки, ні до будьякої незалежної творчости. Москва у своєму русифікаторському наступі намагається усунути всякі сліди великої минувшини українського народу, а себе виставляє як представника нібито єдиної творчої, передової нації.

Москва насамперед пробує спотворити українську історію, зробити з її героїв ворогів народу, і на місце наших героїв поставити своїх.

Те саме в світі ідей, де витворені століттями українські ідеали Москва намагається заступити своїми.

Ніяка держава не може існувати без власних національних ідеалів; їх не має створена Москвою Українська ССР, і тому це твориво скрізь, у своїх і чужих, не викликає жадної поваги.

Україна така багата історичними та культурними традиціями, родючістю своєї землі і працьовитістю своїх людей, заслуговує на кращу долю, на те, щоб бути одною з передових країн Європи не тільки в продукції сталі й хліба, але й у сферах думки, ідей, науки, мистецтва. А як же вона може бути передовою, зокрема в науці, коли майже всі її наукові журнали видаються мовою окупанта.

Ми у вільному світі мусимо зберегти і розвинути ті ідеали і культурні надбання, які винесли з України, і передати їх нашим дітям та всім, кому дорогі ідеали волі. Своєю працею ми мусимо охопити всі ділянки нашого життя — церковні і політичні справи, виховання молоді і творення нових кадрів інтелігенції, всі роди культурної творчості і духові справи, економіку, і суспільну опіку — все, що потрібне для розвитку нормального суспільства. Зайнявши відповідні позиції, ми зможемо значною мірою допомагати своєму народові в його визвольній боротьбі, організуючи під гаслами волі для України і всіх уямлених Москвою народів єдиний фронт вільних націй для ліквідації тоталітарного московсько-большевицького режиму.

Сучасний демократичний світ, що стоїть на засадах індивідуальної і національної свободи, на пошануванні прав народів і людини, дає кожній групі належне місце, відповідно до її сили й вартості. У цьому світі нам дано змогу всебічно виявляти наші національно-духові творчі особливості і нашу культуру. Це тільки в тюрмі народів — ССРСР людина змушена мислити й діяти проти власного переконання, за накиненими їй директивами.

Збереженням і розбудовою нашої національної многотисячної духово-культурної спільноти, своїм життям, працею й зорганізованістю ми заперечуємо московську теорію „злиття націй”. Замість „злиття націй” у московському виданні, ми проповідуємо і боремося за сіт різних — великих і малих, але однаково вільних і рівних націй, які у вільній конкуренції ідуть шляхом поступу. Замість „злиття культур”, тобто накинення всім московської культури, замість однієї „спільної мови московської, ми прагнемо буйного розвитку мов і культур усіх народів, що підноситиме їх і кожду людину на щораз вищий духовий щабель. Замість сірого життя під диктатом тиранії, ми боремося за глибину і всебічність вільної творчості.

В Україні народ трудиться і творить, крок за кроком іде вгору і в найтяжчих умовах, під постійними ударами московського імперіалізму, змагається за рівне місце в колі вільних народів.

У вільному світі ми маємо необмежені можливості творити для себе індивідуально, для українського народу, для людства. І ми повинні ці можливості всебічно використати, щоб роля еміграції в історії України залишилась світлою сторінкою. Власне, для цього Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ) дає огляд наших здобутків і наших сил, щоб заманіфестувати наші прагнення, наші принципи і нашу готовість жертвувати всім для досягнення найвищого ідеалу українського народу.

Наш Конгрес одностайно прийняв такі рішення:

1. Посилувати й розвивати самостійницьку визвольну дію української еміграції в кожній ділянці нашого життя, щоб досягти чимраз кращі позиції для допомоги українському народові в його боротьбі за визволення.
2. Сприяти всім консолідаційним заходам українських громадських і політичних сил на базі самостійницької визвольної концепції.
3. Закликати всіх українців включитися в зорганізоване життя, підтримати всі крайові центри та організації і сконцентрувати всі сили для здійснення наших основних завдань.
4. СКВУ закликає всі українські організації поза межами України скріплювати й поглиблювати їх роботу, творити нові сили, вирощувати нові кадри працівників та приєднувати до активної дії всі ті сили і групи, що стоять осторонь зорганізованого життя. Ніякі церковно-релігійні, територіяльні чи політичні різниці не можуть стояти українцям на перешкоді у виконванні їхніх обов'язків супроти батьківщини.
5. Виявляти якнайбільшу дбайливість у вихованні молоді в українському дусі. Це стосується не тільки шкіл і інших виховних закладів, а передусім самих батьків.
6. Дбати про те, щоб чимраз більше наших матеріальних вартостей перетворювалося на духові. Співвідношення цих вартостей у нас ще далеко не пропорційне до наших спроможностей.

До виконання всіх цих закликів і постанов, у 50-ті роковини національного, політичного і державного відродження українського народу, кличе Вас, Дорогі Земляки, Світовий Конгрес Вільних Українців! Хай же нашим незмінним гаслом і непохитною настановою буде:

З вірою в Бога жити — творити — боротись!

**ПРЕЗИДІЯ
СВІТОВОГО КОНГРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ**

РЕЗОЛЮЦІЇ

Ми, уповноважені делегати українських установ та організацій, що діють у вільному світі, зібравшись на першому Світовому Конгресі Вільних Українців у місті Нью Йорку, осідку Організації Об'єднаних Націй, в днях 16, 17, 18 і 19 листопада 1967 року, коли сповняється 50-річчя початку наших новітніх державно-визвольних змагань, спільно й одноголосно стверджуємо й постановляємо:

I. Унаслідок поневолення України та національного, релігійного, політичного, культурного, економічного й соціального гноблення великого і волелюбного українського народу його сусідами-окупантами, сотисяч українців, вийшовши на чужину, поставили перед собою завдання допомагати своєму народові у його змаганнях до волі і незалежності.

II. Українські поселенці у вільних країнах уже від початків свого поселення зорганізували українські громади і — користуючися волею та необмеженими можливостями — створили численні національні, релігійні, культурні, наукові, виховні, жіночі, студентські, економічні й інші установи та організації, в яких плекають і розвивають рідну мову і культуру, свої національні й релігійні традиції, збагачуючи ними скарбницю українського народу, як і скарбниці країн свого поселення.

III. Живучи в країнах вільного світу та збагачуючи їх своєю духовою творчістю і матеріяльними надбаннями, українські поселенці ніколи не втрачали й не втрачають глибокого відчуття свого нерозривного історичного і духово-культурного зв'язку між ними самими й українським народом на рідній землі. Вони жили й живуть, поділяючи його радощі і смутки, а їхнім головним завданням залишається постійна допомога своєму народові повернути утрачену ним волю і незалежність, за які він веде безупинну боротьбу. Українці у вільному світі з найбільшим обуренням протестують проти духового і фізичного народодовбивства, що його dokonує над українським народом большевицька Москва, загарбавши українські землі та встановивши на них свою систему тоталітарного поневолення і терору.

IV. Виходячи з цих стверджень та наявних істин, ми, уповноважені репрезентанти українських громад в країнах вільного світу, зібравшись на своєму Світовому Конгресі Вільних Українців, урочисто й одноголосно постановляємо:

1. Усіма нашими силами й засобами, в рамках законів країн нашого поселення, допомагати українському народові в його змаганнях до волі й незалежності, до віднови самостійної, соборної і народоправної Української Держави.
2. Вживати всіх потрібних заходів, щоб для цих справедливих змагань українського народу здобувати прихильність і допомогу народів та урядів країн нашого поселення.

3. Зберігати, плекати, розвивати й затіснювати духово-культурний зв'язок з нашим волелюбним українським народом.
4. В українських громадах у країнах вільного світу зберігати, плекати і розвивати наші національні, історичні й релігійні традиції, нашу мову та культуру і збагачувати ними культуру країн нашого поселення.
5. Демаскувати і поборювати підривну комуністичну діяльність та комуністичну загрозу в країнах нашого поселення, бо цим посередньо допомагаємо ми зміцненню фронту волелюбних народів проти московської тиранії. Викривати й поборювати затії Москви, яка намагається інфільтрувати й розкладати українські громади в країнах їхнього поселення різними засобами, а зокрема висиланням під всякого роду претекстами своїх делегацій з СРСР.
6. Усіми силами й засобами сприяти розвиткові наших Церков, громадських, наукових, господарських, виховних, робітничих, жіночих, молодечих, студентських, професійних, видавничих, допомогово-харитативних та всіх інших установ і організацій, що забезпечують нам духову і матеріальну базу, без якої ми не могли б вести незалежної політичної й громадської діяльності.
7. Активно підтримувати консолідаційні зусилля для налагодження співпраці всіх наших громадських, культурних, виховних, економічних і політичних сил у наших центральних і крайових репрезентаціях, уважаючи це за одну з головних передумов нашого дальшого розвитку в країнах нашого поселення та нашої допомоги визвольним змаганням українського народу.

У. Щоб успішно виконувати ці завдання та досягнути визначених цілей, одногослосно ухвалюємо:

1. Створити установу Світовий Конгрес Вільних Українців з його постійним Секретаріатом для кращого контакту й порозуміння між українцями й українськими громадами в країнах вільного світу та для координації їхньої праці і зусиль в досягненні устійнених в цих постановах цілей.
2. Подбати про створення відповідних фондів, які уможливили б здійснювання цих постанов.

VI. У 25-річчя створення і дії Української Повстанської Армії Світовий Конгрес Вільних Українців стверджує, що боротьба цієї найновішої збройної формації є власністю всього українського народу.

Боротьба проти гітлерівсько-німецького, російсько-большевицького й інших окупантів в роках другої світової війни і після неї поновно засвідчила прагнення українського народу до волі й державної незалежності.

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ УКРАЇНЦЯ В ДІЯСПОРІ

VII. Світовий Конгрес Вільних Українців визначає виховний ідеал Українця в діяспорі в такому змісті:

„Українець у діяспорі — це повноцінний громадянин своєї країни, пов'язаний із українським народом вузлами української мови й культури, особовість якого визначається християнсько-етичними цінностями і творчою ідеєю України”.

В ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ СПРАВАХ

VIII. Світовий Конгрес Вільних Українців стверджує:

1. Релігія і Церква є невід'ємною складовою частиною життя і розвитку християнської України і вони відіграли в цьому житті та розвитку рішальну роллю, ставши основою тисячолітньої української культури.

2. Комуністична Московія, силою і насильством загарбавши Україну та перетворивши її в свою колонію, найбільш драконськими заходами і методами, включно до фізичного народовбивства, намагалася й намагається вбити в українському народі віру в Бога, знищити Українську Автокефальну Православну Церкву, Українську Католицьку Церкву та українські протестантські церковні громади й об'єднання. В цьому поході нищення застосовано найжорстокіші переслідування, включно з фізичною ліквідацією Ієрархів Українських Церков та тисячів вірних, а українські Храми Божі, найкращі зразки української культури поруйновано або перетворено на безбожницькі клуби, заповідники, музеї тощо.

3. Український народ не тільки не погодився з тим нищівним походом безбожницького комуно-московського окупанта проти релігії і Церкв в Україні, але й активно проти нього боровся і бореться, зберігаючи глибоко в своєму серці і душі віру в Бога та бажання вільно по своєму до Нього молитися.

4. Як для українського народу на рідній землі, так і для українців у діаспорі суцїх релігїя і Церкви є найбільшим духовим добром та найбільшою остоею їх самобуття і розвитку.

Мавши це на увазі, Світовий Конгрес Вільних Українців рішає і постановляє:

1. Натаврувати і засудити перед цілим культурним світом злочинний похід безбожницької комуністичної Москви проти найбільшого духового скарбу українського народу, його християнської релігїї і Церкви. Зокрема засудити і натаврувати продовжування нею цього жорстокого переслідування всіх Церков і віровизнань в окупованій Україні сьогодні.

2. Домагатися від Об'єднаних Націй та їх агенцій негайного створення окремої комісії, яка перевірила б і потвердила б ці драконські практики уряду і режиму ССРСР, звернені проти релігїї і церков, а проти християнської релігїї і Церкви в Україні зокрема.

3. Усіми нашими силами і засобами піддержувати наші Церкви і церковне життя у вільному світі, зокрема всі їх заходи і зусилля для збереження і дальшого розвитку наших світлих церковно-релігійних традицій.

ПРОТИ ДИСКРИМІНАЦІЇ І РУСИФІКАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

ІХ. Світовий Конгрес Вільних Українців засуджує дискримінацію і русифікацію советською владою релігійних та національних меншин в Україні. Зокрема, Конгрес протестує проти релігійного та національно-культурного переслідування російсько-большевицьким режимом жидівської меншини в Україні.

ЗВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДУХОВНИХ ПРОВІДНИКІВ

до Братів і Сестер на поневоленій Україні та у вільному світі перебуваючих, з нагоди 1-го Світового Конгресу Вільних Українців, яке відзигтав Архистископ Мстислав на закінчення Конгресу, в неділю 19-го листопада 1967 року.

Ми, Духовні Провідники Українського Народу у вільному світі — Єпископи Українських Православної і Католицької Церков та Провідники українських Євангеліків і Баптистів, — учасники Першого Світового Конгресу Вільних Українців, що саме тепер відбувається в місті Нью Йорку, об'єднані любов'ю у Христі й журбою за долю нашого побожного Українського Народу, керуємо оце наше слово до наших Братів і Сестер на поневоленій Батьківщині - Україні та по всьому світі розсіяних.

Дорогі Брати й Сестри!

Найперше, від щирого й люблячого Вас нашого серця вітаємо Вас — наших улюблених Братів і Сестер на Рідних Землях та запевняємо Вас, що нам відомі Ваші відважні змагання й тяжкі терпіння в обороні Церкви Христової й нашого Українського Народу. Ми безмежно щасливі, маючи змогу ствердити Вашу постійну відданість Христу Спасителю і нашому народові. У своїх щоденних молитвах ми постійно просимо Всевишнього, щоб Він, Всесильний, зміцнив і помножив Ваші сили та сподобив Вас на Батьківщині суцїх і всіх нас по світі розсіяних якнайскорше зустріти радісний день повної релігійної й національної волі на всіх землях України.

Одночасно звертаємось і до Вас, Брати і Сестри, в країнах вільного світу перебуваючих, та сердечно просимо — постійно зміцнювати Вашу віру в Христа і Його Св. Церкву та йти за Христовими заповідями, як у Вашому родинному житті, так і в житті громадському та політичному. Зокрема Вас просимо постійно пам'ятати про наш найвищий поза Батьківщиною обов'язок: — всіма доступними нам засобами збагачувати нашу українську духовну скарбницю — Церкву Христову та існуючі у вільному світі українські наукові, культурні й харитативні установи, дані нам Божим Провидінням для збереження духовних скар-

бів і стародавніх традицій нашого побожного народу. Крім того, ніколи не забуваймо, що там на нашій далекій і дорогій Батьківщині всі дорогоцінні скарби релігійної й національної культури нашого народу постійно руйнуються, а найбільший, дарований Богом нам скарб — прекрасну мову українську — зневажається. Бережімо ж і помножуймо скарби нашої душі у вільному світі!

Благодать Господа нашого Ісуса Христа і любов Бога і Отця і спільність Св. Духа нехай перебувають з усіма нами!

Дано в Нью Йорку листопада 19 дня, Року Божого 1967.

† ІОАН, Архiepіскоп Філядельфійський, Митрополит Української Православної Церкви в ЗДА;

† МИХАІЛ, Архiepіскоп Торонтський і Сх. Канади;

† МСТИСЛАВ, Архiepіскоп Нью-Йоркський;

† АНДРЕЙ, Архiepіскоп Едмонтонський і Зах. Канади;

† ОЛЕКСАНДЕР, Єпископ Чикагський;

Протопресвітер ІВАН БАЧИНСЬКИЙ, Адміністратор у Бельгії, репрезентант Блаженнішого ПІКАНОРА, Митрополита Української Автокефальної Православної Церкви;

Пастор ІВАН ЯЦЕНТИЙ, Голова Українського Євангельського Об'єднання Північної Америки.

† МАКСИМ, Архiepіскоп Вінніпегський, Митрополит Українців Католиків Канади;

† АМВРОЗІЙ, Архiepіскоп Філядельфійський, Митрополит Українців Католиків у ЗДА;

† НІЛ, Єпископ Едмонтонський;

† ІСИДОР, Єпископ Торонтський;

† АНДРЕЙ, Єпископ Саскатунський;

† ЙОСИФ, Єпископ Стемфордський;

† ЯРОСЛАВ, Єпископ Чикагський; о. прелат КЛИМЕНТИЙ ПРИЙМА, репрезентант Преосв. Кир ІОСИФА, Єпископа Українців Католиків у Бразилії;

Пастор д-р ЛЕВ ЖАБКО-ПОТАПОВИЧ, Президент Всеукраїнської Євангельсько-Балтистської Церкви.

Державно-Історичний розвиток УНР і різні етани совєтської влади в Україні

Др. Мамбій Станіс

ДОПОВІДЬ НА СВІТОВІМ КОНГРЕСІ ВІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ
В РЯМКАХ СКВУ В ЛИСТОПАДІ 1967 Р. В НЬЮ ЙОРКУ

І. Перша світова війна і Велика Українська Національна Революція.

Від початку першої світової війни політичні організації українців, які діяли поза межами російської імперії, проголосили боротьбу за реалізацію програмового постуляту відновлення самостійної державности українського народу. Це було гасло, проголошене загальною репрезентацією Західної України з нагоди утворення легіону Українських Січових Стрільців, і такий самий клич був політичної репрезентації Придніпрянської України поза межами Росії — Союзу Визволення України. Вони були певні, що Росія зазнає у війні поразки і після того вибухне велика революція на Сході Європи, що уможливить віднову державности України. Цю ідею поділяли найвизначніший про-

відний діяч Придніпрянської України М. Грушевський і його послідовники. Тільки незначна меншість провідної верстви вірила в перемогу Росії і в тім сенсі складала заяви („Украинская Жизнь” під редакцією С. Петлюри).

З вибухом революції в російській імперії, з її перемогою та з вибухом Великої Української Національної Революції в березні 1917 р., постулат реалізації віднови української державности в Придніпрянській Україні став голосним кличем. Авторитетної ваги цьому кличеві надав Всеукраїнський Національний Конгрес у Києві (19-21 квітня 1917 р.), приймаючи постанову, що новий лад на Сході Європи і в цілій Європі має спиратися на природнім праві кожної нації на самовизначення. Як мирну розв'язку державного співжиття вільних націй на Сході Європи, постановою

Конгресу висунула програму федерації державних націй у цій області Європи. Ідейний провідник національного руху М. Грушевський виразно вклав у цю федеративну програму реальну перспективу утворення всеєвропейської федерації, а потім світової на засаді демократії. Вільно обраний Конгрес перевів реорганізацію тимчасового національного революційного органу, Української Центральної Ради, на основі правильних виборів і доручив їй реалізувати ці основні постанови щодо віднови державності України¹.

II. Угода УЦРади з Тимчасовим Урядом Росії і її зламання.

Спроби укласти з Тимчасовим Урядом Росії договір про мирний шлях відбудови державності України, після різних перипетій, довели до обов'язкової угоди в дні 12-го липня 1917 р. між делегацією Тимчасового Уряду Росії і проводом УЦРади та її Ген. Секретаріату, як виконавчого органу. Основа угоди полягала в тому, що ще до Установчих Зборів Росії і Установчих Зборів України має бути переведений у життя повний автономно-територіальний лад України з власним парламентом—УЦРадою, і власним урядом, Генеральним Секретаріатом, відповідальним перед УЦРадою. Ця угода мала бути ратифікована УЦРадою і Тимчасовим Урядом Росії.

УЦРада угоду ратифікувала і включила в свій II. Універсал 16-го липня 1917 р. Тимчасовий Уряд Росії зволікає з повною ратифікацією аж до 17-го серпня 1917 р., обстоюючи накинену Україні свою власну нібито автономну конституцію, яка фактично позбавляла УЦРаду всіх законодавчих функцій, а Генеральний Секретаріат робила виключно виконавчим органом Тимчасового Уряду Росії, обкраявши його адміністративні компетенції. В додатку Тимчасовий Уряд Росії перевів поділ України, признавши для автономної адміністрації лише 4 з половиною гу-

бернії з усіх дев'яти, анектуючи для безпосередньої російської адміністрації половину України, відрізуючи її від моря і від промислового району на Лівобережжі. Це явне зламання угоди було вислідом переконання Тимчасового Уряду Росії, що сила УЦРади є слаба і що Україні можна накинути цей новий поділ і лад.

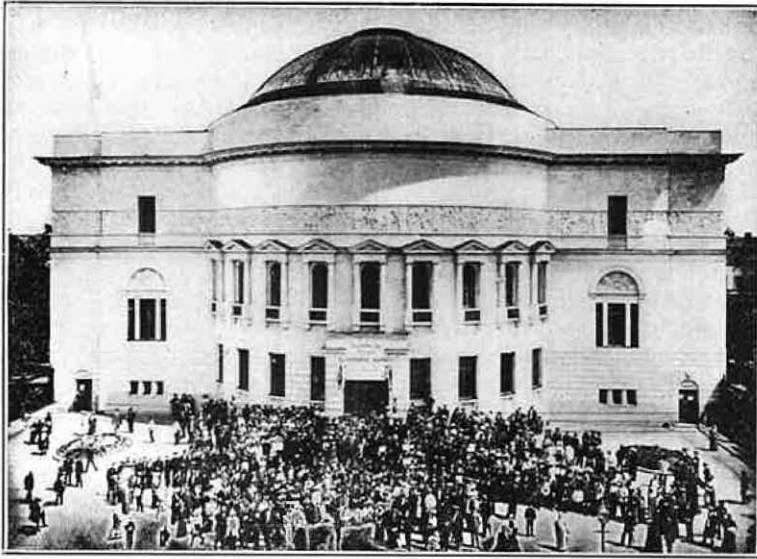
УЦРада запрогестувала проти того зламання угоди, і тільки з огляду на тодішні відносини сил прийняла цю накинуту базу для того, щоб, всупереч волі Петрограду, допровадити Україну до Українських Установчих Зборів в часі зросту власних політичних і збройних сил.²)

III. Шлях Тимчасового Уряду знищити УЦРаду і його упадок внаслідок большевицького перевороту.

Уже в серпні 1917 року УЦРада почала радити над підготовою суверенних Установчих Зборів України. Обрано окрему комісію для вироблення законопроекту про вибори цієї конституанти, паралельно до Всеросійських Установчих Зборів.³)

Саме ця підготовка УЦРади стала приводом до рішення Тимчасового Уряду Росії провести друге, ще різкіше зламання угоди з 12-го липня 1917 року. Проти скликання суверенних Установчих Зборів України рішуче висловилися всі депутати національних меншин в УЦРаді (крім польських).

Коли підготовка до виборів Установчих Зборів України увійшла в рішальну стадію, міністер юстиції Тимчасового Уряду Росії Малиянович дав наказ прокураторові провести негайне слідство і арештувати провід УЦРади і Ген. Секретаріату за „злочинний намір відділити Україну від Росії“ (1-го листопада 1917 р.).⁴) Заки ця постанова Тимчасового Уряду Росії могла прийти в стадію реалізації, упав сам цей уряд внаслідок збройного замаху російських большевиків у Петрограді, а потім у Москві і в інших центрах Росії (7-го листопада

Будинок Педагогічного Музею в Києві, в якому відбувалися сесії й наради Української Центральної Ради.

1917 р.). Властива Росія опинилася під диктаторською владою Совету Народних Комісарів (Совнарком).⁵⁾

IV. Своєю волею і силою утворили Україну — свою суверенну державу 13-го листопада 1917 р.

Політично-мілітарні сили Тимчасового Уряду Росії під проводом А. Керенського пробували декілька днів ставити спротив Совнаркомові Росії. Ці заходи роблено в області столиці Петрограду і в Україні, зокрема в Києві, де були сконцентровані значні російські військові з'єднання ще з світової війни. Завданням цих сил було повалити владу УЦРади та Генерального Секретаріату, встановити повноту влади Тимчасового Уряду Росії в Україні і звідси повести допоміжну боротьбу для Керенського в самій Росії.

Рівночасно з тими заходами йшла плянова підготовка російських большевиків у Києві і в інших містах України несподіваним збройним ударом захопити владу для Совєтів, що вповні підлягали Совнаркомові Росії.

Провід УЦРади використав антагонізм обидвох російських конкурентів на владу над Україною. Збройні сили УЦРади у завзятих боях розбили війська Тимчасового Уряду Росії, а потім здушили спробу большевиків опанувати Київ і інші центри України. Власною волею і силою УЦРада своїми збройними силами перемогла білих і червоних російських неділимців у боях 8-12 листопада 1917 р. Так УЦРада усунула в Україні всіляку російську владу і сама через свій Генеральний Секретаріат перебрала повноту влади в усіх 9-ох губерніях України. 12-го листопада УЦРада в зв'язку з перемогою поширила склад Генерального Секретаріату, як виконавчої влади України, на всі ресорти державної адміністрації. 13-го листопада УЦРада прийняла закон про правне поширення своєї влади на всіх 9 губерній України, бо фактична її влада в тих губерніях вже була устійнена.⁶⁾

Так шляхом суспільно-політичного чину була утворена Українська Держава, яка від 13-го листопада стала вповні самостійною і ні від кого не-

залежною державою. Вона відповідає всім вимогам панівної науки про державу, бо це була найвища влада народу на окресленій території. Тоді влада УЦРади і її Ген. Секретаріату була найвищою владою в Україні, і ніякої іншої влади в Україні над нею не було, як і вона не визнавала над собою ніякої іншої вищої влади поза Україною.

V. Третій Універсал з погляду державного і міжнародного права.

Українська Республіка тривала й діяла повних сім днів, як вповні реальна, суверенна держава, ще не маючи конституційного оформлення, що його в той час підготовляли спільно УЦРада і її Генеральний Секретаріат. Ця законодавча підготовка була закінчена ухваленням і урочистим проголошенням 20-го листопада 1917 р. на Софійській Площі III Універсалу.

III Універсал лише правно оформив ту державну організацію, яка фактично вже сім днів діяла. Під оглядом державного права він містить такі важливі постанови:

1) Оформлює конституційно існуючу Українську Державу, як Українську Народну Республіку.

2) Тривалий конституційний лад в УНР має встановити всенародна воля в особі Українських Установчих Зборів.

3) До часу конститuantів, днем виборів якої визначено 9-го січня 1918 року, а днем її законного відкриття 22-го січня 1918 р., Універсал постановляє: „вся власть творити власть, давати закони і правити” належить УЦРаді і відповідальному перед нею Ген. Секретаріатові, як правлінню.

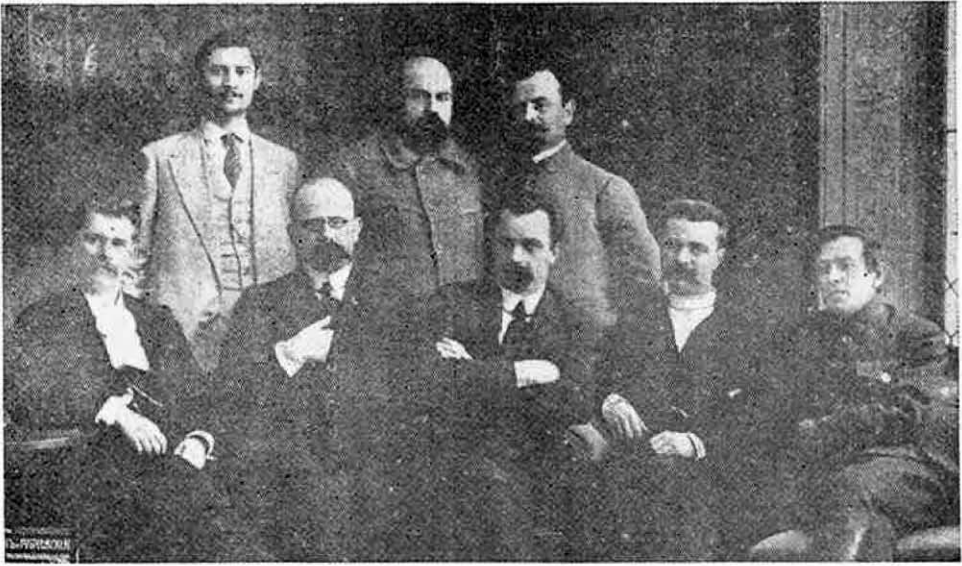
4) Універсал, крім того, містить декілька основних конституційних постанов про внутрішні справи УНР: а) означення кордонів держави; б) вивласнення великої земельної власності для проведення основної земельної реформи, яку має ухвалити конститuant; в) встановлення 8-годинного дня праці; г) встановлення державної контролю над продукцією;

г) скасування кари смерті; д) повна амністія для політичних в'язнів; е) гарантія громадянських свобод — слова, друку, віри, зборів, організації, страйків, недоторканости особи і мешкання; право вживати всіх місцевих мов у зносинах з урядами; є) національно-персональна автономія для меншин московської, жидівської, польської і інших; ж) встановлення дня виборів до Українських Установчих Зборів — 9-го січня 1918 р. і дня їх скликання — 22-го січня 1918 року.

Побіч цієї законодавчо-конституційної частини III Універсалу міститься там також політично-декларативна частина без законодавчого характеру. Універсал рішуче звертається проти самовільного захоплення влади будь-якою меншістю і обіцяє, що влада твердо боронитиме демократичний лад. Він висловлюється також негативно про криваву міжусобицю в самій Росії. Довше спиняється над konieczністю скорого закінчення світової війни і закликає союзників та ворогів розпочати мирові переговори.

Явно декларативний, політично-пропагандивний характер мають ті уступи III Універсалу, в яких говориться про те, що новоутворена Українська Держава не бажає цілком сепаруватися від Росії, тобто від держави московського і немосковських народів кол. царської імперії, але прагне творити з ними „федерацію рівних і вільних народів”. УЦРада декларативно згідна домовитися про такий федеральний союз із Всеросійськими Установчими Зборами після того, коли будуть вони обрані так, як і 9-го січня Українські Установчі Збори.

Таким способом під правовим оглядом була оформлена відновлена Українська Держава у вигляді УНР. Вона була відразу суверенною, бо ж про федерацію можуть домовлятися лише суверенні суб'єкти держави. Реалізація декларативної політики щодо федерування була відсунута до часу майбутніх ухвал Українських Уста-

Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради 1917 року. Сидять зліва: І. Стещенко, Х. Барановський, В. Винниченко, С. Єфремов, С. Петлюра. Стоять: П. Христюк, М. Стасюк, і Б. Мартоc.

новчих Зборів і переговорів з іншими республіками на Сході Європи.⁷⁾

VI. Конституційне завершення УНР і оформлення Совнаркому.

Під конституційним оглядом державна будівля УНР була завершена згідно з волею народу України. Вона була виявлена в найдемократичніший спосіб двома політичними голосуваннями: а) всенародними виборами до Всеросійських Установчих Зборів, які відбулися через 5 днів після проголошення III. Універсалу, 25 листопада 1917 р.; б) всенародними виборами до Українських Установчих Зборів 9-го січня 1918 р. В обидвох виборах був застосований найширший демократичний, всенародний принцип: вибори були загальні, рівні, безпосередні, таємні і пропорційні. У виборах 25-го листопада виборчий список Російської Комуністичної Партії (большевиків) зазнав в Україні ганебної поразки: не зважаючи на розперізану демагогію і на факт, що ця партія вже мала в

Росії повноту влади, вона не дістала навіть 10%. Повну перемогу в цих виборах — кругло 75% — здобули українські партії, що керували УЦ-Радою.

Справа цих двох всенародних і вільних виборів в Україні має велике не лише історично-політичне, але й державно-правне та міжнародно-правне значення. Вони мали значення плебісциту. Факт, що російсько-більшевицький список кандидатів зазнав повної поразки, визнають навіть совєтські урядові джерельні публікації.⁸⁾ Така кількість голосів цього списку, яка не досягла навіть 10 відсотків голосів виборців, означає, що не тільки весь український нарід, але також національні меншини рішуче відкинули совєтсько-більшевицьку форму влади і підкорення України Совнаркомові Росії. Українські виборці віддали свої голоси лише за українські національні самостійницькі партії — 75 відсотків. Кандидатські списки неукраїнських партій, які мали своїх послів в УЦ-Раді і займали льоаяльне становище

до УНРеспубліки, отримали понад 15 відсотків голосів. Це разом дало партіям УЦРади понад 90% усіх голосів, відданих при всенародних виборах до Всеросійської Конституанти. Українські партії УЦРади ще перед виборами ухвалили постанову, що їхні послы, обрані до Всеросійської Конституанти, не візьмуть у ній участі, а брали участь у виборах лише для того, щоб мати опінію народу щодо своєї політичної платформи.

Вибори до Всеросійської Конституанти проголосив ще Тимчасовий Уряд Росії Керенського декретом 22-го серпня 1917 р., визначивши дату голосування — 25-го листопада 1917 року. Власне, щоб попередити дату виборів і фактом захоплення влади вплинути на вислід голосування у свою користь, російські більшовики вчинили збройний переворот у столиці Росії, Петрограді, 6-го листопада і перемогли на другий день, — 7-го листопада. Цей факт стверджують активні учасники цих подій у центрі Росії.⁹⁾ Подібний мотив щодо дати перевороту мали російські більшовики також у стосунку до Всеросійського З'їзду Совєтів, що мав визначену дату на 7-го листопада. Власне, щоб випередити цей Другий Всеросійський З'їзд Совєтів, центр російських більшовиків на чолі з Леніним і Троцьким постановив перевести збройний переворот перед цим з'їздом — ще 6-го листопада.¹⁰⁾

Все одно вислід обидвох виборів представницьких органів самої Росії був для більшовиків фатальною поразкою. У властивій Росії, щоправда, список кандидатів російських більшовиків здобув у голосуванні більший відсоток голосів, ніж в Україні, але все таки на 36 мільйонів голосів, відданих на всій території кол. російської імперії (окрім земель окупованих тоді армією центральних держав — Польщі, Литви і частини України — Підляшшя, Холмщини, половини Волині і Полісся), більшовицький список здобув при всіх демагогічних

гаслах і в обставинах більшовицької диктаторської влади лише 9 мільйонів голосів, або кругло 25%. В самій Росії більшість здобула опозиційна партія російських соціалістів-революціонерів, бо на всіх 707 мандатів до конституанти їх список здобув 370 мандатів, тобто абсолютну більшість (58%3, а голосів 21 мільйон. Інші російські соціалісти мали таку кількість мандатів: ліві есери — 40, соціал-демократи меншовики — 16, народні соціалісти — 2. З буржуазних демократичних партій лише конституційні демократи („кадети“) здобули 17 мандатів. Безпартійні мали 11 мандатів, а немосковські нації — 86. Російські більшовики на 707 мандатів російського установчого представництва здобули тільки 175. Нарід властивої Росії у вільному голосуванні, — єдиному на протязі тисячолітньої історії, — висловився проти більшовиків і їхньої влади — Совнаркому.¹¹⁾

Інакше сталося з виборами до Другого Всеросійського З'їзду Совєтів, який мав зібратися в Петрограді 7-го листопада 1917 року. Зійшовшись в означений день, цей з'їзд був поставлений перед фактом захоплення влади більшовицьким Совнаркомом протягом ночі з 6-го на 7-ме листопада і протягом дня 7-го листопада. З'їзд міг відкрити свою сесію щойно вночі 7-го листопада. І на цім з'їзді російські більшовики були в меншості: на всіх 670 делегатів мали вони 300, російські соціалісти - революціонери — 193, меншовики — 68, а решту мандатів посідали інші дрібніші соціалістичні угруповання і деяка кількість безпартійних.¹²⁾ По гострих дебатах на з'їзді над питанням, чи схвалити факт більшовицького перевороту і утворення Совнаркому, як центрального уряду Росії, більшовикам удалося переконати фракцію лівих російських соціалістів - революціонерів у кількості кругло 100 делегатів прийняти їхню постанову і в такий спосіб здобути більшість з'їзду для Совнаркому, проти Тимчасового Уряду Керенського.

Сталося це, однак, під різними умовами, які остаточно зреалізовано пізніше. Передусім Совнарком мусів визнати себе тимчасовим урядом Росії, до часу скликання Всеросійських Установчих Зборів, вибори яких мали відбутися свobodно 25-го листопада. Крім того засадничі декрети Совнаркому, зокрема про господарські справи і насамперед про землю, які З'їзд Совєтів підтвердив по дебатах, були проголошені із застереженням, що вони тимчасові, до рішення конституанти. Але навіть ці накинєні большевикам обмеження не задовольнили фракцію лівих есерів, які перетворилися в окрему партію, бо вони вимагали на наступних з'їздах Совєтів засади, що уряд має бути коаліційним, зложеним із соціалістичних партій, які стоять на „радянській платформі”. Тому на надзвичайному З'їзді Совєтів, скликаному на 23-го листопада 1917 р., де знову большевики були в різкій меншості, вони були примушені прийняти коаліційну засаду для Тимчасового Совнаркому, і на тій основі З'їзд покликав новий склад Совнаркому, в якому ліві есери отримали важливі комісаріати, зокрема народний комісаріят земельних справ і народний комісаріят юстиції (комісаром у цьому останньому був Ісаак Штейнберг, визначний теоретик народницького, немарксистського революційного соціалізму). Зроблено це за ухвалою З'їзду Совєтів 30-го листопада 1917 року.¹³⁾

З усього видно, що большевики в самій Росії не прийшли до влади на основі вільного вислову волі народу в загальних виборах і навіть не прийшли у виборах до З'їзду Совєтів. Вони здобули владу замахом меншини, і цей замах міг би стати легітимною владою лише тоді, якби дістав хоча б пізніше схвалення народного представництва, обраного всенародним вільним голосуванням. На такий легітимізація народу Совнаркомом дуже залежало. Він сподівався, що наступні вибори 25-го листопада, вже

при його владі, дадуть большевикам більшість мандатів у Всеросійських Установчих Зборах. Тому не ставив ніяких перепон у цих виборах. Але й ті вибори принесли повну поразку кандидатам большевицької партії на всіх територіях кол. російської імперії, зокрема у властивій Росії.¹⁴⁾ Пересічно в цілій Росії большевицькі кандидатські списки отримали кругло 25 відсотків голосів. Лише в деяких містах, зокрема у Петрограді і Москві, дістали большевицькі кандидати кругло 40 відсотків голосів; проте ніде вони не дістали абсолютної більшості.

VII. Три елементи плану Совнаркому завоювати Україну.

Ця влада Росії, що прийшла до керми держави внаслідок замаху збройних відділів меншини, не могла мирно-політичним способом здобути собі симпатію українського народу для того, щоб він визнав її правлячим органом майбутньої федерації вільних народів колишнього російського царства. Навіть представницькі органи національних меншин в Україні виразно заявляли, що вони відкидають методу креації Совнаркому, і вимагали, щоб у властивій Росії була створена коаліційна демократично-соціалістична влада на широкій базі. Ця обставина пояснює нам факт, чому явно не противилися своїми голосами представники національних меншин в УЦРаді при голосуванні над текстом Третього Універсалу, який правно оформлював існуючу Українську Державу, як УНРеспубліку.

Тим то Совнарком Росії вже в коаліційній формі плянував здобути для себе владу в Україні не так виборчим баллотом, як наслідкуванням свого збройного замаху в столиці Росії в днях 6-7 листопада. Большевики вимагали скликання Всеукраїнського З'їзду Рад на половину грудня 1917 р. в Києві і одночасно з цим синхронізували збройний переворот своїх

військових відділів, що в Києві і довкруги нього стаціонаували ще з попередніх часів у нормальнім порядку дислокації відділів російської армії в часі світової війни. Цей збройний замах був призначений на день 13-го грудня, як про це свідчить сам командир плянованого перевороту І. Пукє.¹⁵⁾ Він мав до свого розпорядження 8,000 вояків різних родів зброї, 10 артилерійських батарей, багато панцерних автомобілів і 6 військових літаків.¹⁶⁾

УЦРада погодилася на скликання Всеукраїнського З'їзду Рад Робітничих, Селянських та Військових Депутатів і скликала його на день 17-го грудня 1917 р. до Києва. Збройний переворот большевиків був запланований саме на 13-го грудня тому, щоб на зразок петроградського перевороту випередити цей Перший Всеукраїнський З'їзд Рад, по кількох днях боїв захопити владу в Києві, а потім, по докопаному факті, досягнути сквалення перевороту на цьому Першому Всеукраїнському З'їзді Рад.

Проте, знаючи вже існуючу силу Української Народної Республіки, Совнарком Росії припускає можливість довгого збройного опору українського війська поза Києвом, на провінції, і приготовляв регулярну інвазію своєї армії в Україну також на половину грудня, після запланованого збройного замаху в Києві. Совнарком міг це легко перевести, бо саме 5-го грудня, без порозуміння з урядом УНРеспубліки, він підписав декрет про припинення воєнних дій на всіх фронтах колишньої російської імперії проти Німеччини і Австро - Угорщини, звільняючи таким способом потрібні військові з'єднання для операцій проти УНРеспубліки.

Цілість цього пляну спиралася на старій ідеологічній тезі голови Совнаркому В. Ульянова-Леніна, яка щодо не-московських народів колишньої царської імперії не допускала фактично не то відділення від неї, але навіть після її повалення відкидала всякий федералізм. Тим то ця теза вимагала всіма засобами повалити

Українську Республіку. Навчені до свідом при виборах до Всеросійської Конституанти, при яких противники большевизму отримали велику більшість, провідники Совнаркому рішили цілком ударемнити вибори до Українських Установчих Зборів, які мали визначений день виборчого голосування на 9-го січня 1918 р., отже за пару тижнів.

Совнарком Росії вже знав із висліду виборів до Всеросійських Установчих Зборів в Україні 25-го листопада 1917, що понад 90 відсотків вільних виборців є проти большевизму. Совнарком, щоправда, від того часу розвинув шалену демагогічну виборчу пропаганду в свою користь, проти всіх партій Української Центральної Ради і проти неї самої. Але він знав одночасно, що успіх цієї демагогії лише дещо поправить попередню поразку при виборах, а в ніяким разі не дасть большевикам перемоги. З преси в Україні в часі виборчої акції ще до Всеросійських Установчих Зборів большевицький провід знав, що українські політичні партії виставляли різні самостійницькі гасла. Звичайно виборчі плякати кінчалися такими словами, як наприклад: „Хай живе одна неподільна незалежна Українська Держава!“ Це було ще в жовтні 1917 р. (див. київська „Народна Воля“ з 29-го жовтня 1917 р.). Ось тому Совнарком прагнув знищити УЦРаду й УНРеспубліку ще перед виборами до Всеукраїнської Конституанти, бо поразка большевицького виборчого списка при цих виборах відбрала б Совнаркомові раз назавжди претенсію до легітимності своєї окупаційної влади по евентуальній перемозі над УНРеспублікою. Всі ці чинники в московським большевицьким пляні були синхронізовані до того, щоб приблизно всередині грудня 1917 року мати основу території УНРеспубліки в руках своєї збройної сили, а номінально була б там адміністрація „совєтської влади“.

Всі ці міркування Совнаркому виявилися помилковими щодо кожного фактору його завойовницького плян -

Президія й учасники Третього Українського Військового З'їзду, що відбувся у Києві в жовтні 1917 року. Посередині Симон Петлюра і голова Української Національної Ради Михайло Грушевський.

ну. Влада УНРеспубліки своєчасно розвідала про запланований на 13-го грудня збройний замах у Києві, і вже напередодні, 12-го грудня несподівано заскочила ворожі збройні сили своїм військом і по короткім спротиві їх роззброїла.¹⁷⁾

Коли відпав у пляні Совнаркому елемент внутрішнього збройного перевороту в Україні, тоді ще він не втратив надії другим елементом пляну досягнути свою ціль психологічним засобом на Першім Всеукраїнськім З'їзді Рад. Проте, також цей момент пляну Совнаркому ударемнили українські партії. Большевики плянували на цім з'їзді провести постанову про недовір'я УЦРаді, проголосити її „розлучення” і утворення „влади рад” в Україні у рямах Советської Росії. Тим часом на понад 2,000 делегатів цього з'їзду було большевиків і їхніх симпатиків лише 47. Тільки додатковим психологічним ударом сподівався Совнарком заломити духово

більшість делегатів і склонити їх до „радянської плятформи”. Цим засобом був ультиматум УЦРаді, щоб вона протягом 48 годин вернула зброю обеззброєним большевицьким полкам, признала для своєї армії верховне командування російської армії та червоної гвардії і приступила до спільної війни проти збройних сил Донського Козацького Війська.¹⁸⁾

Цей ультиматум проголошено саме в часі з'їзду 17-го грудня. Але українська демократична більшість делегатів не піддалася воєнному ультиматумові Совнаркому, навпаки, по вислуханні звіту уряду УНРеспубліки про цей ультиматум ухвалила відкинути його і висловити повне довір'я УЦРаді.¹⁹⁾

Коли відпав ще й другий елемент пляну опанування України, тоді для Совнаркому Росії не залишалось вже нічого іншого, як третій елемент: відкрита воєнна агресія після відкинення ультиматуму УЦРадою. Вона роз-

почалася зараз після 19-го грудня, коли були прийняті всі ці постанови З'їзду. Мирового договору між УНР і Совнаркомом Росії ніколи не підписано. Тому з погляду міжнародного права воєнний стан триває дотепер.

VIII. Як Советська Росія утворила фіктивний „уряд” України.

Советська влада в Україні почалася щойно після перших успіхів воєнної агресії Советської Росії, коли переважні зброєю і чисельністю советсько - російські армії здобули частину Лівобережної України з губернiальним містом Харковом. Ця влада була принесена дослівно на вістрях багнетів російської армії, як це красномовно висловив командир однієї з цих армій, гвардійський полковник Михайл Муравйов,²⁰⁾ який переводив наступ на протикиївським фронті і так окреслив своє завдання в окремій наказі після здобуття Києва (9-го лютого 1918 р).

Фактично утворена в Харкові влада советів була від самого свого початку окупаційним органом Совнаркому Росії в Україні. Вона була утворена формально лише після того, як почала велику інвазію російська армія під верховним командуванням В. Антонова - Овсенка, який був одночасно від листопада 1917 р. по березень 1918 р. народним комісаром війни в Совнаркомі Росії.²¹⁾ Сталося це 26-го грудня 1917, коли Антонов остаточно опанував Харків і коли того дня була там проголошена советська влада під фальшивою покривкою „Першого Всеукраїнського З'їзду Рад”, яким проголосив себе місцевий большевицький з'їзд з участю групки сецесіоністів - большевиків і їхніх симпатиків із правдивого Першого Всеукраїнського З'їзду Рад у Києві в днях 17 - 19 грудня 1917 року.

Виконавчу владу названо „Народним Секретаріатом”, щоб уподібнити назву до „Генерального Секретаріату УНР”. Все це мало служити додатковою легалізацією воєнної інва-

зії Советської Росії в Україну, яка почалася 19-го грудня. Вперше в історії дальших воєнних агресій Советської Росії застосовано цю методику до обманної досконалости: окупаційний орган названо урядом Української Народної Республіки, проти якої ведено воєнну агресію, а цей окупаційний орган в фіктивному характері уряду УНР „запросив” допомогу Советської Росії.²¹⁾

За цим ляльковим „Народним Секретаріатом” під головуванням большевика українського роду, Миколи Скрипника, а притягнуто до нього ще заломаних духово трьох колишніх українських соціал-демократів: Василя Шахрая, Юрія Коцюбинського і Нероновича, не стояло ніякої української організації. Всі інші члени цієї лялькової советської влади були або москалі, або цілком змосковчені большевики з національних меншин. Реальної влади цей псевдоуряд не мав ніякої: ні одного свого, хоча б найменшого відділу війська, ні власного скарбу, ні власного адміністративного апарату. Вся реальна влада належала до органів, які творила сама окупаційна армія Росії на частині здобутої території України, навіть не в формі „советів”, а в формі номінованих партійним провідом „революційних комітетів” (ревкомів) і „воєнних революційних комітетів” (воснревкомів).²²⁾

Ця фікція формально - державної протипаги Українській Центральній Раді під проводом Михайла Грушевського і відповідальному перед нею Генерального Секретаріату під головуванням В. Винниченка була утворена 26 грудня 1917 р. лише для легалізації воєнної інвазії Советської Росії. За пару днів навіть цій фікції відібрала Російська Комуністична Партія (большевиків) і її Совнарком характер формальної влади цілої України в межах III Універсалу, побоючись, що фікція, на зразок дуча в „Фавсті”, готова набрати реального характеру української державности хоча б і в советсько-комуніс-

тичній формі. Тому згідно з партійною директивою привернено поділ території України під адміністративним оглядом згідно з „Тимчасовою Інструкцією” Тимчасового Уряду Росії під проводом Керенського з дня 17 серпня 1917 р., тобто надано номінальну владу „народного секретаріату” тільки для 4-ох з половиною губерній України, замість для 9 губерній.

Фіктивний совєтський уряд у Харкові мав лише приблизно половину України, при чому ця територія була цілком відрізана від доступу до моря. На другій половині території України утворено владу інших фіктивних „совєтських республік”: Криворіжжя і Донецького басейну; Олександрії й Херсонщини; Таврії (з Кримом); а решту території України (Чернігівщину і повіти, що прилягають до Донської області) приділено формально під безпосередню владу Совнаркому Росії. Формально від січня 1917 року існувало на території України аж 5 совєтських республік, при чому українську назву затримано формально лише для одної з них у межах „Тимчасової Інструкції” Керенського.

Ця фіктивна совєтська республіка України формально поширювала свою номінальну владу з поступом інвазійної армії Росії. Аж 9 лютого 1918 р. „Народний Секретаріат” цієї республіки мав змогу перенестися до столиці України, Києва, тим більше, що місцева „республіканська” влада в Харкові не бажала толерувати в себе тимчасового осідку „Народного Секретаріату”, як „уряду чужої держави”.²⁴⁾

IX Вияв всенародної волі українського народу

Оборона Армії УНРеспубліки проти воєнної інвазії Совєтської Росії творить виїняткову епопею в світовій історії. Порівнюючи оборончу війну, яку провадили європейські сторічні держави проти агресії гітлерівської Німеччини, опір Армії УНР був далеко довший і упертіший. Лише

власними силами УНРеспубліка боронилася проти в кілька разів сильнішого ворога цілих два місяці (по день 18 лютого 1918 р., коли увійшов у виконання мілітарний допомоговий договір Уряду УНР з Німеччиною і Австро-Угорщиною).²⁵⁾

В міжчасі в Україні, так і в Росії, зайшли події важливі з погляду державного і міжнародного права. Всупереч сподіванням Совнаркому, поступ інвазійної армії ішов дуже мляво. Цей факт мав такі правні і політичні наслідки: Поперше, Росія не могла перешкодити переведенню виборів до Українських Установчих Зборів, бо до 9 січня 1918 року вона мала змогу окупувати лише меншу частину Лівобережжя. Тим то вибори до Українських Установчих Зборів відбулися на великій більшості території України, давши вислід волі всього державного народу у всенароднім голосуванні. Подруге, одночасно в переговорах у Бересті про мир з центральними державами і Росією большевики не могли покликатися на те, що делегація Генерального Секретаріату УНР нібито не має належних повноважень з огляду на втрату державної території, щоб таким робом добитися визнання лялькової делегації „Народного Секретаріату” під проводом В. Медведєва і В. Шахрала, які признавали себе членами делегації Совєтської Росії і формально підкорялися її проводові. Обидва моменти спричинили політичну поразку Совнаркому в Україні і міжнародну поразку в переговорах про мир у Бересті.²⁶⁾

Річ ясна, що за шість тижнів, які мала РКП(б) для підривної і виборчої акції до Українських Установчих Зборів, вона мусіла мати деякі успіхи, маючи на увазі ту обстановку, що РКП(б) розпоряджала значною агітаційною машиною серед московської і інших національних меншин на Україні та серед тих груп українського народу, які через неграмотність або через малу політичну виробленість були податні для демагогічних

кличів і провокаційних видумок большевиків. Проте, ці успіхи були далеко меншими від тих, яких очікував Центральний Комітет РКП(б). Тоді на території цілої України, зрештою, мала РКП(б) лише 4,364 членів (вліті 1918 р.). Це була чисто російська партія територіально і національно. Територіально вона була поширена в усій колишній царській імперії, де наприкінці 1917 р. нараховувала до 200,000 членів. Її центр членства і проводу був у Росії, отже територіально ця партія, яка творила ляльковий советський уряд України в грудні 1917 р., була для України цілком чужою. Окрім того РКП(б) в Україні по всіх губерніях складалася майже виключно з таких членів, які своєю національною приналежністю були москалями (чи то з уродження чи цілком змосковщеними чужого походження). Згідно з советською статистикою того часу, лише 3 відсотки членства РКП(б) в Україні признавалися до української національної приналежності, або в абсолютних цифрах кругло 130 осіб. Ясно, що ця кількість большевиків українців в РКП(б) не могла бути ніякою соціально-політичною силою в Україні і не могла творити реальної держави, а навіть фікції. Її творила чужа по національності, московська РКП(б). Така нікчемно мала кількість большевиків-українців не могла в значній мірі вплинути на опінію виборців українців при голосуванні до Українських Установчих Зборів. Члени РКП(б) у числі 4,364 могли впливати лише на опінію московської меншини і частинно на інші національні меншини.²⁷⁾

Тим то лише головно за рахунок національних меншин могла РКП(б) при виборах до Українських Установчих Зборів поправити свою позицію у висліді голосування. Характеристичні приклади виборів у деяких губерніях: Волинь дала спискові большевицьких кандидатів лише 4 відсотки всіх голосів, Полтавщина — лише 6 відсотків, Київщина — 6.6 відсотка, Поділля — 7.7 відсотка,

Харківщина — 11 відсотків, Херсонщина — 11 відсотків, Чернігівщина — 20 відсотків, Катеринославщина — 28 відсотків. Якщо взяти цілість усіх голосів у цих губерніях, де відбулися вибори, то вони дали такий вислід для всіх партійних кандидатських списків: Українська Партія Соціалістів-Революціонерів — у бльокі з професійною організацією Селянська Спілка — 66.65% мандатів, большевицький список 21.35% мандатів, жидівський сіоністичний список — 4.36% мандатів, жидівський соціал-демократичний „Бунд” — 0.48% мандата, польський бльок — 2.42% мандата, українські хлібороби власники — 0.48% мандата, українські хлібороби безпартійні — 0.96% мандата, російські ліві соціалісти революціонери — 0.48% мандата, німецький список — 0.48% мандата, російські крайні націоналісти-чорносотенці (Володимир Шульгин) — 0.48% мандата, російські конституційні демократи („кадети”) — 0.48% мандата, список УСДРП — 1.45% мандата. Решта дрібні — розсіяні.²⁸⁾

Звертає на себе увагу факт, що такий великий пролетарський центр, як Харківщина, дав большевикам лише 11 відсотків, хоча вибори відбувалися в часі, коли большевицько-російські війська Антонова вже два тижні як окупували всю ту область. Причиною такого малого відсотка голосів в області з найбільшою кількістю пролетаріату, і то московської національної приналежності, було те, що тут були діяльні сильні професійні робітничі організації, які, бачачи наїзд советської армії і її безправну поведінку, протестували проти цієї окупації відкрито і в голосуванні; про це свідчить сам таки Антонов.²⁹⁾ Знову ж значний відсоток голосів за большевицький список кандидатів у Катеринославщині (28 відсотків) і в Чернігівщині (20 відсотків) пояснюється не лише тим, що в тих губерніях голосування відбувалося вже в часі панування російсько-большевицької окупаційної влади, але також тим фактом, що в тих

губерніях були слабкі українські соціалістичні організації, які в тих обставинах єдині могли успішно протиставитися большевицькій пропаганді максималістичного змісту.

Також треба підкреслити цікаве явище, що український національний елемент, поляки і жиди найсильніше боролися проти большевицької демагогічної пропаганди при цій виборчій акції. З порівняння здобутих різними національними списками голосів бачимо, що московська і німецька меншини дали большевицькому спискові найбільше голосів. Згідно з дослідом проф. М. Кордуби („Територія і населення України”), в 1914 році на землях України під російською окупацією (без поселення в Азії) було: 28,445,240 українців, 5,373,860 москалів, 2,971,910 жидів, 753,090 поляків, 816,510 німців, 159,240 болгарів, 104,780 греків і ще деякі інші меншини, що містилися разом у загальній кількості населення тієї території України в тому часі 39,604,040. Відсотково українці творили 71.8% всього населення, москалі — 13.5%, жиди — 8.4%, поляки — 1.9%, німці — 2%.

Як ми бачили, національні, не-большевицькі списки дістали разом лише 1,44% мандата, тобто втратили в користь большевиків кругло 98 відсотків голосів. Німці дістали 0,48 мандата, тобто втратили понад половину своїх голосів. Українські списки (соціалісти - революціонери, хлібороби, безпартійні селяни, соціал-демократи) отримали разом 69.54% мандата, або майже всі свої голоси, бо втратили своїх голосів у користь чужих списків, головню большевиків, лише 2.26%. Жиди отримали разом 4.86% мандата, отже втратили в користь большевиків у порівнянні з москалями далеко менше, бо лише кругло третину (3.56%). Поляки дістали 2.42%, отож зискали на свою користь більше голосів, як було самих поляків; мабуть за їх список голосували деякі жиди і деякі українські несвідомі селяни.

Вибори до Українських Установчих Зборів фактично були плебісцитом, бо це було всенародне голосування із затриманням усіх вимог демократичних виборів із пропорційною системою. В цім плебісциті українські державотворчі організації здобули блискучу перемогу, бо за їх списки голосували майже всі українські виборці. Неділимська російська програма була відкинена і за неї в большевицькій формі і в не-большевицькій формі голосували лише москалі та частина збаламучених інших виборців, отже все те творило незначну меншість. З погляду демократичного самовизначення цей вислід має історичне значення: всенародним голосуванням населення України понад двотретинною більшістю висловилося за свою українську суверенну державність, бож сама тільки партія соціалістів-революціонерів, що була провідною партією в Українській Центральній Раді, отримала дві третини всіх голосів, а власне ця партія від самого початку Великої Української Національної Революції заступала вимогу переведення виборів до Українських Установчих Зборів з суверенним характером.³⁰⁾

Установчі Збори УНР мали, згідно з постановою III Універсалу, зійтися в Києві 22 січня 1918 року. Але, внаслідок того, що Советська Росія в тому часі вже окупувала значну частину Лівобережної України, а також частину південного Правобережжя, обрані депутати не могли своєчасно прибути до Києва. Тим то Українська Центральна Рада ухвалила в згоді з волею виборців IV Універсал, в яким формально-правно проголосила державно-правну суверенність, самостійність і від будь-якої зовнішньої сили незалежність Української Народної Республіки. Для підкреслення факту, що УЦРада у тім випадку діє не лише згідно із своїми нормальними законодавчими повноваженнями, але також згідно з всенародною волею, виявленою

при виборах Українських Установчих Зборів, які мали зійтися, але покищо не могли цього зробити у повнім складі внаслідок воєнних перешкод, президент М. Грушевський вніс проєкт, щоб під IV Універсалом поставити дату 22 січня, хоча він, цей Універсал був ухвалений 24 січня.³¹⁾ IV Універсал конституційно завершив правну будову української суверенної державности, як Української Народної Республіки згідно з усіма вимогами природного права, демократії і всенародної волі.

Х. Міжнародне визнання УНРеспубліки

В міжчасі УНРеспубліка була визнана, як самостійна держава, з повним правом відділитися від інших державних творів колишнього російського царства. Виключно з політично-тактичних мотивів, перший визнав Українську Народну Республіку, як суверенну державу, таки сам Совнарком Росії в ноті з 17 грудня 1917 року. У цій ноті між іншим читаємо:

„... Соціалістичне правительство Росії, Совет Народних Комісарів, ще раз стверджує право на самовизначення за всіма народами, які були пригнічені царатом і російською буржуазією, аж до права цих народів відділитися від Росії. Через це ми, Совет Народних Комісарів, визнаємо Народну Українську Республіку і її право цілком відокремитись від Росії або укласти угоду з Російською Республікою на федеративних і цьому подібних взаємовідносинах між ними. Все, що стосується національних прав і національної незалежности українського народу, визнається нами, Советом Народних Комісарів, без обмеження і безумовно”.³²⁾

Зараз після того 18 грудня 1917 р. окремою нотою французького представництва в Києві (шеф Табуї) визнала УНРеспубліку Франція, а негайно потім британське представництво нотою повідомило Генеральний Секретаріат УНР, що Британія також визнає УНР (шеф Багге.)³³⁾

Незабаром визнала суверенність УНРеспубліки в міжнародно-правнім розумінні ціла мирового конференція в Бересті заявами всіх учасних державних урядів Австро-Угорщини, Німеччини, Болгарії і Советської Росії. Зокрема делегація Совнаркому Росії під проводом наркома зовнішніх справ Л. Троцького склала 10 січня 1918 р. в цій справі заяву на мировій конференції такого змісту:

„Беручи на увагу ноту Генерального Секретаріату УНР про приступлення УНР до участі в мирових переговорах, як її повноправний член, російська делегація заявляє із свого боку, що вона в цілості, в згоді з принциповим признанням права кожної нації на самовизначення аж до цілковитого відокремлення, не бачить жадної перешкоди до участі української делегації в переговорах”.³⁴⁾

За два дні після того на пленарній сесії мирової конференції, яка відбулася публічно, вже після прибуття делегації УНР, делегація Советської Росії склала таку заяву:

„Що торкається самовизначення України, яке фактично відбувається в формі Народної Республіки, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обидвома братніми республіками. З огляду на те, що в Україні нема ніяких окупаційних військ, що політичне життя там відбувається вільно, що там нема середньовічних станових органів, які бажали б представляти країну, ані лише згори призначеного міністерства, яке працює в межах, призначених йому лише згори; далі, з огляду на те, що в Україні є всюди вільно обрані ради робітничих, вояцьких і селянських депутатів та що при виборі всіх органів самоуправи дотримуються засад загального, рівного безпосереднього виборчого права з таємним поданням голосів, то нема й не може бути ніякого сумніву, що самовизначення України в її етнографічних межах і державних формах, які відповідають волі українського народу, знайде своє

завершення. З огляду на попереднє (казане) і в згоді із заявою, зложеною дня 10 січня, російська делегація не бачить ніякої перешкоди для самостійної участі делегації Генерального Секретаріату в мирових переговорах".³⁵⁾

Треба тут лише замітити, що ця заяву складала делегація Совнаркому Росії тому, що сподівалася скорого упадку УЦРади і Генерального Секретаріату внаслідок рішальної поразки Військ УНР в обличчі переваги інвазійної армії Росії, та внаслідок полозу влади УНР. Тоді силою факту перестала б УНР бути міжнародним чинником. Ці сподівання Совнаркому виявилися помилковими, бо УНР своїми власними силами оборонила себе аж до уложення миру з центральними державами 9 лютого і сама в половині лютого розпочала протинаступ проти інвазійних військ. Тим то делегати лялькового „Народного Секретаріату”, — Медведєв і Шахрай, яких привезла наприкінці січня делегація Росії, могли брати участь короткий час у мировій конференції лише як члени російської делегації і в цім характері підписали її заяву при перерві переговорів її в Бересті 10 лютого 1918 р.³⁶⁾

Окремим міжнародним договором Советська Росія ще раз визнала суверенність УНР і зобов'язалася не тільки підписати з нею мир, але також не встрявати в її внутрішні справи. Сталося це в мировім договорі Советської Росії з центральними державами 3 березня 1918 р. в Бересті. В статті VI цього договору Совнаркому Росії з центральними державами читаємо:

„Росія зобов'язується заклочити негайно мир з Українською Народною Республікою і признати мировий договір між цією державою і державами повірного союзу, а українську територію негайно очистити від російських військ і російської червоної гвардії. Росія припиняє всяку агітацію або пропаганду проти влади або публічних установ Української Народної Республіки"...³⁷⁾

Пізніше твердження советської пропаганди і навіть історичної „науки” советських істориків про нібито виключно клясовий характер війни всередині УНР між урядом і військом советів самої України і Урядом УНР — Генеральним Секретаріатом і Армією УНР, є суперечна з історичною правдою. Це стверджує незаперечно сама нота Совнаркому Росії з дня 17 грудня 1917 р. з ультиматом до УЦРади і Генерального Секретаріату УНР. В цій ноті читаємо такий останній уступ:

„У випадку, коли протягом 48 годин не дістанеться задовільної відповіді на ці питання, то Совет Народних Комісарів буде уважати [Українську Центральну] Раду в стані одвертої війни проти советської влади в Росії³⁸⁾ і в Україні. Совет Народних Комісарів: В. Ульянов (Ленін). Народний комісар зовнішніх справ Л. Троцький”.³⁹⁾

Цим безсумнівно підтвердив сам Совнарком міжнародний характер війни в 1917 р., а не її внутрішньоклясовий в Україні.

Врешті ще раз в урочистий спосіб це підтвердив Совнарком Росії 12 червня у своїм договорі з Українською Державою про повне припинення всіляких ворожих дій між обидвома договірними сторонами, про нав'язання негайного консулярного зв'язку і про те, що цей прелімінарний договір буде заступлений тривалим мировим договором, зміст якого встановлять обидві сторони в дальших мирових пересправах. У вступній частині цього договору читаємо:

„Договір, укладений між Російською Соціалістичною Федеративною Советською Республікою і Українською Державою 12 червня 1918 р. в місті Києві. Уповноважені представники правительства Російської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки... з одного боку і Української Держави... з другого боку, зібравшись в місті Києві для укладення між названими двома незалежними⁴⁰⁾ державами договору про мир, 12 червня 1918 року на час ведення

мирових переговорів установили між собою й прийняли оці тимчасові, але зобов'язуючі для договору про мир умови".⁴¹⁾

XI Континуїтет української державности

Так всенародною в демократичний спосіб висловленою волею народу була встановлена Українська Держава, і вона була визнана іншими державами, як суверенна, в тому числі при різних нагодах в урочистий спосіб також Советом Народних Комісарів Росії. Вона мала свій конституційний лад, установлений III і IV Універсалами УЦРади, різними спеціальними законами конституційного характеру (як, наприклад, закон про герб держави, закон про культурну національно-персональну автономію меншин), прецеденти і вкінці ухваленням однієї конституційної грамоти 29 квітня 1918 р.⁴²⁾ Як у кожній тодішній державі, в часі великого революційного здвигу в цілій Європі і спеціально в її східньо-середуцій частині, ішла в Українській Державі боротьба різних політично-соціальних систем для застосування їх у державнім ладі.

Система большевизму була в Україні в оборонній воєнній кампанії переможена, хоча її пробувала накинати інвазійна армія Советської Росії. Але існували ще дві інші головні ідейні політичні й соціальні системи: одна, яку репрезентувала велика більшість фракцій в УЦРаді, а саме система демократичного соціалізму, який у боротьбі проти большевизму виставляв позитивну радикальну соціальну реформу в маєстаті демократичного права громадянських вольностей і людської гідности; друга система, яка в тодішніх революційних часах пробувала переводити лише незначні реформи в соціальній ділянці, а зате всю увагу зертала на формальну політичну демократію консервативного типу. Ця остання була в меншості, яка у виборах до конституанти України отримала ли-

ше кілька відсотків голосів, тобто не мала в народній масі бази, потрібної для ведення державної влади в революційній добі. Ця друга система рада була відсунути народне представництво на пізніший час, коли настане „заспокоєння" по закінченні світової війни.

Після викинення інвазійної армії Росії з меж України в половині квітня 1918 р. силами зреорганізованого українського війська і союзних мілітарних сил Німеччини та Австро-Угорщини (після 18 лютого) Українська Центральна Рада на своїй Малій Раді 11 квітня 1918 р. ухвалила скликати вже в повнім внутрішнім спокою Українські Установчі Збори на 12 червня того ж року. Вислід голосування до Українських Установчих Зборів і поділ мандатів був у користь соціалістів-революціонерів, які отримали понад дві третини всіх мандатів. Українські соціал-демократи-марксисти здобули лише кілька мандатів, партія поміркованої інтелігенції — соціалісти-федералісти, націоналістичні самостійники - соціалісти вийшли з пустими руками, не мавши опори в масах, а консервативні селяни отримали лише три мандати. Тим то ці кола були неприхильні до ідеї скликати Українські Установчі Збори вже в червні.

По дебатах на публічному засіданні прийняла Мала Рада УЦРади більшістю 28 голосів проти 15 і при чотирьох голосах, що стримались, законну постанову про скликання на 12 червня першої сесії Українських Установчих Зборів. За цю постанову голосували також усі жидівські депутати УЦРади. Проти голосували соціал-демократи, соціалісти-федералісти, самостійники-соціалісти і польські демократи. Опозиція боялася повної домінації радикального реформізму провідної УПСР, представниками якої був прем'єр тодішнього Уряду УНР Всеволод Голубович і міністри важливіших портфельів.⁴³⁾

Проти скликання конституанти були також представники союзних центральних держав у Києві і взагалі

консервативні елементи українського суспільства та національних меншин. Ці консервативні кола використали деякі незручні тактичні ходи Уряду УНР у стосунку до обидвох союзних держав та їхніх симпатиків консервативного й спекуляційного типу в Україні і разом вчинили з 29 на 30 квітня 1918 р. різку зміну начальної влади Української Держави: — усунуто УЦРаду і Раду Міністрів, а натомість з повністю влади перейшла керма держави в руки генерала Павла Скоропадського, який проголосив себе гетьманом і обіцяв скликати на основі нової виборчої ординації законодавчий орган, що встановить тривалу конституцію.⁴⁴⁾ Влада гетьмана тривала до 14 листопада 1918 р., коли проти нього бльок усіх українських політичних партій і професійних організацій оголосив повстання під проводом обраної цим бльоком Директорії УНР з 5 осіб на чолі з її головою В. Винниченком і Головним Отаманом усіх військ УНР С. Петлюрою. По кількох днях Директорія опанувала цілу Україну, окрім столиці Києва, де боронився сам гетьман із своїми військовими відділами та відділами союзників. 14-го грудня він підписав капітуляцію і зрікся влади в користь Директорії УНР.⁴⁵⁾

Директорія УНР уклала договір з Західньо-Українською Народною Республікою, яка існувала реально від часу революційного зриву 1-го листопада 1918 р. і в цім договорі умовилася з Урядом ЗУНР про злуку обидвох республік в одну велику соборну УНР. Цей договір був укладений парламентом ЗУНР, Українською Національною Радою, 3 січня 1919 р., а Директорія ратифікувала його і проголосила спільно з делегацією ЗУНР у Києві 22 січня 1919 р. Владу Директорії оформив конституційно законодавчий орган, обраний по всіх областях України під назвою Конгрес Трудового Народу України; він законно схвалив договір про злуку. Президент УНРади ЗУНР, яка від того часу прийняла назву Захід-

ньої Области УНР з власною автономією, д-р Е. Петрушевич увійшов як 6-ий член Директорії до начальної влади УНР.⁴⁶⁾

Дальші зміни в начальній владі УНР не мали засадничого значення: постійне звужування кола членів Директорії УНР з шести до п'яти, а врешті до одного голови Директорії Симона Петлюри. В міжчасі Советська Росія зламала договір про перемир'я з 12 червня 1918 р. і знову розпочала воєнні операції проти УНР з тією самою метою, з якою почала першу інвазійну війну. Ця війна не скінчилася миром, ні капітуляцією Армії Укр. Республіки або Уряду УНР перед Совнаркомом Росії чи його новою лялькою у вигляді Совнаркому нібито Української Советської Соціалістичної Республіки на частині здобутої армією Советської Росії території України.

Дня 20-го листопада 1920 р. Армія УНР разом з Урядом УНР з боями уступила перед перевагою на територію під владою Речі Посполитої Польської, де ця армія згідно з договором про перемир'я польського уряду з Москвою була роззброєна. Уряд УНР вийшов на еміграцію, де під проводом С. Петлюри продовжував далі незламно політичну і дипломатичну боротьбу з окупантом, Советською Росією.⁴⁷⁾

Останній конституційного значення закон видала Директорія УНР на державній території УНР 12 листопада 1920 р. В цім законі встановлено засади про пересмність начальної влади на випадок смерти або іншої причини, яка унеможливила б Голові Директорії виконувати свої урядові обов'язки.⁴⁸⁾ На основі цього закону йшло пересмство влади НР йде безперервно в межах устан-ректорії С. Петлюри внаслідок скритовбивчого замаху на нього в Парижі большевицького агента (1926 р.) Воно продовжується дотепер. Отож, державно-правна сукцесія влади УНР йде безперервно в межах установлених конституційних норм, причому соціально-політичний напрям-

мок діяльності різних урядів УНР був різний, але завжди старався йти згідно з демократичним висловом волі народу.

ХІІ Нема sukcesії між УНР і УССР

Цілкові інакше ішов формальний розвиток фіктивної советської влади зразу на частинно окупованій території України, а потім, від 20 листопада 1920 р. на всій Придніпрянській Україні та від вересня 1939 р. на всіх українських землях (з деякою перервою в часі окупації націонал-соціалістичної Німеччини від червня 1941 до жовтня 1944 р.). Тут нема формального контигуїтету протягом років 1917-1920. Цей історичний факт стверджують самі советські державні документи і свідчення учасників цих подій, друковані свого часу в советських виданнях. Окрім того над цією фіктивною формою советської держави в Україні панує незаперечний факт, що вона була утворена виключно чужою для України владою Советської Росії, як засіб заслони голої воєнної інвазії червоних військ Советської Росії в Україну для її завоювання і для включення її в рамки відновленої і поширеної російської імперії.

Перейдімо по черзі головні факти формального розвитку цієї фіктивної советсько-державної влади в Україні від грудня 1917 року:

1). Ультимативна нота Совнаркому Росії з 17 грудня 1917 р. в кваліфікований спосіб ствердила, що коли протягом 48 годин УЦРада не прийме вимог Совнаркому про фактичне підданство України під Росію, то Совнарком Росії буде вважати себе в воєнній стані. Цей ультиматум відкинув наперед окремою постановою Перший Всеукраїнський З'їзд Рад 19 грудня 1917 р., а після того також в імені УНР Генеральний Секретаріят України на основі постанови УЦРади. Отож, від 19 грудня 1917 р. Советська Росія цілком формально станула на позицію воєнного стану з Україною.

Щойно після здобуття Харкова інвазійною армією Советської Росії, 26 грудня 1917 р. був утворений під охороною окупаційних багнетів так званий советський уряд України під обманною назвою „Народного Секретаріату”. Як нібито вільно обраний робітним народом „робітничо-селянський уряд” УНР для маскування війни Советської Росії саме проти УНР, цей ляльковий уряд проголосив війну УЦРаді, „скинув її з урядового становища”, і сам нібито закликав на допомогу Советську Росію у цій війні.⁴⁹⁾

Формально-правно ця лялькова влада проголосила Україну частиною Советської Росії, хоча ніякий формальний конституційний акт Советської Росії аж до дня 1-го лютого 1918 р. не відповідав позірній ухвалі З'їзду Советів, що проголошувала засаду федеративної будови Советської Росії. Внаслідок того формально взаємини цієї фіктивної влади з владою Росії не були ніяк управильнені.⁵⁰⁾

Щойно на псевдо-Другім Всеукраїнським З'їзді Рад у Катеринославі в днях 17-20 березня 1918 р. обмірковано можливість війни проти УНР, всупереч постановам мирового договору Росії в Бересті 3 березня 1918 р. Москва дала залаштункову директиву, щоб ця війна продовжувалася силами Советської Росії на території України під фірмою псевдосамостійної советської влади в УНР, як внутрішня громадянська війна. Згідно з „народного секретаря воєнних головний командир інвазійної російської армії Антонов-Овсєєнко перейменував свою армію в „армію УНР”, а себе — з комісара воєнних справ в „народного секретаря воєнних справ у народнім секретаріаті”. Псевдо-Другий Всеукраїнський З'їзд Рад 18 березня прийняв по довгих дискусіях, у яких виявилось серед депутатів нерозуміння дійсної тактики Москви, постанову про незалежність „советської влади УНР” під проводом М. Скрипника, а Москва в урочис-

тий спосіб цю „незалежність” визнала 4 квітня 1918 р.⁵¹⁾

Ця советська республіка в Україні торкалася лише половини української території в межах „Тимчасової Інструкції” ще з часів уряду Керенського, без доступу до моря.

Надії на можливість провадити довшу війну воєнними силами Росії під покришкою „советської армії УНР” завели. Бравурний наступ армії УНР при допомозі союзних вейськ німецьких і австрійських викинув інвазійну армію на територію Советської Росії. Звідтіля вона вже не могла продовжувати війну, не ламаючи явно постанов мирового договору. Тому залаштуновим наказом Москва наказала військам армії Антонова негайно зложити зброю і розійтись. Так скінчилася збройна сила, яка багнетами утворила і на багнетах тримала фікційний „Народний Секретаріат” першої советської влади в Україні. Сама ця влада на нараді в Таганрозі 20 квітня формальною постановою зліквідувала всі свої державні органи. Так сама зліквідувала себе ця перша советська республіка в Україні, і тому згідно з історичними фактами не можна теперішню владу УСРСР уважати правним контитутетом цієї першої з грудня 1917 року.⁵²⁾

2) Щойно в змінених відносинах міжнародного положення наприкінці 1918 року Советська Росія розпочала нову воєнну інвазію в Україну. В надії на цю зміну міжнародного положення вона заздалегідь її підготовляла, організуючи сильну інвазійну армію знову під командуванням Антонова — Овсенка. Діялося це всупереч прелімінарному мирові з Українською Державою з 12 червня 1918 р. Формальний наказ бути готовим до наступу дано Антонову вже 11 листопада 1918 р.⁵³⁾ Всі його війська були зорганізовані на території Росії і були частиною її армії. Тим разом для прикриття наступу дипломатичною заслоною Совнарком і Політбюро РКП(б) рішили утворити

нову советську владу для України в формі „Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України” під головуванням москаля Георгія Пятакова. Цей новий советський „уряд України” був утворений Політбюром РКП(б) і Совнаркомом Росії у самій Росії, в Курську, аж 29 листопада 1918 р. Його утворення проголошено в пресі в Москві щойно 1-го грудня 1918.⁵⁴⁾

Проте, воєнні операції інвазійної армії Советської Росії почалися півтора тижня раніше, бо вже 20 листопада 1918 р. Це стверджено поза всяким сумнівом не лише українськими державними, але також советськими документами. Тому спізнене утворення „уряду” Пятакова для України вже не могло закрити голого факту воєнної агресії Советської Росії великими силами її регулярної армії.

Перед цим наступом і вже в часі воєнних операцій аж до кінця 1918 р. не вдалося московсько-большевицькій агентурі організувати синхронізовані повстання робітників з-поміж московської меншини в Україні проти української влади.⁵⁵⁾ Цей факт стверджують советські джерела, які тепер офіційна історія СРСР промовчує і подає фальсифіковані документи на доказ, нібито з моментом проголошення „уряду” Пятакова вибухли по всій Україні пролетарські повстання в користь того „уряду”.

Таким робом і ця друга советська республіка, яка почала діяти, як окупаційний апарат інвазійної армії на частинно здобутій території Лівобережжя, була твором багнетів російської червоної армії і була підтримувана тільки цими багнетами.

Щойно 3 січня 1919 р. вдалося переважним силам російської червоної інвазійної армії здобути Харків, бо оборона Армії УНР була вперта. Наприкінці січня перенісся „уряд” Пятакова на українську окуповану територію до Харкова з Росії. До 6 січня 1919 р. „уряд” Пятакова вживав різних назв для своєї фікційної держави і аж того дня офіційно

устійнено назву для окупаційної влади на частині території України в формі „Українська Соціалістична Советська Республіка”. З перенесенням „уряду” УССР з Росії на українську територію в Харкові змінено також 30 січня 1919 р. його „прем'єра” і членів кабінету, бо Пятаков походив з московської меншини в Києві⁵⁶) і тому центр РКП(б) припускав, що він готов інстинктивно боронити економічні інтереси України проти колоніального режиму Москви. Тому „прем'єром” УССР іменувала залаштунокво РКП(б) цілковито-го чужинця щодо України, румунського посла до парламенту, але болгарського роду, Христіяна Раковського, який виявився на еміграції вірним Леніновим учнем.⁵⁷)

Всі ці факти підтверджують, що ніякої громадянської війни в Україні тоді не було, а була міждержавна війна між Советською Росією і Українською Народною Республікою.

Перипетії воєнних операцій були перисті: раз мали хвилевий успіх червоні російські дивізії, то знову Дійова Армія УНР, хоча весь час російська червона армія на „українському фронті” мала постійну перевагу в людській і збройній матеріалі. До рішального успіху інвазії не причинився також масовий погромний червоний терор, стосований органом інвазійної армії — „Чрезвычайною Комісією” (ЧеКа). В цих масових погромах проти українців загинули сотні тисяч людей. В серпні 1919 року обернулося воєнне щастя в користь Соборної Армії УНР — дійової Армії УНР і Української Галицької Армії. Велика контрофензива Соборної Армії УНР проти інвазійної червоної армії Советської Росії в напрямку на Київ і Одесу увінчалася великою перемогою: розбиттям ворожого фронту на київським відтинку. 30-го серпня Київ був визволений. Інвазійна армія мусіла відступити назад на територію Росії.

Начальні установи фіктивної другої „Української Соціалістичної Со-

ветської Республіки” втекли до Москви, де на основі залаштуноквого наказу Політбюро РКП(б) і Совнаркому Росії самі себе зліквідували і тим самим зліквідували також цю фіктивну республіку так, як перша советська республіка в Україні самозліквідувалась у Таганрозі. Сталось це формально постановою найвищої окупаційної інституції в Україні — Центрального Комітету Комуністичної Партії (большевиків) України; наперед ця установа сама себе зліквідувала, як свідчить советський історик того часу, М. Яворський, „передавши дальшу роботу Центральному Комітетові РКП(б)”. З якого лона цей орган був породжений, до того самого лона він повернувся. Також усі начальні органи УССР самозліквідувалися. Про це свідчить той самий советський історик сухо: „Радянське правительство України так само скасувало себе”. Обидва акти самоскасування були прийняті постановами з 2 жовтня 1919 року в Москві.⁵⁸)

3) У листопаді 1919 року Советська Росія розпочала нову офензиву, щоб здобути Україну. Тим разом червона армія йшла в Україну без фікції третьої советської республіки, як це було при першій і другій інвазіях. Коли розпочався наступ, то він ішов без ніякої „української советської республіки” на її багнетах. Аж на початку грудня 1919 р. ЦК РКП(б) ухвалив нову програму політики в Україні, але в ній не було фіктивного голосу ні КП(б)У через її Центральный Комітет, бо він самозліквідувався, ні Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Советів УССР, ні Совнаркому УССР, бо вони також самозліквідувалися і все передали в руки ЦК РКП(б) і Совнаркому Росії. Щойно коли червона армія здобула Полтаву, а потім Харків, тобто 12 грудня 1919 року, був з наказу ЦК РКП(б) покликаний „Всеукраїнський Революційний Комітет” (у скороченні Всеукревком), як орган РКП(б). Він мав переводити

окупаційну політику на теренах України, наново здобутих червоною армією. Завданням Всеукраєвкому було при допомозі червоної армії і ЧеКа розчистити терором ґрунт в окупованих землях України від національної опозиції так, щоб потім центр РКП(б) міг формально повернути фікцію УССР.

Коли це завдання було виконане, Москва в особі ЦК РКП(б) розпустила Всеукраєвком і покликала до життя новий Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Совнарком УССР. Сталось це щойно 19 лютого 1920 року, при чому для Совнаркому УССР не передано тих ділянок адміністрації, що фактично означають державну суверенність, яку на словах голосила інвазійна влада: 1) зовнішні справи; 2) військові справи; 3) фінанси; 4) народне господарство; 5) шляхи і інші засоби комунікації. Всі ці ділянки державної адміністрації затримано виключно в компетенції Совнаркому Росії.⁹⁵

Від 19 лютого можна формально рахувати існування фіктивної третьої форми УССР, яка із різними „конституційними” змінами триває дотепер.

Тільки до тієї УССР з 19 лютого 1920 року може сучасний окупаційний режим в формі УССР нав'язувати в 1970 році, якщо до того часу УССР дотриває, свій 50-річний ювілей.

Сучасна советська влада, УССР, не має формального континуїтету до советської влади з 26 грудня 1917 року. Цей факт стверджений самими несфальшованими советськими джерелами.

Також несфальшовані советські джерела підтверджують безсумнівний факт, що всі ці три Советські Республіки в Україні були твором інвазійної окупації, і третя советська республіка в Україні залишилась її органом досьгодні.

Ніякого органічного зв'язку ця форма влади із внутрішнім українським суспільно-політичним розвитком не мала ніколи. Зокрема вона не має нічого спільного з УНР і ніхто не може її вважати правовою сукцесією УНР. Це окупаційний орган Советської Росії, яка його накинула Україні в ході дотепер не закінченої імперіалістично-колоніальної і геноцидної супроти українців війни.

П Р И М І Т К И

¹⁾ Про політичне становище придніпринських українців під Росією див. ближче: а) Микола Залізник: Україна, Росія і війна. Відень, 1915. б) Дмитро Дорошенко: Історія України 1917-23 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932. стор. 4-39. в) „Ухвала Президії Союзу Визволення України”. В ній всебічно виложена програма СВУ про боротьбу за самостійність України („Вістник Союзу Визволення України”, Відень, стор. 199-200 за 1917 р. г) Політичне становище українців під Австрією: Михайло Лозинський: Галичина в рр. 1918-20. Відень, 1922. Стор. 13 і наступні; г) Окрім того огляд цілей Росії у війні: С. Дж. Смит: Рашен Строггл фор Павер, 1914-1917. Нью Йорк. Коротко треба зазначити, що більшість українців під Росією орієнтувались у часі війни не так на перемогу Росії, як на перемогу Антанті, як опори демократії в світі. Таке було становище С. Петлюри. Вони сподіва-

лись, що коли Антанта, до якої входила також царська Росія, переможе у війні, то західні великодержави примусять царат до демократизації Росії і, зокрема, до запровадження автономії неросійських народів. Михайло Грушевський орієнтувався на перемогу Антанті, але одночасно передбачував неминучу велику революцію в російській імперії. (Див. про це його заяву в доповіді М. Стахова про те, чому Грушевський повернувся в 1924 р. до Києва (у виданні НТШ).

Початок Великої Української Національної Революції, див.; а) Володимир Винниченко: Відродження Нації, Том I, Відень, 1920, стор. 18-94. б) І. Мазепа: Україна в огні й бурі революції 1917-1921. Том I. Стор. 17-30. в) д-р Панас Феденко: Історія революції. (1917-1921). Частина Перша: Центральна Рада. Стор. 2-10, г) П. Феденко: Ісаак Мазепа, борець за волю України. Лондон, 1954. Стор. 20 і на-

ступні. г) Павло Христюк: Замітки й матеріали до історії Української Революції 1917-20. Стор. 5-81. д) Д. Дорошенко, там таки, стор. 40 і наст. е) Вістник СВУ, стор. 177 і наст. за 1917 р.

2) а) Христюк, там таки, стор. 82 і наст. б) Дорошенко, там таки, стор. 99 і наст. в) Феденко, Історія революції, стор. 11 і наст. г) Панас Феденко: Український рух у ХХ столітті. Лондон, 1959, стор. 109 і наст. г) М. Шаповал: Велика Революція і українська визвольна програма, Прага, 1928. Стор. 62 і наст. д) Вістник СВУ, річник 1917, стор. 450 і наст. е) Михайло Грушевський: Як творилася Українська Держава? (Вістник СВУ, річник 1918, стор. 393 і наст. та 506 і наст.) є) Н. Григорієв: Спогади „руйника”, Львів, 1938 і його ж „Весна революції”, Львів, 1938. ж) Александр Керенський. Де Катастроф. Керенски'с овн стори ов де Рашан революшен. Нью Йорк, 1927. з) Джордж Вернадски: Ленін. Ред Діктейтор. Нью Гейвен, 1937, стор. 100 і наступ. и) Дейвід Шуб, Нью Йорк, 1948, стор. 129 і наст. і) М. Яворський: Революція на Україні в її головних етапах, Харків, 1923.

3) Вістник СВУ, стор. 501 з року 1917, де передрук „Виржевых Ведомостей (з 13 липня), що УЦРАДА підготувляє проект закону в справі скликання Установчих Зборів; там таки, стор. 551 передрук з київських газет про ухвалу з'їзду УСДРП з вимогою прискорення скликання Українських Установчих Зборів; там таки, стор. 686, де подана за київською пресою ухвала УЦРади з вимогою скорого скликання Українських Установчих Зборів; там таки, стор. 734, де поданий передрук з київської преси про ухвалу партії к. д. про виступ її членів з УЦРади з приводу ухвали УЦРади про прискорення скликання суверенних Українських Установчих Зборів; там таки, де подана київська преса з обширною дискусією на сесії УЦРади дня 25 жовтня над звітом комісії про скликання суверенних Українських Установчих Зборів.

4) Докладно ця справа описана в тодішній московській газеті „Русское Слово” з 1 листопада 1917 р., яке подає інформацію з кіл Тимч. Уряду Росії. Передрук цієї інформації в „Вістнику”, стор. 700 за 1917 р.

5) а) Дорошенко, там таки, стор. 158 і наст. б) Христюк, там таки, том II, стор. 36 і наст; в) М. Стахів: Юкрейн енд Раша, Нью Йорк, 1967. г) Шуб, Вернадський, там таки; г) Едвін Сісард: Ван Гандрет Ред Дейс. А Персонал Еккаунт ов Болшевік Революшен. Нью Гейвен, 1931. д) Керенський,

там таки, а крім того його ж Раша енд Гісторі'с Тернінг Пойнт. Нью Йорк, 1966; його ж Де Рашен Провіжіонел Говернмент. Селективд докюментс. Стенфорд, 1961. е) В. Соуварін: Сталін. А критікел Сервей ов Болшевізм. Нью Йорк, 1929. с) Троцьки Леон: Де Гісторі ов Рашен Революшен. Вол. I, енд II.

6) а) Христюк, том II, 41 і наст. б) Дорошенко, там таки, стор. 160 і наст. в) Київська преса в „Вістнику” СВУ, річник 1917, стор. 773 і наст. г) Вишниченко, том II, стор. 58 і наст. г) Феденко. Український рух, стор. 124-125.

7) Текст Третього Універсалу див: Христюк, там таки, на стор. 51 і наст. б) Вишниченко, там таки, стор. 73 і наст.

8) Архів Радянської України, історичний архівозначний журнал, Ч. 1-2 за 1932.

9) Сам Ленін це стверджує досить виразно в своїм листі до ЦК партії в листопада 1917 р. Лист цитований у Шуба, там таки, стор. 609. Також учасник цих подій: Н. Н. Суханов: Де Рашен Революшен. А Персонал Рікорд. Цю обставину підкреслює також: Джордж Вернадски: Ленін, стор. 175 і наст.

10) Вислід голосування до Всеросійських Установчих Зборів в Україні 25 листопада 1917 році стверджений в уже цитованім „Архів Радянської України” ч. 1-2, а також в українських джерелах, зокрема в київській пресі, передрукованій у „Вістнику” СВУ за 1917 р. стор 783 і наступні, а також у заяві делегата УНР на Мирову Конференцію в Версті М. Любінського, поданій в Христюка, том II, стор. 112, а за цими джерелами в Феденка (Український рух), стор. 127-28.

11) Вислід виборів до Всеросійських Установчих Зборів у цілій кол. російській імперії див.: а) Вернадський, там таки, стор. 201 і наст. б) Шуб, там таки, стор. 289. в) Борис Соколов: Защита Учредительного Собрания (Архив Русской Революции, пр. 13) в) Марк Вышняк: Всероссийское Учредительное Собрание. Париж, 1932.

12) Вернадський, там таки, стор. 177.

13) Вернадський, там таки, стор. 183-184.

14) Вернадський, там таки, стор. 202, а також „Архів Радянської України”, ч. 1-2.

15) І. Пуке, 1917 год на Киевщине, стор. 415-416.

16) І. Пуке, там таки.

17) Там таки.

18) Текст ноти Совнаркому: Дорошенко, там таки, стор. 214-215.

¹⁹⁾ Христюк, том II, стор. 69 і наст. — Микола Скрипник: Нарис історії пролетарської революції на Україні, Червоний Шлях, ч. 1-4, Харків, 1923. Також М. Яворський у своїй „Історії України в стислому нарисі”, Харків, 1923, та А. В. Ліхолат: Разгром националистической контрреволюции на Украине, стор. 22.

²⁰⁾ Так писав Муравйов у своїм „Наказі ч. 14” по здобутті Києва 9 лютого 1918 року. Там між іншим читаємо: „Цю владу [советську] ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх багнетів і там, де її встановлюємо, підтримуємо її всіма способами („всермерно”) силою цих багнетів”. Текст цього наказу, розділеного в Києві московською мовою, знаходимо у Христюка, том II. Підтверджує наявність цього наказу Мойсей Рафес: Два года революции на Украине, Москва, 1920.

²¹⁾ Докладні дані про підготову війни Сов. Росії проти УНР і потім про всі операції з текстами наказів і звітів подає командир інвазійної армії В. Антонов-Овсенко в „Записках о гражданской войне”, том I, Москва-Ліспінград, 1924.

²²⁾ Скрипник і Яворський, там таки, а також „История советского государства и права”, під редакцією А. М. Денісова, Госиздат, Москва, 1949 (стор. 17) і Ліхолат, там таки, стор. 66 і наст. Також Дорошенко, стор. 277 і наст. та Христюк, там таки, стор. 77 і наст.

²³⁾ Близьче: История Советского государства и права, Москва, 1949, стор. 43 і наст. Окрім того згадки в окремих місцях „Записок” Антонова, том I.

²⁴⁾ Про попередній готовий план поділу України під безпосереднім керівництвом Леніна див. бібліографію у відповідним розділі праці Ю. Лавріненка (в англійській мові „Український комунізм і політика Сов. Росії щодо України”, Нью Йорк, 1951). Про ці фіктивні республіки на території України багато матеріалу з різних аспектів у „Записках” Антонова-Овсенка.

Цій проблемі присвячена частина праці М. Стахова, „Перша сов. республіка в Україні” Нью Йорк, 1956, стор. 41 і наст.

²⁵⁾ Література про цей період війни Сов. Росії проти України подана в розділі праці М. Стахова „Перша Советська республіка в Україні”, стор. 91 і наст.

²⁶⁾ Хід переговорів у Бересті поданий у цитованій праці М. Стахова, стор. 46 і наст. Нервовість Совнаркомові Росії і його делегації в Бересті з приводу пняного поступу інвазійних операцій армії Сов. Росії проти України в часі мирних переговорів у Бересті видно яскраво з поданих розмов „по прямому дроту”

членів делегації в Бересті з Совнаркомом у Петрограді. Див. про це докладніше в Едгарда Сиссарда, там таки, стор. 277 і наст.

²⁷⁾ Кількість членів РКП (б) у цілості і зокрема в Україні подає точно „Ежегодник Коминтерна”, Москва 1923, стор. 414 і 477.

²⁸⁾ Такого докладного звіту дотепер не подавав ніякий автор. Тут зіставлено звіт виборів із різних губерній на основі переддруку з тогочасних київських газет у „Віснику СВУ”, річник 1918, стор. 244 і наст.

²⁹⁾ Антонов-Овсенко, там таки, стор. 170 і наст.

³⁰⁾ Українська Партія Соціалістів-Революціонерів на своїм установчій з'їзді в квітні 1917 року перша з українських політичних партій висунула гасло, що мусить іти повне змагання за скликання Української Установчої Ради, тобто щоб всенародним голосуванням обрана конституанта встановила державний лад України. Текст резолюції цього з'їзду подає Христюк, том I, стор. 36.

³¹⁾ Про це пише сам Грушевський у своїй статті „Як творилась Українська Держава”, передрук у „Віснику” за 1918 рік, стор. 493 і наступні, а спеціально стор. 416 і наступні.

³²⁾ Текст ноти в Дорошенка, цитованій вповні, стор. 214-215.

³³⁾ Тексти нот в оригінальних мовах у Дорошенка, там таки, стор. 234 і наст.

³⁴⁾ Христюк, том II, стор. 100.

³⁵⁾ Стахів, Перша сов. республіка, стор. 49-50.

³⁶⁾ Христюк, там таки.

³⁷⁾ Христюк, там таки, стор. 118.

³⁸⁾ Скрипник, там таки.

³⁹⁾ Підкреслення додане.

⁴⁰⁾ Повний текст у Дорошенка, том I, стор. 215. Підкреслення додане.

⁴¹⁾ Дорошенко, том II.

⁴²⁾ Деяке законодавство в Христюка, том II, стор. 128 і наступні, а також конституційна грамота з 29 квітня 1918 р. на стор. 175 і наст. Інше законодавство у „Віснику”, річник 1918 р.

⁴³⁾ Звіт із цього засідання Української Центральної Ради в переддруку з київського „Відродження” в річнику „Вістника” за рік 1918, стор. 250-253, де подані хід дискусії і заяви різних фракцій Ради.

⁴⁴⁾ Про переворот гетьмана П. Скоропадського і про хід його влади див. Дорошенко, том II; Христюк, том III, Винниченко, том II і початок III.

⁴⁵⁾ Найдокладніше описане повстання Директорії УНР і перші тижні її влади з використанням усіх джерел у праці М. Стахова „Україна в добу Директорії УНР”, томи I і II.

46) Там таки.

47) Мазепа, томи I, II і III.

48) Рішальне значення має тут закон з 12 листопада 1920 р., ухвалений ще на території влади Директорії УНР, а оповіщений у „Вістнику Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки” під наголовком „Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці”, рік видання 1920 з датою 19 листопада 1920 р. (рідкісний примірник цього „Вістника Державних Законів” в архіві автора).

49) Сама Советська Росія тоді була в безконституційній стані. Формально Російська Республіка під владою Совнаркому була унітарною державою аж до кінця січня 1918 р. Щойно наприкінці січня наступили важливі формальні зміни: а) Дня 21 січня 1918 р. постановою Другого З'їзду Советів Росії формально розпущено конституанту і таким способом зірвано формально з демократичними принципами влади взагалі; б) Щойно 1 лютого 1918 р. цей З'їзд Советів формально устійнив назву держави, як „Російська Соціалістична Советська Республіка” з додатком „Федеративна”. Про це I-ий параграф цієї постанови, запропонованої з доручення Леніна Сталіним, говорить, що „Російська Соціалістична Советська Республіка оснований на підставі добровільного об'єднання російських народів як федерація республік цих народів”. (Повний текст цієї постанови: Сіссард, там таки, стор. 272-273). Про „Другий” Всеукраїнський З'їзд Советів: Антонов, том I, Скрипник, там таки.

50) Там таки.

51) Скрипник, Червоний Шлях ч. 3. рік 1923, Антонов-Овсенко, том I, стор. 298 і наступні.

52) Антонов-Овсенко, том II, стор. 250

53) Антонов-Овсенко, том III, стор. II і наст.

54) Про утворення цього „уряду” в Курську оповідає в барвистій спосіб „міністер” цього „уряду” Володимир Затонський у своїх „Спогадах про українську революцію”, Літопис Революції, книжка 5 за 1930 р., стор. 152 і наст.

55) Яворський, там таки, стор. 61 і наступні, а також Антонов-Овсенко, том III, стор. 111 і наступні.

56) Точною датою переїзду „уряду” Пятакова з Курська до Харкова є день 24 січня 1919 р. До того часу окупаційна влада в Харкові почувалася непевно в цій області, хоча Харків був здобутий уже 3 січня 1919 р. Для зовнішнього „фоерверку” мав уже на території України в Харкові утворитися новий „советський уряд України”. Його залаштунок визначила Москва 25 січня 1919 р. Дату визначає Яворський там таки, стор. 64.

57) Яворський, там таки. Вірність московському центрові видно у Раковського виразно при нагоді внутрішніх спорів у партії в Харкові в 1920 році, що описує М. Равіч-Черкаський (Історія Коммунистической Партии Украины”, Харків, 1923.

58) Яворський, там таки, стор. 69. Перед самоликвідацією начальних „державних” органів УССР вони 1 червня 1919 р. „самообмежили” свою „державну” адміністрацію так, що фактично з тієї адміністрації залишився голий титул. Всі ділянки адміністрації були передані Совнаркому Росії. Сталося це за попередньою постановою ЦК РКП (б), яку запропонував Ленін. Див. його твори, том 29, стор. 379. Також „Історія Сов. Государства и Права”, стор. 167 і наст.

59) Про це в звіті до „Четвертого З'їзду” Советів у 1920 р. в Харкові. Початки третьої советської республіки в Україні представлені джерельно в окремій праці автора п.н. „Третя советська республіка в Україні” (тепер у друку).

МОЯ УКРАЇНО

*Не гладенькі вітри, не блакить тополина,
Не смутні вітряки, що зекають вітрів,
І не сонне блаженство глухих хуторів —
Ні, сьогодні моя не така Україна.
Ти виходиш твердою, прямою дорогою
Потайними стежками лісів і лугов,
І змиваєш сліди різковою водою,
І вкриваєшся сіном промерзлих стогів;
Ти складаєш пісні, що блищать, мов патрони,
Ти із кулями — серце вкладаєш в обріз,
Щоб злітав не один, а сотні ешелонів,
Щоб не сльози летіли, а шмаття коліс!
Ти приносиш пісок, щоб сипнути в машини,
Ти стоїш на тривожних повстанських постах . . .
Ні, сьогодні, на щастя, моя Україно,
Ти уже не така тополино-проста!*

*Назе домна, китиш і клекозем зловісно,
Домна та, що у ній — не метал, не руда,
А усе твоє: воля і щастя, і пісня,
Навіть мова твоя, і любов, і хода!
Так не можна умерти. Такі не вмирають.
Хай скоріш тужавіє жадане лиття,
Щоб усі наші луки — оплатились докраю,
Щоб усі наші смерті — були для життя;
Щоб кордонів багистні розсунулись стіни
І о гніздо своє рідне — злетілась сім'я . .
Я щасливий тобою, моя Україно —
Воскресаюга Мати моя!*

Четвертий Універсал і Берестейський Мир

Іван Кедрин

❶ бидві ці події, які належать до найвидатніших у новітній історії України та що їх 50-річчя відзначаємо у 1968 році, стоять у найтіснішому взаємному, однаково часовому (хронологічному), як і сутньому (прагматичному) зв'язку. Годі переповідати усю передісторію 4-го Універсалу, бо їй не відомо було б, відколи її починати. Адже Українська Національна Революція не прийшла у 1917-му році „з нічого“, а мала за собою державницьку історію Княжої і Гетьманської діб та революційну боротьбу за політичні, культурні й господарські права в добу поярмлення у державних межах Росії й Австро-Угорщини.

Ближчою вихідною точкою для опису й оцінки 4-го Універсалу є, звичайно, початок нашої Національної Революції, що його можна рахувати від 20 березня 1917 р., коли-то на зборах українських організацій у Києві рішено покликати до життя Українську Центральну Раду, але насправді слід би рахувати від могутньої 100.000-ої маніфестації на вулицях Києва 1 квітня 1917 р., як першого на території України масового й спонтанного революційного вияву.

Від 1-го до 4-го Універсалу

Знаємо, що тодішні революційні події мчалися головокружним бігом.

Універсали Центральної Ради стали наче межовими стовпами на тому шляху. 1-ий Універсал, проголошений 23-го червня 1917 р., стверджував, що „однині самі будемо творити наше життя“ і сформулював українські політичні вимоги у таких реченнях: ... „Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямими і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Соїм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші українські Збори“.

У цій формулі вміщалася політична вимога широкої територіальної автономії, яка на тодішній час, в несповна чотири місяці після того, як в Україні не вільно було мати і не було ні одної української народної школи, ні одної газети й не вільно було публічно співати українських пісень, — була дійсно вимогою революційною. Під щораз сильнішим натиском збоку того українського революційного руху прибули до Києва три російські міністри — Керенський, Церетелі й Терещенко — й у числі переговорів між ними та представниками Української Центральної Ради,

Російський Тимчасовий Уряд признав територіальну автономію України, хоч і на обмеженому просторі 5-ох губерній, і визнав Генеральний Секретаріат, як верховний орган влади в Україні, про що й сповіщав Другий Універсал з 16 липня 1917 р.

„Статут вищого управління України”, проголошений Українською Центральною Радою 29 липня 1917, як своєрідна конституція автономної України, та проголошена 4 серпня 1917 Тимчасовим Урядом у Петрограді „Тимчасова інструкція для Генерального Секретаріату Тимчасового Правительства на Україні” уточнювали правно-політичний статус України. Однак упадок Тимчасового Уряду і прихід до влади на Московщині большевиків, супроводжений щораз більшим хаосом, спонукав Українську Центральну Раду проголосити 20 листопада 1917 р. свій Третій Універсал, в якому заявлено: „Від нині Україна стає Українською Народною Республікою”.

Все ж, Третій Універсал не зривав ще всіх державних зв'язків з Московщиною. У ньому казалося: „Не відділяючись від Російської Республіки і зберігати єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся Російська Республіка стала федерацією ріпних і вільних народів”. Очевидно, Третій Універсал скасував територіальні обмеження України, що їх накинув був Генеральному Секретаріатові Тимчасовий Уряд, і проголосив нові межі Української Народної Республіки, що охоплювали вже не 5, а 9 губерній, залишаючи до пізнішого часу вирішення долі всенародним голосуванням тих окраїнних земель (Курщина, Холмщина, Вороніжчина), де був великий відсоток українців. З уваги на хаос і анархію в решті земель колишньої російської імперії, здавалося, що Україна дійсно буде базою ладу і спокою, і що від України можна буде здійснювати ту концепцію федеративної Росії, від якої не могла ще відірватись молода українська незалежницька думка.

Однак, нова большевицька влада в Москві сама прискіпувала своїми діями процес кристалізації української державницької думки, уже без будь-якого правно-політичного зв'язку з Росією. Московські большевики ставили Генеральний Секретаріат і цілу Центральну Раду перед два факти: з одного боку вони негайно проголосили звернення до всіх народів світу припинити війну, з другого почали гарячково приготувати захоплення влади також у Києві. Молода Українська Народна Республіка не мала можливості у будь-якому спокої будувати власний державний апарат, бо не тільки поглиблювалася загальна анархія внаслідку демагогії большевицьких гасел, але й треба було оборонятись взагалі проти безпосередніх зазіхань — повалити владу Української Центральної Ради і її Генерального Секретаріату.

Первісні енергійні протизаходи української влади виявились правильними й успішними. Так, наприклад, вночі з 29 на 30 листопада розброєно в Києві всі збольшевичені військові частини та відправлено їх на північ, на Московщину. Але, очевидно, большевики не здали позицій і навіть з Петрограду прибули до Києва для керування дальшою акцією большевиків проти Центральної Ради — Зінов'єв-Апфельбавм і Ропель. Большевиків у Москві хвилювали й сердили особливо такі заходи Центральної Ради, як стягання з фронту українських частин і формування з них незалежної української армії та дозвіл донським козакам переїхати через територію України над Дін, де творився новий, грізний для Москви протибольшевицький центр.

Таким чином 17 грудня Совет Народних Комісарів вислав українському Генеральному Секретаріатові за підписали Леніна і Троцького ультиматум, в якому вправді формально визнавалось Українську Народну Республіку і признавалось їй право на повне відокремлення від Росії, але водночас вимагалось повернути до 48 годин зброю відібрану у большеви-

ків у Києві, припинити творення української армії із фронтових частин та припинити переїзд донців. Той ультиматум давав Українській Народній Республіці 48-годинний термін для згоди на всі ті вимоги та погрожував у випадку відкинення тих вимог — війною. А що Україна не була просто всилі ті вимоги признати, бо цим насправді визнала б свою безсильність та підпорядкувалась би волі Москви, то між нею і Московією настав стан війни. У тій ситуації було нісенітницею підтримувати надалі принцип державної єдності всієї колишньої Росії з фіктивним федеративним устроєм.

Поруч із цим розвитком подій на внутрішньому терені, що штовхав до проголошення повної державної самостійності України, так само відношення України до зовнішнього світу примушувало її проголосити свою державну самостійність. Однаково Франція, як Англія ставились прихильно до українського визвольного руху, покладаючи на нього надію, що він зможе опертись загальної російській анархії і створити з України санаційний всеросійський центр. Очевидно, Франції й Англії залежало на тому, щоб зберегти східній воєнний фронт проти держав так званого почвірного Союзу — Австро-Угорщини, Німеччини, Болгарії і Туреччини. Однак французькі і англійські представники — генерал Табуї і Піктон Багге — як і представник Румунії — генерал Куанда — обмежувались до висловлювання прихильних фраз, але конкретної і реальної допомоги Україні в її боротьбі проти московських большевиків не давали. З одного боку ті західні держави не вірили в силу московського большевизму й були переконані, що влада народних комісарів у Москві провалиться у вирі революції, з другого — не здавали собі, мабуть, справи з блискавичного ходу подій та не розуміли, що треба було поспішити з допомогою Українській Народній Республіці негайно, а не придивлятися збоку московській

воєнній агресії проти України та розкладові воєнного фронту.

Не діставши ніякої допомоги від Франції, Англії і Румунії та ставши перед доконаний факт воєнного перемир'я, що його большевицька Рада Народних Комісарів підписала 18 грудня з центральними державами, Центральна Рада і її Генеральний Секретарят не мали іншого виходу, як боронити інтересів України у безпосередніх переговорах з центральними державами. А щоб могли виступати перед центральними державами як партнер цілком від Москви незалежний, треба було відокремитись від неї також формальним правно-державним актом. Це й сталося власне 4-м Універсалом з дати 22 січня 1918 року, але проголошеним 25 січня 1918 року.

Значення 4-го Універсалу

Дві найбільші в Центральній Раді політичні партії, соціал-революціонерів і соціал-демократів, так і оцінювали проголошення державної самостійності України, як акт, вимушений зовнішніми обставинами. Однак з дальшої перспективи 4-ий Універсал втратив цілком те практичне значення, що його мав тоді — вести оборонну війну проти московсько-большевицької агресії, як суверенна держава, і підписати мир із центральними державами, як рівнорядна з тодішньою Росією (Московщиною) самостійна держава. Зате з ходом часу 4-ий Універсал набрав власне того значення, що його власні творці в моменті його створення ще не цілком усвідомлювали: як здійснення найвищого національно-політичного ідеалу, як остаточне викристалізування української національно - політичної думки. З перспективи часу можна теж бачити логіку подій в ході української національної революції. Ті події приспішували розвиток політичної думки від автономії через федерацію до повної самостійності, але політична думка ні одного народу у

світі не розвивалась „сама для себе”, а тільки серед „даних обставин, під впливом прерізних подій, керованих народними провідниками, але й накинутих їм зовнішніми обставинами. І тому сьогодні ніхто й не думає про ті умовини, в яких творився 4-ий Універсал, ані про ті безпосередні цілі, яким він мав служити, ніхто теж не думає про те, як його схвалювали і хто саме голосував „за” акт 4-го Універсалу, хто стримався від голосування та хто голосував „проти”.

Це сьогодні маленькі подробиці, а навіть без значення є різні уступи й постанови 4-го Універсалу в другорядних практичних справах державного будівництва. Сутнє історичне значення має заява: „Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу”. Ця одна декларація стала наріжним каменем всього національно-політичного думання всіх українців на світі сущих. Ця одна декларація стала політичною програмою, метою та узasadненням діяння всіх українців. Вони змагають до тієї мети різними методами, залежно від обставин, в яких знаходяться, на рідній землі, окупованій ворогом, чи у вільному світі з правом ясно висловлювати свої думки, вони різняться в поглядах на способи, як найкраще й найлегше здобути ту державно-політичну ціль, але всі вони визнають її так, як це власне й окреслила та основна декларація 4-го Універсалу.

Тільки тому, що на оцей наш 1968 рік припадає золотий ювілей 4-го Універсалу можна пригадати деякі його подробиці.*)

Як уже згадано вгорі, на акті 4-го Універсалу є дата 22-го січня 1918 р., але насправді схвалено його вночі з 24 на 25 січня на засіданні Малої Ради. Від 22-го січня веліся дебати над трьома проєктами Універсалу, що їх склали Михайло Грушевський, Володимир Винниченко і Микита Шаповал. З тих проєктів складено текст,

що був вислідом спільної їх редакції. 22 січня наради веліся з участю тільки українських фракцій, а від 5-ої години 23 січня майже до півночі 24-го січня наради відбувалися при закритих дверях з участю також неукраїнських членів Малої Ради. „Нарешті коло 12 години ночі закрити частину засідання було закінчено і після невеликої перерви члени Малої Ради зішлись у великій залі. Явилось багато членів пленума Центральної Ради. Всі місця в залі були зайняті публікою і всі з напруженням дожидали моменту проголошення. Прилюдне засідання Малої Ради почалося в 12 год. 20 хв. у ночі з 24 на 25 січня. Збори відкрив М. Грушевський короткою промовою. Він казав, що вибори до Українських Установчих Зборів через заколот і безладдя не могли відбутись і самі Збори через те не могли зійтись в призначений час. Обставини, одначе, склались так, що відкладати надалі деякі важні рішення було не можна. Народ давно вже дожидає миру, а так звані „народні комісари” кличуть його до нової „священної” війни. Вони шлють на Україну своїх червоногвардійців для братовбивчої війни. Щоб мати змогу самим заключити мир і запровадити лад та спокій, Центральна Рада постановила не відкладати таких важних справ аж до Установчих Зборів. Зібравшись 22 січня Центральна Рада засідала пернаментно і постановила проголосити Четвертий Універсал. М. Грушевський бере в руки текст Універсалу. Всі відразу встають і уважно слухають... Коли Грушевський промовив „Однині Україна стає самостійною, ні від кого незалежною...” —

* Повний текст 4-го Універсалу, як і тексти всіх трьох попередніх Універсалів були надруковані у Календарі-Альманаху Українського Народного Союзу „Золоті Роковини” за 1967 рік. Найповніше і найоб’єктивніше подано тло, на якому він постав, і подробиці його формального схвалення в „Історії України” Дмитра Дорошенка, т. I, стор. 256-276, вид. Ужгород 1932, Нью Йорк, Вид. Булава 1954. — I. К.

Пленарне засідання мирової конференції в Бересті Литовським в Дні підписування мирового договору з представниками Української Народної Республіки, 9 лютого 1918 року.

заля вибухла громом оплесків і вигуків „слава”, які стократ лунають в залі, аж стіни дрижать. Кілька разів читання припиняється оваціями, особливо при словах, що Генеральний Секретаріат перейменовується в Раду Народних Міністрів, що Україна повинна бути очищена від насляних з Петербургу насильників та при згадці про земельну реформу і національно-персональну автономію. Так вітало Універсал свідоме українське громадянство, що заповнило тієї пам'ятної ночі залю Педагогічного Музею.

„Але керівники Центральної Ради вважали за потрібне піддати цей історичний акт під голосування, неначе це був звичайний законопроект. Спочатку було переведене поіменне голосування, а потім дано слово представникам фракцій, щоби вони могли висловитися по мотивах голосування. Це поіменне голосування перевелось в Центральній Раді тільки вдруге: вперше воно було вжите при проголошенні 3-го Універсалу... Всього було присутніх 49 членів Малої Ради. З них „за” Універсал подало свій голос 39 — всі українці і представник польської партії соціалістичної Корсак... „проти” подали голос 4... утрималось 6 чоловік. Після скінчення голосування М Грушевський урочисто промовив: „Четвертий Універсал Центральної Ради прийнято. Україну проголошено самостійною і незалежною Народною Республікою”. У відповідь почувся спів „Ще не вмерла Україна”, який підхопили всі присутні. В залі запанувала знову тиша, взяв слово голова Ради Народних Міністрів В. Винниченко: „Від імени Ради Міністрів самостійної Української Народної Республіки маю честь висловити щире вдволення з приводу того важного історичного акту, що тількищо відбувся... Винниченкові зробили овацію...”*)

Однак радість, яка царила в залі Української Центральної Ради вночі з 24 на 25 січня 1918 року з приводу проголошення державної самостійно-

сти України, не могла стосуватися загальної ситуації, яка в той час царила в Україні. У своїй промові В. Винниченко казав: „особливо приємний він (Універсал) нам тим, що проголошує мир, — ще більше, в ньому говориться, що ніякої війни не буде і народ український зможе приступити до творчої праці, до будування в своїй державі ладу...” На жаль, ці Винниченкові слова сварилися з тодішньою дійсністю. В Україні шаліла війна, поведена проти неї большевицькою Московщиною, а внутрішня революційна анархія доповнювали той стан, в якому годі було думати про „будування в своїй державі ладу”. Ще 24 січня Центральна Рада встигла прийняти „Закон про національно-персональну автономію”, а 31 січня Земельний закон. Але здійснювати негайно ці закони український уряд не мав змоги, бо проти Києва йшла збройна навала червоної армії. 19 січня Муравйов зайняв Полтаву, 24 січня Ромодан і Лубні, 27 січня був зайнятий Бахмач. Наступного дня, вніч з 28 на 29 січня вибухло дбайливо большевиками підготовлене повстання на Печерську, з центром у фортеці Арсеналу. Правда, це повстання здавлено й Арсенал здобуто, але задля цього треба було відкликати війська з зовнішнього протибольшевицького фронту на Лівобережжі. Після трагічного бою під Крутами 29 січня шлях на Київ з півночі був відкритий. 4-го лютого Муравйов зайняв вже Дарницю під самим Києвом. Почалось страшне бомбардування Києва. З 8 на 9 лютого переведено евакуацію Києва і уряд подався на захід, до Житомира. Не описуємо тут оборони Києва та різні, що її вчинила большевицька дич за тієї першої червоної окупації Києва, бо це інша тема, можна тільки згадати, що вже зараз тоді всі, що переживали у Києві ті страшні дні, порівнювали їх із варварським поруйнуванням Києва князем Андрієм Боголюбським з 1169 року...

² Цитат з „Історії України 1917-1923 р.р.” Дмитра Дорошенка, вид. „Булави” в Нью Йорку, 1954.

Війна в Україні — старання за мир назовні

Рядові українські вояки не знали того, що геройська оборона Києва мала також на меті зберегти в руках політичний арут перед зовнішнім світом, що ось у столиці України перебував уряд Української Народної Республіки. Цей арут був страшенно потрібний делегатам Української Центральної Ради, які в міжчасі виїхали були на мирові переговори з центральними державами до Берестя Литовського.

Вгорі вже згадувалось, що більшевики зараз же із приходом до влади проголосили маніфест до всіх народів в світі у справі негайного миру у тоні демагогічної пропаганди. Вони були розумніші за своїх попередників, літеплих демократів-фарисеїв з Тимчасового Уряду, які подекуди й завдячували західним альянсам свою владу, бо англійська амбасада у Петрограді чимало причинилась до підготовки революції, просто тому, щоб зліквідувати германофільські настрої у царському дворі. З вдячності альянтам Тимчасовий Уряд повів навіть у липні 1917 року наступ на „юго-западному” фронті, який швидко скінчився ще одним російським розгромом. Тимчасовий Уряд проголосив був зараз на початку березневої революції гасло „Мир без анексій і контрибуцій” — гасло дуже вигідне, бо Росія не мала що анектувати (кусник зайнятої російським військом Східньої Галичини), зате великі її простори були зайняті німецькою армією. Більшевики не мали ніяких зобов'язань супроти союзників царської Росії, а розуміли, що тільки негайний мир може закріпити за ними владу, зате дальша війна — це для них загин. І тому їхнє гасло було вже куди радикальніше і приємніше масам: „Війна війні!”

Ось так новопризначений більшевицький „воєнком” моряк Криленко звернувся до німецького головного командування з радіо-телеграфічною пропозицією перемир'я. 2 грудня 1917

року обидві сторони стрінулись у Бересті Литовському, а 15 грудня підписано перемир'я. Те перемир'я стало вступом до миру, що його більшевики запропонували центральним державам за посередництвом Швеції. Ось так Центральна Рада була поставлена перед факт воєнного перемир'я та перед загрозу, що Москва може підписати з центральними державами мир без відома і згоди України та за її кошт. Про потребу миру мовив вже 3-ій Універсал, заповідаючи: „Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено якнайшвидше. Для того ми ужиємо рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори. Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії і поза Росію в замиреинню не порушено...” Очевидно більшевицька „рада народних комісарів” вважала себе за „центральне правительство” Росії і тому підписала перемир'я з центральними державами без попереднього повідомлення Генерального Секретаріату України. Зате головний командант т. зв. румунського фронту, генерал Щербачов сам звернувся депешою безпосередньо до Центральної Ради, повідомляючи її, що він примушений старатися за воєнне перемир'я, щодо якого вже порозумівся з румунським урядом та одночасно просив вислати своїх делегатів на переговори з центральними державами. Цього 22 грудня Генеральний Секретаріат вислав обширну ноту за підписами В. Винниченка й Ол. Шульгина, як ген. секретаря закордонних справ, до воюючих і нейтральних держав, в якій запротестував проти підписання більшевицьким урядом перемир'я без порозуміння з українським урядом, повідомив про перетворення давніх російських румунського і південно-західного воєнних фронтів в один Український фронт та в точці 8 окремо заявив: „Влада Ради Народних

Комісарів не простягається на цілу Росію, а зокрема не простягається на Українську Республіку. Через це мир, який хоче заключити Росія з своїми противниками, може мати силу для Української Республіки тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народної Республіки". Водночас повідомлено, що „Генеральний Секретаріат уважас за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю Литовським". На цю ноту наспіла дуже швидко, бо вже 26 грудня 1917 року дуже прихильна відповідь, що „Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважали необхідним зазначити, що вони готові привітати участь представників УНР в Берестю Литовським".

У Бересті Литовському

Українську делегацію на мирову конференцію у Бересті Литовському становили: Всеволод Голубович — голова, члени — Микола Левитський, Микола Лубинський, Олександр Северюк і Михайло Полоз. Головою німецької делегації був державний секретар (міністер закордонних справ) Ричард фон Кюльман, а його заступником і фактичним керівником генерал Макс Гофман, представник головної німецької кватири. Головою австрійської делегації був міністер закордонних справ граф Оттокар Чернін, стовідсотковий дипломат-аристократ. Представником Болгарії був міністер Попов, згодом прем'єр Родославов, а Туреччину амбасадор у Берліні Гагкі і державний підсекретар (віце-міністер закордонних справ) Мессімі-бей. Большевицьку делегацію очолював спершу Адольф Йоффе, але Москва приписувала йому вину за невдачі большевиків на мировій конференції і 7-го січня прислала до Берестя „самого" Лева Троцького; до большевицької делегації належали також Лев Камєнєв і проф. Михайло Покровський.

Формально почались переговори 24 грудня 1917 р. заявою графа Черніна,

що держави почвірного союзу приймають формулу замирення на базі „без анексії і контрибуцій". Щоб вивести большевиків із фальшивого переконання, що німці згідно з тією формулою звільнять всі окуповані російські землі, ген. Гофман заявив, що — очевидно — до Росії не належатимуть ті землі, які застосують до себе право самовизначення: Польща й балтійські країни — Литва, Латвія й Курляндія — вже проголосили свою незалежність. Тоді большевики почали грати на зволікання: переговори перервано на 10 днів, щоб ніби почекати, чи може на мировий заклик до всього світу не відгукнуться також держави Почвірного порозуміння, себто Британія, Франція, Італія і Румунія. Очевидно, цього не сталось і в перших днях січня 1918 р. переговори відновились, коли з Москви вернулася большевицька делегація, вже під проводом Троцького та з Йоффе, як його заступником. Троцький перетворив мирову конференцію у Бересті в трибуну большевицької пропаганди, що надзвичайно дратувало німців і австрійців, які проте мали до вибору або зірвати переговори і просити йти збройною силою на схід, або старатися переламати большевицьку тактику безконечних промов і діялектики.

В цій ситуації 12 січня 1918 р. прибула до Берестя окрема українська делегація. Представники центральних держав прийняли її дуже прихильно, бо побачили в українській делегації шанс зашахування московських большевиків. Українські ж делегати зорієнтувалися в цій корисній для них ситуації і зручно її використовували. Однаково генерал Гофман, як граф Чернін висловлюються в своїх споминах з великим признанням про здібність і зручність українських дипломатів, які не мали за собою ніякого дипломатичного досвіду, проте вміли ставити чоло таким „асам", як ген. Гофман, граф Чернін чи старий демагог Троцький. Делегати центральних держав переговорювали з українськи-

ми представниками окремо, але відбувалися пленарні засідання з участю також більшовиків. Головною трудностю в українсько-австрійських переговорах виявилась українська вимога прилучення до України Холмищини та створення із Східної Галичини та української північної частини Буковини окремого коронного краю в межах Австро-Угорщини з широкою автономією. Граф Чернін здавав собі справу, що прийняти ті українські вимоги — це значить породити смертельний спротив збоку поляків та дати іншим народам австро-угорської монархії прецедент вимагати й для себе широкої територіально-національної автономії. Але австрійський цісар Карло наполягав на Черніна — підписати мир, бо Відневі грозила голодова катастрофа.

Ото ж між 18 і 21 січня прийшла нова перерва, бо делегати роз'їхались по нові інструкції від своїх урядів. Коли переговори відновились, то більшовики почувались певнішими, бо були переконані, що ось-ось їхні війська займуть Київ і не стане Української Народної Республіки ані, автоматично, й її делегації у Бересті. Троцький привіз навіть окрему делегацію від „радянського уряду” в Харкові та представляв Євгена Медведєва і Василя Шахрая, як „легітимних” репрезентантів „українського уряду”. 2 лютого Микола Любинський виголосив велику промову, яку генерал Гофман назвав у своїх споминах „знаменитою”: Любинський вираховував більшовикам всю їхню забріханість, облуду, імперіялістичну захланність у пануванні. Граф Чернін пише у своїх споминах, що „Троцький був у такому пригніченому настрої, що викликав жаль. Як полотно блідий, з широко розкритими очима, він нервово щось креслив по бібулі. Великі краплі поту стікали йому по лиці. Вің, мабуть, глибоко відчував приниження від образ, які наносили йому його співгромадяни в присутності ворогів”.*)

Зфабрикованої московськими боль-

шевіками „української” делегації Медведєва-Шахрая центральні держави не визнали й переговорювали далі з делегатами Центральної Ради. Австрійський уряд просив посла буковинських українців у віденському парламенті Миколу Василька поїхати до Берестя і вплинути на українську делегацію в поміркованому дусі. Раніше прибув до Берестя через Фінляндію видатний наддніпрянський діяч, політичний емігрант, — д-р Микола Залізняк, що мав у Відні добрі зв'язки з австрійськими колами.

Вони обидва заохочували українських делегатів не поступатися, а використати ту історичну для України нагоду. Українські делегати виявили великий гарт духа, щоб заперечувати твердженням більшовиків, що не існує вже влади Української Народної Республіки, та представляти докази на перебування уряду УНР у Києві. Вночі з 8 на 9 лютого уряд УНР і члени Української Центральної Ради були примушені виїхати з Києва на захід, до Житомира. А 9-го лютого підписано мир між центральними державами й Українською Народною Республікою.

Наступного дня Троцький заявив, що Росія взагалі миру підписувати не буде, але вважає війну за закінчену. Більшовики від'їхали до Петрограду, але коли німці розпочали похід вглиб Росії, більшовицькі делегати, цим разом уже під проводом Сокольнікова, мерщій вернулись до Берестя і підписали, продиктований їм німцями, мировий договір 3 березня 1918 року.

Безпосереднє враження від миру.

Негаймо після підписання Берестейського миру, уряд УНР звернувся з відозвою до німецького народу за допомогою проти більшовицької навали. Німці дуже радо підхопили цей заклик і вмаршували в Україну вже

*) Цитовано за перекладом автора цієї статті споминів Черніна "Im Weltkrieg" в збірнику „Берестейський мир”, Львів 1928.

в характері українського союзника. 28 лютого Київ був звільнений від большевицької влади, а продовж наступних чотирьох тижнів звільнена була й ціла Лівобережна Україна.

Український нарід поставився до Берестейського миру, як до рятунку від московсько-большевицької навали. Мешканці Києва й тих міст та земель України, що зазнали вже першого короткого панування большевиків, дивились на Берестейський мир, як на чудо. Керівні українські кола вбачали в ньому можливість дальшого державного будівництва. За кордоном враження від Берестейського миру було інше, різне. Держави т. зв. Почвірного порозуміння, себто Антанта — ЗДА, Британія, Франція, Італія, Румунія, — вважали Берестейський мир за „ніж у спину” Заходові збоку України. Їхні державні кола, преса, публічна опінія, не здавали собі зовсім справи з розвитку подій на Сході Європи, з розвалу російської імперії, із справедливого гону окремих народів в колишній царській Росії до власного державного життя та, зокрема, з примусової ситуації України, яка не мала іншого виходу, як шукати сепаратного миру з Німеччиною й Австрією. Очевидно, Україна була б волила, щоб той мир був загальний, але її заклики до загального миру були знехтувані, і тому підписала мир сепаратний. Про похід військ Муравйова - Антонова-Овсєсєнєка проти України, про бої у Києві, його облогу, різно, яку перевели большевики у Києві, про все це на Заході не було відомо, бож навіть німецькі й австрійські делегати у Бересті мали тільки неясне уявлення про всі ті події.

З найбільшою радістю стрінули підписання Берестейського миру — у Відні. Австрійські керівні кола дивились на нього не як на перебудову державно-політичного стану Сходу Європи, а як на безпосередній рятунок від голодової катастрофи. Австрія Габсбургів, яка завжди вигривала українців проти поляків та поляків

проти українців, була нещира, облудна, зрадлива, залишилась такою і після підписання Берестейського миру. Виснажена мілітарно й економічно війною до краю та з безпосередньою загрозою голодових заворушень у Відні, Австрія погодилась на рішучі вимоги української делегації у Бересті щодо західних кордонів України, які мали охоплювати й Холмщину, та на перетворення Східньої Галичини в окремий коронний край. Але, щоб не дразнити поляків, те договорення списано в окремому тайному додатку. Очевидно, справа не збереглась в тайні, поляки про це дізнались і зняли крик, що в Бересті переведено „четвертий розподіл Польщі”. Щоб заспокоїти поляків — Австрія ніколи Берестейського договору не ратифікувала і ніяких приготувань щодо поділу Галичини не перевела. Революція в Німеччині, програ на західньому фронті і розвал Австро-Угорської монархії це були ті дальші події впродовж 1918-го року, які перекреслили значення Берестейського миру для осередніх держав. Вони використали його для себе тільки, як „Бротфріден”, хлібний мир. Галицькі українці вирішували власну долю власними руками, вивисивши 1 листопада 1918 р. на львівській ратуші блакитно-жовтий прапор.

Значення Берестейського миру

Яке ж значення мав Берестейський мир для України з ширшої перспективи? Найбільшою користю із нього було для України те, що він уможливив продовження українських взвольних змагань. Він не врятував тривко української державности, бо рівно в рік після нього, після евакуації Директорією Києва, большевики знову вмаршували туди. Відомо, що й здобуття з'єднаними українськими Арміями Києва 30 серпня 1919 р. скінчилося катастрофою, яка довела до трагічного „чотирокутника смерті”. Відомо, що й Варшавський договір з 20 квітня 1920 року, похід польсько-українських армій та поновне визволення Києва були теж короткотрива-

уряду. Ніхто інший, тільки самі західні держави своїм незнанням Східної Європи, нехтуванням тамошніх національних рухів та задивленням тільки в єдину ціль — збереження протинімецького східного воєнного фронту штовхнули молоду Українську Народну Республіку до сепаратного миру з центральними державами.

Сучасні українці загально вбачають найбільшу користь з Берестейського договору у тому, що там, мовляв, уперше визнано міжнародно українську самостійну державність. Формально воно так, але для української визвольної справи воно не мало ані не має аж дуже великого значення. Перш за все, самі німці своїм поведінням вже зараз після Берестейського миру в Україні не дуже шанували її суверенність, а своєю політикою під час другої світової війни перекреслили цілком своє визнання УНР в Бересті, поставившись до України, як свого власного „лебенсрауму”, як своєї колонії, та до українського народу, як до колективу нижчого сорта, не вартного не тільки держави, а взагалі ніяких політичних і вищих культурних прав. В західному ж світі, як згадано, Берестейський мир був радше перешкодою, ані ж допомогою, у визнанні української державности. Автор цих рядків висловив уже 40 років тому погляд, що „легалізація українства у Бересті Литовському не була наслідком справжньої сили українського народу, не була наслідком сили української національної стихії. Величезний успіх, який здобули українські делегати в Бересті є зразком використання для справи рідного краю зовнішньої кон'юктури без внутрішніх даних. Це перемога дипломатії — при відсутності здобутків громадської діяльності. Все покладено на карту чужої допомоги. Внаслідку прийшла реакція: гасло віри у власні сили з відкиненням усякої чужої допомоги!.. Захоплення формальним дипломатичним визнанням нас „рівними поміж рівними” довело до зневіри в кожній дипломатичній за-

ходи та зв'язки... Чи правильно кидатися в політиці з одного бігуна на другий?!”*)

Ота власне внутрішня слабкість українства тому 50 років знецінювала реальну вартість Берестейського договору й формального визнання у ньому української державности, бо вже тоді, в 1918 році, як сказано, німецькі військові й цивільні репрезентанти у Києві не ставились та й, об'єктивно визнавши, не могли ставитись до уряду УНР й Центральної Ради, як до „рівних з рівними”. Можна сьогодні тільки потвердити висловлене тому 40 років переконання, що „міжнародна легалізація приходить завжди автоматично слідком за власною силою”. Це й вихідний пункт для міркувань про вартість Берестейського миру для українських визвольних змагань, для української визвольної політики на нинішній день.

Висновки

Відновлення української національної держави може прийти тільки у сполучі сили українського народу з міжнародною кон'юктурою. Так учить історія всіх національних визвольних рухів, так учить історія деколонізаційного процесу в Азії й Африці. Яка користь українському народові з приналежності УССР до Об'єднаних Націй, коли насправді та УССР залишилась на далі частиною російської імперії, єдиним завданням якої є служити цілям, внутрішньому і зовнішньому скріплюванню тієї імперії?!

Бо ж Україна не стала членом Об'єднаних Націй внаслідку своєї сили, своєї волі і свого бажання, а внаслідку гри Сталіна на Ялтинській конференції, де тодішні „сильні світа цього” вирішували долю народів без їх участі й запиту, без участі і вислухання волі також народу українського. Очевидно, Сталін вважав за потрібне творити назверхні позначки української самостійности власне тому, що сила українства була вже завелика,

*) „Берестейський мир”, Львів 1928.

щоб можна було цілком не бачити її і цілком з нею не рахуватися: тому й створено УССР з її конституцією і включено її до членських держав ООН з призначенням ролі неначе вентиллю для українських політичних амбіцій. І коли московські більшовики не могли вже завернути до Валуєвського „не било, нст і бить не может” з 1863 року, а формулювали своє становище супроти України від „Ленінської національної політики” через період націоналізації, геносидського штучного голоду, теорію злиття націй і нинішньої систематичної русифікації, то це теж доказ, що велика Українська Національна Революція започаткувала той здвиг українства, що його вже не можна було здусити муравйовськими методами. І тому, виходячи з точки бачення української внутрішньої сили, а не закордонно-дипломатичного успіху й міжнародно-правного прецеденту, Берестейський мир має найбільше значення: уможливлення розвивати власне ту внутрішню силу українства.

Ще один внутрішньо-український аспект найбільш притаманний Берестейському мирові: він уперше в новітній історії України заманіфестував єдність, соборництво української політики та української політичної думки. Це правда, що ані Холмщина ніколи не стала частиною української держави, ані галицької князівлі Берестейського миру Австрія не дотримала. Але в історії української політичної думки залишається факт, що коли тільки в Києві постав осередок української державности, то той осередок негайно упімнувся за українські західні окраїнні землі — за Східню Галичину, Холмщину і Підляшся. Приходиться знову повторити сказане автором цих рядків тому 40 років: „Берестейський мир був першою історичною подією в новітніх часах, де головню, перед усім світом, державна Наддніпрянщина упімнулася західньо-українських земель”.

У 1939 році радіо з Москви й Києва теж проголошувало похід совєтських

військ задля „визволення” західньо-українських земель, що були в межах Польщі. Але те „визволення” мало насправді на цілі не включення західніх українців до української держави, а ліквідацію української державницької ірреденти, небезпечної для червоної Росії, небезпечної української самостійницької політичної думки, плеканної українцями навіть в препоганих умовинах польської займанщини.

І тому з Берестейського миру найважливішими для нас ті морально-політичні вартості, які залишились вічними: змагання до державности, бажання здобути в усіх умовинах якнайбільші користі для української державної справи, всі дії базувати на 4-му Універсалі, який проголосив суверенну Українську Народну Республіку, яка окупована ворогом перетала існувати як політична дійсність, але не перетала існувати, як політична ціль і політична програма всіх вільних українців.

Література: Енциклопедія Українознавства, 1-3, Мюнхен-Нью Йорк, 1949; Проф. Дмитро Дорошенко: Історія України, 1917-1923 р.р., Том 1-2, Ужгород 1932, Булава Нью Йорк 1954.; В. Винниченко: Відродження Нації, I-III, Київ-Відень 1920; І. Мазепа: Україна в огні й бурі революції 1917-1921, I-III, В-во Прометей 1950.; Д-р М. Стахів: Перша совєтська республіка в Україні, Українська Вільна Громада, Скрентон; Д-р М. Стахів: Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772-1918) 1-2, Скрентон 1958; Д-р М. Стахів: Звідки взялася совєтська влада в Україні та хто її будував? Нью Йорк-Дітройт 1955; Matthew Stachiw: Ukraine and Russia. An Outline of History of Political and Military Relations (December 1917 - April 1918). Translated from Ukrainian by Walter Dushnyck. Published by Ukrainian Congress Committee of America, Inc., New York 1967. Shevchenko Scientific Society; Берестейський мир 1918-1928. Зладив і попередив вступом І. Кедрін. Червона Калина, Львів 1928; Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergruende. Von Theophil Hornykiewicz. Philadelphia, Pa. 1967; Проф. д-р Яків Зозуля: Велика Українська Революція. УВАН, Нью Йорк 1967; „Золоті Роковини”, Календар-Альманах У.Н.Союзу на 1967 рік. Джерзі Ситі 1967.

Симон Петлюра

*Головний Секретар Військових Справ УЦРади, отісля Голова
Директорії і Головний Отаман Військ УНРеспубліки*

Золотий Отаман СИМОН ПЕТЛЮРА

Кость Туркало

ДОПОВІДЬ, ВИГОЛОШЕНА В М. НЮ ГЕЙВЕНІ, КОН., 13 ТРАВНЯ 1967

У нашій доповіді про професора Михайла Грушевського ми сказали, що згідно з думками нашого славнозвісного історика, єдиний герой історії — це сам народ, народна маса, що вирішує і творить ті чи інші історичні події й процеси. Отож здавалося б, для поодиноких осіб мало залишається місця, щоб їх відрізняти, вихваляти, вшановувати. Виглядає, проте, що в цьому загальному правилі бувають винятки, дуже рідкі винятки, особливо за часів бурхливих історичних процесів: переворотів, повстань, революцій.

У травні 1920 року в Києві, коли Симона Петлюру на чолі його війська вітали голосними промовама, привітаннями й похвалами, він, ніби маючи на увазі слова Михайла Грушевського, дослівно сказав: „Багато

висловлено слів довір'я до моєї праці, яка припала мені в участі на добро українського народу. Та мушу сказати, що ці слова перебільшені... я думаю, що все зроблене дотепер виконано і здобуто через мене сам український народ... нас рятував і рятує сам народ, український гурт, українські селяни”.

Чи хотять цього історики чи не хотять, українська національна революція, починаючи з осені 1918 року, пов'язана виключно з людиною, ім'я якої — Симон Васильович Петлюра. Епоха, що почалася за життя Петлюри, не закінчилася і триває, власне кажучи, по сьогоднішній день.

Політична діяльність Симона В. Петлюри починається вже на 21-му році його життя, в Семінарії в Пол-

таві, коли він став членом першої Револуційної української партії (РУП), що заклалася 1900 року. Доля всіх активних революційних діячів тоді приводила до в'язниці, тим то й Симон Петлюра 1903 року потрапив до неї. Через кілька місяців, по звільненні з в'язниці, він емігрував до Львова. Після революції 1905 року він повертається на територію Росії. У Києві він видає й редагує першу українську щоденну газету „Слово”. 1906 р. у Петербурзі редагує газету „Вільна Україна”. Трохи згодом ми бачимо нашого невтомного працівника в Києві, в редакції української газети „Рада”, а починаючи з 1912 р. він, як відомо, редагує український місячний журнал російською мовою „У к р а и н с к а я Ж и з н ь”. Цей журнал заклали у Москві українські діячі за ініціативою нашого історика Михайла Грушевського, ставивши собі за мету пропагувати українську справу серед російського суспільства.

У цей період журналом зацікавилась Петербурзька Академія Наук, а зокрема один з її академіків, мовознавець і літератор Федір Корш. Він приїхав до Москви, щоб познайомитися з його редактором особисто. Пізнавши Симона Петлюру, Корш у приватному листі до одного із знайомих 1914 року писав такі характеристики й пророчі слова: „Познайомився я з редактором журналу Петлюрою... Виглядає мені, що самі українці не знають, якого чоловіка вони мають з-поміж себе. Вони думають, що він видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не вся правда. Цей чоловік — безконечно вищий за все те, що про нього думають. Він з породи вождів, людина такого тіста, що колись в старовину закладали династії імперій, а в наш демократичний вік стають національними героями. Живе він у несприятливих умовах і не може себе виявити. Але хто знає, чи не зміниться усе навкруги, а коли зміниться, він може

стати провідником народу”... Ці слова були писані 1914 року, коли Симона Петлюру мало хто знав.

Зразу ж по безневій революції ораторські здібності висунули Симона Петлюру в делегати на 1-ий український Військовий З'їзд, а звідтіля в члени Центральної Ради. У Генеральному Секретаріаті Петлюра керував військовими справами. Генерал Сальський, професійний з царських часів воєк, співробітник Симона Петлюри в штабі армії УНР, дослівно писав так: „Не був він військовий з фаху, не студіював по школах воєнної штуки, але ж то був єдиний з-поміж нас, політичних діячів, хто з самого початку російської революції зрозумів значення й потребу збройної сили для України в нових умовах її історичного життя”...

Зразу ж після вістки про большевицьку революцію Симон Петлюра, з типовою для нього рішучістю видає наказ усім українським військовим відділам не приймати настанов комуністичного уряду і виступає проти петербурзьких комісарів та їхніх претензій репрезентувати усі народи Росії.

На початку 1918 року роля Симона Петлюри, як керівника українського руху, була незаперечна. Коли 22 січня на Софійській площі в Києві урочисто читали Універсал Української Центральної Ради, протосрей Василь Липківський, майбутній митрополит Української Церкви, ні до кого іншого, як до цього чоловіка звернувся прилюдно з благословенням. Він сказав до нього такі зворушливі слова: „Ти, сию мій Симоне, воюватимеш за Україну мечем, а я боронитиму її хрестом”. Симон Петлюра, треба сказати, і всі про це тоді знали, був релігійна людина й приділяв церковним справам багато уваги. Це була, мабуть, одна з причин, що на нього кривим оком дивилися деякі соціалісти.

За часів Гетьманщини, у літку 1918 року, Симон Петлюра, у проти-

лежність іншим діячам, що відступили від праці взагалі або виїхали за кордон, бере участь у праці Земства. Він робить постійні спроби українізувати уряд Гетьмана Скоропадського. І ще в кінці 1917 року виявилася ще одна прикмета вдачі Петлюри, а саме, що він не був владолоуб і не мав ознак зарозумілості, коли відмовився був від посади Генерального Секретаря Військових справ. - Натомість Симон Петлюра зразу зформував Гайдамацький Кіш Слобідської України й пішов з ним на фронт проти більшовиків, і воював із ними аж до гетьманського перевороту.

Основна думка, що проймає увесь національно-громадський світогляд Симона Петлюри, зв'язує всі окремі сторони в одну органічну цілість — це ідея української державної незалежності. Це альфа і омега його теоритичних міркувань і його практичної боротьби. У цьому факті криється причина його просто містичної популярності серед народних мас. На відміну від інших політичних діячів часів революції, що постійно „розглагольствували” на тему політичних устроїв, або хилилися до всіляких політичних течій, тим самим роблячи зло загальній визвольній боротьбі, Симон Петлюра ясно бачив усю суть справи. „Між царською Росією і сучасною комуністичною, — дослівно казав він, — для нас нема ніякої різниці, бо обидві вони являють собою тільки різні форми московської деспотії та імперіалізму”.

Один із чужинців, що звернув увагу на Симона Петлюру, був блискучий, але, на жаль, мало впливовий журналіст, француз Пеліс'є. У квітні 1919 року у відкритому листі до іншого публіциста Ерве цей Пеліс'є дослівно писав так:

„У день мого приїзду до Києва, як одного з представників французької амбасади, у листопаді 1917 року я познайомився із загальною ситуацією тут. Незабаром після вбивства

більшевиками генерала Духоніна український провідник і визначний супротивник більшовиків і тому приятель нас французів, Симон Петлюра, рішуче прийняв такі заходи:

1) Він не визнав ген. Криленка, як наступника Духоніна і як претендента на командувача російських і українських військових частин.

2) Він проголосив фронт українського війська на відтинку між Берестем Литовським і румунським фронтом і призначив генерала-українця, як головного командира цього відтинку.

3) Він роззброїв більшовиків у Києві і в усій Україні. Це, розуміється, означало війну між Україною й більшевицькою Росією.

Історія колись покаже, мій дорогий Ерве, що ці три заходи, зроблені цим передбачливим і великим чоловіком, розбили пляни його противників і, хто його знає, чи не врятували вони цілу європейську цивілізацію. Він (Симон Петлюра), як політик, звільнився від Винниченка й інших, які через їхню слабкість духу загравали й досі заграють з більшевиками. Петлюра — організатор і провідник молодих українців, друзів демократії, ворогів більшовиків і німоти. Його популярність далеко більша за, приміром, популярність Керенського. Я сказав би, що ця популярність якась фантастична: її можна порівняти хіба з успіхами Наполеона Бонапарта при його повороті з Єгипту, або з популярністю Гарібальді”.

Свій відкритий лист Пеліс'є, до речі, цілком присвятив Симоніві Петлюрі, називаючи його українським Гарібальді, порівнюючи його із славнозвісним борцем за незалежність Італії. Таке сильне враження зробила особистість Петлюри на цього француза. Пеліс'є намагався зацікавити французьке суспільство українською справою. У паризькій Палаті Депутатів на його прохання було сказано кілька промов та про-

хань дати українській армії військової допомоги.

У відповідь на заклик Пеліс'є Симон Петлюра дослівно писав 28 жовтня 1919 році:

„Мій дорогий Пеліс'є!

Ми не одержали досі жодної помочі: ні амуніції, ні технічного знаряддя, ні санітарного матеріалу... Трапляється часами так, що нашим воякам бракує патронів!.. Приклади їхнього героїзму й ті криваві жертви, що вони несли й це щось виняткове, нечуване в історії війни...

Наш народ ненавидить большевиків, так само він відноситься до деспотичних прихильників Денікіна. Ці останні вживають тих самих методів, що й большевики. Між ними існує один стратегічний план відносно України і українців. Денікін ллє воду на советський млин, а цю воду доливає Антанта. Що за сумне явище! Тут мається діло з цілковитою політичною сліпотою! Я з цілого серця бажаю, щоб антантські кола увільнилися від подібної хвороби й почали дивитися на справи правдивими очима”...

Ці слова актуальні й сьогодні.

Ісаак Мазепа, один з найсолідніших критиків подій 1920 років дослівно писав так: „Поza всякими не-успіхами і навіть помилками Симон Петлюра, якому доля судилась стати на чолі великого визвольного руху, залишитися визначною історичною постаттю, бо своєю вірою в перемогу, своїм завзяттям, непохитністю щодо основної мети — він безперечно цього заслужив. Симон Петлюра — це єдиний з чільних державних діячів, що до кінця виніс на своїх плечах увесь тягар визвольної боротьби 1917-20 рр. Ми українці повинні бути горді з того, що наша земля породила людину масштабу Симона Петлюри. Рівному його в нашому поколінні людей не видно, дармащо деякі з простоти свого розуму заперечують цей факт”.

Ніби підсумовуючи все вище сказане, сам Петлюра, два тижні перед

смертю, яскраво пояснює пройдений шлях та дає вказівки на майбутнє. У листі до одного із своїх колишніх вояків він дослівно писав так: „При тому стані національної свідомості нашого народу, його організованості і дисциплінованості, на якому застав його 1917-1918 роки, тільки скоординованістю обох його частин — наддніпрянців і галичан можна було досягнути ідеалу державної самостійності. Цієї скоординованості не було в самому початку боротьби. Обидві частини не доросли до визнання єдиної керуючої сили і волі... Фактично ідея Соборної України була фразою, якою користувались для святочних промов, декларацій... В своїй діяльності я завжди керувався думкою, що головним ворогом була, є і буде Московщина... Я знаю нашу історію, знаю сили нашого народу, не підперті працею поколінь і віків, і не роблю собі ілюзій щодо тієї легкості, з якою ідеал Соборної України може бути здійснений, особливо коли взяти під увагу аналіфabetизм наших політиків і провідників в міжнародних справах... Майже всі наші провідники поставили карту на Центральні Держави — ця карта була побита... Я прийшов до керуючої ролі в провіді української політики відносно пізно, — якщо не згадувати взагалі тяжкої історичної спадщини минулих віків, яка виявилась у загальній невідповідності народу до самостійного життя... Я гадав і сподівався, що спільна акція Галицької і Наддніпрянської армій допоможе її направити... Політика Галицької армії, чи вірніше її командування ці надії розвіяла... Щоб врятувати ситуацію, мені і моїм політичним однодумцям нічого не залишилось, як забезпечити себе від Польщі, спробувати боротись проти Москви... На жаль і тут міжнародні обставини були проти нас: поляки зрадили. Зброї від Європи ми не дістали. Решта всім відома... Тільки нечесний демагог може дозволити собі говорити про те, що Петлюра

продав Галичину, Волинь тощо... Все це справляє враження, ніби справа з українською державністю взагалі безнадійна. Я так не думаю. Я вірю й певний, що Україна як держава буде... Я думаю, що шлях української державности стелиться насамперед через Київ... Тільки тоді, коли українська державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про якусь реальну річ, про збирання українських земель, захоплених ворогами... У мене нема розчарування ні в нашому народі, бо він є такий, яким його зробили обставини, часом сильніші від нього, ні в його здібності до самостійного життя, бо ця здібність буде розвиватись і зміцняти його. Ситуація, в якій він опинився сьогодні, не є вічною, ні безнадійною. Змінити її до деякої залежить від напруження власних сил і можливостей всім, кожному, завжди, усюди”.

На закінчення дозволю собі своїми власними словами сказати про Симона Петлюру таке:

Перед нами життя чоловіка, що народився в провінційному місті від простих і скромних батьків. Він виріс, провів своє дитинство і дістав середню освіту в тому самому провінційному місті. У зрілому віці він займав скромні, мало платні посади, заробляючи на життя писанням статей на суспільні теми.

Він ніколи не написав ніякої книжки. Він ніколи не ходив до професій-

ної або військової школи. Він ніколи не мав нормального родинного життя. Він ніколи не мав свого власного будинку.

Цього чоловіка винесла на керівне становище стихія національної революції виключно завдяки його енергії та особистим природним здібностям. Цей чоловік опинився в оточенні не завжди ідейно стійких людей. Він часто потрапляв в оточення ворогів, що намагалися знищити його. Багато з його друзів втекли від нього, зрадивши його. Він перейшов через перемоги, невдачі і пониження. Він був несправедливо обвинувачений у речах і вчинках, яких він не робив. Його переслідували неприятели, як злочинця, яким він не був. На його адресу посилали погрози, засуди і прокляття, яких він не заслужив. Він перейшов через митарства біженця в найнесприятливіших умовах. Він був несправедливо засуджений на страту безпідставно, підло, облудно. Далеко від його рідної землі його вороги відібрали від нього єдине, що він мав — його життя.

І ось на протязі півстоліття цей чоловік залишається бути центральною фігурою історії своєї землі: усі армії і полки, що відтоді ходили по його землі, усі полководці і коменданти, що воювали й руйнували його землю, усі володарі й вожді, усі іноземні уряди і парламенти, — не спромоглися затьмити імені цього чоловіка, як символа й провідника національної революції.

ВОЖДЬ

*На кладовищі Монпарнас у Парижі
— могила Симона Петлюри...*

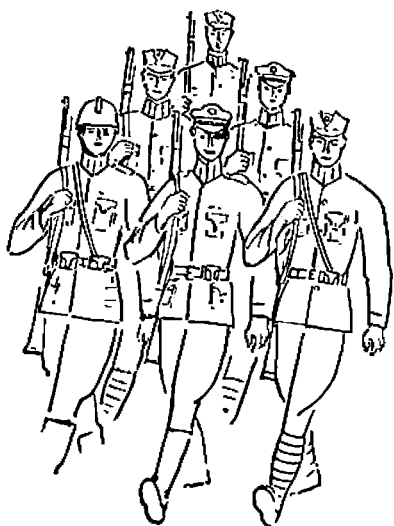
*Гробниця і хрести — в мутній затоці ноці,
Ненаге кораблі, що збилися в нітьмі.
Вони йще пливти, вони ще жити хозуть,
Ще дихати, бодай камінними грудьми!
Дай руку, дай! .. Дарма, ніщо не окриля,
Ніхто не клиге їх в блакитну висоту.
Вони не попливуть. Вони у тім порту,
Де мертвим якорем тримає все земля.*

*Мовчить останній порт, хрестами перен'ятий,
Замислений, німий. Ледь устає трава
Біля масивних плит. І плити — з нею встати
Хотіли б теж! Бодай одна, жива,
Мала порушина! .. Які ще сили тут
Пригайлись, пригавлені навек! ..
Прислухайтесь вночі, як нароста в порту
Підземний гуркіт і підземний крик.*

*І з хмари кораблів — один вбере ту силу,
Ту спрагу жити знов, той поклик встати, йти.
Не руки і не хрест — над ним замають крила,
Щоб понад землями нескороно пливти.
Зведеться капітан. Обвітрений. В диму.
На грудях — знаки ран, ненаге ордени.
Тугий зелений френз, і зброя при йому,
І кулі при йому, ті, що дали вони ...*

*Він зрине, наге смерть. Уріжеться набосм
В поблідлі небеса сполозаних крайн;
Він виклиге юрбу — і стане над юрбою,
Поклиге націю — і встане із руйн!
Прощай, останній порт — гужинний Монпарнас!
Дороги і вітри — прослались на схід,
Де аж гримить земля, і небо, і нарід:
— Петлюра поміж нас! Петлюра поміж нас!*

Спогади про початок визвольних змагань

Корнель Ніцеленко

В 1917-1921 р.р., коли український народ після довгої неволі прокинувся і боровся за свою свободу, мені доля судила бути учасником нашої визвольної боротьби.

Вже ціле півстоліття відділяє нас від тої славної доби і вже мало серед нас залишилося наочних свідків і учасників тих вікопомних подій. Тому я хочу поділитися своїми спогадами і подати може деякі дрібні, але характерні фрагменти й деталі, щоб на конкретних фактах накреслити тло, на якому відбувалися тогочасні події, що може нам допомогти до їх зрозуміння.

У своїх спогадах я обмежуся лише до того, що я сам бачив, чув, у чому брав участь особисто, а найменше писатиму про те, що відомо з історичної чи мемуаристичної літератури.

У своїх спогадах я обмежуся ли-подій, що відбувалися в часі від початку революції в Росії 1917 р. та утворення Української Центральної Ради до приголошення 3-ім Універ-

салом Української Центральної Ради 20-го листопада 1917 р. Української Народної Республіки, відколи фактично і правно започатковано існування новітньої української держави.

Революція 1917 року почалась в кінці місяця лютого (ст. стилю) в тодішній столиці царської Росії — Петербурзі. Вона мала за мету переможне закінчення війни з центральними державами. Розклад і корупція в царському уряді, його повна нездарність мобілізувати сили держави для успішного закінчення війни, погане постачання воєнного фронту, брак харчів і палива у містах і харчові розрухи у столиці через брак транспорту, таємні спроби царського двору порозумітися з Німеччиною і голосна распутінщина, загрожували повним розвалом держави.

Революцію почали не маси збунтованого народу, не військо, а змова

осіб, які найближче стояли до царя, стовпи самодержавія. Це був державний переворот, насильна зміна влади без участі народу. На чолі змовників стояв князь Львов, член Державної Думи, голова міста Москви Гучков, член Державної Думи і голова чорносотенної організації Пурішкевич, голова Державної Думи малорос Родзянко. Це були ті, що ненадійно спинили поїзд, яким цар вертався з фронту до Петербургу і зажадали від царя зречення від влади. Цар без спротиву зрікся за себе і свого 11-літнього сина Олексія. У пляні змовників було залишити царем Олексія, а до його повноліття встановити регенційну раду. Потім вони зверталися до брата царя Михайла, але той відмовився, заявивши, що для його згоди стати царем він мусить мати законно виявлену волю народу. Після того повноту влади до скликання установчих зборів, які мали встановити форму державного устрою і влади, перебрав на себе Тимчасовий Уряд, на чолі якого став згаданий вже князь Львов, який дібрав інших членів уряду.

Все, що діялося в Петербурзі протягом тижня від зречення царя — для України, як і всієї Росії, було тамницею.

Спочатку в газетах появилися натяки про зміни в уряді, навіть, що цар зрікся влади, але все це, як ніким не potwierdжені поголоски. Аж потім, після кількох днів, появилися в газетах офіційні повідомлення про утворення тимчасового уряду і про події, що його попереджували.

Не хотілося вірити, що після 300-літнього самодержавного панування династії Романових так ненадійно просто, без жадного спротиву, скінчилося це панування, яке почалося з малого, відсталого, відрізаного від світу московського князівства, яке під його владою поширилось до розмірів колоса на 1/6 земної поверхні і проковтнуло до 130 народів, у тому числі і нас українців.

Як представлялася справа в Україні перед революцією 1917 року, дає нам спроба обчислення свідомого українського активу, яку пробували зробити в київській „Українській Громаді” перед початком 1-ої світової війни. На всьому просторі тодішньої Росії від Тихого океану до Балтійського моря і західних кордонів з Німеччиною, Австрією і Румунією і від Льодового океану до Чорного моря і кордонів Персії і Китаю налічили всього одинадцять тисяч — це члени „Українських Громад” в більших центрах України і Росії, передплатників українських часописів, кооператорів, різних службовців тощо. Зрозуміло, що така статистика не врахувала „потенціанальних” українців, не видних за поліційного царського режиму, які усвідомилися і активізувалися в часі революції, які дали сотні тисяч маніфестантів, що йшли під українськими прапорами та вимагали волі для українського народу та без примусу, добровільно, в рядах української армії боролися, жертвуючи своє життя за українську державу.

Від початку війни до революції не було в Україні ніодної української публікації, всі українські організації, політичні і культурні, були заборонені. Якщо і були якісь прояви національного життя, то назовні їх не було видно, бо українство з початком війни проголошено за рух протидержавний, рівнозначний з державною зрадою.

З початком революції треба було наново починати збирати й організувати слабкі, дуже проріджені сили. Крім того, більшість того невеликого активу була у війську, розкидана по воєнних фронтах і широчезних просторах імперії. Що ж до маси українського населення, то це були люди без національного імені, які хоч і не вважали себе москалями, але не називали себе українцями, а в ліпшому випадку звали себе малоросами, а загально „тутешніми”, або

„православними” у відрізнення від жидів та поляків.

**

Отож не треба дивуватися, що першою публікацією Української Центральної Ради, якою вона легітимувала себе перед своїм народом, якого інтереси репрезентувала і захищала, була брошура „Хто такі українці і чого вони хочуть” авторства голови Центральної Ради і першого президента УНРеспубліки, М. Грушевського.

Якщо ці маси на протязі кількох місяців усвідомилися, як українці, це величезна, сказати б епохальна заслуга проводу і діячів Центральної Ради.

Усвідомивши це, можемо дати собі відповідь на поширене питання теперішнього молодшого покоління, чому Українська Центральна Рада так поволі, ніби під примусом подій, відважилась на проголошення Української Народної Республіки, прогайнувавши цілих дев'ять місяців. Ці нетерпеливці не беруть під увагу того стану національної свідомости українського народу, в якому нас застала революція, а ці обставини були такі, як їх у своїй пророчій уяві з болем душі передбачав геніальний Тарас, коли в розпуці голосив: „мені однаково, чи буду... але не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її окрадену збудять, ох не однаково мені”. Вірю, що Шевченко не кинув би слова докору, як то часто в моді тепер, а благословив би тих людей, які взяли на свої рамена здавалось непосильне в тих обставинах завдання серед вогню і бурі революції вивести приспаний український нарід на шлях державного усамостійнення, засвітити перед ним ідеал державної незалежності і соборности. Вони це зробили, і 4 роки в нерівній боротьбі, звідусіль оточені ворогами, при ворожому наставленні могутніх тодішніх керманичів світу, переможені ворогами, залишили нам заповіт докінчити почате ними діло визволення нашого народу.

Революція застала мене в Одесі в офіцерській школі. Начальником школи був Михайло Омелянович-Павленко, пізніше наш славний генерал, командант УГА, що уславився командуючи зимовим походом в большевицьким заплілі. Тоді це був російської царської гвардії офіцер, ранений військовий інвалід, нагороджений за хоробрість найвищим військовим орденом Георгія.

Це була т. зв. студентська офіцерська школа, яка комплектувалась виключно з покликаних до війська студентів високих шкіл. На 300 т. зв. юнкерів у школі знайшлося ледве 20, що походили з України, решта з центральних і східних московських областей. Це було наслідком політики російського уряду перемішувати населення. Так само коли мене, як абсолювента Київського Університету, покликали у Києві до війська, то відразу дали мені подорожні документи з призначенням до полку в Царицині на Волзі, пізніше переваному на Сталінград, а тепер на Волгоград. Переважаюча частина воєнків і старшинського складу того полку були українського походження. Коли вибирали із складу прибулих новобранців кандидатів на офіцерів для відсилки до офіцерських шкіл, то всіх, хто походив з України, відсиляли до шкіл в Росії і Сибірі, а москалів та інших слали в Україну. Лише випадково до групи 300 воєнків, що мали їхати до Одеси, тому що залишились незаповненими 20 місць повного комплекту, коло 20 осіб, що походили з України, були додані до групи, яка була призначена до офіцерської школи в Одесі. Разом зі мною в тій групі був відомий наш архітект, проф. Вол. Січинський, що того року скінчив в Петрограді інститут цивільної інженерії і був покликаний до війська.

Коли ми освоїлися у школі, то рішили об'єднати українців в українському гуртку з метою усвідомлю-

ючої праці, обміну інформаціями з поза школи, бо шкільний режим цілком відокремлював від зв'язків із зовнішнім світом. До гуртка ми залучили коло 12 осіб і у вільних від військових вправ і науки хвиликах, не звертаючи на себе уваги, сходилися в ідальні або читальні на гуртку. Але знайшовся між нами киянин Карпенко, який із патріотичної пильності доніс начальникові школи про існування гуртка і мене, як голову гуртка, покликали на допит. Начальник школи заявив, що йому відомо про існування нелегального гуртка, що згідно з військовим статутом воякам, а тим більше офіцерам найгостріше заборонено належати до політичного об'єднання, а тим більше творити його в межах школи, що цей проступок прирівнюється до протидержавної чинності і що він віддає мене до воєнного суду, та що найменша кара, яка може бути мені дана, це негайна висилка на фронт у ранзі рядового солдата без права підвищення ранги чи якої пільги. В своє оправдання я покликався на його ж власні слова на викладах з воєнної тактики, що найміцніші військові з'єднання найкраще утворювати з осіб пов'язаних територіальним походженням, т. зв. земляцтвом.

На цьому принципі ми об'єдналися, бо ми всі є „малороси” та що в нашому пляні було запросити до проводу гуртком його, як пащадка славного козацького українського роду, але не наслідувалися, бо не знали як найкраще це зробити. Пов'язання його з українством спочатку обурило начальника школи, але видимо також заінтересувало. Пізніше в розмовах під час допитів у справі ширення „мазепинства” у стінах школи, він все допитувався, звідки я знаю і що саме про його походження. Я переказав йому все, що пам'ятав з історії війська запорозького проф. Яворницького, де є згадка про здогадного його предка, що разом з Чепігою і Головатим органі-

зував чорноморських козаків із бувших запорожців, а пізніше оселився на Кубані і поклав початок кубанського козачого війська.

Пізніше мені вдалося роздобути в бувших членів одеської української громади історію Яворницького і вже спільно у вільних хвиликах ми студіювали її, забувши про воєнний суд, який очікував мене. Стільні читання і розмови зблизили нас. Так почалося освідомлення і навернення на українство нашого славного генерала. Хоч ще деякий час навіть після початку революції ген. Омелянович-Павленко, як вірний вояк, уперто твердив, що поки його не звільнять від зложеної ним присяги, він залишиться їй вірним. При загальному розкладі російської армії і безсиллі тимчасового уряду, нову точку опертя знайшов генерал, усвідомивши себе як українець та віддавши себе на службу українському народові. На спогад співпраці в тих початкових часах української революції він пізніше подарував мені свою книжку про „Зимовий похід” з присвятою: „Дорогому ученику й учителеві — М. Омелянович-Павленко”.

Спинився я на епізоді з ген. Омеляновичем-Павленком, щоб ілюструвати, як будила і збирала Україна своїх розгублених в московських нетрях дітей в такому грізному часі, коли треба було єднати сили для державно-творчої роботи, а ми мусіли толкувати своїм людям, хто такі українці і чого вони хочуть. Але і для цієї роботи мало було рук та й ті в більшості у часі війни були розкидані поза межами України. Але, вернемось до початку революції в Україні, як я її бачив і переживав, будучи в тому часі в Одесі в офіцерській школі.

Кілька днів доходили до нас лиш глухі чутки, про якісь зміни в уряді в Петрограді, бо зв'язок із столицею був перерваний, аж нарешті за тиждень у місцевих часописах появилися офіційні вістки про утворення

тимчасового уряду і про зречення царя. Напочатку здавалося це неймовірним. В інформаційних цілях був нав'язаний покищо таємний контакт з сусідніми полками та офіцерськими школами і рішили, не повідомляючи начальства, самочинно в умовлену годину зробити маніфестацію на знак підтримки Тимчасового російського Уряду. Тому, що справа була приготована протягом ночі, начальство було поставлено перед доконаний факт, коли вранці, замість йти за місто на військові вправи, які були визначені на той ранок, ціла школа вишикувалась на подвір'ї до маніфестації й очікувала, коли надійде сусідній запасовий полк, щоб прилучитися до нього. Знову конфлікт з начальником школи і знову начальник школи телефонічно повідомляє начальника військової округи ген. Маркса про бунт у школі і просить, щоб віддати до воєнного суду уже не мене, а його, начальника школи, бо він, згідно з військовим приписом, не вжив військової сили включно із зброєю для припинення бунту. Але начальник округи мабуть уже знав про заплановану маніфестацію і порадив нашому начальникові прилучитися до маніфестації і бути на чолі школи. За кілька днів відбулася друга маніфестація, заряджена згори начальником округи, з участю всього гарнізону, з оркестрами, з червоними революційними прапорами. Наш український гурток виступив як окрема чота з українським прапором, пошитим за наказом начальника школи в шкільній швальні, на який із шкільної каси він асигнував 25 карбованців. Цікавий деталь, що командний склад школи приєднався до української чоти і причепив собі на груди українську відзнаку, бо волів йти хоч під українським, але національним прапором, а не червоною стяжкою.

Це були початки, коли ми українці мали досить мряковинну, конкретно не з'ясовану уяву про свої остаточні цілі, і вірили, що свобода, яка

настала, автоматично здійснить наші нез'ясовані конкретно мрії про вільну Україну. Також і москалі дивились на український прапор і відокремлення українців в особну групу, як на невинну річ, регіональну особливість одного цілого. Це були для всіх радісні, щасливі початки як тоді казали „безкровної революції”. За цим прийшли збори делегатів від усіх військових частин одеського гарнізону для утворення центрального керівного органу, який стояв би на сторожі завоювань революції, над усіма органами військової і цивільної влади міста і округи.

На зібранні школи мене делегували від школи на те зібрання, яке називалось „совет солдатских и офицерских депутатов”, який пізніше об'єднався з таким же „советом рабочих депутатов”. На тому зібранні був обраний т. зв. „исполнительный комитет”, виконавчий комітет, до якого також вибрали і мене. Розглядаючись між членами цього верховного одеського ареопагу найшлися там аж вісім таких, що називали себе українцями і утворили з себе українську фракцію виконавчого комітету — це на 60 членів виконавчого комітету. На чолі стояв капітан чорноморської флотії Зарудний, пізніше військовий аташе українського посольства в Туреччині, але в цьому часі і він до українства ще не признавався, а всюди ходив на чолі своїх матросів, починаючи і кінчаючи свої запальні промови співом марсельськи. З цього бачимо, які слабкі і розпоршені були в початках сили українців. Вони не були скоординовані, а тому були не ефектовні. Це був спонтанний, інстинктовний відрух, який ширився і втягав найширші маси. Лише утворення в столиці — Києві Української Центральної Ради почало збирати ці розпоршені сили і координувати їх діяльність.

В цьому ж часі в Одесі, за починком військового лікаря українського самостійника д-ра Луценка утворилася українська військова рада, яка

дала почин до створення 26. IV. 1917 р. одеського українського військового коша. Так почав розростатися і ширитися український рух в першій мірі серед війська, бо весь активний елемент в часі війни був у війську.

З Києва доходили вістки про скликання Національного Конгресу, про утворення Центральної Ради й автономного українського уряду. В початках червня до школи прийшло покликання від Центральної Ради на 2-ий військовий з'їзд. Одночасно начальник одеської округи повідомляв, що військовий міністер Керенський заборонив з'їзд. Наш начальник школи після короткої надуми вислав мене на з'їзд, як представника школи, з наказом запевнити уряд Центральної Ради про повну підтримку її починань для добра українського народу.

В Києві, під палаючим червневим сонцем, кипіло життя. Здавалось, що вся людинність міста на вулицях приймала участь у вирішуванні української справи на безконечних народних мітингах, які спонтанно утворювалися одночасно в різних частинах міста. Пекуча для одних, а дразлива і болюча для других тема.

Центральна Рада зажадала від Тимчасового Уряду прийняти вироблений Радою автономний статут України, і домагалася передачі автономному українському урядові справ культури й освіти, всієї адміністрації краю, економічних, бюджетових та військових справ. Українські військові частини мають бути перенесені на територію України і будуть творити українську національну армію. У справах міжнародних Україна не визнає жадного акту зробленого без попередньої згоди українського уряду. На вуличних мітингах майже доходило до бійки між оборонцями становища уряду та противниками. Кричали: це узурпація влади, ніж у спину революції.

Тим часом перед будинком Центральної Ради безконечна вояцька

черга делегатів на квитки для вступу на військовий з'їзд. Глузують із заборони з'їзду. По полудні приміщення театру Садовського в будинку Народного Дому на Васильківській вулиці переповнено вщерть. Солдати, офіцери, матроси. Багато делегатів на вулиці, бо в будинку нема місця. Головує Винниченко.

Наступного дня 2.308 делегатів заповнили партер і всі балькони театру. На сцені члени Генерального Військового Комітету на чолі з С. Петлюрою. Серед напруженої тиші входять члени Генер. Секретаріату. Громом оплесків зустрічають появу на трибуні голову уряду Винниченка. Він повідомляє про відкинення російським Тимчасовим Урядом пропонуваного українським урядом автономного статуту України та з'ясує неможливість співпраці з російським урядом, і що в цих обставинах свою долю повинен рішати сам український народ. Члени з'їзду піднялись і стоячи вислухали Перший Універсал Центральної Ради. Вибух ентузіазму був такий великий, що від окликів „слава” здавалося стіни здригалися. Промовці запевнили уряд про готовість мільйонних мас українського вояцтва прийти на допомогу зі зброєю в руках, запевняли, що життя віддадуть для Батьківщини і для перетворення Універсалу в дійсність. Це робило вплив і мало велике моральне значення для праці уряду і Центральної Ради.

Я поїхав на з'їзд, як представник школи, якої ніяк не можна було назвати українською військовою частиною, бо українців там було обмаль. Але формально я представляв на з'їзді 300 офіцерів або кандидатів офіцерів школи, як частину декларованої на з'їзді маси українського війська. Пізніше, на 3-му З'їзді Військовому я заступав цілу дивізію війська, це значить около 20 тисяч вояків.

Треба однак підкреслити, що військові з'їзди, які у критичних і вирішних хвилинах скликала Цен-

тральна Рада, були підставою для рішень, які були зворотними пунктами в напрямі до усамостійнення України. Так Перший Універсал Центральної Ради, коли вона проголосила, що од нині будемо самі творити своє життя, не оглядаючись на дозвіл чи згоду Тимчасового російського правительства, базувався на ухвалах Першого Військового З'їзду 18 травня 1917 р. Другий Універсал був вислідом 2-го Військового З'їзду, а Українська Народна Республіка, була проголошена на категоричну вимогу 3-го Військового З'їзду.

На з'їздах була репрезентована тодішня зодягнена у військові уніформи еліта українського народу. Аналізуючи працю, пророблену військовими з'їздами, можна з певністю сказати, що рішальну роль у будівництві української державности 1917 р. мали військовики і їх з'їзди та представництво військовиків у Центральній Раді. Український провід — Центральна Рада, шлив на бурхливих хвилях революції, ведучи певно, але обережно український корабель, оминаючи ударів і непевних потягнень, які могли його розторопити. Він використовував кожну нагоду, щоб скріпити свої позиції назовні і внутрі.

Вже після 1-го Військового З'їзду 18 травня, який покликав до життя Український Генеральний Військовий Комітет (ніби генеральний штаб), а особливо після 2-го Військового З'їзду (18-23 червня 1917), який обрав Військову Раду з 130 осіб до помочі Ген. Військовому Комітетові, були покладені підвалини для створення Української Національної Армії через виділення українців в окремі українські (за територіальним походженням) військові частини ще при існуючих загально-російських частинах (українські сотні при полках, полки при дивізіях, дивізії і корпуси при арміях). Остаточною метою була українізація цілого південно-західнього фронту. В умовах війни, це була складна, тяж-

ка до переведення і небезпечна з погляду воєнного операція. Не диво, що вона відбулася з великими труднощами, до певної міри самочинно, при спротиві російського командування. Для цього потворились при арміях армійські українські комітети, при корпусах — корпусні, дивізійні і т. д. комітети, які згідно з інструкцією Українського Ген. Військового Комітету переводили цю працю у війську. Помагало українцям те, що в армії при загальній утомі від затяжної війни і розкладовій большевицькій агітації за мир і негайне закінчення війни, цілком підупала дисципліна і послух. В протилежність до цього виділені українські частини були остоею порядку, зразково дисципліновані і спобні. Зрештою і російське командування почало задивлятися і покладатися на українізовані українські частини як найбільше певні з військового погляду, і чим далі опір проти українізації меншав.

Здавалося, що вневдовзі буде створена велика українська національна армія, на яку зможе спертися український уряд. Гірше стояла справа з утворенням цілком окремих від російської армії військових формацій, які мали б підлягати виключно українській владі. На них задивлялася російська влада і військове командування, як на зрадників держави і революції. На цьому ґрунті виникали гострі конфлікти і навіть криваві сутички, як то сталося з обстрілом одного з полків в Києві, а також збройні конфлікти при організації Полуботківського полку.

Але загальний розклад російської армії, складовою частиною якої були українізовані частини на фронті і в запіллі, вкінці не оминув і українських частин. Загальна утома від чотирьох років війни, розкладницька пропаганда большевицьких агітаторів за припинення війни, привабливі гасла волі і незалежности для всіх народів, земля селянам і фабрики робітникам і т. п., частинно пере-

тягали на ворожий бік або неутралізували не зовсім стійкі маси українського війська. І лише порівнюючи невелика скількість українських патріотів не пішла на облудні московські гасла та лишилася вірною ідеї самостійної Української Народної Республіки. На долю цих наново сформованих військових частин з добровільних залишків з первісних значних військових формацій випала оборона України перед большевицько-московською навалою.

Вкоротці після повороту з 2-го Військового З'зду, у липні 1917 р. я був відкомандирований на поповнення офіцерського складу запасового полку в Павлограді на Катеринославщині. В цьому часі наспіла до полку вістка, що заходами українського військового генерального комітету на фронті українізовано цілий корпус, на чолі якого стоїть ген. П. Скоропадський (пізніший гетьман). В корпусі були вільні старшинські місця. Зрозуміло, що всі, у кого було українське серце, хотіли бути в тому українському корпусі, не зважаючи на те, що корпус стояв на фронті, а звичайно на фронт ніхто не поспішав. Я, як свіжоприбулий до полку, не приходив в увагу, як кандидат до українського корпусу. Тим часом у місті відбувалися вибори до міського земського повітового уряду на основі нового демократичного закону. Ішла гарячкова агітація, потворилася маса дотепер нечуваних партій російських і українських, які змагалися за голоси виборців. Хоч Павлоград, повітове місто, на 90% українське, в тому часі дійсних свідомих українців виявилось не багато, але завзяття і почуття відповідальности національних цих українських неофітів було неабияке. Насамперед поділили між собою ролі, хто до якої української партії має належати, від кожної партії спільно визначили кандидатів і на передвиборчих зборах кожної партії з'являлися члени усіх інших партій, підтримуючи солідарно промовців і їх гасла.

Наслідком того не було роздрібнення сил, враження масовости, але у змаганнях із загально-російськими партіями осталися далеко позаду. Вибори до демократичного самоврядування по містах України всюди показали величезну перевагу росіян і жидів. Наприклад, у Києві, на 125 міських радних, українські партії здобули лиш 25 мандатів; у Житомирі на 98 радних — 9 українських, в Одесі на 120 — тільки 5 українських, у Катеринославі на 110 радних тільки 11 українських. Так само і в менших повітових містах — Умані, Вінниці, Черкасах, Чернігові українці здобули лише незначну меншість. А це ж були цілком вільні вибори. Тому то робота й політика Центральної Ради у великій мірі висіла в повітрі, бо не спиралася на більше культурну й звиклу до організацій людність міст.

Подібне явище було поширене, бо до революції 1917 р. не було партійного політичного життя в Україні, а у великих містах існували просто українські громади, які об'єднували всіх свідомих українців і не мали окресленої партійної програми. З українських партій, які були чинні в часі революції 1905 р., в наслідок переслідувань в часі реакції 1907-1914 р., залишилась напівлегальна культурницька інтелігентська просвітянська партія — Т-во Українських Поступовців „ТУП”, та нелегальна Українська Соц. Демократична Робітничка Партія „нацдаок колишньої Революційної Української Партії. У більших академічних осередках були спроби серед студентської молоді творення партії Соціал Революціонерів, але ця партія статутарно оформилась лише в часі революції 1917 р. Інші політичні партії потворилися пізніше в часі революції.

З українських партій найчисленнішими під час революції і найбільше впливовими були партії Соц.-Революціонерів і Соц.-Демократів, бо кожна активна людина, яка претен-

дувала на якусь ролю в громаді, मुсіла належати до якоїсь партії. А принцип вибору партійної приналежності у тих, хто не орієнтувався в партійних програмах, був нескладний. Селяни, або своєю працею й інтересами пов'язані з селом — зглощувались до партії Соціал-Революціонерів. Кого лякала заголовна назва соціалістів та ще й революціонерів, вписувалися до побудівки партії С-Р, т. зв. „Селянської спілки” або „Селоспілки”. Робітники а також міська інтелігенція соціалістичних поглядів звала себе соціал демократами. Решта це дрібні, мало впливові, інтелігентські партії соціалістів-федералістів (цю назву прийняло ТУП), соціалістів-самостійників. В тих часах назва „соціаліст”, „соціалістичний” була дуже популярна і не диво, бо коли розпалася задушлива атмосфера царизму, тоді маси полонила соціалістична ідея соціальної справедливості, про яку мріяли в феодальних умовах царизму, як участь населення в управлінні державою через загальне виборче право, восьмигодинний робочий день, скасування станових привілеїв, скасування великої земельної власності, — а за ці гасла за умов царату боролися лише соціалістичні партії. Тому то всі партії, щоб бути популярними, подавали до своїх назв слово „соціалістичний”, хоч деякі з них у своїх програмах нічого спільного з соціалізмом не мали. Тому обвинувачення, яке часто кидають у сторону діячів Центральної Ради, що соціалісти майоризували Центральну Раду і уряд, не допускаючи представників інших партій, в тих обставинах не мали підстав.

Сама Центральна Рада в перших днях революції постала з ініціативи Т-ва Українських Поступовців (не соціалістів), і перша президія Центральної Ради складалася: голова — М. Грушевський, вибраний заочно, бо ще не повернувся з московського заслання. Він належав до ТУП, Волод. Науменко (ТУП і кадет), Дм.

Дорошенко (ТУП) і Дм. Антонович (С. Д.) В своєму першому складі Центральна Рада домагалася лише заведення української мови в школах, суді, урядах і церкві. Та нічого не згадувала про автономічні чи федералістичні вимоги, лише заявляла загально, що український нарід має бути господарем на українській землі. Лише з приїздом М. Грушевського, вимоги Центральної Ради стали ширші. Він поставив Центральній Раді завдання здобути автономію для України. Сам Грушевський вписався до партії СР. Але для практичного здійснення цієї вимоги на початку революції українських сил не вистачало. Тому у квітні (17-21) Центральна Рада скликала Український Національний Конгрес з делегатів партій, культ-освітніх і господарських установ, військових, селянських і робітничих організацій, від діячів громадських установ, як також від діячів Галичини і Буковини, т. зв. закладників, вивезених російською владою в часі війни по зайняттю Галичини і Буковини. Число учасників конгресу було 1.500. Наради проходили в атмосфері величезного піднесення і однодушності.

Конгрес ухвалив домагатися територіальної автономії для України, що українці повинні невідкладно творити основи автономного життя, щоб на майбутній мировій конференції взяли участь представники України. Соціально-економічні справи не були на програмі Конгресу. Конгрес реорганізував Центральну Раду і встановив склад її в 150 членів.

Ще поки Конгрес зібрався, то національні меншості підняли в пресі і в публічних виступах галас, що українці хочуть відділитися від Росії, забити ніж у спину революції і загрожували силою зброї розігнати конгрес і Центральну Раду. Російські і жидівські меншості лякали українських селян, що Центральна Рада хоче відділити Україну від Ро-

сії й залишити її в руках поміщиків і капіталістів, а селянство не побажить землі, як і за царя. Ця агітація не залишилася без впливу, але не зважаючи на зовнішні й внутрішні перешкоди, український рух розвивався, росла свідомість мас, стихійно й інстинктивно об'єднуючи українців у своїх селянських спілках, у військових та робітничих організаціях. Центральна Рада, почавши свою організацію з рядів нечисленної української інтелігенції, протягом кількох місяців зуміла знайти піддержку в селянстві, у війську та українським робітництві.

Тільки місяць довелося мені затриматися у запасному полку в Павлограді. В полку, так само як і серед мешканців міста, було лише кілька старшин, які признавалися до українства, решта були общероси, а вояцька-солдатська маса без обличчя національного і політичного.

Виїхали ми майже цілим полком на поповнення досить надцербленої в боях дивізії на т. зв. румунському фронті, в центрі Румунії. Дивізія (4 полки) була на відпочинку в кількох кілометрах від фронту. Щоб зайняти вояків у вільних годинах від військових вправ, був організований т. зв. народний університет, де навчали і виховували вояків на свідомих громадян тепер вільної Росії. Для вояків українського походження я викладав історію, у зв'язку з географією України. Було літо і зайняття відбувалися під відкритим небом. Ніколи в моїй пізнішій педагогічній практиці я не мав більше вдячної аудиторії. Слухачі ловили кожне слово викладу, все було нове, нечуване. Але вкінці жовтня я був змушений залишити свою педагогічну працю, бо з Києва, з Центральної Ради, через штаб армії, прийшов наказ вислати на 3-ій військовий з'їзд делегата від дивізії.

Команда дивізії уладила дивізійні сходини представників від усіх полків, сотень і відділів для вибору кандидатів. Мої слухачі виставили

мою кандидатуру, але інші мали свого кандидата, катеринославського робітника-металурга, розагітованого большевика, по прізвищі Півня, який збігом обставин належав до моєї сотні, ходив на мої виклади і мабуть зерно української свідомості запало в його серце. При голосуванні він зібрав трохи більше голосів ніж я, бо дивізія була національно мішаного складу, але коли під оплески виборців він вийшов на трибуну для подяки, несподівано заявив, що він дякує за довір'я, але тому що в українських справах він не визнається, то зрікається вибору в мою користь і просить усіх, хто на нього голосував, віддати голос на мене. Його пропозиція була прийнята без спротиву через аклямацію і я, як уповноважений делегат дивізії виїхав на 3-ій військовий з'їзд у Києві, де представляв 20.000 вояків української й інших національностей. Наші історики і публіцисти люблять послугуватися мільйоновими числами (3, 4, 5 мільйонів) українського війська, яке було заступлене своїми делегатами на трьох військових українських з'їздах (1-ий з'їзд — 700 делегатів, — 1 мільйон, 2-ий з'їзд — 2.500 делегатів, — 2 мільйони, 3-ій з'їзд — 2.750 делегатів, 3-4 мільйони), та яке домагалось і горіло бажанням боронити УНР. В дійсності, як показує випадок зо мною, справа не виглядала так рожево. Щодо делегатів на з'їзд, то в масі це був дійсно український актив, але виборці були далеко не такі, якими їх дехто хоче представляти, закидаючи Центральній Раді нерішучість і небажання використати патріотизм українських військових мас для проголошення незалежності України.

Нарешті я опинився в Києві. В порівнянні зі спокійним, майже сонливим, настроєм фронту, куди дуже скупо долітали вістки зі столиці і дальшого запілля, і де найгарячіші бажання й надії зв'язані з революцією скупчувались в одному пункті і бажанні найскорішого закінчення

війни і повороту до дому, Київ вирував. Вулиці зрання до ночі заповнені народом, переважно військом. Несподівано то в одному, то в другому місці, на принагідному підвищенні, приміщувались незнані промовці, що все знаходили гурт охочих слухачів. Враження таке, що люди забули про війну і дебатували про найрізноманітніші політичні справи. Неприємно, аж моторошно вражало, що в столиці України дуже рідко можна було почути вуличного промовця з українською політичною тематикою, а ще рідше українською мовою. А якщо порушувалась українська справа, то переважно з ворожим наставленням, що українці розбивають єдність революційного фронту, вживаючи крилату фразу, що українці забивають ніж у спину революції — мовляв, нащо відділятися, ми спільно терпіли, з одного кітла їли і т. п.

Мов острів серед моря уявляв себе квартал навколо приміщення Центральної Ради і найближча околиця, де вирувало цілком інше життя. Там дебатували українці. А було над чим дебатувати. Російський тимчасовий уряд не визнав Центральної Ради, як законодавчого органу для України, а лише як дорадчий орган. Генеральний секретаріат мав стати урядовим органом тимчасового уряду. Так звану куцу автономію признано лише для 5 губерній — для Київщини, Волині, Поділля, Чернігівщини і Полтавщини. Генеральний Секретаріат на чолі з Винниченком подався до димісії, а новий секретаріат сформував Д. Дорошенко з більшістю соц-федералістів. Центральна Рада не погодилася з дуже поміркованою декларацією нового секретаріату і знову доручила Винниченкові утворити новий секретаріат. Але тимчасовий уряд, погодившись на таку „куцу” автономію, перешкоджав Центральній Раді приступити до організації влади в Україні. Коли ж Центральна Рада постановила призначити вибори до Установчих Збо-

рів України, російський уряд визнав цей крок за „державну зраду” і доручив прокуратурі в Києві почати слідство проти Ген. Секретаріату за „державну зраду”.

Тимчасом у Петрограді стався большевицький переворот і замість уряду Керенського прийшов на зміну большевицький совет народних комісарів, на чолі з Леніним. За таких обставин відбувся в Києві 3-ій військовий з'їзд. Нарادي відбувалися в приміщенні цирку, бо інші приміщення були за тісні для тої кількості делегатів. Величезне обурення викликало на з'їзді повідомлення про судове слідство, яке почав російський уряд проти Генерального Секретаріату, про загальмування земельної реформи і нерішучість щодо ліквідації війни. З привітаннями з'їздові виступили бельгійські, французькі і румунські місії. На з'їзді прийнято постанову про створення самостійних українських військових одиниць усіх родів зброї та призначення українських комісарів від генерального військового комітету до всіх українізованих частин на фронті й запіллї. Центральній Раді з'їзд поставив вимогу проголошення Української Республіки.

Хоча большевицьке повстання в Росії перемогло, але в Україні, зокрема в Києві й околиці, сили Тимчасового Уряду ще були сильні, а большевики слабі. Штаб київської військової округи, вірний Тимчасовому Урядові, хотів ліквідувати Українську Центральну Раду, яку уважав за найбільшого ворога єдності держави російської, і для того стягнув із фронту до околиць Києва вірні військові частини. Тимчасом у Києві почалися бої між військами вірними Тимчасовому Урядові і большевицькими відділами. Центральна Рада не мала досить сили, щоб виступити одночасно проти військ большевицьких і Тимчасового Уряду, а тому вичікувала чим скінчиться ця боротьба між росіянами за владу. З огляду на грізну ситуацію, учасники 3-го військо-

вого з'їзду ухвалили не роз'їздитися, а утворити з себе військову частину для охорони Центральної Ради і українського уряду. Коли війська Тимчасового Уряду відмовилися битися з більшовіками й розбіглися, тоді Центральна Рада перебрала владу в Києві. Мені особисто припала роля встановлення української влади в подільській частині, звільненого від чужих військ, Києва. Про це мною вміщено широкий допис у „Свободі”. („Свобода” 1963 чч. 214, 215, 216, 217). Тому що не всі цей допис читали й не всі ті, що читали, його собі пригадують, подаю дуже скорочений його зміст.

10-го листопада 1917 року, я дістав наказ С. Петлюри обсадити управу Подільського району міської поліції, що її перейменовано на міліцію, й перебрати на себе обов'язки комісара Центральної Ради і Генерального Військового Комітету. Для цієї мети мені підпорядковано всього сім козаків, що ставило можливість виконання завдання під великий знак запитання. Подільський район із Пріоркою, це найбільший район Києва, як простором, так і кількістю населення. Тут жили портові й торговельні робітники, переважно москалі, жиди й інші меншості. Поділ, як і решта Києва, переживав тоді драстичні часи. На вулицях були часті демонстрації, стрілянина, грабунки, пожежі, тощо. Мос завдання пощастило виконати без крововиливу. Тієї ночі, з наказу Українського Генерального Військового Комітету, Павло Богацький (помер в Австралії) зайняв Головне Управління міліції міста Києва, арештував комісара Тимчасового Уряду, поручника Григор'єва й сам став комісаром міліції міста Києва. В інших поліційних районах операція передачі влади не перейшла так легко. Приходилося вживати збройну силу й були ранені та вбиті. Усе ж, на ранок 11-го листопада, влада в українській столиці перейшла цілковито до рук Центральної Ради.

На З'їзді мене обрано делегатом до Всеукраїнської Ради військових депутатів. Треба однак підкреслити, що подвійна перемога — спочатку над досить міцними силами Тимчасового Уряду, а потім над більшовіками — не була наслідком переваги „сили-силенної” українців, лише у висліді їхньої відваги й винахідництва. Військові сили українців були найслабші з трьох претендентів, що змагалися за владу. Хоч українська залога Києва й була велика, але ці багатолюдні українізовані полки, з голосними назвами „імені Сагайдачного, Богуна, Орлика, Шевченка” і т. п., були під впливом підступної більшовицької агітації й тому оголосили „нейтралітет”... Лише незначний відділ добровольців і Полк охорони республіки, що його утворено з делегатів 3-го Військового З'їзду, спритно використали нагоду й захопили владу в столиці.

Центральна Рада не визнала утвореного, в наслідок перевороту в Петрограді, більшовицького уряду, так само як не визнали його народи Кавказу, Туркестану, Сибіру, та багатьох областей Росії. Доконаний факт перебрання влади в Києві українським урядом дав підставу до проголошення 3-ім Універсалом Української Народної Республіки. З обережності, Центральна Рада ще не зривала цілковито з Росією. Війна ще тривала й вона побоювалася австро-німецької окупації, в разі відірвання України від Росії. В Центральній Раді переважала думка, що народи колишньої царської держави спільно діб'ються вигідніших умов миру з Центральними Державами, ніж сепаратними переговорами. Тому саме Центральна Рада і дбала про удержання на заході фронту проти Центральних держав. Незалежно від того, Центральна Рада сподівалася паралізувати, підкресленням федерального зв'язку, ворожість національних меншостей і „ма-

лоросів”, які думали всеросійськими категоріями й ніяк не могли сприйняти розпаду Росії на незалежні держави. Насправді ж, такої федеративної Росії, що її вони собі бажали, вже не було. Не зважаючи на федералістичні заяви, утворена 3-ім універсалом, Українська Народна Республіка була не фіктивна, а реальна, дійсно незалежна держава українського народу. Таке розуміння стану річей висловив виразно й переконливо, голова Центральної Ради, М. Грушевський, у своїй заключній промові, на сесії, 17-го листопада 1917 року: „Наші успіхи, осягнені за тих дев'ять місяців, величезні. Почавши із скромної організації культурних і професійних організацій, які зібрались в одному з маленьких приміщень цього будинку, ми перетворилися в орган найвищої влади, признаної цілою Україною. В сфері політичній ми зробили багато. Обставини склалися так, що ми осягнули навіть більше ніж ставили це своєю метою... Українські фракції в Центральній Раді, на останній сесії, зазначили, що стоять на ґрунті федерації, але обставини склалися так, що фактично Україна стала вже самостійною й незалежною республікою. Як признають усі найбільше ригористичні представники науки державного права, де упадає центральний об'єднуючий орган державний, там частини державної одиниці, які входили в те об'єднання, стають незалежними, самостійними державами. І не треба собі закривати очей на те, що Україна, наша Українська Народна Республіка, стала також самостійною і незалежною державою. Фактично, обставини поставили нас на тій меті, за котру вже в розвою самостійності нема кудя йти”. І далі: „Ми не являємось, як часто висловлюється, якоюсь новою, молодою республікою. Ми відновляємо тільки нашу державність, якою ми жили і яка була відібрана від нас проти нашої волі і з тим відібранням ми ніколи не мирились”.

За таку незалежну державу, що її

проголошено 3-ім Універсалом, уважали її уряди двох тоді могутніх великих держав — Англії і Франції. Уповноважений представник Французької Республіки при уряді УНР в Києві, ген. Табуї, повідомив у дипломатичній ноті, з дня 21 грудня 1917 (3-го січня 1918 р.), що уряд французької Республіки призначив його комісаром (послом) при Уряді Української Народної Республіки. Слідом за цим, представник Великобританії, Піктон Багге, склав заяву міністрові закордонних справ УНР, що британський уряд іменував його своїм офіційним представником при уряді УНР. Російський большевицький уряд ясно заявив, у його ноті, з 3-го (17) грудня 1917 р., що: Ми, Совет Народних Комісарів, визнаємо Народну Українську Республіку, її право цілком відокремитися від Росії. Все, що торкається національних прав і національної незалежності українського народу, визнається нами, Советом Народних Комісарів, зараз же, без обмеження і безумовно”. Підписали: Голова СНК В. Ульянов (Ленін) і нар. комісар чужоземних справ Л. Троцький.

2-го грудня 1917 року, Совет Народних Комісарів розпочав, без порозуміння з урядом УНР, переговори з Німеччиною, Австрією, Туреччиною і Болгарією, а 5-го грудня підписав із цими державами перемир'я. Реакцією на це була нота уряду УНР до всіх воюючих і неутральних держав, наступного змісту:

„Генеральний Секретаріат подає оцим до відома всім неутральним і воюючим державам слідує: Третім Універсалом УРРади, з дня 20-го листопада 1917 р., проголошено Українську Народну Республіку. Цим актом поставлено її в інтернаціональне положення. Українська Республіка, з о своїм правительством, Генеральним Секретаріатом, вступає на дорогу самостійних міжнародних відносин. Тому що в 3-ім універсалі проголошено необхідним негайно заключити мир, Центральна Рада також постановила

прилучитися до перемир'я. Голова Ген. Секретаріату В. Винниченко, Ген. Секретар для міжнародних справ — О. Шульгин”.

З наведених документів випливає цілком ясно, як саме трактували автори 3-го Універсалу, проголошену тим Універсалом, Українську Народну Республіку. Була це самостійна і, в обставинах відсутності якоїсь центральної всеросійської влади, незалежна держава. Згадувана в тому Універсалі федерація фактично не існувала. У тих обставинах, Центральна Рада брала на себе непосильне завдання об'єднати, на федеративних началах, пробуджені народи, щоб у той спосіб забезпечити УНР від супрематції Московщини. Але ті народи, ближчі і далші сусіди України, були ще далеко позаду України щодо дозрілості до державного оформлення.

Отже, так часто згадувані в різних проголошеннях Центральної Ради і промовах чільних українських діячів того часу, федеративні заяви, були тільки модними і поширеними ідеями тих часів — братерства вільних народів, ідеями, що знайшли свій відгук у колишній Лізі Народів — сучасних Об'єднаних Націях. Само собою, було це також зовнішнім виявом почуття слабости, ще не повної дозрілості тодішнього проводу, а найголовніше — незрілості широкого українського загалу, бож провід є завжди тільки дзеркалом загалу. А все ж, мусимо з гордістю признати, що ми були перші з усіх народів кол. Росії, які від самого початку революції, наперекір усьому, при найбільше несприятливих умовах, проголосили й почали самі творити своє національно-державне життя. Водночас, проголосивши свою державну самостійність і незалежність, ще в листопаді 1917 р., ми тягли за собою й були прикладом для інших народів кол. Росії. І хоч звідусіль нас оточено ворогами; хоч керманічі тодішнього світу ставилися до нас вороже за те, що ми, рятуючи себе, відмовилися продовжувати вій-

ну в їх інтересах; хоч вони мстилися на нас за це й поділили нас між чотирма державами, то, все ж, не зважаючи на все це, ми найдовше витримали в боротьбі за свою державність. І сьогодні ми єдині з усіх народів т. зв. Советського Союзу, є активними на міжнародній арені, хоч і розсварені між собою. З'єднати нас може лише протиставлення чужій, ворожій силі, так як це було на рідних землях. У діяспорі ще далеко до цього. Хапаємося за надію й віру в наше молоде покоління, в те, що нові парості творитимуть нову кращу нашу суспільність. Чи це ще одна з багатьох наших ілюзій, покаже лише майбутнє.

* *

Мені довелося бути не тільки членом Центральної Ради й приймати участь у нарадах її пленуму, її комісій та фракцій. До цих обов'язків дійшло ще членство Всеукраїнської Ради Військових Депутатів — дорадчого й помічного органа при Ген. Військовому Комітеті, — і адміністративні функції комісара подільського району міста Києва. Поза цим, на прохання головного управління пошти і телеграфів, я викладав історію на вечірніх українознавчих курсах для працівників тої установи, мусів ходити на мітинги по фабриках із доповідями про завдання і діяльність Центральної Ради, відвідувати українські військові частини для протидії большевицькій агітації і т. д.

Вважаю за потрібне згадати про таке понадмірне перевантаження, бо воно було не тільки моїм уділом. Кожний з членів Центральної Ради та її установ буквально не мав часу не то що на відпочинок, але навіть, часом, на заспокоєння голоду. Роботи було забагато, а працівників незмірно мало. Отже, не диво, що багато дечого робилося наспіх і помилково, а виправляти помилки не було часу, бо в тих часах бурхливо-

го життя, тижні і місяці дорівнювали рокам спокійного й нормального часу. Тому, що всі ми були молоді, повні сили, енергії й запалу до праці, то втоми не відчували, але бракувало нам часу. Оскільки собі пригадую і, здається, не помиляюся, коли скажу, що пересічний вік членів Центральної Ради вгався навколо 30-ти років. Матусаїлом серед нас виглядав наш „батько” — це був признаний титул Грушевського, що мав у тому часі 50 років.

Пригадується мені прибуття до Києва з Петербургу українського полку бувшої царської гвардії, який прибрав собі назву імені Орлика і якому надано назву „сердюцького”, це значить української гвардії. Примістили цей полк в нових будинках технічної військової школи. За кілька тижнів до військового генерального комітету надійшла вістка, що в полку шириться большевицька агітація. Я порозумівся з нашою письменницею Л. Старицькою - Черняхівською, випозичив проєкційний апарат і фільми з українською тематикою і одного дня ми поїхали з доповідями до того полку. Але в команді полку нам заявили, що наставлення сердюків є рішуче проти Центральної Ради, і попередили, що можуть статися прикрі інциденти і не ручать та не беруть відповідальности за наслідки нашого виступу. Після цього ми поінформувалися ще про настрої сердюків в розмовах з окремими старшинами, з якими зустрілися в приміщенні і на їх пораду відїхали, щоб не викликати небажаних інцидентів, з уваги на те, що головним промовцем мала бути Старицька-Черняхівська. Треба зазначити, що цей полк уважався в Петербурзі за дуже націоналістично настроєний. Але большевики оточили його своєю увагою, навіть дали йому старий козацький прапор з петербурзьких музеїв, а звичайно і своїх певних агентів додали до складу полку.

На початку грудня від команди моєї дивізії з румунського фронту надійшла телеграма, що дивізія збільшилася, залишила фронт і що я

мушу негайно приїхати рятувати ситуацію. Не гаючись, я виїхав. Чим далше віддалявся від столиці, на більших станціях кидалися у вічі великі маси вояків, які заловнювали станційні приміщення, перони і місця навколо станції. Це все розхристане, в більшості без нарамних погонів на убранні, і навіть без кокард на картузах. Все це були дезертири, які самовільно кидали фронт, переповнювали потяги і їхали на дахах, східцях вагонів, де лише могли вчепитися. Кому не вдалося вчепитися до потягу, терпеливо чекав на нагоду, часом тижнями.

Як член Центральної Ради я мав для себе окремих приділ у 1-шій класі і взяв до себе одного полковника, що вертався на румунський фронт. На великій вузловій станції Жмеринці до вагону увійшла група військовиків і в сусідніх купе зчинився галас. Я виглянув з свого купе, щоб довідатися, що сталося. Вояк, який мав українські нарамники, що стояв у коридорі вагону, сказав, що члени місцевого жмеринського совдепу обходять вагони і відрізують нарамники спеціально в офіцерів. У Києві нічого подібного не було, там всі військовики пописувалися у своїх уніформах, а військовики українзованих частин мали свої окремі нарамники і кокарди з гербом Києва — св. Михайлом. Щоб не вступати в конфлікт з большевиками, я порадив полковникові і сам зняв свої старшинські нарамники і комісія пройшла мимо нас. Але до козака, який стояв на коридорі і мав мабуть ним самим скомпоновані нарамники, обшиті жовто-синьою стяжечкою, комісія вчепилася, щоб він зняв наплечники. Той запитався, яким правом вони вимагають це від нього. Ті сказали, що такий є наказ головнокомандуючого совських військ тов. Криленка. На це той відповів, що той наказ до нього не відноситься, бо він належить до українського війська і його головнокомандуючий Петлюра такого наказу не давав, а наказав українським воякам

носити такі нараменники, які він має. На диво на тому дискусія скінчилася і комісія заскочена поставою і відповідями нашого козака залишила його і відійшла.

Без особливих пригод потягом і кіньми добрався я до своєї дивізії в глибині Румунії. Постановою збільшеного дивізійного комітету дивізія залишила на фронті лише невеличкі вартові відділи, а сама відійшла до ближчих сіл і там на безділлю чекала на кінець війни. Солдати збиралися гуртами коло хат, грали в карти і гуторили. Жадних відзнак військових ніодин не мав. Коли я проходив селом, то мене зупинила одна така група вояків запитанням: „Гей, ти, товариш, що то у тебе на лобі?” Я підійшов ближче і запитав, хто вони такі. Відповідь була, що вони солдати. Я їм пояснив, що не можу уважати їх за солдатів, бо солдати не зачіпають в такий спосіб незнаних їм людей. Солдати мусять знати, що значить той знак, який я маю на мойому кашкеті. На цьому наша розмова скінчилася. Старшина, який супроводжав мене, коли ми відійшли, здивувався моїй відвазі, що я насмілюся так говорити.

У штабі дивізії, де мене прийняли як високого достойника, навіть пішла чутка, що в моїй особі прибув сам Петлюра, а це прізвище було овіане ореолом великої особистости. В розмовах виявилось, що дивізія збільшевичилась в надії, що большевики скінчать війну, буде мир і вояки відійдуть до своїх домів, будуть ділити землю, ділити панське й буржуйське майно. Начальник дивізії розповів про недавній, характерний на ті часи і відносини на фронті, випадок. Дивізійний комітет ухвалив, що нема чого тримати вояків в окопах і одного дня всі вояки залишили окопи і відійшли до поближких сіл. Через пару днів до штабу дивізії несподівано під'їхав фаєтон з німцем, австрійським полковником і двома ад'ютаантами в повній уніформі і попросив побачення з командиром дивізії. Наш генерал (я-

кесь польське прізвище) не мало сконфужений такими нежданними відвідинами прийняв неочікуваних гостей. Це був командир полку, який стояв в окопах напроти опороженого нашим військом відтинку. Він висловив своє глибоке здивування на повну з нашої сторони ігнорацию підлеглого йому війська, що їм самим сумно і неприємно безцільно стояти в горах в безлюдній околиці. Командир дивізії дав вимінаюче вияснення ситуації, що в окопах появилися позначки епідемічної хвороби і тому часом для переведення дезинфекції, з уваги на спокій на фронті, забрано військо з окопів. Гості в супроводі наших старшин від'їхали до своїх позицій.

Знаючи з практики, що на масових зборах завжди виграють демагоги, які орудують демагогічними гаслами і засобами, в чім большевики були і є неперевершеними майстрами, я почав свою акцію відбольшевичення дивізії від інформаційних сходин сотенних і полкових комітетів. З найсвіжішим газетним матеріалом, який привіз із собою, в спокійній атмосфері, вияснював політику і завдання Центральної Ради і вороже наставлення російського уряду до справедливих українських домагань. Головно підкреслював, що не в інтересах українського уряду ця війна, що Україна потребує своїх вояків для охорони порядку у себе дома, що з фронту вертаються порожні потяги, які могли б дивізії перевести в Україну і т.п. Це мало позитивний вплив і на загально дивізійних зборах, що налослід були скликані, не зважаючи на завзяту контрагітацію большевиків — загальні збори висловили довір'я Центральної Раді і зобов'язалися підпорядкуватися наказам Українського Військового Генер. Комітету. Давши обітницю вжити всіх засобів для найскорішого забрання дивізії з фронту, я повернувся до Києва. Незадовго після моїх відвідин дивізія самочинно забралася з фронту, перейшла з Румунії на Поділля і розійшлася по домах.

КИЇВ 1918

Іван Кедрин

Прийшов я до Києва десь у травні, чи червні 1917 року, в два-три місяці після вибуху петроградської революції, як „інженер“, австрійський воєнний полонений, що в російському полоні у Троїцькосавську на границі Зовнішньої Монголії, потім у Березовці, Забайкальської області, зголосився добровільно до праці в „Демієвському снарядному заводі“, — відомій фабриці амуніції на передмісті Києва. Як я ті папери добув, як революція відбилась на таборовому житті та як я їхав здвож Сибіру в окремому переділї, як „важний політичний арестованний“ (магнетна сила 5-ти рублів для кондуктора і гіпнотизуюча сила тих слів для публіки на Сибірі навіть ще у три місяці після революції!), та що зауважував бодай з вікон вагону, перерізуючи всю східню й центральну Росію, — це може й цікаві подробиці, але не приналежні до цієї теми. Досить, що у демієвській фабриці амуніції передав мене „за розпискою“ „конвоїр“ (смирнений духом кацапушка з Семіпалатинської області, який по всіх стаціях бігав за чаєм і харчами, просив мене вписувати якнайдовшу маршруту, а вибирати найкоротшу дорогу й найшвидші потяги, і просто з Києва поїхав до хати на самовільну відпустку, з якої напевне до війська вже не вернувся) — після чого і моя „інженерська“ кар'єра скінчилася. Старий пруський „вафенрок“, отриманий зі шведського Червоного Хреста з Тіен-Тсіну, я проміняв на цивільне вбрання від старшого брата, що у Києві був уже два роки, а від Галицько - Буковинського Комітету при Центральній Раді дістав посвідку,

Цей спомин появился в Календарі-Альманаху „Червоної Калини“ у Львові на 1938 рік, отже 30 років тому. Передаємо його з невеличкими змінами, що їх перевів Автор. — Редакція.

як „біженець” та легалізувався, як усі інші втікачі з російських таборів. Зрештою, події вже перевалювалися, а з ними й моя доля змінялася: серед безлічі цивільних і військових „фахів”, що їх я виконував на Наддніпрянській Україні до червня 1920 року, цебто аж до відвороту польсько-української армії, аж поки не щезла остання можливість, що закріпиться українська влада, — бувало й таке, що чоловік сам був „достойником”, який видавав людям особисті посвідки.

Хоч швендявся я за отих три роки по всій Україні, був у Полтаві й Одесі, та пізнав безліч місечок на Правобережній Україні, то проте весь 1918 рік, не рахуючи коротких виїздів у відвідини, я перевів таки у самому Києві. Сьогодні, 20 літ від того часу, коли вже волос прорідшав й сивиною засіявся, нелегко відтворити у пам'яті подробиці того часу: багато легше сказати Редакторові Календаря „Червоної Калини” — „ви ж тоді там були, то й напишіть...”

Найтрудніше з точним перерахуванням переворотів, які переживали тоді громадяни України, зокрема мешканці столичного Києва. Цікавлючись історією вже хочби з титулу свого звання, а зокрема займаючись історією української революції — автор цих рядків безперечно вмів вичислити їх на пальцях: безперечно теж не треба на це аж якоїсь спеціальної кваліфікації. А проте справді наймаркантніше враження, яке з отих часів на все життя залишилось, це калейдоскоп прерізних влад, які відходили і приходили, проводжувані то смутком, чи навіть розпучкою населення, то знову божевільною радістю.

На 1918 рік припадає перша українська евакуація Києва. Після того, як на боротьбі між офіційним представництвом російського Тимчасового Уряду — Штабом Київської Військової Округи — та російськими більшовиками виграла Центральна Рада, як той поговірковий „третій”, що його москалі різних мастей раніш не брали поважно під увагу, — офензивна мос-

ковська сила звернулася уже безпосередньо проти українців, виявляючись повстанням Пятакова у Києві та одночасним наступом Муравйова від Лівобережжя: обидва ці прізвища, разом з прізвищем Антонова - „Овсєєнка”, пізнішого посла ССРСР у Варшаві та одного з головних організаторів і зверхників „людового фронту” в Іспанії, і пізнішого червоного маршала Єгорова — чудово свідчать про „український” характер боротьби „селян і робітників” проти „буржуазної” Центральної Ради, найбільше енергії якої йшло на переліцитування соціальних гасел. У цій лицитатції Центральна Рада кроку таки не витримала: бо полки Муравйова були вже частиною нової регулярної московсько - советської червоної армії, проти якої не могли встоятися молоді, наспіх творені формації Січових Стрільців, Вільного Козацтва і т. зв. Слобідського Коша, при „неутралітеті” маси вояцтва українських і зукраїнізованих полків. Четвертий Універсал, що проголошував самостійність України, був виданий уже в атмосфері війни та розгардіяшу. В кілька днів після того найбільшого українського свята відбувся трагічний бій під Крутами 30-го січня 1918 р. Молода українська держава відразу опинилася над берегом пропасти.

Евакуація Києва (9 лютого 1918) після 10-тиденного його бомбардування відбувалося у настроях міста, що переживав пекло. Сам я мешкав тоді на вул. Ольгинській, бічній Миколаївської, де — у цирку (який кілька місяців пізніше перейшов до історії через вибір у ньому Павла Скоропадського на гетьмана) — перебував штаб Ковенка, командира „вільних козаків”; росіяни - кияни цілі легенди розказували про розстріли, що нібито відбуваються на подвір'ї домівки штабу. А проте мало, мабуть, було найбільш р'яних москалів у Києві, які раділи з відвороту українських військ та з виїзду української влади: коли й були такі, то напевне за день-два тужили вже за українською владою, як гарантом життя і майна, тужили

Володимирова гора в Києві з видом на Дніпро.

за днями з першого періоду Центральної Ради, як за ідиллею в порівнянні з тим, що грянуло на місто з ордами Муравйова, з Юрком Коцюбинським, як народним комісарем військових справ та мадам Бош, як комісарем внутрішніх справ. Цеж був період т.зв. „воюючого комунізму”, цебто одвертого, безглузлого, масового і прилюдного терору. Стрільня на вулиці, на Хрещатику чи інших головних магістралях, людей, в яких большевицькі конфіденти „пізнавали” контрреволюціонерів, чи які мали якінебудь українські посвідки, виволікування з домів на вуличну розвагу старшин, безупинна стрільня днями та ночами, грабежі й бешкети, та зведення життя цілої столиці, всього сірого населення в підпілля, — ось характеристика того першого панування червоних у Києві, яке тривало рівно три тижні. Тоді то й уперше кияни побачили з червоними зорями озброєних від стіп до зубів латишів і китайців, ударні частини „українського” харківського уряду, — тоді теж уперше по-

чули імена Ладіса, Петерса й інших світочів, відомих згодом всьому світові з історії че - ка.

Не диво, що приходу німців на Україну всі без різниці національності й політичних поглядів ждали, як спасення. Вістки про Берестейський мир, 9-го лютого 1918 року, про признання суверености Української Народної Республіки осередніми державами та про поміч у протибольшевицькій війні — стрінули українці Києва, як чудо-чудес. Поворот Січових Стрільців був вмаршем тріумфаторів, а Симон Петлюра вперше зазнав небувалих до того часу виявів своєї популярности (1 березня 1918).

Наступив 2-місячний період розмірного ладу, утривалення української влади та організації української армії. А проте сірого обивателя, який навіть не цікавився політичними питаннями та підходив до них з погляду власного спокою, непокоїли відгукки безконечних дебат Центральної Ради: той обиватель інстинктивно відчував, що тут щось „не теє”, що поміж

масою радикальних законів Центральної Ради та існуючою дійсністю — німцями з одного боку й большевиками з другого — є якась дисгармонія, що там, за мурами кол. Педагогічного Музею — ведеться якась ризикозна гра, яка може найдорожче коштувати саме того сірого громадянина, що привикав до української державности та бачив уже в ній свій власний інтерес.

Сам я працював тоді у міністерстві освіти, одночасно з Ігорем Федевим провадив концесіоновані міністерством прилюдні курси українознавства, вперше знайомився з газетою, провадючи нічну коректу, одночасно цікавився студентським життям, — словом, провадив таке саме життя, як більшість молодих галичан, що в часі наддніпрянської революції метались на всі сторони, робили і морочливу, незамітну працю і „рух“, та не тільки матеріальною екзистенцією, але й цілою душею зв'язували себе з наддніпрянським тереном, на 100% акліматизуючись і „асимілюючись“ та з свого боку, по мірі своїх скромних сил, впливали на оточення.

І ось, будучи від рана до пізньої ночі серед різних кол та осередків праці, всі ми мали змогу відчувати ту атмосферу, серед якої проходив гетьманський переворот. Коли сьогодні хоче хтось відповідно, пост фес-тум зліпленою інтерпретацією накручувати події та м. ін. представляє гетьманський переворот, як засіб стабілізувати українську владу, рятувати її перед загибллю, що грозила від політики Центральної Ради, впроваджувати справжній державний лад і т. п., то говорити таке можна лише сьогодні, а не тоді. Про партію хліборобів, українських патріотів - консерватистів чи монархістів, мало хто тоді у Києві знав. Зате кожна дитина знала і бачила російських офіцерів, як назверхніх реалізаторів гетьманського перевороту, і кожна дитина відчувала зріст російщини, як щось органічно зв'язане з Гетьманщиною. Насилство німців у Центральній Раді, стрілянина

на Великій Володимирівській, потім роззброєння синьожупанців і Січових Стрільців, врешті кінець Центральної Ради і появу нової влади — мешканці Києва стрінули, як новий замах на прилюдний спокій. Сама обстановка перевороту була така, що ніхто не вірив у тривалість нової влади. Про вибір Гетьмана та про урочистість на Софійському майдані всі довідалися згодом і не давали цьому великої ваги: від березневої революції минулого року люди вже навикли до різних парад. Вивішення російського прапору на будинку Українського Клубу на вул. Пушкінській 1 (палац у центрі міста), відозви Протофіса (російської організації промислу, торгівлі і фінансів) та масова поява золотих пагонів — це була найперша зверхня форма Гетьманщини. Коли сьогодні історики бідкають, що до гетьманського перевороту не „пристали“ українські громадянські кола, що вони „збойкотували“ творення нового уряду та що зокрема не згодилися признати Гетьмана сувереном України Січові Стрільці, то не треба забувати, що цей переворот був підготовлюваний конспіративно формально Українською Народною Громадою, але фактично „Союзом Земельних Власників“ із вирішним голосом німецького генерала Гренера, та що той переворот був опертий, як на військову силу, на німцях і україножерних російських старшинах.

Вся ця обстановка, все це разом надавало переворотові не закрутку устроєво-соціально, а національно - російську, і тому неможливо від усього українського громадянства вимагати „сальто моргале“ та негайної апробати на збройно накинену історію, з думкою, щоб перевернути переворот у свої руки! Міркування „що би було, як би було“ безумовно бувають цікаві, але тільки за столом у кільканадцять літ потім, коли не грають ролі ніякі моральні „імпондерабілі“, такі, як психологічна підготовка моменту, масові настрої, обурення прилюдної опінії й т. п. завжди рішальні чинники.

Коли перше панування большевиків у Києві було виповнене брутальною революційною боротьбою проти українства, терором і насильством, то Гетьманщина була виповнена еволюційним змаганням між російщиною та українством. Показалося, що повні самохвальби погрози москалів зліквідувати „ету Україну” за одну ніч — не були такі легкі для реалізації. Показалося, що та слаба Україна, яка „вибухла” ледве рік тому, є настільки сильна, що треба щонайменше без упину між українською демократією і російською реакцією лявірувати, робити два кроки вперед і крок назад, то у користь українців, то москалів.

Українське громадянство з найбільшим напруженням слідкувало за заходами Українського Національного Союзу здобути собі впливи на хід державних справ. Створення в жовтні 1918 р. коаліційного кабінету з участю таких відомих і старих українських діячів, як Дорошенко, Славінський, Лотоцький, Стебницький, Вязлов і Леонтович, було прийняте з почуттям великої полегші, як заловідь звороту до повної українзації режиму. На жаль, у Києві було вже загально відомо, що у цих справах рішає не так Гетьман, як чорносотенна кліка великих промисловців, торговельників і фінансістів („Протофіс”), які нав’язують з російським старорежимним офіцерством та просто не допускають до Гетьмана українців, українських впливів.

Пригадую ще докладно момент урочистого відкриття українського державного університету. До речі: прихильники Гетьманщини записують той акт на рахунок її творчо - конструктивного підходу до української культури. В ім’я історичної правди слід ствердити, що найбільшу заслугу у створенні українського університету має пок. проф. О. Сушицький, директор департаменту вищої школи в міністерстві освіти (помер потім в Одесі на тиф), який саме за ті свої заходи був під постійною загрозою димісії та який виявляв подивувідну енергію і сприт, щоб паралізувати перешкоди

російських достойників та російських впливів на терені самого міністерства освіти, ще розмірно найбільш українського. Відкриття університету описували вже не раз і не стану вдаватись у подробиці, зрештою залерті у пам’яті. Пам’ятаю тільки, як нині, що всі без винятку присутні звернули увагу, що Гетьман у білому жупані, який відчигував офіційльний акт відкриття першої української високої державної школи, не почувас себе у цьому середовищі свobodно і не знає, як зустрине його присуття маса студентства, широкого українського громадянства, української професури, представників світа української культури. Два інші моменти, які виразно пригадую з того урочистого полудня, це відомий інцидент з митроп. Антонієм Храповицьким, якому „вихопилось” слово „Малоросія”, що розпутало моментальну бурю, — та виступ Винниченка, як голови Українського Національного Союзу: поява Винниченка викликала стихійну маніфестацію. І треба ствердити, що тоді ніхто не думав про соціальні плятформи, про устроєві різниці: в особі Винниченка привяна еліта українського громадянства Києва вітала представника українства, а до особи Павла Скоропадського просто не знала, як ставитись.

Як відомо, хитання поміж українцями та москалями, поміж концепцією української суверенної держави на руїнах „єдиної неділімої” та концепцією відбудови тієї „неділімої” при помочі України, хитання поміж Січовими Стрільцями, як опорою гетьманської влади та армією ген. Краснова над Доном і безліччю місцевих російських дружин, ті вічні хитання закінчилися зміною кабінету на 100%-російський кабінет та проголошенням акту федерації з Московщиною, що був формальною і фактичною ліквідацією української держави (14-го листопада 1918 року). Про повстання проти Гетьманщини були у Києві глухі вістки, окутані сіткою найбільш фантастичних подробиць. Проклямація Директорії ночами появлялася на

мурах, ранком державна варта й дружинники її здирали. Комунікати влади перевищували втрое стиль і характер австрійських воєнних комунікатів. Виходило з них, що проти сильної і вічної гетьманської влади збунтувалась якась банда, яку негайно гетьманські війська розбили, розгромили і слід із них не залишився. Про Мотовилівку, очевидно, ані слова. Зате від Мотовилівки непомірно збільшилась кількість погослосок про дива, які йдуть у краю. Гук гармат, що стрясав мурами Києва, не залишав сумніву, що бої йдуть за саму столицю.

14-го грудня 1918 р. відійшов Павло Скоропадський так само незамітно, як 29-го квітня 1918 р. прийшов. Мешканці Києва, які масово вилягли на вулиці, були здивовані одною річчю, яка відразу кидалась в очі: виглядом війська, що вступило до столиці. В останньому часі — яких двох останніх тижнях, бо раніш взагалі повстання було промовчуване, — читали ми щоденно про „банди“, про „розбишак“, про якусь голоту, що чинить бешкети й руйнує державний лад. Про Січових Стрільців та взагалі про яку-небудь організацію Армії УНР не казалося ні слова. І люди були переконані що повстання спирається на якийсь прихачцем зіплевних ватагах, перед якими справді може бути моторошно. Тим часом кияни побачили військо, умудуроване, здисципліноване, сильно озброєне. Що це була тільки мала частинка повстанчої армії, сам її стрижень, і що величезна більшість тої армії це дійсно був зіплек повстанчих ватаг та наспіх змобілізованих селян, яких не було у що вбрати, одноставно озброїти та — особливо — не було чим взяти в карби дисципліни, бо не було достаточного численого, рідного, фахово вишколеного й вартісного кадру старшин і підстаршин — про це ми довідалися щойно багато пізніше, коли під другим московсько - большевицьким наступом немов сніг на сонці топніли ряди української Армії, яка просто щезала.

Але тоді, при вступі військ УНР,

панував серед українців м. Києва такий самий ентузіязм, як пригноблення серед росіян. Одні й другі дивувались, одні й другі очам своїм не вірили, переконуючись раптом, як то їх страшенно обдурювали в офіційальних повідомленнях про стан справи в Україні та про характер і силу повстання. Але одні й другі були переконані, що це вступила до Києва сила, який ніщо не зможе Києва видерти. Показалося, що те переконання було наївне. Ніяковість, з якою мешканці Києва гляділи на червоні стрічки на шоломах СС-ів, показалося оправданою. Люди не знали тоді про традиційну стрілецьку символіку червоної калини, а знали тільки те, що червоний прапор — це символ московського насильства та большевицького терору, це символ не власної крові, проливаної на вівтарі батьківщини, тільки чужої крові, проливаної на вівтарі непримирної революційної доктрини, опертої на засаді терору проти всіх, що не пристають до того божевільного танку. Тому ті червоні стрічки людей бентежили, як щось, що не лицювало з поняттям сильної української демократичної влади, ворожой однаково російській реакції, як російському й „малоруському“ большевизмові. Люди, які на вид того червоного коліру відчували якийсь неспокій, не знаючи ще про характер Директорії й про боротьбу течій на верхах влади і всередині повстанчої армії, ще навіть заки впаів Київ, — ті одиниці мали віщу інтуїцію.

Січові Стрільці, як переможці, залишилися вірні собі й українській державницькій ідеї, яка їм, здисциплінованому війську, диктувала послух супроти кожної легальної влади, що була носієм української державности. Але ті всі українські кола — від голови Директорії починаючи та змобілізованих масах вояцтва кінчаючи — під впливом яких протигетьманське повстання маніфестувало червоний прапор поруч із жовто - блакитним, ті всі кола відразу почали не тільки промовляти демагогічними фразами, але й робити найгіршу демагогію на ве-

Аскольдова Могила в Києві, де поховані герої Крут і Січові Стрільці, що полягли під час вуличних боїв у Києві і під Мотовилівкою.

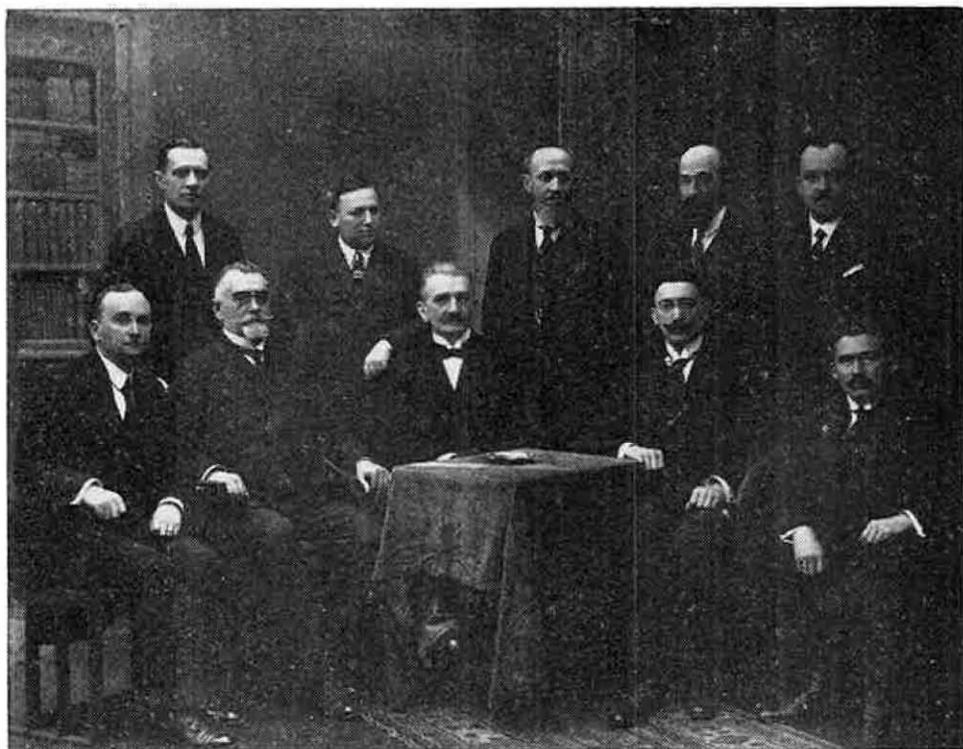
лику мірку: граючи у дві дудки, переступаючи з ноги на ногу та не кристалізуючи ясно української державної ідеї з усіма її логічними висновками і супроти власного громадянства та громадянства та війська і супроти всього закордону — Московщини, Антанти, Польщі, та супроти всіх закордонних експозитур у краю.

І під кінець 1918 року Київ знову хвилювався, знову жив в атмосфері, що попереджувала всі перевороти, знову корчився з жаху на думку про нову зміну правителів. Приготування до Трудового Конгресу, безліч розпорядків військової влади, палкі заповіді — все воно не зменшувало остраху, який ріс із зростом анархії у столиці, що її даремне намагалася опанувати репресіями військова команда СС-ів, не знаходячи помічі у стабілізації політичної влади, у втихомиренні розбурханої політичної атмосфери.

Таким робом, наприкінці 1918 року так само, як на його початку — золототверхий Київ жив у тіні московсько-більшевицької небезпеки, в остраху перед московсько-більшевицькою навалюю. УНР, большевики, УНР і німці, Гетьман і знову УНР — ось по черзі галерія володарів Києва у 1918

році. Та галерія продовж наступних двох літ збільшилась ще на денкінців і поляків, при чому УНР і большевики так само брали безупинно участь у боротьбі за столицю України. І боротьба за столицю України не припинялась, дарма, що ніби кріпко всадовилась у ньому російсько-більшевицька влада. Теперішня „передшніжка” подібна до „передшніжки” белгійських чи сербських воєнків у світовій війні, коли вони опинились поза кордонами своєї батьківщини, яку в цілості окупував ворог. Колесо історії не стоїть на одному місці, а воєнне щастя змінливе. Незмінними залишаються тільки від найдавніших історичних часів деякі дуже нечисленні канони, до яких належить — туга за волею і змагання до волі. Незмінним тільки залишається історичний закон, що нарід, який змагає до своєї політичної волі, мусить її осягнути. Скорше чи пізніше. Залежно від ступня свідомості тої своєї мети і ступня зрілості, яка проявляється у доборі засобів боротьби за волю. Будьмо оптимістами і вірмо, що досвід української визвольної боротьби дав під цим оглядом чималу науку українському народові та що його зрілість викажеться у слухному часі.

ЗАКОРДОННИЙ УРЯД ЗУНР

Закордонний уряд д-ра Євгена Петрушевича, Президента Західньо-Української Народної Республіки, „Диктатури”, у Відні в р.р. 1920-23. Сидять від ліва: д-р Степан Витвицький (міністер закордонних справ), д-р Кость Левицький (прем'єр), президент д-р Євген Петрушевич, д-р Сінгалевич, д-р Роман Перфецький. Стоять від ліва: Антін Петрушевич, Вальдман, Серойчковський (міністер фінансів), Гаврисевич і д-р Ярослав Селезінка.

1918 РІК

очима Українського Січового Стрільця

Лука Луциб

Син читав програму Академії, що нею мали відзначити 50-ліття Великої Української Революції, яка зачалася в 1917 році в Україні і яка так захопила була український нарід, що він зірвався тоді до завзятої боротьби проти російського білого, а пізніше і проти червоного наїздників. Ця боротьба не закінчилася й досі, хоч ми нас вже 50 років з того часу. Бій за українську волю не закінчиться, поки Україна не стане самостійною, ні від кого незалежною державою — так писалося в повідомленні про Академію, що його читав син колишнього Українського Січового Стрільця, „старої війни”, який в 1914 р. пішов „визволяти Україну з московських кайдан”.

СИН: Батьку! Скажіть мені, будь ласка, коли в дійсності зачалися українські визвольні змагання, в 1917 чи аж в 1918 році.

БАТЬКО: Чому питаєшся? Чи не знаєш з кожної історії, що український нарід в російській тюрмі народів почав самотужки будувати своє самостійне життя, як тільки повалено царський деспотизм. А УССтрільці почали збройну боротьбу в 1914 році.

СИН: Я це знаю, але ось якийсь Богдан Іквел написав в одному нашому щоденнику, що, мовляв, він „не проти святкування Визвольних Змагань, але принайменше не в цьому 1967 році, а в наступному 1968, щоб москаль не вказував на нас пальцем, мовляв: дивіться, й ті прокляті націоналісти обходять Жовтневу революцію! Як святкувати, то вже в січні 1968 року”.

БАТЬКО: Сам бачиш, що оцеї якийсь пан „Іквич” не радо взагалі відзначав би 50-річчя нашої новітньої боротьби за волю... А його страх, що скажуть москалі, таки смішний, і аж дивно, що Редакція пустила таку мудрість у світ. Та жарти на бік! Нехай би той пан взяв собі річник української газети з 1917-го року і там побачив би, чому ми в 1967-му році відзначаємо 50-річчя Української Великої Революції.

Ми цього не мусимо робити, бо ми переживали ті славні хвилини нашої історії. Та недовіркам наведемо зі „Свободи” з 22-го травня 1917-го року повідомлення, як відбувалася українська маніфестація в Києві 2-го квітня того ж року:

„Вчора відбулася тут українська маніфестація. Безконечні ряди жовнірів, студентів, селян і робітників дефілювали при звуках українських гимнів, маршів і „марселези” з українськими прапорами попри городську думу (ратушу). Багато учасників маніфестації було одітих в народні строї. На переміну з музикою співано українські пісні.

В поході звертала на себе увагу група українських артистів з театру Садовського, представляючи давнє козацьке військо.

На таблицях видніли найчастіше написи зі жаданням автономії України, окремого гетьмана і Федеративної Республіки.

Перед городською думою величезний хор, зложений з тисяч голосів, відспівав „Заповіт” Шевченка і український гимн „Ще не вмерла Україна”.

Поява на думськiм балконі українського „батька” професора М. Грушевського, якого винесли туди на руках, викликала величезну радість.

Від городської думи похід рушив на Софійську площу і до пам’ятника Богдана Хмельницького, в руці котрого враз з булавою повівав український національний прапор з написом „Хай живе вільна Україна!”

СИН: Нічого не розумію! „Автономія” і „Вільна Україна”! „Окремий гетьман” і „Федеративна Республіка!”

БАТЬКО: Дуже легко молодому поколінню не розуміти того, що діялося тоді в Києві і в Україні. Український нарід не мав навіть своєї початкової школи. Все було змосковщене. Як почалася війна в 1914 році, російський царський уряд зліквідував навіть ті нечисленні українські організації, які були дозволені. Завмерло було в 1914 році українське життя в Галичині, куди загналася була царська армія. Тільки Українські Січові Стрільці в Карпатах голосили світові, що український нарід із зброєю в руках бореться за свою волю. З Галичини прогнали російських загарбників, але в Україні українське життя було завмерло аж до часу, коли внаслідок революції скинено царську владу. Це було в перших днях березня 1917 року, докладно 14-го березня цар підписав зречення трону.

І ось діється чудо! Вже 20-го березня на зборах українських організацій у Києві вирішено створити Українську Центральну Раду, і на її

голову обрали професора Михайла Грушевського, позаочно, бо він аж 27-го березня вернувся за заслання до Києва і почав головувати в УЦРаді.

СИН: Тату! Я вже тепер, ще менше розумію ту нашу не таку то давню історію. Згаданий вже Іквич в статті про М. Грушевського старастється довести, що автор нашої найповажнішої історії України, в якій усамотійнив нашу історію та відорвав її від російської історичної схеми, що в ній головну ролю мав би грати „старший брат” москаль, — опоганював нашу історію.” А тут я чую, як оваційно вітали „батька” Грушевського, носячи його на руках та вибираючи на голову українського парламенту, хоч його ще не було в столиці України. Чи пан „Іквич” написав правду, чи правду мали ті всі члени УЦРади, які вибирали Грушевського, між якими були такі поважні українські діячі, як Дмитро Дорошенко, Дмитро Антонович, Іван Стешенко, Іван Крамаренко, Василь Діберт та інші. В „Календарі історичних подій” занотовано, що „до складу УЦРади увійшли представники українських політичних партій і груп, робітничих, військових, студентських та кооперативних організацій, від духовенства, наукових та різних товариств і громад”. Чи вони знали, хто такий М. Грушевський?

БАТЬКО: Клопіт в тому, що ті всі, які пишуть статті, розвідки, або навіть „спогади” про ті таки давні вже часи, не стоять на позиціях 1917-1918 років, чи ще пізніших, а дивляться на нашу визвольну боротьбу зі свого теперішнього партійного чи „середовецького” становища („середовище” — це ще менше, як партія). Знаючи, як закінчилися наші визвольні змагання, вони, як „мудрагелі по шкоді”, тепер знають все краще, що треба було зробити, щоб в Україні перемогти червоних і білих москалів, в Західній Україні — поляків і румунів та збудувати одну велику соборну Україну.

Вихід Вишколу УСС з Розадова в Галичині на Наддніпрянську Україну в 1918 році.

СИН: Але ж тато навели вістку зі „Свободи”, з яким ентузіазмом українські народні маси захоплювалися тоді Україною, тому, можливо, мають слухність ті, які твердять, що тодішні провідники не вміли використати отого ентузіазму для будови самостійної України.

БАТЬКО: Тут теперішні критики-ліпшезнайки не знають, на яку ногу ступити. Раз вони критикують тодішніх українських провідників за те, що не вміли використати національного сантименту та не вимагали відразу самостійности. Але деколи ці самі критики ганяють діячів УЦРади за те, що орієнтувалися на масу. Згаданий Іквич пише про професора Грушевського, що „він не децидував, а оглядався на „масу”, і на її вимогу діяв.”

Та треба сказати кілька слів про цю „масу”, бо про неї, здається, не багато знають теперішні критики. Перший Універсал з 10-го червня 1917 р. кінчається так:

„Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В сей трудний час

всесвітнього безладдя й розпаду держави своєю одностайністю і державним розумом, що ти народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим державним народом, як рівний з рівним”.

Не було в нас провідної верстви, не було інтелігенції, яка повела б цю масу, і яка могла б була взяти провід у свої руки у всіх ділянках державного життя. П. Феденко вірно вказує на те, що голова УЦРади мусів в 1917 році надрукувати книжку під заголовком „Хто такі українці і чого вони хочуть.” Феденко додав після цього: „Уявіть собі, що будівничі тодішніх нових держав — Чехословаччини чи Польщі — Масарик чи Пілсудський — писали б подібні книжечки для своїх народів.”

СИН: А все ж таки, можна гадати, що тодішні українські провідники не зуміли використати того „сирого” українського націоналізму, який проявився був у тих багаточисельних військових з’їздах та маніфестаціях... Треба було відразу стати на само-

стійницькій платформі, і нарід був би знав, за що він має змагатися. А то починали від автономії, а про самостійність заговорили аж в Четвертому Універсалі 9-го січня 1918 р.

БАТЬКО: Так говорять тепер ті, які не знають, або не хочуть знати, як воно було в дійсності з деякими українізованими полками. Ось що про це пише історик Українського Січового Стрільцтва Степан Ріпецький:

„При відвороті до Києва (це було в січні 1918-го року) стрінулись Січові Стрільці вперше із трагічною дійсністю української революції. На станції Бровари стояв зукраїнізований полк ім. Наливайка в силі 1 400 багнетів. Під впливом большевицької агітації він збирався вдарити на Київ, проти Української Центральної Ради. Висланий із того полку підрильник, якого зловлено, намагався висадити в повітря поїзд Січових Стрільців ладунком піроксиліни. Сотня Січових Стрільців при допомозі деяких старшин того полку, роззброїла 1 400 солдатів. Забрано 2 500 крісів, 75 скорострільів, 8 гармат та багато іншого воєнного мавтеріялу.”

Про „ентузіязм „мас” оповідав з до-тепом старшина УСС і СС Василь Кучабський. Під час повстання проти гетьмана він телефонував службово до одного зі своїх підстаршин, який зголосив своєму командантові, що „вістун Гук на призначеному місці з 10-ма стрільцями”. В найближчому зголошенні це вже був „сотник Гук” зі 150 стрільцями. А пізніше він мельдувався як „отаман Гук” із тисячним відділом... Так зростали українські збройні відділи, але вони дуже часто ще в швидшому темпі розходилися додому, захопивши з собою військо-вий виряд та зброю...

СИН: А на західніх українських землях таки вдалося зорганізувати і втримати кільканадцять бригад, хоч і там війна тривала вже чотири роки, і вояки були здеморалізовані революціями, які бачили в Росії (ті, що були в полоні) і в Австро-Угорщині.

БАТЬКО: І там не було все так, як

воно було б, коли б в ювілейному 1914 році був упав наказ: „Українці! На Львів!” Вояки верталися з різних фронтів. Вони бачили, як розброювали офіцерів, як грабовано всюди військоове майно, як зникла дисципліна, і думали, що надійшов час, коли можна буде хоч трохи відпочити вдома, біля дітей і родин. І відпочивали в листопаді 1918-го року, а полк УС-Стрільців разом з нечисленними частинами з колишньої австрійської армії не міг опанувати Львова, і це було початком нашої програної в боротьбі проти Польщі, яка скоріше сконсолідувалася і дістала відділи армії генерала Галлера, які в червні 1919 року захопили цілу Галичину.

СИН: Та ви розповідаєте про велику політику, а я хотів би від вас почути дещо про вас таки самих. Ви ж служили при УСС; що вони тоді робили, коли Україна зривалася до волі.

БАТЬКО: Вони, чи радше ми, на крилах були б полетіли „на Вкраїну далеку”, але воно не було так легко, як влітку 1941-го року, коли російські комуністичні окупанти мусіли втікати з західніх українських земель.

Тоді в першій світовій війні, одна лінія безперервного фронту між Німеччиною й Австро-Угорщиною та Росією була дійсним кордоном. І так було і в 1917 році. Окремі наші стрільці могли перейти на другий бік, де вже була „вільна Україна” (як вони гадали), але цілий Легіон УСС діяв організовано.

Була тенденція, щоб зірвати з Австрії, та перемогла думка, що не треба самоліквідуватися, бо військової одиниці, якою був Легіон УСС, може буде треба для України. І Легіон УСС не самоліквідувався, зберіг свою організацію аж до розпаду Австро-Угорщини та з хвилею проголошення української державности в дні першого листопада 1918-го року станув на службу безпосередньо українському народові, обороняючи Львів від польського повстання.

При кінці 1917-го року Українські

Постій Команди Вишколу УСС в Єлисаветі влітку 1918 року.

Січові Стрільці були на фронті над Збручем, або стояли в запасі в селах поза фронтом. Вишкіл УСС знаходився в селах недалеко Миколаєва, а Кіш УСС був приміщений в селі Пісочній коло Миколаєва. Третій Універсал УЦРади, в якому оголошено Українську Народню Республіку, прийняли УСС з ентузіазмом. Командант Легіону О. Микитка в новорічному наказі з 14-го січня 1918-го року писав:

„Четвертий раз зустрічають УСС в полі Новий Рік, — та нині перший раз можемо сказати собі, що Судьба ласкавіше повернула долею України, даючи їй свободу, за яку сотки стрілецьких голів лягло в могилі. З нинішнім Новим Роком кожний з нас має певну надію на краще, вільніше життя у своїй власній хаті. Наші труди і жертви не пішли на марно. Ми видвинули й винесли малиновий стяг Свобідної України. Хай грядущий рік утвердить наші здобутки й свободу народу в ряді всіх держав народів світу.

З Новим роком щастя Боже!
сотник Осип Микитка.”

22-го січня 1918 р. Українська Центральна Рада Четвертим Універсалом оголосила Україну самостійною державою, а 9-го лютого того ж року Україна заключила мир із Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Українська Центральна Рада просила про військову допомогу в Австрії, і тоді то 27-го лютого Легіон УСС перейшов річку Збруч та увійшов до Кам'янця Подільського. На Україну увійшли й австрійські та німецькі армії, які допомогли українським військам очистити українську територію від комуністичних російських банд, які плюндрували Україну.

Про цю подію появилася таке оголошення Ради Народних Міністрів:

„До всієї людности Української Народної Республіки!

Громадяни!

Рада Народних Міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав, Німеччини й Австро-Угорщини.

На Україну для допомоги українським козакам, котрі зараз б'ються з

ватагами великоросів червоноармійців та солдатів, йдуть дивізії українських полонених, Українські Січові Стрільці з Галичини та німецькі війська...

Рада Народних Міністрів
голова Ради Мін. — В. Голубович;
Нар. Військовий Мін, Внутр. Справ
— П. Христюк.

1918 року, 10 (23) лютого.”

СИН: З вашого довшого реферату бачу, що про полк УСС заговорила Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Кілько тоді було всіх УСС в повній формації, у Вишколі та в Коші?

БАТЬКО: В таких революційних часах, які були в Україні 1917 і 1918 років та пізніше, дві-три тисячі добре вишколеного й карного війська могли грати дуже важливу роллю. Проф. М. Грушевський писав про Київських Січових Стрільців таке: „З огляду на велику цінність, яка виявилась за відділами галицьких Січових Стрільців, що організувались на Україні з воєнополонених і виселенців і віддали важку прислугу в боротьбі з большевиками, дуже бажано було б в даній хвилі дістати такі січові дружини з Австрії”.

Я не буду тобі говорити про пропагандивну та військову кампанію УСС на Україні, які там були аж до кінця жовтня 1918 року, бо це можеш собі прочитати в книжках про УСС. Але я хочу тобі дещо сказати, як ставилися УСС до гетьманського перевороту, який стався в Києві прикінці квітня 1918 року.

В нас тоді, а також і тепер, не було ближчого зв'язку з Княжою добою української історії. Але Козаччина була дуже популярна от хоч би завдяки Тарасові Шевченкові, який український нарід утотожнював із „козацьким народом”. Шевченко — це співець української (козацької) слави, і тому коли б хтось обіцяв був Українським Січовим Стрільцям в 1914-му році Україну з монархом на чолі, то напевно більшість тих, що співали пісню про червону калину,

була б билася за Україну, яку очолював би український монарх-гетьман.

СИН: А чому Січові Стрільці зробили повстання проти гетьмана Павла Скоропадського в листопаді 1918 року? Ви самі кажете, що дві-три тисячі доброго війська грали важливу роллю в тодішніх революційних часах. Може інакше була б ішла історія коли б не було переходу Січових Стрільців на бік Українського Національно-Державного Союзу.

БАТЬКО: Історія не займається тим, „що б то було, якби було?” Вона реєструє те, що таки справді було. Історія записала, що СС пішли проти гетьмана Скоропадського. Історик Українського Січового Стрільцтва Ст. Ріпецький пише про це так:

„Гетьманський переворот у кінці квітня 1918 р. прийняло все свідоме й активне українське громадянство в Олександрівську та на всьому Запоріжжі — вороже. Так само зустріло його і УССтрільцтво (яке тоді там стояло Л. Л.), яке до глибини було вражене вісткою про розігнання Січових Стрільців у Києві, з якими воно держало постійний зв'язок. Від першого моменту вступу в Україну багато старшин і стрільців УСС втекло до київської формації Січових Стрільців, бажаючи служити безпосередньо УЦ-Раді. Це негативне відношення до гетьманського режиму займали УСС весь час свого побуту в Україні” (стор. 192).

СИН: Ви ж щойно сказали, що УСС були б тішилися в 1914, 1915 чи навіть в 1917 році, якби Україна могла стати вільною державою з монархічним режимом, і ось нагло така зміна у відношенні до свого монарха — потомка давнього гетьманського роду.

БАТЬКО: Зміна не в думках УСС, а в політичній ситуації, яку той самий історик УСС ось як змальовує:

„Після перевороту повіяло в Олександрівську російським духом. Українізація міста спинилася. По селах бушували карні відділи, які здирали безправно високі грошові суми від

Будинок Духовної Семінарії в Києві, в якому в січні 1918 року кватирували Січові Стрільці.

селян. Тяжко побивали людей. З приходом гетьмана скінчилася для УССтрільців радісна доба безжурного романтичного захоплення Східною Україною. Настали тривожні часи. Почалися селянські повстання проти окупаційних військ. Тюрма в Олександрівську заповнялася свідомими народними робітниками, селянами, вчителями. Окупаційні війська почали паціфікувати українські села. УССтрільці стали перед можливістю, що й їх вкинуть до цієї акції. Поодинокі сотні УСС дістали наказ від австрійського командування взяти участь у карних експедиціях на села, ревірувати збіжжя, розоружувати збунтовані села, арештувати „проти-державні” елементи” (стор. 192).

УСС могли собі дозволити не виконувати наказів австрійської команди тільки тому, що вони тоді були приділені до військової групи, якою командував австрійський архикнязь Вільгельм Габсбург. Польські і московські поміщики скаржились на У-

СС перед гетьманською місцевою адміністрацією, яка передавала ці скарги до Києва, а звітам ці скарги йшли до австрійських і німецьких команд. Вкінці, в жовтні 1918-го року УСС відійшли з України на Буковину, а їхні побратими Січові Стрільці вишколювалися тоді в Білій Церкві, бо гетьман дозволив на існування їхньої організації.

СИН: Це значить, що київські Січові Стрільці помирилися з монархічним режимом, коли знов почали організуватися в Білій Церкві у вересні 1918 року, щоб боронити самостійність України.

БАТЬКО: Це правда! Але мусиш знати, що основна ідея Січових Стрільців була така: „Самостійна Українська Народна Республіка, зложена з усіх українських земель, із таким устроєм внутрішнім, який вирішить вільна воля українських громадян без впливу війська з його насильницьким багнетом”. І УСС і СС воювали за самостійність України.

Їхнім гимном була пісня про черво-ну калину. Очевидець пише, що поїзд СС, який перший почав бій під Мотовилівкою, віз стрільців, які за-квітчані були червоною калиною з бі-лоцерківських лісів. Січові Стрільці виступили проти гетьмана, бо він ду-мав уже про „відновлення великої Росії”.

Гетьман Скоропадський 14 листопа-да 1918 р. сформував новий уряд, який складався з прихильників цар-ської Росії та видав грамоту, в якій м. ін. проголосив, що Україні „пер-ший належить виступити в справі утворення російської федерації „якої кончежно метою буде відновлення Росії... Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибально для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною і щастям усієї Росії, з'єднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії” (Це з „Історії України” Д. Дорошенка, том II, стор. 414-415; наводжу за згада-ною працею Ст. Ріпецького, стор. 254).

СИН: Читав я в „Америці” статтю С. Душенка, в якій пишеться про те, що, мовляв, „не цілий український народ повстав проти гетьмана”, як пишуть противники гетьмана Скоро-падського, бо сам В. Винниченко на-писав „що тяжко йшла підготовка до повстання”.

БАТЬКО: Це правда. Ядром пов-станців були Січові Стрільці. Але во-ни зуміли перемогти гетьманські війська і біля них зібралися були сотні тисяч повстанців, як ми вже згадували про вістуну-отамана Гука. Коли нарід нібито був за гетьмана, то чому не виступив в його обороні? В обороні його програми — з'єднання з Росією! Легко висмівати помилки в тексті Універсалів, які були писа-ні в тих революційних часах, під свист куль і реві гармат, як це дехто з противників УЦРади робить, не знати нащо і на чію користь. Ла-ються за дрібні речі, забуваючи про великі. Роблять це не тільки про-

тивники гетьмана, але і його при-хильники.

Історики повинні писати правду, бо тільки вона може нас дечому навчи-ти. Д-р Матвій Стахів в цій же кни-зі пише, про те, що „консервативні елементи українського суспільства використали незручні ходи Уряду УНРеспубліки у стосунку до обидвох союзних держав та їхніх симпатиків консервативного й спекуляційного типу в Україні і разом вчинили пе-реворот вночі з 29 на 30-го квітня 1918 р. — насильну зміну начальної влади Української Держави.”

СИН: Прихильник лівих партій пише про „незручні тактичні ходи”, то це використовують тепер прихиль-ники консервативного Гетьманату та виливають, як це кажеться, разом із водою і дитину з нецьок. Не можна було zorganizувати якоїсь коаліції, де були б і праві й ліві?

БАТЬКО: Пам'ятай, що російські комуністи давали тоді людям все: землю і волю, і це без жадних обме-жень. Український провід мусів із цим рахуватися. Національний мо-мент не захоплював так дуже народ-ні маси, які прийшли як повстанці, щоб збільшити ті незначні збройні си-ли Українського Уряду, але які при першій нагоді пішли додому, бо зна-ли, що, чи саяк чи так, все буде їхнє: і земля і воля!

Тоді валилися державні системи, які мали за собою тисячолітню істо-рію: Німеччина, Австрія, Туреччина. Будували свої держави такі народи, поляки й чехи, які мали сильну дер-жавницьку традицію, і які на своїй території вже перед війною мали май-же повноту влади (чехи), або поля-ки в Західній Галичині. Ми в порів-нянні з ними, тільки на західніх укра-їнських землях могли частинно рів-нятися з нашими західніми сусі-дами...

СИН: А чому ж не вдалося втри-мати Львова і Галичини довший час, коли рішалася доля Західньої Укра-їни, що виступила як друга українсь-ка держава?

БАТЬКО: Західні українці боронили своєї землі з успіхом проти місцевих поляків, та коли в квітні 1919 року Польща вислала проти них всю свою збройну силу, впорядкувавши свої кордони з Німеччиною і доставши відділи польської армії ген. Галлера, що була зорганізована проти Німеччини з американських та французьких поляків, — „встоятись не було сили”, як співається у відомій стрілецькій пісні.

СИН: Здобувши Львів і маючи велике українське запілля довкола столиці нової української держави, треба було всіма засобами боронити цю державу.

БАТЬКО: Правда, але окремі міста тишилися цим, що вони несподівано знайшлися в українській державі, а у Львові поляки вже першого дня почали боротьбу проти української військової обсади. І так вже 21-го листопада українське військо мусило залишити місто Львів. Почалася війна довкола Львова та вздовж залізничної лінії Львів-Перемишль, яка закінчилася польською перемогою, як ми вже згадували про це. Західні українці весь час дивилися на схід, де українській державності загрожувала Москва: червона й біла.

Прийшов серпень 1919-го року, коли об'єднані українські армії 31-го того ж місяця здобули були Київ. Ця славна дата свідчить про це, що в об'єднанні сила. Об'єднання дає силу не тільки арміям, але і політичному проводові. Про це повинні пам'ятати українці у вільному світі.

Це об'єднання виростає з того, коли з подивом дивимося на наші визвольні змагання, які відбувалися в боротьбі проти Москви і Варшави. Вони відбувалися проти сили тодішнього вільного світу, який допомагав білим москалям Денікінові, Врангелєві та Колчакові проти Києва, га Варшаві проти Львова. Чи є ще в світі інший нарід, який у боротьбі проти всіх сусідів і проти волі тодішніх можновладців, які, вигравши війну проти Німеччини й Австро-

Угорщини, парцелювали тодішню Середню й Східню Європу, мусів би був так змагатися за свою волю, як українці?

Правдиво змальовані наші збройні змагання 1917-1920-их років — це славні сторінки нашої історії. Читачу їх, ми так глибоко переживаємо ті славні часи, як сильно представив їх славний наш письменник Василь Стефаник в оповіданнях „Вона Земля” та „Сини” й „Марія”.

У „Синах” старий Максим приляг до землі і розказував про своїх синів, які пішли боронити рідної землі, не питавшись, хто був тоді при владі, гетьман чи президент.

— Послідній прийшов Андрій: він був у мене вчений. „Тагу, каже, — тепер ідемо воювати за Україну”. — „За яку Україну?” А він підоймив шаблев груду землі та й каже: „Оце Україна, а тут, — і справив шаблев у груди, — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати...” Як та його шабля блиснула та й мене засліпила. „Сину, — кажу, — є ще в мене менший від тебе, Івась, бери і єго на це діло”.

Оцей найвищий героїзм повинен наповнити подивом і гордістю нашу молодь, яка шукає величчю цілі у своєму житті.

Література: Степан Ріпецький, „Українське Січове Стрілецтво”, „Визвольна ідея і чин”. Видавництво, Червона Калина, Нью Йорк, 1956, стор. 360; „Велика Українська Революція” (Матеріали до історії відновлення української державности), „Календар історичних подій за лютий 1917 року - березень 1918 року”. Упорядкував проф. д-р Яків Зозуля, Нью Йорк, 1967, стор. 112. Видала Українська Вільна Академія Наук у ЗДА; „За волю України”. Історичний Збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914-1964. Видання Управи Братства Укр. Січових Стрільців, Нью Йорк, 1967, стор. 608 + численні ілюстрації; І. Мазепа, „Україна в огні й бурі революції 1917-1921.” Частина перша. Видавництво „Прометей”, 1950 стор. 212; І. Мазепа та П. Феденко. З історії української революції Прага, 1920, стор. 94.

Едвард Козак:

„Козак Нечай” (Темпера з мозаїкою)

УКРАЇНСЬКІ ЗБРОЙНІ СИЛИ В РОЦІ 1920

Написав ген. Петро Самутін

Рік Божий 1968. Це рік найбільшої святости, радості і щастя для тих, що брали активну участь в розбудові наших збройних сил у їх відродженні по сотках років неволі. В міжчасі відійшли в кращий світ наші зверхники, впали на полі бою їхні підлеглі, наші побратими зброї. Доживають свого віку ті, що перші взялися за зброю в 1917-му році, відходять вже й ті, що пішли нашими слідами і продовжували боротьбу. На протязі 50-ох років не було дня, ані хвилини, щоб не клялися жертви на вітар України.

Коли доля присудить і Всевишній Творець допоможе, зберуться старі вояки в день надзвичайного свята, і хочеться вірити, що зберуться так, як 50 років тому збирались на полі бою — ставали плече-в-плече і не питали, з яких земель хто походить, в якого Бога вірить, до якої партії належить. Зберуться ліві і праві. Республиканці, гетьманці, діти різних областей і члени всіх партій. На ім'я ім: Українці!

Зберуться всі, як одна велика родина вояків, як непорушна скеля, перед якою стоїть одна єдина велика мета: Українська Держава!

Зберемося всі, щоб віддати у глибокій покорі поклін українському Невідомому Воюкові, який склав найбільшу жертву на вітарі України, віддамо доземний поклін і тіням наших зверхників, що відійшли в кращий світ, залишивши нам глибоку ідею і віру в те, що розпочате ними буде завершене. Звеличаємо і тих старих вояків, що це живуть серед нас і своїми посталями пригадують нам оті минулі часи.

Идучи назустріч побажанням побратимів зброї, що звертаються до мене з просьбою написати про стан наших Збройних Сил в останньому періоді збройної боротьби, в році 1920-му, я беру на себе цей труд і з великою приємністю його виконую.

Звернімось до першоджерел і історичних документів. „Праці Українського Наукового Інституту - Том XV -

Серія Історична, книга - 2. Українсько-московська війна 1920 року в документах Ч - І. (Оперативні Документи Штабу Армії Української Народньої Республіки). з передмовою і під редакцією Генерального Штабу генерала В. Сальського. Документи впорядкував генерал П. Шандрук. Варшава - 1933."

Відомо, що між урядами Української Народньої Республіки та Польщі — 24-го квітня 1920 року була підписана воєнна конвенція, яка передбачала умови воєнного співдіяння та матеріальну допомогу для Армії УНР з боку Польщі. Польща зобов'язувалася озброїти та вивінувати в потрібні матеріали три піхотні дивізії. Але поляки виконували це своє зобов'язання дуже пиняво, що гальмувало організацію і формування дивізії. Відомо також, що Армія УНР від грудня 1919 року перебувала у ворожому заплілі, спершу денікінців і потім большевиків.

Тепер звертаємось до джерела: Праці Науково-Історичного Інституту.

„Віля 3,500-4,000 вояків Армії УНР, що не могли вирушити разом з Армією в Зимовий похід, перебували або в таборах інтернованих у Польщі, або були конфіновані в Кам'янці Подільському і околицях.

Ще взимі 1919 --1920 рр. коли виявилось, що з початком весни війна большевиків із Польщею неминуха, в тягу переговорів між українським і польським урядами була поставлена на денний порядок справа організації з згаданих вище контингентів українського вояцтва військових частин. Щоб надати тим частинам, як і цілій Армії, форму одноцілої організації, Військове Міністерство виробило нові штати, за яким Армія мала складатися з трибригадних дивізій із відповідною артилерією та досить міцною дивізійною кіннотою, інженерними частинами й службами. Для поповнення лінійних одиниць людськими резервами запроєктовано формування запасних бригад, які крім того мали бути територіальними військово - адміністративними органами. Таким чи-

ном у м. Берестю (на початках у таборі інтернованих Ланцут — примітка П.С.) започатковано формування VI-ої Стрілецької дивізії і на укомплектування її призначено всіх інтернованих у Польщі вояків, там же започатковано формування VI-ої запасової бригади. Формування VI-ої Стрілецької дивізії згідно з наказом Головної Команди з дня 8-го лютого Н - І покладено було на Генерального Штабу полковника М. Безручка. З огляду на те, що на місце формування призначено Берестя, організаційна праця відбувалася в умовинах розмірно сприятливих.

В Кам'янці Подільському провадилося формування 4-ої Стрілецької бригади й 2-ої запасної бригади. Формування 4-ої Стрілецької бригади згідно з наказом Головної Команди з дня 11-го лютого 1920 р. Н - 3 було покладено на отамана О. Шаповала і для поповнення її використано склад 1-го піхотного Рекрутського полку.

Крім того, в повітах Ямпольським і Могилівським зорганізовано невеликі відділи, що склалися з напівпартизанських загонів. Ці відділи оперували у ворожій заплілі, приєднуючи до свого складу поодиноких українських вояків, які, перехорували на тиф, переховувалися в цьому районі перед денікінцями та большевиками. В лютім - березні все це об'єднав у Окремій стрілецькій бригаді полковник О. Удовиченко і стягнув до м. Могилева. Під натиском большевиків бригада з боями відійшла на лінію польського фронту, при чім зайняла відтинки фронту на південь від польського війська і дещо на схід від лінії м. Калюс — м. Нова Ушиця, співділяючи з 18-ою польською дивізією. Полковник Удовиченко поповнив бригаду охотниками з місцевих і тих українців, які були насильно мобілізовані денікінцями і в складі загону генерала Бредова підійшли до фронту в районі м. Нової Ушиці. Крім українців у складі того загону були донські й кубанські козаки, які вступили до бригади цілими відділами, щоб боротися за українську державність до часу, як мати-

муть змогу відновити боротьбу з Москвою за власну державність. Бригада в березні складалася з наступних відділів: 1-й піхотний полк, Окремий Галицький курінь, 4-а Галицька бригада, Донський кінний полк, Кінний полк. Є. Білецького, Кінний відділ полк. В. Смаглія, Кінна сотня Кубанців сотн. О. Юшкевича, Артилерійський дивізіон, інженерна сотня. Наказом військового міністра з дня 20-го березня 1920 р. Н - 119, 4-ту й Окрему стрілецькі бригади з'єднано і перейменовано в 2-гу Стрілецьку дивізію і на її командира призначено полковника Удовиченка.

Наказом Головної Управи Війська УНР Н - 35 з дня 29-го травня, 2-гу Стрілецьку дивізію перейменовано було в „3-тю Залізну стрілецьку дивізію”.

Ситуація на фронті не дозволяла полковникові Удовиченкові на спокійну організаційну працю, щораз вимагала вживати дивізію до бойових ділань, тому її відведено дещо на захід і зосереджено в районі мм. Жванчик-Соколець - сс. Лисець - Велика і Мала Побійні - Іванківці - Голозубинці. З огляду на те, що й цей район не був прикритий, бойові сутички з ворогом продовжувалися, при чім головний тягар бойової праці впав на кінноту. Таким чином ще перед підписанням умови з дня 24-го квітня ситуація на фронті створила konieczність бойового співдіяння війська українського та польського.”

25-го квітня 1920 року розпочався наступ поляків на Україну. В наступі на Україну взяли участь дві наші дивізії.

III. (2) Залізна Стрілецька дивізія:

	Старшини	Козаків		
VI. Стрїл. див.:				
	317	1,462	407	7
	239	1,886	346	4
Разом:	556	3,348	753	11
				65

III-тя Залізна дивізія входила в склад VI-ої польської армії, якою командував генерал Івашкевич і наступала на Могилів.

VI-та Стрілецька дивізія входила на початках в склад II-ої польської армії, якою командував генерал Лістовський і в пізнішому часі склад III-ої польської армії, якою командував генерал Ридз-Смігли і 8-го травня 1920 увійшла до столиці України Києва.

Завдаймо собі труду і порівняймо сили польські і наші, що брали уділ в наступі в Україні, на українському фронті від Дністра до Припять.

Польські сили на день 25-го квітня 1920 року (початок наступу).

- 1). II-га Польська армія — командуючий ген. Лістовський:
 - 28 Куренів піхоти,
 - 3 Сотні кінноти,
 - 26 батареї артилерії.

- 2). III-тя Польська армія. На початку командує маршал Й. Пілсудський, потім командир I-ої Легіонової дивізії генерал Ридз-Смігли:

- 42 Курені піхоти,
- 53 Сотні Кінноти,
- 43 Батарей артилерії (в тому найтяжча — ПС.).

- 3). VI-та Польська армія — командуючий ген. Івашкевич:
 - 39 Куренів піхоти,
 - 8 Сотень кінноти,
 - 35 Батарей артилерії.

РАЗОМ :

- 109 Куренів піхоти,
- 64 Сотні кінноти,
- 104 Батарей артилерії.

Всі три армії добре забезпечені допоміжними службами включно з колоною тяжких самоходів. (Джерело:

„Виправа Київська 1920 року, генерал Тадеуш Кутшеба, Варшава-Краків 1937 р.”).

Польський історик, генерал Маріян Кукель, у своїй праці „Дзе Польскі порозбьоровей — 1795 - 1921” — Лондон 1961 рік, сторінка 576, подає: 3 весною 1920 р. Польща довела своїми зусиллями до 700.000 людей, з чого пів мільйона людей на східньому фронті, з чого 300.000 в арміях II, III та VI-ї на Українському фронті. Очевидно, в це входили всі допоміжні служби та етапи армій. Ті сили рівнялися: 9 дивізіям піхоти, одній дивізії кінноти, двом самостійним бригадам кінноти плюс добре zorganizовані етапи армії. Все це торкалося тільки Українського фронту.

Большевицькі сили на Українському фронті перед початком польсько - українського наступу.

Большевицькі сили на Українському фронті становили XII-та і XIV-та армії. XII-та армія тримала фронт на Волині, маючи свою оперативну базу

в Києві. XIV-та армія тримала фронт на Поділлі, базуючися на Жмеринку. XII-та армія складалася з дивізій: 47, 7, двох бригад 17, 58-ої дивізії та одної бригади кінноти. XIV-та армія складалася з дивізій: 44, 45, 60 і 41-ої та одної бригади 7-ої й одної бригади 21-ої дивізій. Обидві армії лічили понад 16 000 багнетів і 4.000 шабель.

Поворот Армії УНР з Зимового походу.

2-го травня Армія УНР, що згідно з наказом Головного Отамана прямувала з большевицького заплілля назустріч українським та польським військам, які наступали з заходу, щасливо сфорсувала залізницю в районі на південь від дуже міцно обсадженої червоними стації Валнярки. Остаточно розбиті на цьому відтинку, большевики відійшли на південь, а армія 5-го травня зосередилася в районі сс. Грушка - Окниця - Трибушівка - Вербка - Дзигівка - м. Ямпіль, занявши таким чином фронт правіше VI-ої польської армії.

Запорізька дивізія (Отаман Гулий)	Старшини 140	Козаків 1,100	Гармат 6	Кулеметів 25
Волинська дивізія (Отаман Никонів)	100	950	2	22
Київська дивізія (Отаман Ю. Тютюнник)	110	840	4	20
Гал. Кінна бригада (Отаман Шепарович)	90	160	—	4
Окремий Кінний полк (полковник Чижевський)	27	620	—	6
Кінна сотня Штабу Армії	12	170	—	4
Разом:	479	3.840	12	81

Бойовий стан Армії: багнетів — 2,100, шабель — 580.

Додаймо до цього:

III і VI. Стр. дивізії	556	3,348	11	65
РАЗОМ АРМІЯ УНР на день 6-го травня 1920 р.:	1,035	7,188	23	146

15-го травня оголошено мобілізацію двох річників 1897 і 1898 в Могилівським, Ямпольським і частині Ново У-

шицького повітів, при чім мобілізацію вели частини Армії. Мобілізацію закінчено 27-го травня 1920 р.

Внаслідку прориву Буденного на фронті VI-ої польської армії та відходу польських військ за Збруч і Стир, Армія УНР теж була змушена відійти за Збруч і виконала цей перехід вніч з 13-го на 14-го липня 1920 р.

Щоб ознайомити читачів з загальним станом Армії УНР на початках липня 1920 року, коли бої відбуваються на оборонній лінії ріки Збруч, подаю тут без змін „Доклад”, поміщений у згаданому вгорі 15-му томі „Праць Українського Наукового Інституту у Варшаві 1933 р.” Доклад датований 3 липня 1920 р.

**Тємно. Пану Головному Отаманові
Військ УНР.**

(Во власні руки)

Доклад пану Отаманові:

Оперативне: Бої під Комаргородом і Лучинцем, які розпочалися з 2. VII. тривають з особливою впертістю. Ворог отримав новий піший полк і кінну бригаду. Втрати наші значні, але ж ворог їх має по всіх відомостях значно більше. Після кожного бою у ворога збільшується дезерція. Разом в Запорізців за ці бої вибуло до 200 чоловік. Перша кінна атака ворога була успішна, але ж потім останні атаки кінні піхотою відбувались зі значними для ворога втратами. Вчора 4. VII. до ранку 5. VII. ворог знов повів наступ на Китайгород у Лучинецькому напрямі, що закінчився повною нашою перемогою. Всі позиції знов заняті нашими військами.

Стан матеріальний: 1) Майже всі 12 гармат, що були на ст. Балин доставлені до військових частин і з цього тижня почнуть вживатися до бою. З останніми, прибувшими гарматами треба буде числити загальною кількістю власних гармат в 5-ти дивізіях до 40. 2) По цей день в Армію видано: рушниць — 2 500, багнетів — 2 500, кулеметів до 60.

На ст. Балин прибуло ще 3 500 рушниць, які будуть вжиті частинами зараз, а частина буде залишена в запас дивізії.

Рушничних набоїв досить. В запасі маємо до мільйона російських і півтори мільйона Люїса, останні можуть бути вжиті тільки тоді, коли буде надіслано відповідні кулемети. Гарматних набоїв мається в запасі дві тисячі, а одна тисяча в дорозі для поповнення запасів.

3) до 15. VII. має бути закінчено формування при Запорізькій дивізії одної батареї 42-х лінійної, при Київській — одної батареї 6-ти дюймової, оперативного штаба Окремої кінної дивізії і окремої армейської кулеметної ватаги, яка буде придана до Кінної дивізії.

В склад Окремої кінної дивізії вйдуть: полк Чорних Запорожців, Максима Залізняка і 3-й кінний полк, а також і донці. Про прибуття донців прохасться особливо, бо кінний склад наших полків досить змучений і зменшений.

4) Десять тисяч комплектів одягу дивізіям роздано. На ст. Балин мається ще п'ять тисяч, але частина нового, а частина поправленого.

Брак черевиків, яких для 4-х дивізіїв видано всього 3 900. Становище з харчуванням скрутне, головним чином тому, що Армія із останніх семидесяти п'яти мільйонів тільки десять відсотків надіслано гризнями, а останні тисячними купурами, які на ринках ціняться в п'ять раз менше. Випадково узнав, що 3-я Залізна дивізія отримала гроші окремо, але якої кількості мені невідомо. Тому генерал Удовиченко від свого пайка, так званих „рябих”, відмовився.

5) **Стан санітарний:** Організовано 5 санітарних летучек, які придані полевим дивізіям. Ямпільський і Могилівський шпиталі розташовані в близькому Армейському тилу. При санітарній Армейській летучці організується харчовий пункт.

6) **Організація ближнього армейського тила і транспорту** в початковій формі за браком матеріальних засобів і персонального складу. Справа ця поліпшена може бути з отриманням авто-колонії, бо

вози селянські всі ужиті і їх не вистачає, не кажучи про те обурення яке викликає збоку селянства. Треба передбачати також розпочаття осінньої праці. Обозів власних частини в більшості не мають.

7) Грошові справи і цукор. Цукор останній, який мався в 3-ох цукроварнях, в невеликій кількості мною передан в дивізії під контроль Командуючих дивізіями.

Грошей за два місяці 4-ма дивізіями отримано: гривнями тридцять мільйонів карбованців і тисячними купюрами вісімдесят мільйонів карбованців, себто по курсовій стоймості шіснадцять мільйонів, разом сорок шість мільйонів карбованців. На одно ж харчування 4-х дивізій, рахуючи десять тисяч люду і п'ять тисяч коней, армія потребувала б в місяць (по окладу затвердженому Головним Начальником постачання) докарбованців. (Суми не вказано — П. С.). Всі гроші йдуть головним чином тільки на харчування козаків і коней.

8) Кінський склад: коней брак, потребується найменше по двіста коней на дивізію. Під гармати коні купувалися за цукор.

9) Технічні засоби: технічні сотні в кожній дивізії в стані організації, головним чином за браком технічного персоналу, який почав був прибувати, а тепер за відступом поповнення припинило ся, а також особливо за браком технічних засобів.

В районі, в якому ми зараз оперуємо, авто-колона може працювати тільки по шосе.

Рахуючись з можливістю відірвання Армії, — Армія потребує одну радіостанцію.

Із прочих технічних засобів: поцерників і т. п. армія покищо не має нічого.

вітроплавів, авто-колон, авто-пан-

10) Організація вишколів: в близькому тилу кожної дивізії є вишкіл на один піший курінь і кулеметну ватагу. При вишколах

маються мобілізаційні апарати, цими апаратами була проведена мобілізація в Ямпольським повіті, яка дала до 4.000 - чоловік, в час відвороту до п'ятидесяти відсотків розтіклося. Деякі були знов зібрані, сформованими заходами дезерція среди мобілізованих була припинена і тепер майже 2.000 чоловік влило в яри дивізії, із яких до п'ятидесяти відсотків брала участь в боях.

Є волості, як наприклад Комаргородська, в якій не було ні жадного дезертира, з'ясовується це культурною працею місцевого елемента. 15. VII. ці апарати можуть бути використані для нової мобілізації. Організаційно - адміністративна часть кожного тила дивізії наказом моїм доручена помішникам Командуючих дивізіями.

Всі тилкові установи розташовуються на тилловому шляху кожної дивізії і складають таким чином ближній тилловий етап кожної дивізії.

(Без підпису)

У згаданому на вступі творі „Українсько - московська війна 1920 р.” в документах сказано:

НАСТУП НА УКРАЇНУ (15. IX - 18. X.)

12 вересня III польська Армія розпочала загальний наступ на схід і, розбивши XII і праве крило XIV більшовицьких армій, дійшло до лінії р. Стиру, де намагався, однак без успіху, ставити опір Буденний. 14 вересня розпочала наступ VI польська армія. До кінця вересня обидві польські армії вийшли на лінію Староконстантинів - Славути - Горинь. В дальшому наступі польські війська Полудневого фронту вийшли на лінію Лещичів - Любар - р. Случ, де затрималися з огляду на підписання 12 жовтня між Польщею і більшовиками перемир'я, яким бойові чини припинилися 18 жовтня о годині 24-й на цілому протибільшовицькому фронті.

Бойовий стан Дієвої Армії на 12-го липня 1920 року.

	Старшин	багнетів	шабель	гармат	кулеметів	набоїв руш	набоїв гарм.
1. Запорізька див.	156	557	391	10	48	?	?
2. Волинська див.	121	796	146	6	56	?	?
3. Залізна дивізія	225	751	381	12	66	"	"
4. Київська дивізія	88	442	206	6	12	"	"
5. Херсонська див.	28	65	102	2	24	"	"
Окрема кінна див.	76	50	340	2	32	"	"
Всього:	694	2661	1466	38	236	1.200.000	2.122

За Начальника Оперативного Відділу Поручник Затварський.

УІ. Січова стрілецька дивізія в той час знаходилася в складі ІІІ. польської армії. Бойовий стан дивізії такий:

	234	1419	127	12	36	—	—
--	-----	------	-----	----	----	---	---

Разом бойовий стан Армії УНР на 12-го липня 1920 р.	929	4080	1593	50	274	—	—
---	-----	------	------	----	-----	---	---

18-го серпня 1920 року Армія УНР відійшла за ріку Дністер.

Бойовий стан Армії УНР на 13 - 20 серпня 1920 року.

	Старшин	багнетів	шабель	колей муштрованих	рушниць	гармат	кулеметів
1. Запорізька див.	248	692	536	468	1359	8	30
2. Волинська див.	201	829	236	347	1180	5	61
3. Залізна див.	195	1367	530	608	2255	12	78
4. Київська див.	84	192	222	251	606	6	21
5. Херсонська див.	82	117	137	211	142	2	22
Окрема кінна див.	175	475	311	391	—	3	37
Разом:	985	3672	1972	2276	5542	36	249
В запасних бригадах	409	1674	—	—	—	—	—

В Армії набоїв до рушниць — 766.000, набоїв до гармат — 2244.

УІ. Січова стрілецька дивізія ще перебуває в ІІІ. польській армії. ІІ бойовий стан такий:

	253	1773	127	—	—	12	36
Всього:	1238	5445	2099	—	—	48	285

В зв'язку з наступом VI польської армії Армія УНР., сфорсувавши в ніч на 15 вересня Дністер, у навальнім наступі розгромила XIV-ту советську армію і 18 вересня перейшла вже на лівий беріг Збруча, себто протягом 3-х діб з боями зробила 110 клм. Продовжуючи наступ, Армія на день 18 жовтня (день припинення бойових дій) вийшла на лінію м. Яруга н/Дністром - лінія р. Мурафи - м. Бар - м. Волковиці - с. Літинка.

З огляду на перемир'я Армія перервала наступ, щоб підготуватися до дальшої самостійної боротьби з ворогом.

Тамсно. Наказ військам Дієвої Армії Української Народньої Республіки Ч-0174 20 вересня 1920 р. м. Бучач.

Вже на протязі 6 доб продовжується без перерви акція, вміло керуєма командірами і завзято виконуєма козаками. Наслідки операції — звільнення від ворога терена між Дністром і Збручем і майже знищено до центру 41-шу сов. дивізію. Взято великі трофеї, кількість котрих ще остаточно не підрахована і поки приблизно визначається.

	Гарм.	кул.	пол.	возів
Запорізька				
див.	—	3	30	15
Волинська				
див.	—	—	70	—
Залізна				
див.	—	7	312	100
Київська				
див.	—	2	88	100
Окрема кінна				
див.	1. важка	56	717	700
Разом:	1. важка	68	1217	915

Крім того захоплено декілька канцелярій сов. полків, а Окрема кінна дивізія взяла канцелярію штаба 41-ої сов. дивізії, 1 радіостанцію, 1 самоход к-ра 41 дивізії.

Але ж не тільки великою кількістю трофеїв визначається успіх нашої операції. Весь час, виграючи крило ворога і виходячи йому

в тил, наша Армія поставила всю большевицьку XIV армію в неможливі для опору умови. Лінії річок Стрипи і Серета, на яких ворог міг постройти свій опір проти польських частин, були обійдені нами, а славетне діло Окремої Кінної дивізії 17 вересня в районі Трембовля загрожувало катастрофою всієї большевицької армії. Це значіння нашого маневру відзначено в наказах VI-ої польської армії. Від щирого серця вітаю хоробрі частини Армії УНР на чолі з командирами їх з осягненим і стільки бажаним поворотом до Рідної Землі. Мрію думкою, що вся Армія від генерала до звичайного козака певна в тому, що осягнутий успіх мусить бути закріплений без промедлення часу. Засоби для цього повний лад і спокій в районах розташування й поповнення частин. Звертається на це особлива увага командирів всіх частин, маю надію, що завдання організаційне буде армією також виконано блискуче, як і оперативне.

Командуючий Армією УНР генерал - поручник Омелянович-Павленко. За начальника штабу генштабу полковник Куц.

Склад Армії УНР на 8 - 15 вересня 1920.

Штаб Армії 1, 2, 3, 4, 5 і Окрема кінна дивізія, 2 запасні бригади, Кам'янецька Юнацька Школа, Морський півекіпаж. — **РАЗОМ:** Стан харчовий: Старшин: 3.287; Козаків: 12.117; Коней: 4.491. — Стан бойовий: Старшин: 2.291; багнетів: 4.345; шабель: 2.043; гармат: 44; кулеметів: 324; автопанц.: 6.

За Начальника Оперативного Відділу Поручник Золотарь.

(Бракує відомостей про УІ. Січову стрілецьку дивізію, хоч вона від 7-го вересня 1920 р. входила вже в склад Армії УНР. — П.С.)

ПІДГОТОВА ДО ДАЛЬШОГО НАСТУПУ І ВІДВОРОТ ЗА ЗБРУЧ. (19. X. - 21. XI. 1920)

З огляду на підписання між Польщею і большевиками умови про за-

мирення, 18-го жовтня 1920 о годині 24-й, на цілому протибольшевицькому фронті припинено бойові акції. Польські війська зупинилися на лінії: Старокостантинів - Звягель - р. Птич - Слуцьк - м. Кайданів і далі на північ до кордону Латвії. На південь від поляків трамала фронт Армія УНР.

Замиріння між Польщею і більшовиками сильно ускладнювало стратегічне положення Армії УНР, бо надалі вона сама мала змагатися з без порівняння сильнішим ворогом. Зокрема ж при дальшій наступі на схід ліве крило армії було б наражене на небезпеку удару з півночі. Однак певне під цим оглядом забезпечення давали присутність і співдіяння з частинами III-ої російської армії генерала Пермикіна та кінної козацької дивізії осавула Яковлева. Ті одиниці були зформовані заходами Російського Політичного Комітету в Польщі, на чолі якого стояв Борис Савінков. Той Комітет визнав уряд Української Народньої Республіки і згадані одиниці в оперативному відношенні підпорядкував нашому армійському командуванню. Після порозуміння між нашим командуванням і Російським Комітетом дивізію осавула Яковлева, на засаді цілковитої внутрішньої автономії, втілено до складу нашої Армії і вона мала оперувати безпосередньо на лівім її крилі в напрямку на м. Виницю, армія генерала Пермикіна мала наступати на Бердичів - Козятин.

Використовуючи польсько-московське перемир'я, Армію УНР. поповнено мобілізацією та переведено в ній конечні організаційні праці. На 11-го листопада призначено поновлення наступу, однак більшовики з свого боку розпочали наступ 10-го листопада. Після поразки найсильнішої нашої групи, на яку 10-го листопада більшовики в першу чергу скерували свій удар, Армія по тяжких боях протягом 11-го - 21-го листопада, в яких взяли участь також згадані Армія генерала Пермикіна і дивізія осавула Яковлева, відійшла враз із ни-

ми на захід до Збруча і 21-го листопада була змушена перейти на територію Польщі.

Склад Армії УНР на 18-го жовтня 1920.

Штаб Армії 1, 2, 3, 4, 5, 6 — стрілецькі, 1. Кулеметна і Окрема кінна дивізії, Морський екіпаж. — **Разом:**

Стан загальний: — Старшин: 3.456; Козаків: 19.764; Коней: 6.50, Стан бойовий: Старшин: 1.785; багнетів: 4.560; шабель: 2.500; гармат: 51; кулеметів: 306; набоїв руш.: 650.000; набоїв гарм.: 3.984.

Начальник Оперативного Відділу підполковник Ярецький.

Нарада командуючого Армією УНР з командуючим Російською Армією генералом Пермикіним.

Н А К А З

Війську Дієвої Армії УНР Ч. 149
29-го жовтня 1920 р. Ставка.

Пар. I. — 28-го жовтня в моїй присутності відбулась нарада, на якій були присутніми начальник Штабу Армії генерал-хорунжий Ліпко, від 1-ої Залорізької дивізії підполковник Стефанів, від 2-ої Волинської — генерал-хорунжий Галкін. Командир 6-ої дивізії генерал-хорунжий Безручко і армійський комісар Сумневич.

На цю нараду з дозволу п. Головного Отамана прибув Командуючий Російською Армією генерал Пермикін.

Згідно виробленим умовам Російська Армія генерала Пермикіна, на підставі визнання Української Армії, як Армії Української Народньої Республіки, обов'язалась провадити, в повному контакті з нашою Армією, спільні акції проти загального ворога — більшовиків.

Наказ цей і лист генерала Пермикіна оголосити по всіх частинах Армії, щоб уникнути непорозуміння при зустрічі наших частин з російськими відділами генерала Пермикіна

Додаток: зразок листа генерала Пермикіна.

Командуючий Армією генерал-поручник Ом. Павленко. Начальник Штабу генер.-хорунжий Ліпко. Вартовий генерал, генерал-хорунжий Ткачук.

Зразок.

Командуючий Російською Армією на терені України, 28 Жовтня 1920 року Ч-131 м. Городок. Головнокомандуючому Армією Української Народної Республіки. До підпису військової конвенції про спільну боротьбу з большевиками між Урядом Головного Атамана С. В. Петлюри й формуваним Армією Російським Політичним Комітетом в Польщі я числю по складавсьм обставинам необхідним сказати по силі допомоги дружній Армії Української Народної Республіки беру на себе обов'язок відноситися до Уряду й населення України, як до Уряду і населення дружньої й союзної держави і не втручатися во внутрішні справи цієї Держави.

Я переконаний, що Командування Армії Української Народної Республіки з свого боку дасть певну допомогу, щоб полегшити справу найскоршого сформування доданої мені Армії.

Генерал-хорунжий Пермикін.

Склад Армії Генерала Пермикіна на 10-го листопада 1920 р.

1. Стрілецька дивізія генерала Бобошка, 2. Стрілецька дивізія полковника Палена, (В стадії формування), Збірна кінна дивізія генерала Трусова. Разом: багнетів: 2.770; шабель: 400; гармат: 12; кулеметів: 52.

Склад Збірної Козацької дивізії Осавула Яковлева на 10-го листопада 1920 р.

Старшин: 190; Козаків: 1.528; Коней: 914; Шабель: 772; Гармат: 4; Кулеметів: 38.

Склад Армії УНР на 10. листопада 1920. Разом: Стан загальний: Старшин: 3.888; Козаків: 35.259; Коней: 7.966; Возів: 1.346. Стан бойовий: Старшин: 2.100; Багнетів: 9.313; Шабель: 2.560; Гармат: 74; Кулеметів: 675; Автопанц.:

8; Броннотягів: 2. Крім того ескадра самольотів з 3 самольотів.

Начальник Оперативного відділу підполковник Яроцький.

Додаймо до цього: III. армія ген. Пермикіна: багнетів: 2.770; шабель: 400; гармат: 12; кулеметів: 52. Збірна Козацька дивізія Осавула Яковлева: Старшин: 190; Козаків: 1.528; Коней: 914; Шабель: 772; Гармат: 4; Кулеметів: 38. Всього разом: Стан загальний: Старшин: 4.078; Козаків: 36.787; Коней: 8.880; Возів: 1.346. Стан бойовий: Старшин: 2.100; Багнетів: 12.083; Шабель: 3.732; армат: 90; Кулеметів: 765; Автопанц.: 8; Броннотягів: 2.

Такими силами диспонував командуючий Армією УНР на 10-го листопада 1920 року.

Стан бойовий Армії УНР на 10-го листопада 1920 року.

Старшин: 2.100; багнетів: 9.313; шабель: 2.560; гармат: 74; кулеметів: 675; автопанц.: 8; броннотяг.: 2.

На 6-го травня 1920 року: Старшин: 1.035; багнетів: 7.188; шабель: 580; гармат: 23; кулеметів: 146. Різниці: Старшин: 1.065; багнетів: 2.125; шабель: 1.980; гармат: 51; кулеметів: 529; автопанц.: 8; броннотяг.: 2.

Після переведення мобілізації силами Армії нам відомий також загальний стан Армії на 10-го листопада 1920 р.: Старшин: 3.888, козаків: 35.259.

Останні звіти й накази

Лист командуючого Армією до військового міністра: Волочиськ, Панові Військовому Міністрові.

Наступив рішучий мент для нашого державного існування, перемога нам потрібна доконче. Армія робила і робить все, що може, але ж вона перетомлена, сили її ісякають. Потрібне папруження всіх сил до останнього бою, а тому прошу надіслати з Міністерства все працездатне і босездатне, вільні відповідні посади маютьесь, зброя найдеться. Всіх не прибувших до Армії вона буде рахувати не виконавшими останнього обов'язку громадянина. Термін прибуття одна доба.

Писарівка, 19-го листопада 12 год. Ч-159/л.

Командарм УНР, Генерал-поручник Омельянович-Павленко. Начтадарм Генер. Штабу, Генерал-хорунжий Ліпко.

Д. негайно. Всім Комдивам

Після наказу Командарма повідомляю Вас, що на випадок рішучої неудачі на нашому фронті в Волочиську відбулася нарада польсько-українська, котра вирішила слідуєчі пропозиції: Наша армія може уклонитися на територію Польщі і в окуповану ею смугу на тій умові, що військо обеззброюється, крім старшин, котрим залишається холодна зброя, але ж частини зберігають організацію, маючи при собі всій командний склад і в такому вигляді інтернуються в Ланцуті і в Берестю, зберігаючись до майбутніх операцій. Головна Команда, Штаб Армії і вищий командний склад вирушає по дипломатичним паппортам до Польщі. Інтернація зовнішня, повоження чемне. Міністерства до Ряшова і Гарнова. Державне майно в депозит УНР поступає. По неперевіреном чуткам Врангель цілком розбитий і знаходиться в Константинополі. Командарм не маючи змоги по оперативному становищу зібрати на нараду комдивів і бажаючи вирішити цю справу спільно з військом, наказав комдивам прийняти те чи інше і до 8 годин ранку 20-го листопаду надіслати до села Писарівки в штадарм на нараду по одному старшині і козаку від кожної бригади. Мета наради прийняти спільно те, чи інше рішення для всієї армії. Частини Пермикіна інтернуються окремо.

Писарівка, 19 листопада 14 год. 25 хв. Ч-161/л. Наштадарм, генер.-хорунжий Ліп...

Останній Оперативний Звіт Штабу Армії УНР.

„Оперативний звіт до 20 год. 21 листопада 1920 р. карта 1:200.000. Біля 2-години ночі по отриманні дозволу збоку польського командування був виданий наказ почати переправу обозів через р. Збруч. О 4 годині почалась переправа на участку між Волочиськом і Ожи-

говці. Після півдня почала переправлятися піхота, а Окрема кінна дивізія і кінний Мазепинський полк на протязі дня забезпечували активно переправу, атакуючи декілька разів ворога в районі Ваньковиці і Куриловці. Командарм, який ночував в Войтовцях, а на протязі дня знаходився в Куриловцях, о 16 годині прибув на переправу у Ожиговці. О 17 годині почали проходити окремі вози і фактично переправа скінчилася. На протязі ночі переправилась Окрема кінна дивізія. Переправа пройшла в повному ладі. Біля 20 годин Штаб армії прибув в с. Климковці, де і розташувався. Більша частина Армії розташувалась в районі Нове Село, Климковці. 21-го XI. 20 р. 22 год. с. Климковці.

Генкварм Дієвої, генерал-хорунжий Куц. ”

**

У зв'язку зі святкуванням 50-тиріччя відродження український збройних сил автор цих рядків подав „Проект праці над Історією Українського Війська” на сторінках журналу „Вісті Комбатанта”, ч. 2, Нью Йорк - 1966. Однак я сам вважаю той первісний проєкт занадто вузьким. Ми повинні шукати об'єктивної правди, знайти наші помилки та подати об'єктивні висновки для будучих істориків і прийдешніх поколінь, аби цих помилок не повторили. Історія не буде чекати на нас. Вона (Історія) нічого нікому не пробачить і знову може нас тяжко покарати за те, що ми її не пошанували. Працю зможе і повинен виконати колектив людей, що мають в цій ділянці кваліфікації і досвід.

Тому пропоную створити Науково-Історичну Комісію. Завданням такої Комісії було би:

1. Подати об'єктивну історичну правду про наші збройні сили:
 - А) Доба Української Центральної Ради.

Б) Доба Гетьманської Держави
В) Доба УНР.

Само собою зрозуміло, що ця об'єктивна правда мусить базуватися на документах.

2. Організаційна структура нашого Головного Командування (позитиви, негативи)
3. Характеристика командуючих Армією
4. Повна характеристика командирів корпусів та дивізій
5. Подати об'єктивні причини (помилки), що були незалежні від нашого командування
6. Подати об'єктивні причини (помилки), що входили в компетенції і були залежні від Головного Командування.
7. Подати об'єктивну правду про доцільне використання З'єднаних Армій УНР - УГА в 1919 році.
8. Подати об'єктивну правду помилок, доконаних з стратегічно-оперативного погляду.
9. Подати повну характеристику організації праці запілля Армії.
10. Подати повну характеристику організації праці розвідки.
11. Подати повну характеристику і працю штабів (Армія - корпус - дивізія).
12. Подати повну характеристику розбудови і підготовки старшинських кадрів.

13. Спеціально висвітлити період 1920 р. і так звану військову концепцію з Польщею з 24 квітня 1920 р. (позитиви - негативи).
14. Подати об'єктивно, чи наші політичні чинники і дипломатія створили відповідні передумови українським збройним силам для досягнення перемоги над Москвою.
15. Чи завдання покладене на наші збройні сили — можна було виконати й можна було досягнути перемогу.

Про цей плян можна дискутувати. Плян праці й остаточну програму повинна усталити Науково-історична Комісія.

Оскільки Науково - історична Комісія прийде до об'єктивних висновків та подасть причини нашої програми, вона сповнить свій обов'язок перед історією, батьківщиною і прийдешнім поколінням. Комісія не повинна шукати винуватих, бо годі вона не виконає свого завдання. Вона зійде на манівці і зійде з правдивого шляху. Учасники визвольної боротьби і творці українських збройних сил мають відвагу і сміливість взяти на себе всю вину і стати перед судом історії.

Не про винуватих мова, — мова про об'єктивну, чисту історичну правду.

Марко БОЄСЛАВ (Поет-упівець)

ПОСМЕРТНЕ

(Г. Т.)

Ти знаєш, брате, де колись
Удвох зустрілись ми з тобою?
Це ж там мов сестри обнялись
Розлога Прип'ять із Піною...
Це прадідів земля стара,
Край деревлян з поліщуками,
Розквітлий низ аж до Дніпра
Співає борами, лісами.
Пилиніють скрізь лани квіток,
Що все до сонця в буйнім ритмі
Свій простягають цвіт, листок,
Немов прогани на молитві...
Де б я не вмер — запам'ятай:

Отам, де крісами мінялись,
Мій труп ти, брате, поховай,
Щоб ми з землею не розстались!
І щоби не була сліпа
Моя могила в оцій драмі:
Три літери святі „УПА”
Ти кинь там крицею на камінь.
Тож як з-над пинських луц
і плес
Весь нарід вирушить до бою, —
Я духом злину з-під небес
І стану в лави знов під зброю!..
Полісся 1943 р.

Півсторіччя та чвертьсторіччя ТОМУ

Ср. Мелешко

Півсторіччя тому, під кінець другого року першої світової війни, в червні 1916 року на наших землях майже після річного затишшя на фронті заgrimіли гармати так, як ніколи. До історії та битва увійшла як „Брусилівський наступ”. Той наступ мав початись 15-го червня, але його припинено, бо треба було рятувати італійську армію від повного розгрому австрійцями та німцями. Такої ж помочі тоді потребували і союзники під Верденом у Франції. Наступ почався 4-го червня.

Підготовки до того сильного наступу, як ще й тепер подається, на диво Росія перевела в повній таємниці.

Німці й австрійці чогось такого не сподівались. І вже 7-го червня — під Луцьком 4-та австрійська армія була цілковито розторочена, а далі й інші австрійські армії. Австрія втратила більше як півтора мільйона вояків, одних тільки полонених москалі взяли більше чотирьох сот тисяч. Той наступ, крім величезного успіху, вніс ще й перелом у веденні війни. Німецьке командування зрозуміло, що без постійної підтримки, Австро-Угорщина може скоро програти війну.

Той Брусилівський наступ хоч і не дав остаточної перемоги, але він не дозволив Центральним Державам на довгий час наступати на сході: це

використала Росія й могла спокійно, але й дуже інтенсивно готуватися до нового, ніби вже таки рішучого наступу. Цілу величезну армію (було тоді 16 мільйонів змобілізованих) зреформовано, зрєблено рухливішою. Чотири полкові дивізії перемінили в три полкові, чотирикурінні полки перереорганізовано на трикурінні, з лишків потворились нові частини. І так у всіх ділянках армії переводились реформи. Інтенсивно підвозили амуніцію. Поліпшено харчування. Давніше солдатам видавався виключно чорний хліб, тоді видавався переважно білий і в більшій кількості.

Підготова провадилась до рішучого і ніби остаточного наступу в такій же тасмниці, як і попереднього року, тільки якось і прості солдати знали, що щось почнеться весною.

Та під час тієї підготовки, вибухла в кінці лютого 1917 року в Петербурзі революція.

І ось майже на тих самих місцях на українських землях, майже рівно чверть сторіччя після отого Брусілівського наступу на сході Європи війна почалась, як це в мене записано до щоденника 22 червня 1941 року. Може варто було б дати повністю все, що тоді я записав, але це було б задовге, даю тільки уривки.

До бідного заболоченого, брудного нашого Грубешова на Холмщині я приїхав тоді ще з блискучого Берліну, 24 березня 1941 року. Під час подорожі можна було бачити, що німці починають до чогось готуватись. Коло деяких станцій будувались великі дерев'яні бараки, а на ст. Замістя, де довелось цілу ніч сидіти, тієї ночі вперше почали прилаштовувати до вікон затемнюючі заслони. А Далі з з щоденника:

„В пресі, в радіо наглядно закривалось будь-який показник, що між цими двома тепер сусідніми державами прийде в скорому часі до удару. Однак чини показували, що повітря набивається вибушиною. По всьому було видно, що німецький ген. Штаб

дуже добре знає, що це буде один із найсильніших його ворогів, якого зустрине його армія на суходолі в цій ось уже майже дворічній війні”. З половини квітня почалась справді грандіозна німецька підготова до наступу. В першу чергу підвозились у дуже великій кількості різні необхідні матеріяли для війни. Мені самому доводилось бачити в лісах цілі купи різних розмірів гарматних набоїв. Лежали також тисячі барил із бензиною.

І далі з щоденника. „Рух зростав і набрав таких розмірів, що тяжко було перескочити шлях на вільнім полі, а в глухому місті Грубешові вже рухом керувала військова поліція. І все це діялось усього тільки 4 км. від советського кордону”.

Люди, особливо ж українці напружено чекали на вибух війни. Та цікавість мішалась з острахом. Ми нічого офіційного не знали, а тому самі й вигадували причини вибуху війни. Ось уже декілька разів так нічними порами протарахкотіли танки, що аж земля дрижала. Потяглись гармати. Показались грізні моторизовані частини. І все це якось одним махом наче крізь землю з понгонними частинами провалилось. І наставав на якийсь час новий спокій.

А з радіового апарату в кімнаті УДК ми все чули про приятельські взаємовідносини з СССР, про великі торговельні успіхи між ними.

Різні поголоски ширилися про взаємини між Гітлером і Сталіним, про їхню політику. Взагалі різних поголосок було безліч.

А підготова показувала, що йде до неминучого удару. Люди почали встановляти, в який саме день почнеться.

Настала ніч з суботи на неділю — з 21 на 22 червня. Браження від воєнного руху було таке, наче німці готуються на відступ, тільки чекають ночі.

І далі з мого щоденника: „22 червня 1941 р. о год 3.15 ранку мене розбудили гострі гарматні постріли. Гучно почалось. Миттю зриваюся.

Дерев'яний будинок аж лущить, вік-брянчать, земля дрижить. Спочатку не можна було второпати, чи стріляють тільки зі заходу чи й зі сходу. Скоро стає ясно, що стріляють тільки німці. Зі сходу не прилетіла ні одна бомба. Якесь загадкова мовчанка, ніби там ніякого війська й немає. Звечора один німець, підстаршина, якому ми добре наливали, радив нам утікати звідси, бо тут почнеється пекло.

Скоро і німецькі гармати перестали бити. Певно, не було потреби. Он там над Бугом простяглась довга смуга чорного диму. Можливо, то німці пустили димову заслону і під її прикриттям оце саме форсуєть Буг. Видно, що по той бік Буга щось таки велике горить. Чути таки й рушничну та кулеметну стрілянину. А потім настає такий спокій, наче тут нічого й не починалось.

Сходить червоне сонце, ніби з кри-вавого казана викотилось. Тихо. Вітрець ані не подихне. Небо чисте, блакитне, наше українське небо. Сонце вже по чистому небесному просторі починає таки добре припікати.

Ми з Ф. Ю. Архиповим навідуємось до сховища під будинком його сестри. Навідуємось тепер туди, бо там холодок та вдоволь є що їсти та пити. А підвечір усе своє добро з пивниці попереносили до помешкань. За цілий день не показався ані один советський літак. І ніч спали ми спокійно”.

Далі зі щоденника: „Понеділок, 23 червня, як звичайно рано йду до УДК, у якому займаю посаду культурно - освітнього референта. Не всі службовики з'явилися. Вимандрували на села. Ні вкого немає настрою братись за роботу. Настрої піднесені. Один поперед одного поспішає висловитись, поділитися своїми враженнями, новинами. Радіо вперто мовчить. Користаємось новинами пантофлевої пошти... Та ось сполох... Налітають на Грубешів советські літаки. А ми летимо з другого поверху комітету й ховаємось, хто куди... Десь розриваються бомби, гармати

заговорили... Оце наче тільки тепер тут починається війна. Та знову стихає. Виходимо на вулицю. Бачимо, як сім чи вісім советських літаків наближаються. Їх зустрічає протилетунський німецький вогонь та ще й німецькі бистролетні „Яструби” за ними вслід кидаються. За Грубешовом десь щось горить. Наслідок того налету: люди несуть дитину й гуску.

Перед 11-ою годиною голова УДК д-р М. Струтинський оголошує припинення праці на цей день. Повертаємось додому й натикаємось на ще невидане в цім місті видовисько. Шлях Замістя - Грубешів і в напрямку на Буг залитий танками. Показалось, що оце тільки тепер головні німецькі сили ідуть на Схід. І так сунуть годину - дві... без кінця, до вечора, вночі... Потім стало відомим, що через Грубешів за Буг переходило три моторизовані дивізії.

Щоденник, віторок, 24 червня. „Цілий день без перестанку похід продовжувавсь усе в тому ж напрямі. Сонце немилосерно пекло. Підіймалась пилюка і все запорошувала, і все далі та далі простягалась десь аж за Буг. До Грубешова привозять перших полонених. Вигляд у „бойцов” жахливий та ще в порівнянні з німецькими солдатами. Підслухую одну розмову. Полонений советський старшина каже: „Нас переконуювали, що ми легко переможемо. Завоюємо Німеччину й підемо на Париж через Берлін. Яке то безглуздя нам казали. В порівнянні з німецькою армією наша нічого не варта...” Дня 25 червня від звичайного збідованого „красного бойца” довелось почути таке: „Німці нас не побідять! — Чому? — запитую. — Бо в них воюють тільки офіцери, а в нас 180 мільйонів пролетарів, значить робітничої кляси? — Чому ви думаєте, що в німців воюють тільки офіцери? — Е, чому? Хіба не бачите, в яких вони мундурах?..”

Червоноармійці вважали, що вся німецька армія складалась з одних офіцерів, а то тому, що всі були до-

бре одіті й чепурні. Та й більше їздили різними моторами, як ходили пішки. Нас, безперечно, усе такі цікавило, що воно там сталось з тією червоною армією, що вона не поставила ніякого спротиву німцям і вже першого дня наступу був зайнятий Володимир-Волинський, до якого по прямій лінії від Грубешова 35 кілометрів. Котрогось дня ми побачили з комітету сумну картину першого німецького „добродійства”. Вояки гнали на цей раз не полонених червоних бійців, лиш значайних волинських бідних селян, переважно босих. Це вже само показувало, що їх було нахапано в підсоветським „раю”... Це на нас зробило гнітуче вражіння, бо воно показувало, яку волю для нашого народу несуть німці... Та цього ж таки дня підвечір і на нашу радість ми побачили, що ті люди повертаються вже без німецької охорони. Ми кинулись до них, і ось, мені пощастило почути від одного, мабуть, наймудрішого зі всіх старшого босого, тільки в ту спеку в кожушку, дядька:

— „Ото з суботи на неділю червона армія гучно святкувала успішне закінчення п'ятирічки. Влаштували різні забави, співи, танці, пили. Показувались картини під відкритим небом, а день тепер довгий, треба до пізної чекати, аби щось бачити на полотні. Особливо ж веселились, тим та за дівчатами бігали красні офіцери. Пізно пішли спати, може ще й не всі, коли німець по них ударив... Ех, вони ж і тікали: Ті, що вже спали, особливо офіцери так у одних сорочках ширяли по селі. Заскакували потім у наші хати й натягали на себе, що під руки попадалось. Тепер вже і нам за те довелось покутувати. Німці забрали нас, щоб перевірити, чи не є часом ми оті переодіті червоні „лицарі... Перевірили, посміялись і пустили”. — Розповів вже нам і про те, з якою радістю наші люди зустрічають німців. Про себе ж босий „куркуль” сказав, що має двадцять десятин землі,

забрали від нього вже й останні роботи і був на черзі до вивозу на Сибір. Тепер надіявся, що заживе далі з родиною вільно й упорядкує своє зруйноване большевиками господарство.

Інформація цього дядька ото і показала, чому з боку совєтів тоді не послідувало ані одного пострілу.

**

Дипломатичні й торговельні зносини між цими двома державами не припинялися аж до перших гарматних пострілів та бомбардування німецькими летунськими ескадрильями в першу чергу совєтських легависьк. Все це є добре знане. А от про одну німецьку тактику, повзиту на початку вибуху війни, якое не згадується, а вона відіграла дуже велику роллю в першому несподіваному нападі на ССРСР. Німці вмудрилися вести торговельні зносини з совєтами через залізниці в той спосіб, що навантаження і розвантаження різних товарів перепроваджувалось на німецькій стороні. Коли це відбувалось, німці совєтську потягову обслугу по „камарадському” як своїх союзників на станціях добре вгощали й гострими напоями. Так воно було й вніч із 21 на 22 червня. Коли ті їли й пили, німці навантажили порожні поїзди своїм військом. І так совєтські залізничники вже під німецьким доглядом привезли на свій бік „гостей”, які без єдиного вистрілу пообсаджували місцями й вузлові підсоветські станції.

Давно вже відомо, що Сталін мусів дуже добре знати, що німці готуються до нападу. Про те йому докладала не тільки його всюди суцця агентура, але ж Сталіна попереджувалось неодноразово з Лондону й інших місць. Та й оту грандіозну підготову до нападу під самим довгим кордоном ніяк не можна було не помічати, Та й над самим Бугом недалеко Грубешова в с. Городку сиділи совєтські агенти й про все передавали на той бік...

(Зразу ж по вибухові війни чотирьох агентів із того кубла німці піймали й розстріляли). Сталін тоді дістав „шок” чи що й так десь заховавсь, що його не могли знайти, а без його наказу боялись будьщо починати. Аж потім, як відомо, прочунавсь першим Молотов про німецький напад, а то вже тоді, коли німецькі війська далеко зайшли в „землю обітовану”, головно в Україну.

І під кінець варто згадати, що в історії не можна знайти бодай у малих розмірах, щоб якась армія на початку свого наступу мала такі сприятливі умови й такий успіх, як німці мали на початку тієї війни на сході. До всього ж тяжко знайти й такі приклади, щоб місцеве населен-

ня завойованої території з таким ентузіазмом із квітами зустрічали завойовників, як це було на початку тієї війни.

І не можна, певно, знайти іншого такого прикладу, щоб так дико й жорстоко розправився з тими, що кинули зброю, піднесли руки й чистим серцем ішли в полон та і з цілим тим народом, що ту армію зустрічав з хлібом і сіллям й обсилав цвітами.

Та в кінечному висліді, як осканженілий Гітлер стелив собі, так і на віки заснув...

Обидві тут згадані війни головне відбувались на наших землях. Український народ був тільки об'єктом для тих, що ці війни вели.

С. ОРЛЮК

ДО МЕТИ

*Вже з нами тільки днів і років
Стоїть осяяна — Вона,
І над голом її високим
Зоря запалена ясна.*

*Над Нею — прапор світлий
має, —
Там сонце радісне й блакить
Промінним золотом сіяє,
Не загасає ні на мить.*

*Над зло, над темряву, над бурі
Він вище виростає все,
І, зміри розірвавши зміри,
Свій заклик сонязний несе;*

*І кілька втомлених і зневіри
Він сльозом світлим побороє,
І в дні важкі, безбарвні, сірі,
Надій наливає він кров!*

*Вона, як мати, добра, ясна,
Казала: — витривай і стій!*

*Я маю промінь, що не гасне,
Він поведе в борні важкій.*

*Я маю промінь, що сильніший
Над зло, над темряву, над гнів,
У ваших він серцях затише
Веселку ранішних вогнів!*

*Ходіть, ходіть усі за мною
Крізь море темряви, крізь ліг,
А нас неситою рукою
Ворожа не здолає міць!*

*Так сімдесятий рік над нами
Вона стоїть, і кличе нас,
І зоресвітними вогнями
Нам шлях просвітує весь зас.*

*І до Мети усе простіла,
Все ширша розпростерлась путь,
І зір її надженений тішатъ
Ті лави, що по ній ідуть.*

*Полковник Євген Коновалець
(* 14 червня 1891 — † 23 травня 1938)*

Остання Зустріч з полковником КОНОВАЛЬЦЕМ

Полк. Андрій Мельник

СКОРОЧЕНО ІЗ СПОГАДІВ „ДВІ ЗУСТРІЧІ”, НАДРУКОВАНИХ
В ЖУРНАЛІ „САМОСТІЙНА УКРАЇНА”, Ч. 5, ТРАВЕНЬ 1963.

Що моїм виході з польської тюрми, мій зв'язок з Євгеном Коновальцем, неперерваний в часі мого ув'язнення, став інтенсивнішим, коли перебрав я, з його доручення, нарядні чинності в нашій підпіллі на Західніх Землях. Та зв'язок цей, підтримуваний був, здебільша, кур'єрами, рідко листовним шляхом, від часу до часу за посередництвом рідні. Довелося через обставини з року на рік відкладати безпосередній наш контакт, нашу зустріч. Прийшло до неї щойно літом 1937 року, бо домовлена зустріч у попереднім році в Рахові, над Тисою, на Закарпатті, в останній хвилині була відкликана. Живий контакт між нами підтримувала в ряди-годи наша мати Марія Федакова, відвідуючи „Євгенів” (як це коротко говорилося про них у нас в рідні у Львові) і внука. Помічною в контактуванні була за час своїх студій в Женеві сестра моєї

дружини, Оксана; „вдержував” його і... Юра Коновалець, у свій час привезений до Ворохти до бабуні панєю М. Р., тоді ще союзницею нашою. Для вдержання нашого контакту немало причинялися нашці священики, які включно з ігуменом Климентієм Шептицьким, в подорожі до Риму чи назад, ніколи не відмовляли своїх послуг чи в перевезенні важливих матеріалів, чи в усній передачі пильних і важливих відомостей.

У перших кількох роках по звільненні з тюрми мав я дуже обмежену свободу рухів, будучи ввесь час під доглядом польської поліції, без права виїзду кудинебудь поза Львів, із заборонаю перебування в прикордонній смузі. Згодом щойно отряса я від цих заборон, але ніколи не позбувся опіки таємної поліції, зокрема від часу, коли на бажання Митрополита Андрія Шептицького, я прийняв кер-

му організації української молоді „Орли”, в якій можливим став тоді легальний вияв дії української націоналістичної молоді поза нелегальним підпіллям. І ось „Орли” стали одною з важливих причин, попри мої аґенди в підпіллі, попри 13 літ небачення мого з Євгеном Коновальцем, які настирливо вимагали такої доконечне довести до нашої особистої зустрічі, очевидно поза межами тодішньої Польщі.

На це пішли мої кількамісячні приготування, і в серпні вибралися ми обоє з дружиною в дорогу, узброєні легітимаціями Татранського Туристичного Товариства, добутими за неабиякі гроші. Легітимації цього товариства давали право власникам їх переходити границю на певних відтинках Карпат і перебувати в прикордонній 30-кілометровій смузі цих відтинків обабіч границі. До цих відтинків належала Черногора, Пеніни, а в першій мірі Татри, куди теж спрямували ми обоє наші кроки, усталивши задалегідь місце зустрічі і приблизний час її. За кілька годин дісталися ми до Закопаного, яке я знав з давніх літ, переночували там і соняшним серпневим ранком вибралися туристичним автобусом через Яворину і Ломницю на південний, словацький бік Татрів. Ми минули спокійно польську граничну станицю, наші легітимації серед розгару туристичного сезону не удостоїлися навіть найменшої уваги польських чи чеських митників, і ми опинилися в... „Європі”. Погода нам сприяла, і ми подивлялися велич та красу того гірського гнізда, переїжджаючи його підніжжям автострадою через безкраї сади, повні дозріваючих овочів.

Очаровані красою цієї закутнини, ми не зчулися, коли опинилися в Щирбським Озері, кліматичній місцевості над озером тої самої назви, меті нашої подорожі. Примістившись в однім з численних готелів, перше, чим прийшлося зайнятися — це телефонічно сконтактуватися з Віднем на передану мені відому адресу. Добив-

ся я телефонічною сполуки щойно ранком наступного дня. Перед нами був цілий день чекання; обійшли проходом довкола ціле Щирбське Озеро і раділи з прегарної панорами, яка розгорталася на північ і південь з-під нашого готелю. Північну частину її становило озеро в обрамуванні темнозелених лісів, з-над яких рядом визирали скелясті татранські шпилі. Південною частиною її була простора долина ріки Ваг з розкиненими вздовж неї чепурними сільцями, з мережею ясних шосе і з прямою залізничною лінією Прага — Ясіня; над нею панував масив Низьких Татрів, укритий горизонтальними смугами піль, сіножатей, лісів і верховинних полонин.

Раннім - ранком наступного дня ми вже були на ногах в очікуванні автобуса, що забезпечував комунікацію між Щирбським Озером і залізничною станцією Щирба. Хоч це середина серпня була, але о 7-ій годині пронизливий був холод так, що ми, щоб не змерзнути, виповняли час чекання приспішеним проходом. Вже здалека в долині чули ми гудок автобуса і його скавуління на закрутах серпентин, що пнялися відважно підніжжям Високих Татрів до їх перлин, Щирбського Озера і Смоковця. Хвилини довжилися годинами, і ми в один голос скрикнули обоє з радости, коли на закруті з лісу виглянув автобус і за кілька секунд в бравурнім півнолесі спинився оподалік нас.

Лише обмаль подорожніх висіло з нього, одним з перших висів Євген Михайлович, кивком руки здалека привітав нас та, замість йти нам назустріч, чомусь то задержався при дверях автобуса. Умить вияснилася причина цього. У дверях появився Юра, а за ним дружина Євгена Коновальця, Ольга, з дому Федак. Це була для нас обоїх незвичайна радісна несподіванка. Бо хоч Юру бачили ми перед кількома роками у Ворохті, то з батьками його не бачилася моя дружина 14, а я 13 літ; в телефонічній нашій розмові Євген Михайлович

промовчав про перебування у Відні дружини і сина, щоб заскочити нас. Чи в силі я перелляти на папір радість, що пройняла нас всіх? Пані уцілувались, уцілували ми Юру; ми обидва привіталися дружнім довгим стисненням руки, звертаючись до себе давнім — „пане полковнику”, що опротестовували завжди обидві наші дружини. Держачись за руки, довго дивились ми один другому в очі, нотуючи сліди на обличчях наших, що їх порив зуб часу за 13 минулих літ від останньої конференції нашої в Оліві під Данцігом і від моїх відвідин в Еберсвальде під Берліном.

Назагал Євген Михайлович небагато змінився, помітно змужнів, але вигляду здорового не мав; знали ми, що скаржився завжди на свою печінку та її, не зважаючи на наші наполягання, серйозно не лікував. Всі троє наші гості були втомлені цілонічною їздою з Відня через Братиславу і Жіліну, не дуже вигідну через натовп туристів. Користуючися паспортами на чужі прізвища, воліли вони їхати вночі, щоб не спинятися на нічліг у Словаччині і не виказуватися цими паспортами. Тим самим і перебування їх у Щирбськім Озері мусіло обмежуватися до наступної ночі, себто нічного потягу. Не гаючи часу, ми завели їх троє до нашої кімнати, щоб помились і хоч дещо відпочили, а самі ми обоє з дружиною зійшли до ресторану замовити сніданок і переглянути часописи. Не перечитали ми навіть одної сторінки, коли наші гості сяк-так відсвіжені, вже з'явилися на терасі ресторану, подивляючи в захопленні гірський красвид і посередині його сафірові води озера. За сніданком ми устійнили, що до обіду задержимося в готелі і присвятимо час спільним розмовам, а по обіді, при прегарній погоді, яка заповідалася, підемо вигідною лісовою доріжкою до недалекого озерця, що розлягалось 300 метрів вище як Щирбське.

Перші наші розмови пішли на родинні і поточні теми. У нас з дружиною за останній час не багато зміни-

Останнє фото сл. п. полк. Євгена Коновальця, зроблене на день до його смерті

лося: я весь час по звільненні з тюрми працював у своїм званні в лісовім інспектораті адміністрації дібр Львівської Митрополії, присвячуючи кожну вільну хвилину громадській праці і підпіллю. Моя дружина від ряду літ незмінно працювала в Ревізійнім Со-

юзі Українських Кооператив, сповнюючи вечорами секретарські чинності моєї доволі широкої кореспонденції.

Зате істотні зміни зайшли у „Євгенів”. По короткім перебуванні у Німеччині — в Еберсвальді і в Берліні, де народився 1 січня 1924 року Юра, з моментів політичних перенеслися вони на швейцарський терен і осіли в Женеві. Діяльність Євгена Коновальця в місці осідку Ліги Націй зганяла сон з повік варшавських і московських верховодів. Вони, зокрема большевики, вживали всіх можливих заходів переслідування, навіть готуючи атентат на Полковника, щоб позбутися його з Женеві. Керму організованої нагинки у швейцарській пресі вів відомий провідник швейцарських комуністів ред. Ніколь; він був автором ряду памфлетів та інтерполяцій перед швейцарським урядом. Зі занепадом Ліги Націй, коли роля її в політичнім світі з кожним днем меншала, маліли теж українські вигляди на цьому міжнародному форумі, на якому в початках, в часі майже кожної сесії, лунало ім'я України у висліді меморіялів, вношених українською стороною, та в протестних виступах визначних чужих державних мужів проти винищування українства в Західній Україні польською окупаційною владою, і зокрема проти масового виголодження українського населення на Осередніх і Східніх Землях большевиками. Тому, за порадою італійських приятелів, щоб не витрачувати зайво енергії на відсіч польським і московським цюкуванням, постановив Є. Коновалець переселитися з ріднею до Риму, куди й переїхав під кінець 1936 року завдяки інтервенції і визначній допомозі незмінного приятеля України посла Е. Інсабато й інших італійських симпатиків визвольних українських змагань.

Хоч Рим своїм географічним віддаленням не зовсім надавався на осідок голови Проводу Українських Націоналістів (ПУН), то політичний клімат його й умови праці в ньому передиспонували його між всіма іншими євро-

пейськими центрами на цей осідок; з нього вдоволеній був дуже Євген Михайлович, зокрема його дружина, позбувшись женевських гараздів, які немало нервів коштували її. Підбором нового осідку радий був і Юра, бо почату науку у французькій гімназії в Женеві міг продовжувати у французьким ліцею імени Шатобріана в Римі, в яким вчилися діти дипломатичного корпусу столиці Італії. Юра виріс за останні роки на гарного юнака, уподібнюючися своїм виглядом більше й більше до батька, своєю вдачею до матері. Говорив поправною українською мовою, не забув мови німецької, з французької мови за своїх собі французьке „р”; в нових обставинах почав засвоювати мову італійську, випереджуючи значно своїх батьків. У часі нашої спільної розмови на терасі Юра не раз глипав оком на кришталево чисті води озера, і Євген Михайлович, відгадуючи бажання сина, запропонував передобідній прохід, в програмі його була й купіль Юри в озері під сторожким оком батька, що розпадався над своїм одинаком і розпещував при акомпаніяменті жартівливих докорів матері. Оля Степанівна (так звали ми її за віденських студентських часів) була в розквіті своєї жіночої краси, втішалася незлим здоров'ям, бо італійське підсоння сприяло їй, лагідним поглядом карих очей як завжди зустрічала співрозмовця, незмінно мовчазлива, чому то вдома і приятелі її „Мруком” звали.

Злидні 14-літньої еміграції, вічна тривога за чоловіка помітно надцербили її нервову систему, хоч опановувала себе майстерно навіть в час схвилювання. Коли ми перейшли в розмові на музичні теми і згадали Відень, де кінчила вона музичну консерваторію, та її скрипку, очі її імлюю зайшли і рухом руки вмиль урвала розмову, щоб перейти на іншу тему, бо зі скрипкою розсталась вона від ряду літ і вже не вернулась до неї. Обос вони в моїх очах були бадьорі, сповнені віри в правоту Справи, якій

обоє служили, готові нести далі хрест, який зложило на плечі їх Боже Провидіння, хоч який тернистий був шлях їх емігрантського життя.

Не оглянувшись ми, як стало полудне і обідня пора кликала нас до стола. При обіді виїмково не відмовили собі чарки токайського з нагоди нашої, такої рідкої, зустрічі. Хоч як належався нашим гостям пообідній відпочинок, ми таки негайно вибралися в намічену дорогу, щоб налюбуватися гірською природою в соняшний, теплий день і на лоні її пробути разом кілька годин. Обидві сестри йшли собі разом, гуторячи про всячину, а нас обох залишили позаду, щоб дати нам змогу переговорити „наші” справи.

Свген Михайлович розгорнув доволі просторий вступ до нашої виміни думок, подаючи подекуди інформації, з яких деякі дійшли вже були до Краю, здебільша втаємничуючи мене в справи, з яких одними радити треба було, другими дуже боліти. Радістю сяяли його очі, коли розгортав картину росту наших рядів на кожному терені українського поселення, зокрема за океаном. Зі захопленням згадував деякі незабуті хвилини з часів свого перебування в ЗДА і в Канаді, подавав намічений план акції для створення могутньої бази за океаном для здійснювання визвольних, зокрема бойових, завдань на рідних землях. З ентузіазмом, питомим йому, ділився відомостями про розгортання праці нашими резидентами, залишеними на Осередніх і Східніх Землях з відходом наших військових частин на захід у волинський „чотирикутний смерт”. Вказував він, що праця Андруха і Кучерішки з їх ліквідацією не спинилася, їх вклад не пішов на марне, що створені ними й їх пересемниками точки опертя діють, що з деякими з цих осередків збройного спротиву мається зв'язок, що в розбудові є лнії зв'язку з іншими осередками. При цьому з притиском завважив, що коли дотеперішнє темпо праці на цих землях удержане буде без перебою і

Полк. Є. Коновалець (посередині) під час відвідин в Канаді. Зліва: Богдан Зелений, з правого боку: Петро Лазаревич.

надалі, він вважає за потрібне вже в наступнім році відвідати Осередні Землі і в цім напрямі почав підготову.

Свою подорож на рідні землі планував Свген Михайлович ще перед II. Великим Збором Українських Націоналістів, що його підготовляти почав окремий уповноважений, ним призначений. В плані його було мати на черговім Конгресі більше представників з Осередніх і Східніх Земель, щоб протиставити їх представникам Західніх Земель, з якими у нього виринали щораз більші й більші труднощі. Не кожний з підпільних збройних виступів мав його апробату, деякі з них переведені проти його волі, вдаряли в його авторитет як Голови ПУН: протиставився він рішуче спробам накидування йому „волі краю”. Щоб дати доказ найкращої волі для співпраці з крайовими чинниками і повного зрозуміння крайових умови, він викликав представника Західніх Земель до себе і доручив йому підготову II. Великого Збору Українських Націоналістів, даючи можливість йому цим шляхом виявити себе і заспокоюючи крайові чинники, що на підготову ВЗУН і на сам

ВЗУН матимуть безсумнівний вплив через висланого ними свого представника. Показалося пізніше, що уповноважений для підготовки П. ВЗУН цього завдання продовж майже двох років не виконав. Підготову П. ВЗУН прийшлося весною 1939 року передати сл. п. Миколі Сціборському, який і перевів її впродовж чотирьох місяців.

Інформував мене Євген Михайлович про свої осяги політичного характеру. 15 літ безупинної боротьби і невтомної праці за кордоном, спочатку в ролі Начального Команданта УВО, а згодом як Голови ПУН, відкрили у висліді йому не одні двері в західній Європі, як безконкурентному і незаперечному авторитетові в українських справах. Звідти ціла низка важливих політичних зв'язків в середній і західній Європі, звідси ряд незвичайних можливостей, що очікують розглянування і розгорнення, звідси не мало заінтересувань і навіть пропозицій для співпраці і підтримки нашої боротьби проти поодиноких окупантів України збоку західноєвропейських політичних чинників.

Такий многогранний ефект успішної його праці, щоб задовільно здійснювати його задуми і почини, вимагав штабу працездібних, висококваліфікованих і відданих справі виконавців. І хоч поодинокі найважливіші ділянки, на його повне вдоволення і заслужене признание, всеціло опанували найближчі зі співробітників: О. Сенік, Я. Барановський, М. Калустянський, М. Сціборський, В. Курманович, перший як канцлер і організатор матеріяльних засобів, другий як секретар ПУН, третій і п'ятий як першорядні знавці військового діла, а четвертий як ідеолог і незрівняний пропагандист, — то щоб піти назустріч щораз більшим і більшим вимогам, що їх диктувала ситуація, треба було розглянутися і притягнути до поодиноких переважливих завдань нових співробітників повного довір'я, зокрема в політичній рефераті, який в останніх роках вів Євген Михайлович сам особисто в ПУН.

Я уважно і скупчено стежив за кожною з думок Євгена Михайловича, що їх він висловлював з найбільшою чіткістю і не міг не завважити вібру в його голосі та запитливого зору його очей, коли він, відважуючи одне слово за другим, у висліді останніх міркувань своїх запропонував мені виїхати за кордон і стати його заступником в ПУН. Оформлення цього мало б наступити на П. ВЗУН в наступнім році; в цім напрямі він почав уже заходи, порозумівся з ким слід і не очікує найменших труднощів у переведенні в життя цього задуму; слово тільки за мною. Правду кажучи, я був заскочений пропозицією Євгена Михайловича, але супроти нього, з яким в'язало мене стільки літ спільних радощів і смутків у більше ніж дружній співпраці, я не зволікав з відповіддю і не просив часу до думи, а відразу заявив: коли він вважає, що мені треба це зробити, що він пропонує, то я, свідомий ваги справи, піду назустріч його бажанню і не сумніваюся, що моя дружина згодиться добровільно покинути Край.

— Довершимо ще великого діла, полковнику! — закінчив вдоволенням голосом Євген Михайлович цю частину нашої розмови. При цьому радив мені доповнити знання французької мови і, по змозі, здобути знання англійської. Ми умовилися, що Євген Михайлович свочасно мене в наступнім році повідомить, коли мав би я ліквідувати мої справи в Краю і готуватися до виїзду. Не минув рік, коли не стало в живих Євгена Михайловича і коли доля судила мені, згідно з його волею, стати не його заступником, а його наступником.

Вже давно зайшло сонце за стіною пралісу, вже вечірні сутінки затірали щораз більше і більше обриси татранських шпилів, коли все ще продовжували ми нашу розмову...

Дружній стиск руки, „Щасливо!“, „Слава Україні!“ — і лишилася за нами ця незабутня розмова, незабутня — як виявилось незабаром — остання зустріч.

25 років ТОМУ

Спогади з Лівобережжя

В. С-ко

„Звичайно, заздрити вам
не приходиться”...

Пара миршавих, гнідих, ще недавно колгоспних, а тепер „райуправських” коненят помалу тягнула нашого незугарного воза уславленим „грейдером” — винаходом советських шляхових інженерів, що після першого ж дощу обертався на непролазне болото. Обабіч ген-ген до обрію простягались густі зарості пожовклих бур'янів. За два роки війни, протягом яких цих ланів не торкався лейш, вони, нищені людиною століттями, вийшли тепер як повні переможці. Пшеничні колоски-самосходи, що тут і там золотили поміж бур'янами, виглядали немов якісь екзотичні, злякані бранці в цьому безмежному бур'яновому царстві.

Повівав холодний вітер і у верес-

невому, захмареному небі десь невидимий курликав журавлиний ключ.

Ми їхали в незнане. Я і дружина. І на возі за нами підскакував на баярах увесь наш масток: зелена торбина, натоптана убогими пожитками. В тій закутині України, де, казали колись, півень співає на три губернії — Харківську, Полтавську і Катеринославську, мав я в селі Р. стати директором середньої сільськогосподарської школи.

Сорок п'ять кілометрів від містечка Л. їхали ми два дні. По дорозі переночували в хаті якоїсь вдови з купою дітей і надвечір другого дня добилися до місця призначення.

Село Р., що було до революції одним із найбагатших у цій окрузі, перейшовши сталінську колективізацію і переживши довгі місяці війни, являло тепер сумний образ: давно немазані хати, порозгороджувані подвір'я без повіток і клунь... Воно ніби вимерло, і лише подекуди дим із напіврозваленого комина свідчив, що тут ще живуть люди.

У районівій управі, що сіріла облупленим тиньком на широкій площі з розбитим пам'ятником Леніна, зустріли мене холодно. Очевидно, був я тут не дуже бажаною особою. Після офіційної розмови з багатирського вигляду головою управи, сухого побажання „поставити школу на ноги”, я пішов до інспектора освіти. Він уже на мене нетерпеливо чекав, цей старенький, жвавий з коротко підстриженими сивими вусиками чоловік, колишній, ще за Центральної Ради, кооператор. Перебувши советське лихоліття в ролі бухгалтеря у якомусь колгоспі, він тепер вийшов працювати на освітньо-му полі.

— Звичайно, заздрити вам не приходиться, — сказав він, поінформовавши мене про стан школи і можливості „ставити її на ноги”. — І нашого брата тутешній голова управи недолюблиє. Але ми дуже раді, що ви приїхали, і бодай щось все таки будемо старатися гуртом зробити.

Із дальшої розмови з інспектором я довідався й про те, чому досить холодно прийнято мене в управі. Її голова представляв собою ніби ватажка клану, члени якого посіли у селі майже всі провідні пости включно з поліцією, витягаючи з того максимальну користь для себе та німців і мінімальну для населення. Мав він своїх кандидатів і на посади директора школи та інспектора освіти, але впливи зорганізованого гурту українців в містечку Л. переважили його впливи.

Білий, двоповерховий, з широкими вікнами будинок щойно перед війною збудованої школи стояв за селом на майдані, оточеному ровом. Оподалік у своїй хатинці мешкав сторож з жінкою. Директорська квартира, порожня і велика, була при школі. Там мав мешкати я з дружиною.

Школа і поза школою

Сільськогосподарська 8-клясова школа мала підготовляти агрономів середньої кваліфікації. Німці, які засадничо було проти будь-якої освіти для „унтерменшів”, дозволили відкрити на Лівобережжі дев'ять таких шкіл, щоб мати молоді агрономічні кадри в своїх „громадських господарствах”, як переназвано на окупованих теренах колгоспи.

Звичайно, говорити про якесь навчальне приладдя не доводилось: те, чого не знищив перед утечею попередній директор із своїми комсомольцями, розтягали місцеві мешканці. Підручниками для молодших класів німці дозволили користуватись советськими, з тим, щоб у них позамазувати чорнилом „батька” Сталіна з усіма іншими вождями, а також усі цитати з їхніх промов. Із містечка Л., з забороненого за большевиків книжкового фонду бібліотеки привіз я з собою зо два десятки книжок, між ними навіть „Історію української культури” І. Огієнка і „Хроніку” козацького літописця Величка.

Моїм помічником-„завучем” став учитель математики Федір З-енко, рудий із жовтими очима, кремезний чолов'яга, з розкуркуленої родини, що прибув до рідного села з Донбасу, де до приходу німців працював у шахті. Було ще дев'ятеро вчителюк, що з них семеро мали чоловіків у червоній армії. Їх за це чомусь ненавидів і тероризував Федір З-енко, а вони також його ненавиділи і боялись.

Учнів і учениць вписалося до школи понад триста, бо вона забезпечувала їх від вивозу до Німеччини.

„Національне освідомлення” дітей почали ми з цитат із Шевченкових та Франкових поезій і з Огієнкової „Історії”. Учительки принесли анілінових фарб, пензлів і грубий сувій тапет, на зворотному боці якого я повиписував грубими кольоровими літерами: „Свою Україну любіть, любіть її во время люте”, „Встане слава Україна, щаслива і вільна, від Кубані аж до Сяна-річки одна, нероздільна” та інші відповідні тексти. Після того вирізали з картону і обклеїли золотим папером кілька тризубів, пошили кілька блакитно-жовтих прапорів, і все це порозвішували по класах і коридорах школи.

Мені припало викладати всі ті дисципліни, від яких фахівців серед учительського складу не знайшлося: українську мову, ботаніку, основи геодезії... Хтось із учнів приніс стару астролябію, і на майдані перед школою хлопці й дівчата з „віхами” відбували практичні заняття із землемірства.

Директорська платня визначена була в тому самому розмірі, якою була вона перед війною — 800 рублів. За ці гроші і з приділу — гливкого хліба та соняшникової олії, що їх у мізерній кількості давали службовцям районної управи, як казав інспектор освіти, „і вмерти не вмреш і живим не будеш”. На базарі селянки продавали картоплю на тарілочках — по 25-30 рублів. Це значило 5-6 картоплин. Ще можна було ку-

пити там кружало макухи, яку треба було розрубувати сокирою, квашених огірків, капусти. Все це по такій же неймовірній ціні.

Тож виходило так, що директор школи харчувався куди гірше, як будь-котрий з його учнів. Селяни, як і за сталінської влади, відробляючи панщину в німецькому колгоспі, все ж таки мали свої присадибні ділянки, тримали корів, свиней, свійську птицю. До тих ділянок прирізали їм ще трохи землі, а з невлораних бурякових плянтацій збирали вони буряки і гнали самогон.

Ще задовго перед моїм приїздом у селі відкрили церкву, що за большевиків була обернена на клуб. Правили в ній по-українськи, і в неділі та свята була вона переповнена вірними. Не знаю, з чиєї ініціативи побіч церкви висипали високу символічну могилу в пам'ять жертв голоду 1933 року. Казали, що на її посвяченні плакали всі присутні, коли священник згадував десятки родин, які вимерли голодовою смертю.

Ніякого громадсько - культурного життя в селі не було. Районовий тижневик доходив сюди із запізненням. Радіоприймачів ніхто не мав. Бібліотека була закрита.

Історик в жандармській уніформі

Намальовані аніліновими фарбами цитати з Шевченка та Франка і жовто-блакитні прапори та тризуби, либонь ,комусь не сподобались. І одного ранку з'явився до мене місцевий чубатий поліцай.

— Слідуйте за мною! — сказав він, уживаючи відомого совєтського трафарету.

— В чому справа? — запитав я насторожено.

— Там побачиш. Там тобі покажуть! — перейшов він на „ти”.

Здивовано поглядали на свого директора учні і їхні батьки, коли заболоченими вулицями провадив мене поліцай до районної управи.

Він застукав в оббиті бляхою двері колись, мабуть, „спецвідділу” і,

почувши „біте”, пропустив мене вперед. Сам з рушницею сів на лаві в коридорі.

У малій кімнаті за столом під портретом Гітлера - „визволителя” сидів молодий німецький старшина польової жандармерії, а навпроти нього місцева перекладачка, що ледве володіла німецькою мовою. Німець почав із запитів, звідки я приїхав, який мій фах, чому вибрав саме село Р., хто мене рекомендував. Стараючись висловлюватись якнайстишше, я відповів на всі його питання. Потім несподівано він перейшов у зовсім іншу сферу: почав розпитувати про гетьмана Мазепу, про повстання Б. Хмельницького, про визвольні змагання 1918-21 років... „Наставляє пастку! — вирішив я. — Відомі методи слідчих...”

— Знаєте, — позіхнув німець, вислухавши мої відповіді, — мене дуже мало цікавлять усі ці доноси ваших людей. Я — історик. Власне, студент історичного факультету Ляйпцігського університету. А це, — показав він на свою уніформу, — річ тимчасова, до кінця війни. Бачу, що з вами можна поговорити в цій глушині на цікаві теми. Чи дозволите відвідати вас колись увечері з пляшкою рому?

Коли він відчинив двері і, стиснувши мені руку, випустив мене на коридор, поліцай зірвався на рівні ноги і з неприхованим подивом витріщився на нас обох.

Історика в жандармській уніформі після того я вже не бачив, але чубатий поліцай, зустрічаючи мене на вулиці, завжди підносив праву руку і одним дихом видихував: „Гайль Гітлер!”

На щастя, автор доносу поспішив. Трьома місяцями пізніше, коли в цей район прибуло Гестапо, напевно його слідчий не задовольнився б Мазепою і Хмельницьким...

Інспектора освіти відвідував я майже кожного дня, радячись з ним у всіх справах, зв'язаних зі школою, бо жадного адміністраційного досвіду не

мав та й педагогом властиво не був. На одній з таких зустрічей, коли в його канцелярії залишилися ми самі, він обнизив голос і сказав:

— Приходьте сьогодні на 8-му годину вечора до М. Маємо обговорити деякі важливі справи.

Я здогадався, про що йдеться. Але ніколи не уявляв, що агроном М. міг належати до націоналістичного підпілля: аж надто підкреслював він у своїй поведінці лояльність до німців. Може, думав я, інспектор не знає його як слід, бо й сам він недавно приїхав до цього села з Харкова. Однак, свого сумніву я не висловив і сказав, що прийду.

У затишній хаті агронома зібралось шестеро осіб. З них я знав тільки господаря, інспектора освіти і секретаря управи. З огляду на конспірацію посідали ми всі за столом, на якому вже стояла пляшка каламутного самогону, покрайне грубими куснями сало, якого я вже зо два роки не їв, хліб, квашена капуста.

Старенький Б. розповів про міжнародне становище, про чимраз гіршу ситуацію на Східньому фронті, про останні події в районі. Потім витягнув з кишені і поклав на стіл пачку сірих задрюкованих папірців. Це були протинімецькі летючки, доставлені з нашого найближчого центру. Їх, сказав інспектор, уже розкидали майже по всьому районі.

Агроном, прочитавши летючку, неохважно похитав головою.

— Я вже чув, — сказав він, — що в кількох селах німці перевели в зв'язку з цим арешти. Вони твердять, що розкрили большевицьку організацію, яка діє під виглядом українського націоналістичного підпілля. В Л. арештували бургомистра.

— Німці прекрасно знають, в чому справа, і вже ведуть широку кампанію проти націоналістів. У Києві вони вже давно скинули маску „визволителів” і орієнтуються тільки на своїх прислужників, — обурився інспектор.

— Доберуться й до нас, як будемо отакими дурницями займатися, —

буркнув агроном і вихилив півшклянки самогону.

— А як Полтава? — спитав секретар управи.

— Ще точно невідомо. Але чекати далі не можна, — з неприязню поглядаючи на агронома, сказав інспектор.

Після бурхливої дискусії, не прийнявши ніякого рішення, розходились ми поодинокі в різні сторони темними вуличками.

В місячному сяйві за селом самотньо білів будинок школи...

Ішов я немов по цвинтарю

Прийшла зима із завірюхами, лютими морозами, безнадійністю... Десь там над Волгою схрещували мечі новітній тевтон із моторизованим Батисем. У кухні директорської квартири з величезним, затягненим крижаними лисичками вікном, з якого розгортався вид на безмежний, укритий снігом степ, температура стояла далеко під нулем. Кухонна піч, опалювана сухими бур'янами, не нагрівала навіть цього малого приміщення.

Завдяки старанням секретаря управи дістав я в ортскомантурі перепустку до Харкова — закупити шкільних підручників і навчального приладдя, нав'язати зв'язки з українськими організаціями.

Удосвіта вантажне авто, ущерть переповнене „командировочними” з мішками картоплі та баняками із соняшниковою олією, вирушило в дорогу. Це була щаслива нагода замінити в Харкові на харчі чогось з одягу, взуття, всього того, чого не мало в тих часах село. На жаль, не міг я скористати з тієї подорожі, щоб бодай мішком картоплі допомогти своїй сестрі в голодному місті.

Стара, розбита совєтська автомашина, пирхаючи спрацьованим газом, борсаючись у баюрах, якось пододала ті півторасти кілометрів, надвечір добилися до міста і біля Лопанського мосту безнадійно спинилась. Либонь, надовго, бо шофер сперсердя махнув рукою, замкнув на

колодку кабіну і пішов до знайомого автомеханіка. „Командировочні”, лаючись і зідхаючи, розібрали свої клунки і розійшлися. Пішов і я, не знаючи, чи стоїть ще дім, в якому мешкала моя сестра.

Після жорстоких бомбардувань советських і німецьких літаків Харків лежав у руїнах. Не одно збомбардоване місто довелось мені бачити, і щоразу виникало у мене два почуття: жалю і огиди. Такі почуття, які викликав би в мене образ прекрасної згвалтованої жінки. Картина відома: вибиті шиби вікон, ніби живцем зі шкури обдерті, червоніють облупленою цеглою стіни будинків, купи грузу й битого скла на пішоходах, покручені рейки, диявольськими язиками звисає з дахів покрівельна бляха.

Ішов я немов по цвинтарю по до болю знайомій площі. Ось у вузькій вуличці і колишня моя гімназія. Вона так виразно вставала в моїх спогадах — сіра, довга, двоповерхова, з двома білими колонами при вході. Я завжди любувався цими стрункими колонами, що вгорі вивершувалися могутніми торсами кар'ятид, які, звівши над головою руки, підтримували масивний дах будинку. Але колон при вході вже не було. Двері будинку були завалені битою, закуреною цеглою та уламками бетону. Я зупинився і розглянувся довкола. І от побачив могутню кар'ятиду, — вона лежала на землі знівечена, безсила в своїй поверженості і простягала вгору руки. Вона кричала, потрясаючи бетонними п'ястуками. Лівий бік її, розтрощений при падінні, розкривав залізні прутки каркасу...

Майже цілковито була знищена Сумська вулиця — міська магістраль, що вибігала на Білгородське шосе, пряму дорогу до Москви.

Рідкі прохожі з санчатами, навантажені видобутим з румовищ паливом, жінки з вузликами, вихудлі, обдерті — справляли жалюгідне враження, дармащо сам я у пофарбованій бузиновим соком „жуцниці”, в подертих, обв'язаних шнурками кало-

шах і в засмальцьованій кепці мало чим від них різнився.

Будинок, у якому жила сестра, на щастя, зацілів. Але вдома її я не застав. „Вона працює на фабриці”, — сказала мені її сусідка. — „На фабриці? Якій в чорта фабриці у цьому сплюндрованому місті?” — спитав я вражений. — „Сірниковій”, — і дала адресу.

„Сірникову фабрику” знайшов я в домі, половина якого була відірвана прямим поцілом бомби. В кімнаті, посередині якої кипіло в казані якесь смердюче течиво, сестра з іншими кількома жінками виробляла сірники. В кутку за столом клеїли коробочки і наліплювали на них довоєнні налічки. Власником цього підприємства був вірменин, один з тих нечисленних вірмен, які в тих часах перебрали в Харкові у свої руки майже всю торгівлю і промисл.

Апатична, ніби сонна, з набряклого жовтою шкірою обличчя, сестра, очевидно, була вже в тій стадії голодування, коли зовнішній світ людина майже не сприймає. Ще молода жінка — вона виглядала як стара баба. Вивівши мене на вулицю, сестра розповіла млявим, неначе чужим голосом про своє життя, розпитала про моє життя, і запросила на „вечерю” і нічліг. Я слухав сестру, яка, втративши під час ежовщини мужа, стояла тепер у „визволеному” Харкові на порозі голодової смерті, і серце мені стискалось від болю. Пізніше довідався я від неї, що за страшну попередню зиму, коли фронт застиг у відстані яких десяти, двадцяти кілометрів від міста, вимерло тут з голоду коло ста тисяч переважно інтелігенції, фізично не пристосованої до жорстокої боротьби за існування. Помер тоді з голоду і мій рідний дядько.

Благовіщенський базар вирував, гомонів, виплескував на всі сторони убогість людей і їхніх товарів. Харківські обивателі виносили сюди на продаж і обмін останнє барахло. Щасливців, що санчатами, звертавши десятки кілометрів по селах і

уникнувши всіх німецьких застав, привезли сюди трохи мерзлої картоплі, макухи чи лісових грушок, обступали жінки, розпучливо торгуючись за кожний карбованець, що вже не мав майже ніякої вартости. За розбиті черевики, латану стару спідницю, шапку з облізлого собачого хутра платили величезні гроші.

В однім із закутків базару надибав я довгий ряд в обшарпаних пальтах і ватянках людей, очевидно, колишніх учителів і професорів, людей розумової праці над купами книжок, картин, порцелянових щербатих ваз, штучних квітів. Порпаючись у книжках, знайшов я тут на превелике диво дев'ять томів „Історії України-Руси” М. Грушевського, дещо з сільськогосподарської літератури і досить великий шкільний глобус з відбитою підставкою. Трохи далі натрапив на цілу пачку зошитів, в'язку олівців і поржавілий шкільний мікроскоп. Моя торба була повна, а видані з відділу освіти гроші майже вичерпались. За решту купив я в якійсь ятці два підсмажених на олії картопляники, які тут же з'їв.

Яшко С. і старий залізничник

Земельна і міська управи та „Просвіта”, які я того ж дня відвідав, були в Харкові центрами українського життя. В „Просвіті” саме тоді відбувалась добре впорядкована виставка, де численними експонатами й діаграмами були представлені наслідки „хазяйнування” большевиків в тій частині України. Там від знайомих дістав я дещо з націоналістичної літератури, доставленої з Західної України, і зустрів чимало людей, що з них декого не бачив понад десять років. Розпучливими зусиллями українці старалися налаштувати в місті національне життя. „Просвіта” існувала напівлегально.

На подвір'ї земельної управи вхопив мене в обійми Яшко С., приятель ще з студентських років. Він завів мене в гараж, де стояли на ремонті

старі авта, ще раз міцно обійняв і сказав:

— А ми ж усі думали, що тебе розстріляли ще в 1938 році!

Розповів про спільних друзів, про життя в Харкові і потягнув до себе на сусідню вулицю на „обід” — тарілку юшки, в якій плавали кілька квасолин і кусник розвареного буряка. Відмовитись від цього чагування я ніяк не міг.

Жив Яшко С. з дружиною і десятилітнім сином.

— Славку, — сказав Яшко, виводячи мене після „обіду” на вулицю. — Ти ж мене не зрадиш? Тобі можна вірити?

Здивований цими словами, я спинився і враз пригадав, що Яшко — жид. Після масового вигублення жидів у Харкові минуло вже кілька місяців.

З серцем вилаявши його за те, що він ставить такі питання, я спитав:

— А якого ж біса ти, дурню, сидиш тут, у місті, в тому самому мешканні, в якому жив ще перед війною?

— Я думаю, що тут безпечніше. Всі мої старі сусіди евакуювались на схід, а нові вважають мене за українця. Дехто з земельної управи мене знає, але — то порядні люди. І я маю добрі документи . . .

Все ж я переконав Яшка виїхати десь найдалі, найкраще у якесь лісництво на роботу, і приобіцяв через шофера районної управи, який щодва тижні їздив до Харкова, вислати офіційне запотребовання.

Пізніше через знайомого приятеля лісничого, не криючись перед ним, в чому справа, я переслав до Яшка офіційне запрошення на роботу з німецькою печаткою. Але шофер ані в земельній управі, ані на його мешканні Яшка вже не застав. І ніхто не міг сказати, де він з родиною подівся. Чи перебрався деінде, чи попався в руки гестапівців?

Попрощавшись з сестрою, перейшовшись наостанку знайомими, тепер зруйнованими вулицями, я вирушив надвечір на головний двірць, бо на

умовленому місці вантажного авта районової управи вже не застав.

Була зоряна, груднева ніч. Сніг скрипів під ногами, мерзли вуха й руки без рукавичок, торба муляла плече, коли зближався я до розбитого бомбами, колись одного з найкращих на Україні двірців.

У заціліле праве крило двірця мене не пустили: „Нур фюр дойче!“ І я вийшов довкола руїн на густе мереживо залізничних колій і сів на зложені біля будки стрілочника шпали. За якийсь час до мене підійшов у запущеній паморозцю шапці залізничник з ліхтарем у руці, пригланувся і запитав, куди я збираюсь їхати. Я сказав. Він показав мені на довгу валку залізничних платформ, що бовваніли в слабкому світлі зірок.

— Отам сідайте на котрусь і ждїть, може десь за годину піде. Тільки наврад чи на Р. спинїться. У пасажирський вагон, що зразу за паровозом, не потикайтеся — виженуть. Там німці. Алеж і одежа на вас благенька! — похитав він головою. — Чи видержите у таку морозяку?

Подякувавши залізничникові, я попростував до мовчазного, темного ешелону.

Платформа, на яку я виліз, мабуть, як і всі інші, була завантажена рейками. Це була ідеальна холодильня, в чому я міг переконатися вже за яких півгодини. Певно, якби я був розважливіший, негайно залишив би ту платформу і пошукав би іншої можливости дістатися „додому“. Але, поки я вагався, причепили паровоз і ешелон, грюкаючи на стиках, помалу рушив у нічну темряву.

Туди! Там рятунок!

Поїзд ішов, не спиняючись. Миготіли телеграфні стовпи, ледве позначені синіми лямпочками, пропливали станції, темні силуети селищ, яри, переліски... Гуркотіли під колесами мости...

Мороз тиснув щораз дужче. Я тупцював на місці, тер собі долонями вуха, бив щосили руками по боках і по

животі. І, не витримавши, вирішив залізти у гальмівну будку, що підносилася ззаду платформ. Це була досить ризиковна операція на ходу поїзда дістатися до тої обледенілої будки. Але там було ще гірше, бо вітер з подвійною силою продирався в її щілини і, мов ножами, різав моє обличчя. Я сів на дошку, що правила гальмівникові за сидження, поставив торбу між ногами і скулився, втягнувши голову між плечі. І ось тоді я, мабуть, почав засипати, власне — замерзати.

Я не пам'ятаю, чи щось мені снилося. Раптом гуркіт коліс зтих, і мені стало тепло, приємно. „Оце і все!“ — промайнуло в голові, і я жажнувся думки про смерть. Мабуть, я спробував підвестися, але втратив рівновагу, зашпортався за поріжок будки і стрімголов полетів униз.

Я сидів у глибокому снігу, а десь, здавалось мені, далеко-далеко блимав у темносиньому степу золотий вогник. „Туди! — подумав я. — Там рятунок!“ — звівся на ноги і, провалюючись по пояс у снігових кучугурах, пішов на той вогник.

Я перейшов не більше як сто метрів, і вогник ніби відразу зблизвся: він світився у щілинці заслоненого вікна хати. Я підійшов і спробував постукати у шибку пальцями, але, скоцюрблені, вони мене не слухались. Тоді я напружив усі свої сили і вдарив у шибку кілька разів ліктем.

Далі все було наче уві сні: жінка, яка ввела мене до хати, тепла піч, простелене на долівці рядно, гарячий чай з липового цвіту... Пам'ятаю, хтось, зідхаючи, натирав мені сухою шматкою щоки, руки, роззуті ноги... А далі був уже справжній, глибокий, здоровий сон...

Прокинувся я до схід сонця. При світлі гасової лямпи снідали за столом, мабуть, батько із сином. Жінка, яка вчора заопікувалась мною, подавала їм їсти. Побачивши, що я вже не сплю, запросила до столу й мене: „Сідайте, чим хата багата...“

Говорили про бої під Сталінградом, про людей, що тікають від большевиків з родинами на захід. Із розмови з господарями я зрозумів, що й мене вони прийняли за одного з таких утікачів, який на цій маленькій станції шукав у них рятунку від морозу.

Думка про втрачену торбу не давала мені спокою. Тепер, думав я, звинуватять мене в розтраті. А як ще знайдуть у торбі нелегальну літературу і довідаються, чия вона, напевно не обійдеться без Гестапо.

Попрощавшись із гостинними людьми, вийшов я з хати — і ахнув з дива: на тому самому місці, де вчора випав я з платформи, осяяний сонцем стояв ешелон, яким я виїхав з Харкова. А ще більше здивувався і зрадив, коли, перейшовши власними слідами до платформ, на якій мало не замерз, знайшов біля неї в снігу свою злощасну торбу. Мабуть, вилетіла вона з будки разом зі мною, коли поїзд раптом спинився.

Мороз пересівся і, чекаючи на відхід поїзда, пішов я вздовж колії. За будинком станції, між групою безлистя акацій, побачив ніби купу старих колод.

— Отут їх ми і складасмо, — кивнувши головою в сторону тієї купи, сказав залізничний сторож, що прокидав дерев'яною лопатою стежку до станції.

Приступивши ближче, я з жахом побачив, що це були не колоди, а — трупи. Чоловічі, жіночі, дитячі... Трупи втікачів від большевицької навали, що позамерзали в дорозі, мабуть, на таких самих залізничних платформах.

З вікна паровоза, оповитого клубами пари, виглядав машиніст у замаскованому кашкеті з льолькою в зубах. Я попросив у нього закурити, і ми розговорились. Довідавшись, хто я і куди їду, він запросив мене до паровоза, де я вигідно влаштувався в теплому кутку із своєю торбою. Це був галичанин зі Львова, який, з довір'ям поставившись до мене, докладно розповів під час їзди про ситуацію на за-

хідньоукраїнських землях і на Правобережжі, де німці „вже вішають націоналістів”. Сам він, мабуть, також був націоналіст.

Не доїжджаючи до села Р., на закруті, мій новий приятель загальмував паровоз, і я шубовснув з нього у сніговий замет. До школи було вже так, як палицею кинути.

Відвідини Діда-Мороза

Удень великий шкільний будинок під час перерв між лекціями був сповнений веселим молодим гомоном, сміхом, тупотнявою. І тоді здавалось, що війни немає, що фронт, який з кожним днем зближався — це якась абстракція, нереальне поняття. Учні не здавали собі справи зі смертельною небезпекою, яка вже звисала над головою кожного з них, над головами їхніх батьків.

А ночами приходила напружена, сторожка тиша. Десь в околицях уже блукали советські партизани — фактично перебрані в цивільні каральні советські відділи, і кожний шелест у порожньому домі здавався звіщав їх прихід.

У завірюшні ночі, коли у широке вікно нашої кухні бився своїми крилами вітер, коли шпурляв він у шиби повними пригорщами сухий сніг, коли завивав у комині тисячами моторошних голосів, — казав я дружині: „Це бог Вотан, стародавній поганський бог німців жене на Захід душі німецьких вояків, що згинули на фронті”.

На Свят-Вечір, десь біля 10-ої години, коли особливо тоскно й моторошно було на душі, хоть застукан у двері директорського помешкання. „Погаси світло! Не відчиняй!” — шепнула дружина. Я чекав. Стукіт повторився з подвійною силою. Я підійшов до дверей і почув знадвору приглушений голос: „Славку, чого не відчиняєш? Злякався?”

Через поріг переступив засніжений, у кожусі, з мішком за плечима чоловік. Він обтрусив з себе сніг, скинув

баранячу шапку і, не вітаючись, спитав: „Не впізнаєш?” Тяжко було пізнати в цьому лисому, вже не молодому чоловікові красуня Ярослава, з яким ще в 20-их роках, тоді ще студенти, ми „українізували Україну”.

Ярослав, також галичанин, яких у тих роках на Лівобережжі було дуже мало, бо майже всіх їх в період сталінських чисток виарештувано і постріляно або позасилано до концтаборів, перейшов за час нашої розлуки дуже довгу і вибоїсту дорогу. П'ять років, як „буржуазний націоналіст”, був на засланні десь під Ведмежою горою. Потім працював як бібліотекар в Архангельській області. Незадовго перед війною дістав дозвіл вернутися на Україну і оселився в селі П., в сусідстві з тим, куди закинула мене доля. Він одружився і завів господарство. Перед війною вчителював, а тепер був перекладачем при німецькому сільськогосподарському команданті. Через мого „завуча”, який напередодні поїхав до села П. відвідати свою тітку, довідався про мою тут присутність і оце верхи на коні прибув до старого друга святкувати Різдва.

Із свого мішка повикладав Ярослав пшеничні паляниці, зо два десятки пирогів з квасолею та м'ясом, кусень сала, кілька ковбаси, пляшку самогону і — що мене особливо зворушило — мішечок саморобної, з бакуном, махорки.

Так утрьох за їдою й спогадами провели ми цілу ніч. Тоді довідався я від Ярослава, що в своєму селі з місцевих хлопців zorganizував він самооборонний загін на випадок, якщо заглянуть до них совєтські „партизани”.

В неозорій степ

Сталося це соняшного морозяного полудня, коли в котрійсь із старших клас розповідав я учням про переможний бій з москалями гетьмана Виговського під Конотопом. Рвучко прохиливши двері, підійшов до мене мій „завуч” і прошепотів: „Треба не-

гаймо забиратися звідсіля! Червоні вже недалеко!”

Я негайно розпустив усіх учнів та вчительок і пішов із „завучем” до свого помешкання. Як завжди добре поінформований, він розповів мені, що ще вчора перейшов попри наше село останній поїзд на захід, і єдиним засобом рятунку залишаються коні; що „начальство” вже подалося за німцями, а нас усіх залишили напризволяще.

— Збирайтеся, а я тим часом пошукаю коней! — закінчив він свої інформації і побіг.

За годину повернувся він уже не сам, а з інспектором освіти в санях, запряжених малою коростявою кобильчиною. Розповів, що забрав її з подвір'я районової управи, куди напередодні зігнали кількадесят коней з сусідніх колгоспів. Либонь, цю „тяглову силу” залишили як непотрібну. По дорозі вступив він до молочної і, не зважаючи на протести та погрози директора, мовляв, німці за це розстріляють, узяв баняк молока і відро коров'ячого масла. Інспектор також виявив рішучість і „зреквізував” у пекарні з десяток буханців хліба.

Безлюдними вулицями села виїхали ми в неозорій, виспаний міріядами сонячних блискіток степ. Тут до нас пристав секретар управи з жінкою і двома дітьми. Узяли курс на південний захід. Десь за обрієм, здавалося, збиралось на бурю: то гриміли гармати совєтських танкових дивізій, що проривались на Дніпропетровськ, на Харків...

Від села до села, здебільшого йдучи слідом за сьаньми, бо наша конячина вже зовсім підупала на силах, подолали ми за два тижні понад 400 кілометрів. Переїхали Дніпро і отаборилися в Корсуні на Київщині. Тим часом прорив на Харків німці залатали, і напровесні ми рушили назад, замінявши сани на щось ніби тачанку, додавши до них ще старий німецький коц. Але до села Р. я з дружиною вже не вертався. По дорозі, в Чигирині, зустріли ми знайомого лісни-

чого, що також вертався з ріднею додому, і він переманив нас до містечка К., де працював я на фіктивній посаді лісомеліоратора. Бож і які могли бути за німців лісомеліорації?

* * *

Пізніше дійшла до мене трагічна вістка про подію, що сталася в селі Р., де так і не вдалося мені школу „поставити на ноги”.

Першим заїхав до села на санях советський партизанський загін на чолі з колишнім директором школи у військовому жовтому кошуку і з автоматом напоготові. Того ж дня надвечір скликав він до школи загальні збори молоді. Директор виступив з довгою промовою, в якій говорив про перемоги червоної армії, про советський патріотизм, про обов'язки молоді супроти своєї „соціалістичної батьківщини”, і закінчив промову закликом вступати до партизанського загону.

Біля дверей залі поставлено столик, за яким засіли два озброєних енкаведисти. По закінченні зборів, коли хлопці виходили із залі, енкаведисти

затримували їх і наказували ставити свої підписи на списках „партизанів”.

Довго в селі червоні не затримались. Але ті короткі дні були сповнені несамовитим жахом. В будинку управи засідав „військовий суд”, який судив „зрадників батьківщини” — всіх, хто щось сказав був проти советської влади, хто мав когось із рідних у поліції, хто приятелював з німцями. Присуди негайно виконувалось тут же на подвір'ї, і плями крові ще довго червоніли на втопаному снігу.

СС'івці, які вибили большевиків із села, розташувались на ніч в будинку управи. В шуфляді одного із столів німецький перекладач знайшов, очевидно, навмисне залишені списки хлопців „партизанів”, завербованих після зборів у школі. І тоді почалася масова розправа над молоддю. СС'івці ходили з тими списками по селі, витягали з хат „партизанів”, кидали у вантажні авта і вивозили за село на яри. Стріляючи матерів, які з плачем бігли за автами, хапалися руками за їх колеса. Скільки згнуло в тих ярах жертв большевицької провокації — Бог відає...

Михайло МАМОРСЬКИЙ

СЛОВО ПРО ВІРНИЙ ЛІС

(Уривок)

*... В лісовій зеленій тії, в замаскованій земляниці,
Там при свізці командири радять раду за столом,
А між них Тарас Чупринка, командир, душа повстанців,
Із орлиним мужнім серцем, із задуманим голом.*

*... Ожили в Холоднім Ярі завзятуці гайдамаки,
Вдарив на ворожі танки у Карпатах Чорний Ліс,
В лютий бій тилили відважні сотні Хріна і Бурлаки,
Славний Шелест вивів сотні із густих поліських ліз.*

*Хоз вогнем земля палала, хоз росли могили в полі,
Хоз вершила гекатомби сміртъ нещадна і сліпа.
Та палке бажання жити, маніфест святої волі
Крови гесною негатию пригезатала УПА!*

Багато наших організацій і газет претендують на „визволителів” України. Так вони діють на зборах, про це пишуть на сторінках своїх органів, так заявляють публічно „урбі ет орбі”. А в дійсності це тільки „великих

слів велика сила”, нічого позитивного, конкретного вони не роблять. Не можна їм відмовити патріотизму, доброї волі, але треба ствердити, що не вміють вони монтувати справи.

Для визволення України треба всіх українців і їх треба притягати, а не відпихати. Немає і не може бути привілеєм одної групи хоч би як великої, визволити Україну, бо це завелика робота і під силу тільки всій громаді! Чужа поміч і союзи, протибільшевицькі блюки і т. п. добрі, але найважливішим блюком є самі українці, є „наша сила в нас самих”. І в тому дусі треба діяти і думати.

Недавно я дістав листа від довголітнього (91 рік) організатора УН-Союзу, який живе тепер на емеритурі. Він пише: чому українські центральні організації не виділять по 5 людей і не поїдуть разом до Вашингтону питатися: чому Америка є проти визволення України?

Така ментальність людей і такі прості питання вони ставлять. А як треба ставити питання, якщо йде про визволення України? Що входить в комплекс справ відносно визволення? Чи лише справа війни, духової підготовки народу? Чи теж справа пам'ятників, шпиталів, домів інваліда, справа церков, читалень і т. п.? І чи лише говорити про ті справи треба, чи треба їх організувати і вказати шлях очочим і фанатикам, як справу підготовляти. Бо кожна справа потребує відважних людей, які не оглядаються на задні колеса, лише ідуть! Ар-

"СВОБОДА"

і Визвольна справа

Степан Куропась

мія, яка йде в наступ, буде мати втрати убитими, а проте вояки, що наступають, не думають про це, кожний знає, що хтось поляже — бо „війна війною”, але у всім є Божья Сила — як казав Цяпка Скоропад!

Це лише короткий вступ до короткої, але ефективної, добре обдуманій праці і великого вкладу союзової газети „Свободи” в українські визвольні змагання! Я не перебуваю в Джерзі Ситі і не переглядав поживклих сторінок річників „Свободи”, що їх консервує УНСоюз. А їх багато і багата їх історія, багата поезія і проза, бо „Свобода” готується відзначити 75-літній — діамантовий ювілей.

Але так з пам'яті і здалека: яка є сильветка газети „Свободи” в питанні визволення України? Перше всього, хто така „Свобода”? Це невинна газета і пише вона так, як цього хочуть її редактори, які самі встановлюють лінію і „кредо” газети відповідно до рішень Головного Уряду УНСоюзу.

Правда, „Свобода” завжди мала свої ухили, бо не всі ухвали Головного Уряду були мудрі, не всі головні урядовці ішли з духом часу. Кожна газета, навіть союзова, має все т. зв. „поетичні вольності”, без яких жаден редактор не міг би видавати цікавої газети.

Який же є вклад „Свободи” у визвольні змагання України? Від викрадення Мирослава Січинського з тюрми в Станиславові за вбивство намісника Галичини гр. Потоцького, „Свобода” вела визвольну політику України в Америці на ділах. Вона ставала в обороні тих українців в Америці, які служили в австро - угорській армії і яких австрійський уряд хотів мобілізувати в 1914 р., коли Америка ще не була у війні. Ніхто з тих укра-

інців до Австрії не вернувся завдяки демаршові „Свободи”. Хоч опінія і симпатії американських українців у першій Світовій Війні були по стороні Центральних Держав, „Свобода” зуміла завернути їх в сторону альянтів. Писала тоді „Свобода”: „Ми проти Австрії і за альянтами!” І хоч альянти і 14 точок президента Вільсона нам не помогли, американські українці перестали бути австрофілами.

В українській визвольній збройній боротьбі в 1917-20 роках „Свобода” на своїх сторінках організувала допомогу українській армії. Медикаменти і плащі — це малі речі, але, як свідок, можу ствердити, що їх дістала теж моя частина — Друга група Крукеничі 8-ої самбірської бригади і на Йордан 1919 р. 6 плащів прибуло до села Радохінці до сотні Гусаківського куреня от. Чорного разом з мексиканським скорострілом „мітральса”.

Дальші етапи помочі: Мирова Конференція, Карпатська Україна, Пацифікація, Ліга Націй, Комітет Трьох та інші демарші „Свободи” в обороні України. Та найбільший вклад в чисто збройні змагання по визвольній війні має „Свобода” в резистансі українців Західньої України. Велика фінансова допомогова акція Організації Українських Націоналістів була організована „Свободою”. Начальний редактор „Свободи” д-р Лука Мишуга розумів, що „Свобода”, як орган УНСоюзу, не може 100% запрягти себе в діяльність ОУН, бо й там була правда і неправда — бувало різно. Тому він зорганізував об’єднання Українських Організацій, що вело мобілізацію фінансів для ОУН. В 1930 р. в віз уже з Америки поважну грошову суму, як кур’єр ОУН через Женеву, де жив Коновалець, і Данціг до Львова. Там передав гроші ред. Боднарівичеві в присутності сен. Кисілевської — в приміщеннях „Нового Часу”. А був це час пацифікації.

З вибухом Другої Світової Війни „Свобода” вислала д-ра Мишугу до Відня, коли у висліді арбітражу мадяри забрали від Карпатської України Ужгород і Мукачево, а столицею став Хуст.

В заслугу „Свободі” треба ще зарахувати те, що вона знайшла 100 організацій, які склали по 100 дол. на Дім Українського Інваліда у Львові. Число жертводавців перейшло 100 одиниць. „Свобода” зорганізувала закуп 100 ліжок для шпиталю, що його зорганізував митрополит Андрей Шептицький. „Свобода” пропагувала будову читалень, пам’ятників поляглим. „Свобода” щороку організувала фінансову допомогу для „Рідної Школи” і „Прозвіти”. З Америки йшли долляри на Україну, а в підпільнім жаргоні ОУН долляри мали назву „мишуг”. Звичайно, „Свобода” не погоджувалася зі всім, що робила ОУН на Україні і її симпатички в Америці і в Канаді. Але на з’їзді ОДВУ у Нью Гейвені д-р Мишуга у своїй промові заявив: Від нині не буде вже „Ви і Ми” — буде лише „Ми” — Українські Націоналісти.

„Свобода” перша з українських газет в Америці прийняла „скитальців” під свій омофор і дбала за те, пропагуючи зорганізування ЗУАДК-у, щоб скитальці могли приїжджати до Америки і Канади. Великий покровитель визвольної справи в Америці д-р Мишуга після свого відходу залишив наслідника, якого сам підховав і втаємничив у всі справи органу УНС. Від смерти д-ра Мишуги „Свобода” старатсья йти слідами великого патріота, редактора і мецената. Чи це „Свободі” тепер вдасться, хай судять самі читачі — а це буде темою моїх доповідей з нагоди 75-літнього ювілею „Свободи” в 1968 р.

Тих кілька слів — це далеко не все в справі дій „Свободи” у визвольних змаганнях України, бо щоб вони були повні, замало є календаря, треба окремої книжки, яку колись - хтось напевно напише.

річчя

МАТЕРІ ПРОСВІТИ

Богдан Кравциб

Про історію заснування і діяльності Товариства „Просвіта” в Галичині і згодом на інших українських землях та на еміграції написано чимало праць, статей, спогадів, в тому числі й виданих окремими книжками, як, наприклад, „Популярна історія Товариства „Просвіта” Степана Перського (Степана Шаха), опублікована у Львові 1932 року та „„Просвіта” — її заснування й праця” Володимира Дорошенка, що появилася вже на еміграції заходами „Молодої „Просвіти” у Філядельфії 1959 р. Протеж, ми ще й досі, навіть тепер у сторіччя заснування цієї найбільш заслуженої для розвитку національної свідомості й української державницької думки установи не маємо науково опрацьованої її історії, синтетичної праці, яка б давала

всесторонній погляд на значення й ролю Товариства „Просвіта” в розвитку модерного українства, в його змаганнях за створення української збройної сили й будівництво української держави. Зокрема не висвітлений ще й досі в історії період діяльності „Просвіти” на центральних і східньо - українських землях в роки відновлення української державності і в перші роки їх окупації московськими більшовиками. Незаперечуваний навіть в советських джерелах факт, що в червні 1921 року в Українській ССР діяло 4 322 „Просвіти”, не знайшов ще належного висвітлення й оцінки в наукових дослідженнях новітньої історії України. Слабо висвітлена також роля і значення „Просвіти” в житті українських еміграційних спільнот в різних континентах

ЗОРЯ.

Читаночка для сільських людей

видає

товариством „Просвіта“.

КНИЖКА ПЕРША

Кожна в кр. 4 е

Од ЛЬВОВА, 1869

Въ друкарні Староуниверситетского Института
підъ зарядомъ Стефана Гурковського.

*Перша книжечка „Просвіти“
видана в 2 000 примірників
1869 року*

і краінах світу, в розвитку і збереженні національної свідомости українських поселенців поза Україною, на широких просторах Сибіру і Далекого Сходу, в Бачці і Сремі, в З'єднаних Державах Америки, в Канаді, в Аргентині, Бразилії та інших краінах Південної Америки, в різних державах Європи. Можливо, що дещо в цьому напрямку буде зроблено тепер, у зв'язку із відзначуванням сторіччя „Просвіти“ у вільному світі, прогнєж відірваність від рідних земель, від джерельних матеріалів, що зберігалися там, не дозволить виконати цього завдання в потрібному обсягу.

Значення й роля „Просвіти“ в розвитку української національно-державницької думки велетенські, престо не оціненні. В розбуджуванні національної свідомости серед україн-

ського населення різних українських земель і краінах поселення українців „Просвіта“ із своїми філіями, читальнями, провідниками і діячами відіграла ролю справжньої армії — армії національного освідомлення. Без її праці, без її безперервних і невтомних щоденних зусиль в ширенні національної свідомости не було б може й українських Січових Стрільців і їх виходу на поля бою в 1914 році, ні березневої революції 1917 року із створенням Центральної Ради й будівництвом Української Народної Республіки, ні Четвертого Універсалу з 22 січня 1918 р. в Києві, ні акту соборности з 22 січня 1919 року, ні Української Повстанської Армії часу другої світової війни і після неї. І в десятиріччя, що попереджували Визвольні Змагання 1917-1920 років, і в двадцятих та тридцятих роках на західно-українських землях „Просвіта“ із своїми філіями і читальнями, відігравали ролю власної української державної адміністрації, власного державного апарату. З цього погляду заслуги „Просвіти“, цієї найстаршої всеукраїнської установи мають тривале, непроминальне значення.

Переповідати історію „Просвіти“, її діяльності на українських землях, і поза Україною в короткій календарній статті — справа непосильна, а то й неможлива. На це треба б багатьох томів — хроніки, досліджень, оглядів. Тому ж обмежимося тільки до деяких дат, деяких моментів і періодів її діяльності.

Фактичним роком заснування „Просвіти“ у Львові був 1868 рік. Того ж року, дня 2 вересня був затверджений статут Товариства „Просвіта“ й відбулися установчі збори, що ними започатковано діяльність цієї установи. Статутовим завданням Товариства було: „Спомагати народну просвіту в напрямках моральнім, матеріальнім і політичним через видавання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід гово-

рив". Але справжню далекосяжну національно - державницьку роль „Просвіти” визначив у своїй промові під час першого збору, вже в 1868 році, молодий студент Андрій Січинський, представник народовецької молоді, такими словами: „Кожний на- рід, що хоче добитися самостійности, мусить передусім дбати про те, щоб нижчі верстви суспільности, народні маси піднести до тої степені просві- ти, щоби ся народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє горожанське й націо- нальне достоїнство й узнала потребу існування нації, як окремішної на- родної індивідуальности; бо ніхто ін- ший, а маса народу є підставою усьо- го”. З таким зрозумінням завдань „Просвіти” говорили й інші члени- основники Товариства, між ними свя- щеник Йосип Заячківський із Лоп’ян- ки на Бойківщині, який закликав молодь: „... хоч яка тяжка була б ва- ша боротьба, хоч як високо піднес- ла б вас доля, не дайтеся відорвати від вашої матери — від народу! Тоді лише ви будете сильні в народі, а на- рід вами славний!”

Спочатку „Просвіта”, що її очолив як голова, Наталь Вахнянин, мала характер науково - освітнього това- риства із завданням збирати й вида- вати народні пісні, казки, перекази й інші роди усної народної творчос- ти. Членство „Просвіти” для забез- пеки перед опануванням її москво- філами було обмежене високою членською вкладкою (внеском) до невеликого кола заможнішої інтелі- генції. Але вже на других загальних зборах, що відбулися 26 травня 1870 року, товариство перетворено на культурно - освітню установу із за- вданням видавати щомісячні книжеч- ки для своїх членів, засновувати са- мостійні читальні по містах і селах Східньої Галичини й об’єднувати їх у повітові філії. Після зменшення в 1877 році вписового, яке було дуже високе (два гульдени) і річної вклад- ки із шести гульденів до двох — для інтелігенції й одного гульдена для

*Обкладинка для книжечок
„Просвіти”, видаваних
в 1870-90 роках*

селян, збільшилися видатно засяг і кількість членства і поширилася його організаційна сітка.

Головною й основною для „Просвіти” була видавнича діяльність. В самих тільки шести роках, від 1871 до 1876 року, вона видала крім ряду популярних книжечок для народу з історії, права, економіки, букварів, співаників, театральних п’єс, молитовників, сімнадцять різних шкіль- них підручників. За 50 перших років свого існування „Просвіта” видала 348 популярних книжок тиражем в 2 941 115 примірників. Дуже важли- вими для ширення освіти і знання були видавані щорічно багаті зміс- том й ілюстраціями календарі „Про- світи”. Багато уваги у виданнях

*Видана Київською „Просвітою”
книжечка про визвольну
боротьбу ЗДА*

„Просвіти” присвячувано літературі й науці. Започаткована 1904 року спочатку за редакцією Юліяна Романчука і потім Михайла Возняка серія „Руська (Українська) Письменність” охопила 27 великих томів із творчістю класиків української літератури, що їх видано в 172 тисячах примірників. Крім того, у видавництві „Просвіти” вийшло багато наукових праць, які й досі не втратили своєї вартості, зокрема ж три томово „Історія української літератури Михайла Возняка, „Українська усна словесність” й „Українські думи” М. Філярета Колесси й багато інших.

Для ширення освіти й організування культурно - освітньої читальня-

ної справи „Просвіта” видавала ряд часописів і газет. В 1877-79 роках появлявся популярний часопис для домашнього читання під назвою „Письмо з Просвіти”. Цей часопис виходив із зміненним змістом у пізніші роки — в 1907-1914, і 1921-22. В 1894-96 роках органом „Просвіти” був часопис „Читальня”. Після першої світової війни, в 1923-27 роках „Письмо з Просвіти” переорганізовано в орган позашкільної освіти під назвою „Народня Просвіта”. Починаючи з 1927 року аж до 1939 року виходив у виданні „Просвіти” добре поставлений популярно - науковий журнал „Життя і Знання”, який здобув собі прихильність широкого кола читачів і на західно - українських землях і на еміграції в усіх країнах поселення українців. Крім названих часописів „Просвіта” видавала також фахово - методичні журнали — „Аматорський Театр” в 1925 - 27 рр., „Бібліотечний Порадник” в 1925-26, і в 1936-39 рр., місячник освіти, виховання й культури п. н. „Просвіта” з усіма потрібними для культурно-освітніх робітників матеріалами.

Статистику усієї видавничої продукції „Просвіти” сьогодні при відсутності її бібліотеки й архіву у Львові встановити важко, зокрема за останні десятиріччя її діяльності. Згідно з підрахунком Володимира Дорошенка, „Просвіта” у Львові видала за час своєї діяльності в 1868-1928 роках 603 книжки в кількості 3,395.171 примірників. На 1-го січня 1938 року кількість видань „Просвіти” збільшилася до 847 назв.

Розходилися видання „Просвіти” до 1914 року по всіх українських землях, не тільки в Галичині і на Волині та на еміграції, але й також на наддніпрянській Україні, що перебувала в межах Російської держави. Зокрема велику роллю відіграли її видання в ширенні освіти й національної свідомості серед української заробітчанської іміграції й українських поселенців у ЗДА, в Канаді та в різних країнах Південної Америки.

Крім культурно - освітньої і видавничої діяльності „Просвіта” в перших десятиріччях свого існування працювала видатно також в ділянці народного господарства. Вона заснувала крамниці, ощадностві й позичкові каси, видавала для них потрібну інформаційно - методичну літературу. Із заснованої при філії „Просвіти” в Стрию - Молочарської Секції розвинувся пізніший Краєвий Союз Молочарських Спілок, відомий під назвою „Маслосоюз”. „Просвіта” заснувала сільсько - господарські й торговельні (1911-1925) школи, видавала популярну сільсько - господарську літературу й підручники. Із розвитком української кооперації більшість із цих починів „Просвіти” перейшла у відання кооперативних й економічних установ.

Важливою була також громадська й політична роля „Просвіти”. В перші роки, а то й десятиріччя свого існування „Просвіта” була осередком і проводом народовецького руху, брала активну участь в політичному житті країни, виступала перед кращими й загальнодержавними урядами в обороні політичних і громадських прав українців, добивалася навчання української мови в усіх школах Галичини, заснування шкіл в тому й гімназій, учительських семінарій тощо. За почином „Просвіти” і під її проводом була створена 1885 року перша політична організація народовців „Народна Рада”. Видатною була роля „Просвіти” також у проводженні різних маніфестацій, всенародних ювілеїв. Зокрема дуже причинилися „Просвіта” для поширення культу Тараса Шевченка на західно - українських землях, відзначаючи щороку його роковини і ювілейні дати академіями, концертами й зібраннями по містах і селах, видаючи його твори і наукові та популярні праці про нього.

Багато заслужилася „Просвіта” для розвитку й розгортання діяльності інших українських організацій і то-

*Вінєта видань „Просвіти”
в 20-ому сторіччі*

вариств, зокрема для поширення й розбудови української кооперації. Свої педагогічні і шкільні завдання, що ними займалася „Просвіта” в перші десятиріччя існування, вона передала згодом з 1881 року Українському Педагогічному Товариству „Рідна Школа”. Наукові завдання перейняло від „Просвіти” Наукове Товариство ім. Шевченка. В багатьох місцевостях при читальнях „Просвіти” організувалися також спортивні гуртки, які згодом розвинулися в руханково - виховні організації „Соколів” та „Січей”.

Якщо йде про організаційну побудову „Просвіти”, то вона мережею своїх читалень і бібліотек огорнула в

*Д-р Іван Брик
голова „Просвіти” до 1938-го року*

перших десятиріччях 20 сторіччя усі повіті Галичини. Кількість читалень почала збільшуватися особливо від року 1891, коли читальні „Просвіти” здобули право організуватися на власних статутах. Масовий характер прибрало заснування читалень з 1912 року, але цей буйний розвиток був припинений вибухом першої світової війни. Працювали читальні під проводом філій „Просвіти”, засновуваних здебільшого по повітових містах.

Організаційний стан „Прсвіти” з’ясовують такі числа, зібрані і встановлені одним з її істориків Володимиром Дорошенком в його книжці „Просвіта” — її заснування і праця”,

(Філядельфія, 1959): „в 1875 році була лише одна філія; в 1880 три; в 1890 чотири; в 1895 десять із 233 читальнями й 34 будинками; 1900 — 20 з 9.924 чит. і 75 буд.; в 1905 — 34 з 1.530 чит. і 118 буд.; в 1910 — 64 з 2.376 чит. і 310 буд.; в 1914 — 77 з 2.944 чит. і 504 буд.

„Читальняних бібліотек перед 1-ою світовою війною було 2.664. Охоплювали вони 197.000 членів.

„Централа мала: в роках 1838-1876 усього 564 членів, а вже в 1878 р. — 1.277, і це число зростало з року на рік; у 1884 р. було вже вдвічі більше членів — 2.525, а в 1900 р. вже 13.449, у 1908 — 23.164, а перед 1-ою світовою війною — 36.000.

„Розуміється, 1-ша світова війна, а потім польська окупація сильно були припинили цей зріст. Польська влада не дозволяла відновляти старі й засновувати нові читальні та взагалі ставляла різні перешкоди діяльності „Просвіти”, її філій і читалень. Проте, не зважаючи на польські переслідування, „Просвіта” скоро надолужила втрати. На початку 1920 року мала вона всього 73 філії й 882 читальні (в 1918 році, перед польсько-українською війною було 2.869 читалень), а перед 2-ою світовою війною вже 83 філії й на 3.600 громад 3.208 читалень, які мали разом 1,600.000 членів, а власних домів 1.301. Головне товариство числило 32.000 членів. При читальнях було тоді 2.997 бібліотек із 1,200.000 книжок, 2.065 театральних гуртків, 1.105 хорів, 845 гуртків приятелів книжки, 533 „Молодих Просвіт”, 439 самоосвітніх гуртків, 140 оркестр та 765 різних гуртків: жіночих, шахових, спортивних тощо.

„Найбільше були охоплені рамками „Просвіти” оці повіті: Бережани, Дрогобич, Жовкве, Перемишль, Сокаль і Стрий. У Жовкві на 62 громади було 65 читалень, в повіті Сокаль 110 читалень.

„По деяких селах членами читальні було буквально все населення від 12-го року життя.

Присяга хорунжого С. Магальяса на прапор „Просвіти” під час ювілейних святкувань 1938 року. Приймає присягу голова „Просвіти” д-р Іван Брик. Зліва стоять: Посол Зенон Шеленський, секретар Виділу „Просвіти” Микола Дужий, член Виділу Василь Глібовицький й організатор „Просвіти” Володимир Татомир.

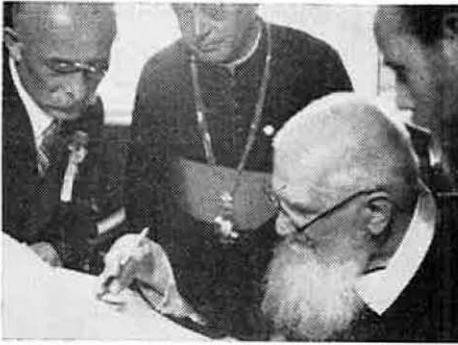
„Яку величезну роботу провела централа „Просвіти” за польської вже окупації, показують оці цифри: в роках 1935-1937 влаштувала вона: 1.932 курси для неграмотних, 112 курсів для вишколу секретарів читалень, 92 курси для вишколу читальняних бібліотекарів, 76 курсів для перевишколу членів виділів читалень, 37 курсів для режисерів, 26 курсів для диригентів хорів, 8 курсів для провідників „Молодої Просвіти”, 11 довших загально-освітніх курсів. Разом 2.294 курси.

„В це число не враховано тих курсів, що їх улаштували філії й читальні. Було їх утричі більше. Вся ця колосальна праця вимагала і від проводу „Просвіти”, і від її службовців великої напруги й труду. Адже ж доводилося зробити тисячі поїздок до філій і до читалень, щоб відбутися всі ці курси, щоб улаштувати безліч спільних засідань з членами філій і читалень, ілюстрацій, сотні зборів та

нарад. Це вимагало від централі великого апарату. Перед 2-ою світовою війною працювало в „Просвіти” у Львові коло 200 осіб. У тому освітніх інспекторів було 5, а ілюстраторів 9. Всі вони були раз-у-раз у роз'їздах.

„Щоб як слід налагодити цю величезну роботу, при централі існувала ціла низка спеціальних комісій і підкомісій, члени яких працювали безкорисно. Не рахуючи фонду „Учтитеся, брати мої”, було 10 комісій: просвітньо-організаційна, освітньо-виховна, для шкільних справ, боротьби з неграмотністю, видавнича, кольпартажна, бібліотечна, театральна, господарсько-адміністраційна й жіноча; підкомісій було три: для Лемківщини, Гуцульщини й Закарпаття. Комісії творилися від року 1906 в міру поширення просвітнянської праці”.

Маніфестаційним виявом ідейної сили й організованости „Просвіти” було відзначаване урочисто в травні 1938 року у Львові і по селах та міс-

Митрополит Андрей граф Шентницький вписується в ювілейну книгу „Просвіти” під час святкувань 22-го травня 1938 року.

тах Галичини, Волині, Закарпаття та по всіх усюдах української еміграції 60-річчя її заснування, яке відбулося широким відгомном серед українства усього світу, в тому й зайнятих в той час сталінським терором земель Центральної і Східної України.

Святкувати сторіччя свого заснування матірній „Просвіті” не судилося. З окупацією Західної України в 1939 році большевики знищили не тільки централу „Просвіти”, але й полквідували тисячі її читалень і бібліотек по селах і містах, переорганізуючи їх тільки частинно в свої політосвітні будинки культури та масові книгозбірні. Тоді ж, під час проводжуваних чисток і переорганізацій знищено бібліотеку й архів львівської централі „Просвіти” і повинищувано бібліотеки її читалень, заповнюючи їх усякою советською пропагандивною макулатурою. Усе, що було видане під фірмою „Просвіти” вилучувано, спалювано або перемелювано на папір, щоб і сліду не залишилося.

Так же само, вже на початку 1920 років, була знищена широка мережа читалень і будинків „Просвіти” на центральних і східних українських землях і також на Кубані. Розвинувшись із невеликої кількості „Просвіт”, що посилали в 1905-1907 роках по більших містах Наддніпрянщини

ці „Просвіти” охопили своєю мережею тисячі міст і сіл Наддніпрянщини і як згадано вище, їх було 4.322 в червні 1921 року. До найвидагніших осередків просвітнього руху належали до війни і з початком революції 1917 року „Просвіти” в Катеринославі, Одесі, Києві, Кам'янці на Поділлі, Житомирі, Чернігові, Миколаєві над Чорним морем, у Мелітополі, в Катеринодарі на Кубані та по інших містах. Деякі з них розгорнули широку культурно-освітню працю. Заснована 1906 р. київська „Просвіта” видала за короткий час свого існування 34 книжки в 163.760 примірниках тиражу.

На Буковині організацією такого ж самого характеру, як і галицька „Просвіта”, було Товариство „Руська Бесіда” в Чернівцях, засноване 26 січня 1869 року, не цілих два місяці після заснування „Просвіти” у Львові. Із товариського початково за характером клубу „Руська Бесіда” перетворилася 1888 року в культурно-освітнє товариство з метою „ширити просвіту й піднести добробут руського народу на Буковині.” Як і львівська „Просвіта”, вона займалася видаванням книжок, календарів, часописів. З 1885 до 1918 року у видавництві „Руської Бесіди” появилася 270 книжок, в тому числі 120 назв „Бібліотеки для молодезі, селян та міщан”. В 1894-96 роках ця Бібліотека виходила під назвою „Ластівка”, з 1911 року, як популярний місячник для народу п. н. „Читальня”. Крім книжок і календарів видавала „Руська Бесіда” з 1885 року свій часопис „Буковина”, що його в перші роки редагував письменник Осип Юрій Федькович. В 1906 році „Руська Бесіда” мала сім філій та 83 читальні, в яких гуртувалося 6.837 членів. В 1914 році кількість філій зросла з дев'яти, читалень до 150 із 13.000 членів.

Як і в Галичині „Руська Бесіда” дала почин для створення багатьох інших освітніх і господарських товариств таких, як „Руська Школа”, перейменоване в 1910 р. в т-во „Укра-

*Будинок Народного Дому в Ужгороді, що в ньому приміщувалася
централа „Просвіти” для Закарпаття*

їнська Школа”, „Буковинський Боян”, „Селянська Каса”. Заходами „Руської Бесіди” були організовані перші українські школи, учительська семінарія в Чернівцях, реальна гімназія у Вашківцях. Із румунською окупацією і централа „Руської Бесіди” і її читальні мусіли припинити свою діяльність.

На Закарпатті, в рамках демократичної Чехословаччини, постала й розвинулася „Просвіта”, щойно після першої світової війни. Перші установчі загальні збори „Просвіти” відбулися 29 квітня 1920 року в Ужгороді і першим її головою став адвокат д-р Юлій Брацайко, його заступником пізніший президент Карпатської України о. д-р Августин Волошин і скарбником проф. Августин Штефан. Протеж, першою просвітянською організацією на Закарпатті була засно-

вана ще 1896 р. о. Омел. Штефаном читальня в селі Скотарському, яка була зв'язана своєю діяльністю із „Просвітою” у Львові. За 15 років свого існування й діяльності закарпатська „Просвіта” нараховувала в 1935 році вісім філій, з того одна у Пряшеві, 235 читалень із бібліотеками, 146 театральних гуртків, 98 хорів, 21 оркестру та 48 спортивних дружин. Охоплювала „Просвіта” на Закарпатті яких 15 тисяч членів. Величавим виявом просвітянської організованості Закарпаття був відбутий 1937 року Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді. Існували „Просвіти” також поза українськими землями Чехословаччини по більших осередках української еміграції (Брно). З окупацією Закарпаття й інших земель ЧСР більшевиками усі ці „Просвіти” були зліквідовані.

„ПРОСВІТА“

*Віки далекі глухо проминали —
І сонних вод німих стояли плеса мертві,
І в темряві ми гинули й конали,
І все добро богам гужим несли ми в жертву . . .*

*Князі лягли в теремах, у святинях,
Що в попелі руйни заросли травою —
І ждали Сонця довгі покоління,
Прибиті злиднями і горем і журбою.*

*У панщині тяглись на поле горне,
Доцями й снігом биті ранком без одежі —
Остак мололи на кремінних жорнах
І з туги в світ тікали поза рідні межі . . .*

*Аж Ти в годину скрути і терпіння
Післала світло Сонця й Правди поміж діти —
І душі і серця палким горінням
Натхнула й повела у храм Знання й Просвіти!*

*Ти люд новий на Божий лад створила,
Рабів німих тих підняла із безголов'я —
Вогню цілющого влила у жили,
І сповнила серця всім вірою й любов'ю.*

*І вже стоять полки на полі яснім
Озарені вогнями й духом Прометея —
І вже ніколи той вогонь не згасне,
Бо в гордих велетнів змінилися нігмеї! . .*

*До Рідної Землі любов одна безмірна:
Знання і Праця — горді заповіти —
З тим прапором ідуть Твої вже діти
На прю, до світлих перемог одважно й вірно.*

*Бо хто лиш раз побачив світло Боже
І раз в душі своїй палке погує горіння —
Ніщо в його грудях убити вже не зможе,
Ні з серця вирвати святого Просвітління!*

„ПРОСВІТА”

В КРАЇНАХ НОВОГО СВІТУ

ІЗ КНИЖКИ ВОЛОДИМИРА ДОРОШЕНКА: „ПРОСВІТА —
ІІ ЗАСНУВАННЯ І ПРАЦЯ”

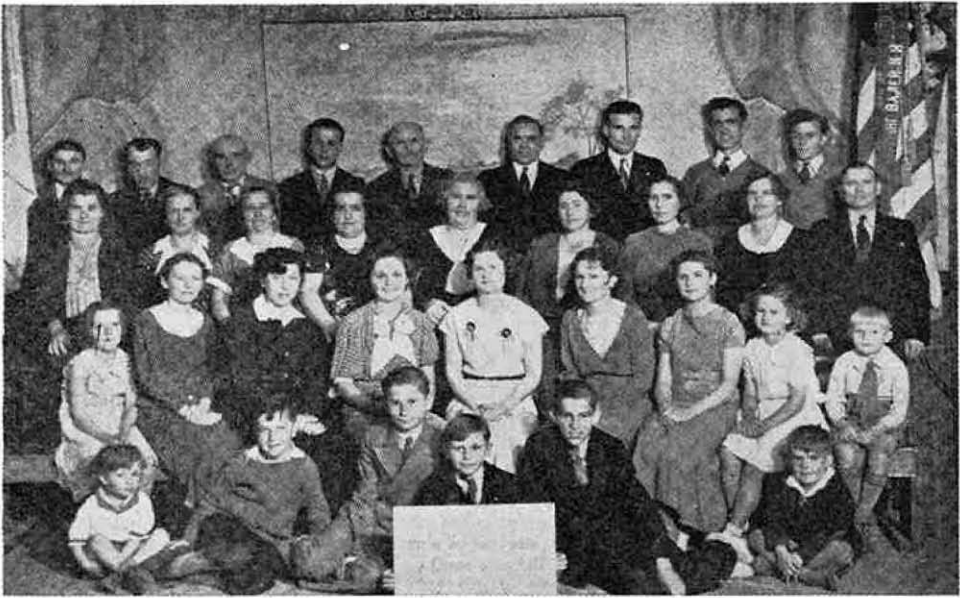
У ЗДА

В З'єднаних Державах Америки першою народно-просвітньою установою була читальня „Просвіти” заснована в 1887-му році в Шенандоа, що було тоді центром українського життя. Та це було відокремлене явище. Систематична праця на просвітному полі почалася з заснуванням часопису „Свобода” в 1893 році та Українського Народного Союзу, чи то пак „Руського”, як він тоді ще звався, в 1894-му році. „Свобода” закликала земляків учитися й задля цього засновувати читальні, й сама багато робила для просвічення широкого загалу тодішньої української еміграції, що складалася в переважній масі з малограмотних, а то й неграмотних селян. Редакція „Свободи” видавала тоді довший час різні популярні книжечки на зразок львівської „Просвіти”, а згодом, у 1904 році, почав виходити при редакції популярно-науковий місячник „Слово”, який у 1906 і 1907 рр. виходив під зміненою назвою „Читальня”. Виходили вони на кошти, пожертвовані визначним народопросвітнім діячем того часу, о. Антоном Бончевським. Попри ці місячники виходили далі книжечки редакції „Свободи”, разом у роках 1896-1907 кількадесят книжечок і календарів. Коло цих видань особливо заслужилися, крім самого о. А. Бончевського, о. Нестор Дмитрів та о. Степан Макар. У 1912-му році засновано на Конвенції (себто Загальних Зборах) Українського Народного Союзу спеціальний Фонд на заснування шкіл та

ширення просвіти, яким мала орудувати окрема „Просвітня Комісія” при управі Союзу. Протягом 1913 і 1914 рр. влаштувала ця Комісія понад сто просвітніх віч, розіслала по громадах низку популярних відчитів та почала видавати популярні місячні книжечки за редакцією Ол. Грановського й місячник для молоді „Цвітка”, за редакцією Д. Андрейка. В 1915 році Комісія повідомляла, що видала вже 17 книжечок, які розсилала разом із 28 книжечками „Свободи”. При відділах УНСоюзу повстало 85 бібліотечок.

Загалом розійшлося на той час 131 тисяча виданих Комісією книжок. Рівночасно поставали тут і там читальні „Просвіти” та „Народні Доми”, які переймали на себе завдання читалень, а часто-густо вже давніше засновані читальні прилучувалися до місцевого Народного Дому. Так було, напр., в Пітсбургу, в Олифанті, у Філядельфії тощо. Товариство й читальня „Просвіти”, засновані у Філядельфії, при товаристві „Любов”, у квітні 1905 року, в травні 1910 року злучилися з товариством „Просвіта”, заснованим 15 вересня 1909 р. при „Товаристві Українсько-Американських Горужан”, яке існує й досі.

Тоді ж таки, 15 вересня 1909 року, відбулося у Філядельфії величаве Всенародне Просвітнє Віче, в якому взяло участь 120 делегатів від 48 місцевостей. Під впливом запальної патріотичної промови Єпископа Ортинського, що був головою віча, схвалили вічевики резолюцію про заснування окремого просвітнього товариства,

*Товариство „Провіта” — 16-ий Відділ УНСоюзу в Спрінг Велі, Н.Й.
в 1933 році*

яке названо „Провітою”. Мало воно дбати, щоб у кожній парафії була читальня, а в кожній читальні був курс для неграмотних, щоб при кожній церкві була школа для дітей. Накладено на це товариство ще й інші важливі завдання. Єпископ зараз же подарував для нього дім у Філадельфії, вартості 6 тисяч доларів. На жаль, із далекосяжних плянів, прив'язуваних до новозаснованого товариства, нічого не вийшло в результаті роздору, який привів до виходу з Українського Народного Союзу значної частини членів, які створили два інші братські союзи: „Провідіння” й „Український Робітничий Союз”. За полемікою, яка настала між цими трьома союзами, пішла в забуття й та великоважна просвітньо-шкільна справа, про яку з таким захопленням говорено на вічу.

Крім згаданих вище читалень „Провіти”, існують вони й по інших місцевостях у ЗДА, як от Нью Йорк, Джерзі Ситі (Нью Джерзі), Ембридж (Пенсильванія), Ньюарк (Нью Дж.), Рочестер (Нью Йорк), та в інших.

Майже скрізь злилися вони з Народними Домами, які поруч своїх чисто клубових завдань виконували були й ролю просвітніх центрів, мали свої бібліотеки-читальні, провадили школи українознавства, влаштовували аматорські вистави тощо.

„Провіта” у Нью Йорку, заснована 9 лютого 1908 р., є разом і допомогивим товариством. З перших днів свого існування воно спішило з пожертвами на різні народні справи у ЗДА і в старому краю, між ін., і на „Провіту” у Львові. За час свого існування видало воно понад 6 тис. дол. на народні цілі.

Наймолодшою просвітнянською організацією у ЗДА є „Молода Провіта ім. Митрополита А. Шептицького” у Філадельфії, осередок молоді ново-прибулих емігрантів, заснована 21 січня 1953 року з почину інж. Вол. Татомира. Має добре впорядкований архів і бібліотеку, міститься при 23-ій вулиці.

*Відкриття Українського Народного Дому — осідку „Просвіти” у Вінніпегу
24 вересня 1916 року*

В Канаді

В Канаді народнопросвітніх організацій на взір галицьких „Просвіт” є значно більше, ніж у ЗДА. Мають вони різні назви: Читальня „Просвіти”, чи просто читальня, звичайно імени котрогось українського діяча, а найчастіше — Шевченка, або читальня „Січ” чи що, а то просто „Просвітнє Товариство” чи „Український Народний Дім”.

Звичайно, читальня, здобувши на власний дім, купивши його або збудувавши власними силами й засобами, прибирала назву „Народний Дім”. „Історія Просвіти” проф. Ст. Шаха, видана в 1932 р. під псевдонімом Ст. Перський, нараховує в Канаді 182 просвітні установи різного роду й назви. Засновувано їх навіть у малих українських осадах Канади.

Перші „Просвіти”, за „Пропамятною Книгою” Українського Народного Дому у Вінніпегу, вид. 1949 р., постали тут у 1903-1907 рр. Найбільше було їх у провінціях Манітоба й Онтеріо. В 1903-му році постала „Чи-

тальня Просвіти” у Вінніпегу, Ман., в 1905 р. там же „Народний Дім”, а в м. Вайте, Ман., „Читальня ім М. Павлика”; в 1906 р. „Просвіти” в Райдінг Мавтенс, Ман., і в Форт Вільямс, Онт.; в 1907 р. в Канорі, Саск.

В просвітніх товариствах скупчується культурно-національне, а згодом і політичне життя переселенців, організуються найперше аматорські гуртки, хори, оркестри, рідна школа, Червоний Хрест, окремі товариства молоді, студентські, дівочі, жіночі тощо.

Вже невдовзі по заснуванні читальні намагалися мати власні будинки, де могли б вільно розгортати свою діяльність.

Найповажнішими просвітніми установами були „Читальня Просвіти” й Народний Дім та „Інститут Просвіти” у Вінніпегу, читальня „Просвіти” й Народний Дім у Торонті та читальня „Просвіти” у Форт Вільямс...

Заснований у 1905 році „Народний Дім” у Вінніпегу можна назвати свого роду просвітянською централею

на зразок львівської „Просвіти”, бо з нього, поза згаданою вище Читальною вийшли або при ньому zorganizувалися інші просвітні клітини. Жвавішу діяльність почав розгортати Народний Дім від року 1916-го, коли придбав власний будинок. Зараз же після цього засновано при ньому Рідну Школу, через яку за 30 з чимсь років перейшло три тисячі дітей, за навчання яких товариство доплатило 10 тисяч доларів.

При „Народному Домі” zorganizувалися такі товариства: в 1916-му році, зараз по закупленні власного будинку, постала з ініціативи й співучасті членів „Народного Дому” „Народна Торговля”, „Українське Жіноче Товариство”, замість якого в 1926-му році постало „Українське Жіноче Товариство ім Лесі Українки”; в 1922-му році злучилися в „Народному Домі” три драматичні товариства, засновані давніше: Товариство ім. М. Заньковецької (1911 р.), Т-во „Боян” і „Т-во Івана Котляревського (1914); в 1924-му році постала Секція Студентів; в 1929-му році Т-во наукових дослідів; в 1930 р. Т-во Української Молоді; в 1935 р. Т-во Українських Дівчат; в 1936-37 рр. zorganizована Жіноча Рада — спілка 12-ти жіночих товариств, що діяла до року 1944-го, коли при КУК-у (Комітеті Українців Канади) постав окремий жіночий відділ — „Комітет Українок Канади”, який перейняв функції Жіночої Ради.

З діяльності „Народного Дому” годиться зазначити передусім два Просвітньо-Господарські Конгреси: перший у дніях 12-14 грудня 1923 року, другий напереломі 1929-1930 рр. Ці конгреси значно оживили канадійсько-українське національне життя, підвели підсумки зробленого й намітили плани на майбутнє. 1939 рр., а потім друга світова війна припинили були розмах діяльності „Народного Дому”, але пізніше він знову її відновив.

„Народний Дім” має одну з найкращих у Канаді українських бібліотек.

Третьою культурно-освітньою уста-

новою у Вінніпегу був „Канадійсько-Український Інститут Просвіти”, zorganizований у 1919 р. з почину єпископа Никити Будки. Це муло об’єднання членів українських греко-католицьких парафій та організацій при церквах. Інститут купив велику площу в місті і в 1921 році збудував на ній власний дім з великою заленою на тисячу осіб, а в ній велику сцену з добірними декораціями. Крім того були в цьому домі кімнати на збори всяких українських комітетів. Зараз по збудуванні дому перенесли до нього свого діяльність засновані давніше драматичні товариства й улаштували тут свої вистави.

З культурно-просвітніх організацій поза Вінніпегом треба згадати насамперед Читальню „Просвіти” ім Т. Шевченка в Торонті, засновану 10. VI. 1921 року. Від 1921 до половини 1926 року співпрацювала вона з подібним товариством при греко-католицькій парафії на Вест Торонто. За десять років існування Читальня „Просвіти” влаштувала 57 вистав, 11 концертів, 9 популярно-наукових викладів, чотири політичних віча, не рахуючи численних забав та пікніків.

В 1926 році при Домі було zorganizоване Товариство Молоді, потім товариство „Луг”. Дбала управа „Народного Дому” й про рідну школу та опікувалася нею від самого початку заснування товариства і, хоч батьки й платили за навчання, все ж таки товариство мусіло доложити на удержання школи понад 2.200 дол. з власних фондів. Врешті треба ще зазначити, що Народний Дім щороку влаштував часом ряд української книжки і преси, під час якого відвідувачі могли оглядати не тільки виставку української друкарської продукції, але й вислухати й відповідні доповіді. Такі свята влаштувала управа в рр. 1930-1935 щороку. Кожне свято тривало чотири дні.

Існує ще „Товариство Просвіта” у Вест Форт Вільям, засноване 26 грудня 1909 року. Воно вже в 1912 році спромоглося на власну домівку й дві-

Товариство „Просвіта” у Вері, провінція Парана в Бразилії

чі будувало нову, щораз більшу — при кінці 1917 р. і в 1940 р. Від самого початку свого існування товариство майже кожного року відзначало день 8 грудня як „День Просвіти” і при цій нагоді збирало жертви для матірнього товариства. Підпомагало товариство також „Рідну Школу” в краю, та в 1915 р. заснувало українську школу і в себе для місцевих дітей. Допомогало воно й місцевим українським організаціям. Крім школи, при „Просвіті” існував хор і дута оркестра. Існувало й окреме жіноче товариство ім. Марка Вовчка, яке попри місцеву діяльність, чимало прислужилося поширенню галицько-українських жіночих видавництв.

Слід згадати вкінці ще про одно товариство — „Український Народний Дім”, заснований у 1928 р. в Давфині, Манітоба. З самого початку свого існування стало воно осередком різномірної культурно-освітньої праці своєї місцевості. При ньому гуртува-

лися різні організації, як ось заснований у 1929 р. „Студентський Кружок”, що об’єднував учнів Учительської Семінарії й середньої школи, які тут проходили вишкіл з українознавства, слухаючи лекцій з української мови, літератури, історії, географії, а крім того брали участь у хорі й драматичному гуртку; Осередок Спілки Української Молоді Канади, заснований у 1931 р., що існує й до цього часу; Жіноче Т-во ім. Лесі Українки, відділ Союзу Українок Канади, заснований у 1928 р.; Рідна Школа; Драматичний гурток; Хор і Товариство Українців — Самостійників.

В Аргентині

Першою просвітянською організацією в Аргентині була „Читальня Просвіти”, заснована о. Яр. Карпюком в Апостелес коло Буенос Айресу в 1910 році, але вона не довго удержалася й аж по кільканадцятьох ро-

ках повстають в Аргентині нові просвітнянські організації. В 1923 році оселилася в місцевості Беріссо, коло м. Ля Плята, невеличка група воєнів Української Армії, що вже в наступному році створили власну організацію під назвою „Молода Громада”, яку невдовзі переіменували на „Просвіта”. Того ж таки року, трохи пізніше, в серпні постала „Просвіта” в самому Буенос Айресе, а в 1926 році і на його передмісті — Док Суд. Остання розвинула досить жваву діяльність, між іншим почала видавати власний орган — тижневик „Українське Слово”, що виходить і до цього часу. Перше число його вийшло 21 січня 1928 року.

„Просвіта” в Буенос Айресе попала була в руки галицьких москвофілів і комуністів і лише в 1928 р. вдалося усунути їх з товариства, й тоді всі три самостійні „Просвіти” об'єдналися в одне товариство, а „Українське Слово” стало органом цієї об'єднаної „Просвіти” та її філій, яких на цей час є 19.

І централія й філії мають свої власні домівки, подекуди як от у Беріссо, на Док Суді й у Валентині-Альсіна, дуже гарні, з великими залами і сценами для вистав. При централі існує хор, струнна оркестра й драматично-театральна секція. Крім „Українського Слова” видає „Просвіта” щороку великий календар-альманах. Міститься при ній спеціальний „Український Видавничий Інститут”, який видає кастильською мовою книжки й інформативний журнал під наголовком „Україна Лібре”. Централія може похвалитися чималою бібліотекою. Філія на Док Суді провадить від 1932 року „Рідну Школу”.

Крім „Просвіти”, просвітньо-культурну діяльність провадить також товариство „Відродження”, засноване в 1939 році. Має воно 9 філій, видає свій орган „Наш Клич”. При „Відродженні” існують хор, оркестра, драматично-театральна Секція, яка влаштовує вистави, й „Рідна Школа”.

Перше товариство „Просвіта” постало в Бразилії в 1898 році в Куритибі, а між роками 1900 і 1913 на терені провінцій Парана й Санта Катерина бачимо вже 32 товариства з цією традиційною назвою, або, під назвою Т-во ім Шевченка і т. п. Спроба довести до їх об'єднання і створення однієї централі в Куритибі, піднята з ініціативи львівської „Просвіти”, яка вислала була в цій цілі до Бразилії окремого організатора, не повелася через різницю ідеологічного характеру: консервативна частина імміграції, що становила більшість, була вірна Церкві й релігії та стояла під впливом Отців Василіян, не погоджувалася з ліберально-радикальною частиною, яка становила меншість. З цієї самої причини недовго тривало доконе на конгресі бразилійських українців у липні 1922 року об'єднання під назвою „Український Союз у Бразилії”, що мало довести до централізації культурно-просвітньої діяльності. Протягом 1922-1923 рр. провадилася підготовча організаційна праця, що охопила понад 30 місцевих товариств у згаданих вище провінціях, але вже на початку 1934 року проєкт культурно-просвітньої централі провалився. При Українському Союзі, який вибрав на свій осідок містечко Порто Уніон, а від 1934-го року Куритибу, залилася ледве половина товариств, як його філії. Решта діяли самостійно, маючи за собою піддержку Отців Василіян. Із приходом у 1933 р. диктатури й націоналізаційної політики всяка українська національна праця припинилася й почала відроджуватися вже по другій світовій війні і скасуванні націоналістичного режиму. З початком 1947 р. відновив свою діяльність Український Союз, що прибрав був назву „Хліборобсько-Освітній Союз”. Дотепер він zorganizував 15 філій. У липні 1947 р. постала друга культурно-освітня організація — „Товариство Прихильників Української Культури”, що за пару років мало 28 філій.

У Сан Павльо, столиці провінції тієї самої назви, перед другою світовою війною діяло „Культурно-Освітнє Товариство”, а по війні, з напливом нових імiгрантів засновано в 1949 році товариство „Соборність”, що є третью самостійною організацією в Бразилії.

У Парагваї

Першу „Просвіту” засновано тут у червні 1937 року в м. Енкарнасіон. Має вона тепер десять філій. При кінці грудня 1948 року зорганізувався при ній „Союз Молоді”, перезваний у 1950 р. на „Союз Української Молоді” (СУМ). В 1952 р. при „Просвіті”, як її відділ, на правах філії, створено „Спілку Визволення України” (СВУ).

За інформаціями інж. А. Куцинського, „Просвіта” до 1955 р. творила живий і активний організм українського громадсько-культурного життя, досягнувши найвищого розквіту своєї діяльності в рр. 1952-1954 за проводу „Просвітою” І. Литвиновича. Але в наслідку внутрішньої боротьби діяльність її занепала, а СУМ був зліквідований. Цьому упадкові сприяв також відплив за кордон майже всього свідомішого елемента та активнішої молоді.

Філії „Просвіти” існують у колоніях Сандова, Урусасукай, Кармен дель Парана, Фрам — ул. 2, Ітангва — вул. Богдана Хмельницького, Фрам — вул. 12 (Івати), Фрам — вул. 4, Альборада — вул. Симона Петлюри, Капітан Мі-

ранда — вул. Т. Шевченка та в м. Асунсіон.

Діяльність „Просвіти” в перших роках існування обмежувалася головно святкуванням Шевченківських днів, організуванням аматорських вистав і товариських забав та до будування домівок, яких є аж вісім, з яких три муровані.

В моменти піднесення українського національного визвольного руху в Європі члени „Просвіти” відгукувалися своїми збірками пожертв на Карпатську Україну, на поміч скитальцям тощо.

Найбільша заслуга „Просвіти” за перших часів її існування і то за часів найтяжчих для самого фізичного існування наших імiгрантів, за невинно тяжкої праці рубання пралісу, це те, що вона зберегла тоді гурток свідоміших синів далекої батьківщини від винародовлення, втримала їх антикомуністичне й антимосковське наставлення і в найтрудніші для того часи за 2-ої світової війни, коли вся урядова Південна Америка симпатизувала і союзничила з СРСР та толерувала чинність її офіційних і нелегальних агентів. „Просвіта” також опікувалася першими скитальцями по 2-ій світовій війні, які прибули до Парагваю.

В Урагваї

В Урагваї створено „Просвіту” в столиці Монтевідео, в грудні 1934 р. В 1946 р. Товариство збудувало власний дім.

ЛИЦАРЕВІ КРУТ

Панасові Стеценкові

*І, щоніж сон — неназе на покуту,
І ти блідий, зорнявий і стрункий;
Зовсім такий, як ми йшли на Крути
У наш славетний нещасливий бій.*

*А ми з тобою, взявшись за руки,
Несемо в ризку нові ятірі.
А ліс в облизгя пашощами жука,
І нам зубами граються вітри.*

*Не раз ми так по ягоди ходили,
Чи по гриби... О, де дитинства час!..
На все життя зостав лиш образ милий,
Бо у бою ти рано так погас.*

*Хто міг тоді нам долю угадати,
Що ти поляжеш славно у бою...
Мені ж впаде на долю — позовати
Тебе в бою... і матір ще твою.*

*І, хог вона — давно на кладовищі —
Твою могилу я квітзав не раз;
Любов до тебе лютий бій не знищив —
Її не знищить ,навіть, сивий час.*

*Тому: щонозі — сон, як на покуту;
В сні — ти блідий, зорнявий і стрункий..
Зовсім такий, як ми йшли на Крути
У той славетний наш, нещасний бій...*

Київ, 11. 9. 1948 року.

МАТИ ПРОСВІТА ТА БАТЬКО СОЮЗ

ЯРОСЛАВ ПАДОХ

Засноване 8-го грудня 1868 року у Львові товариство „Просвіта” мало рішальну роллю не тільки в піднесенні загальної освіти, але і в політичному освідженні галицького громадянства, яке рівно п'ятдесят років і п'ять тижнів згодом скристалізувалося у вигляді Західної Української Народної Республіки, а три місяці пізніше об'єдналося з центральною Україною.

Була це, на галицьку міру, могутня організація загальнонародного характеру, якої до того часу не мала галицька Україна. В часі першої світової війни вона гуртувала три тисячі сільських читалень, об'єднаних у 76 повітових відділах. Її членство йшло в десятки тисяч, а членство читалень удесятеро більше. До ґрунту зруйнована в часі війни, ще поки погасли заграви спалених читалень, „Просвіта” спонтанно відродилася й, не зважаючи на постійні й докучливі переслідування польської окупаційної влади, швидко досягла передвоєнного розвитку й далі поширювалася на всі міста та містечка, села й присілки галицької землі. Від читальні „Просвіти” розпочиналася організація поодиноких громад, і на ній спиралася й виростали інші громадські установи й акції. Стихийність розвитку „Просвіти” не спинилася на вузьких межах Галичини: вона проламала зручанський і сокальський кордони й з емігрантами переплила океан до заморських Україн.

Якщо б міряти вплив „Просвіти” на американському ґрунті кількістю чи-

талень „Просвіти” та числом членів львівської установи, тоді можна сказати, що він не був особливо сильним. Навіть у приблизній мірі організаційний похід „Просвіти” в Америці не нагадував його розмірів на батьківщині, в Галичині. Не зважаючи на всі зусилля виділу „Просвіти” організувати окрему „Американську Просвіту” з читальнями й клубами виключно освітнього характеру і приєднувати безпосередніх членів матірньої установи у Львові з щорічними вкладками, ця акція ніколи не принесла значних успіхів. Українська громада на американській і канадійській землі, прийнявши ідею просвітньої праці, в організаційних формах керувалася своїми окремими законами та шаблонами, які сполучували освітню діяльність з іншими ділянками громадської діяльності, зокрема ж допомогою.

У цім лежить одна з особливостей громадської організованості й активності заморських українців. В цім слід дошукуватися також організаційних, ні в якому разі ідейних невдач львівської „Просвіти” на цьому ґрунті.

А такі невдачі були, хоч заходи „Просвіти” піддержували раніше створені на американському ґрунті установи, передусім Український Народний Союз.

Про освітню працю цього Союзу взагалі, а зокрема про його віддану піддержку заходів „Просвіти” з далекого Львова варто написати окрему студію, бо ця діяльність була такою основною частиною завдань УНС, що

без неї годі з'ясувати його значення й призначення.

Вже у четвертому числі „Свободи” з 1-го листопада 1893 року, у статті п.н. „Нам треба народної організації”, яка була тим історичним словом, що народило УНС, накреслено такі цілі УНСоюзу:

„Допомогати хворим та виплачувати посмертне. Закладати читальні і вечірні школи для дорослих. Ширити просвіту між народом при допомозі дешевих книжечок, як це робиться в старому краю. Наставати на те, щоб українці брали американські папери та ставали громадянами тієї землі, на якій живуть. Дальше закладати політичні клуби та брати живу участь у виборах. Хоронити наш нарід перед чужими п'явками нашого народу.”

Отож, після забезпечення й допомоги, як перше завдання наміченої установи поставлено просвітнянську працю. Просвітнянський характер УНСоюзу довів до того, що його порівнювано з „Просвітою”. Це підмітив у своїй статті п.н. „Український Народний Союз”, поміщеній а ним же зредагованій „Пропамятній книзі”, виданій у 40-річчя УНС, покійний д-р Лука Мишуга.

„У численних статтях, — пише він на вступі статті, — що їх написано в цілі спопуляризування ідеї УНСоюзу, пробувано на різні способи віддати коротко й зрозуміло властиву істоту цієї організації. І коли її вияснено старшій генерації, то порівнювано УНСоюз з галицькою „Просвітою”, з львівським товариством „Дністер” чи з давніми нашими братствами. Як „Просвіта” вносила в ріднім краю між наш нарід освіту і національне освідомлення, як „Дністер” рятував селянина від руїни на випадок пожежі і як давні братства були підпорою Української Церкви як національної інституції — так усе те, разом узяте, сходилося частинно в тій інституції, що постала 1894 р. в Америці під назвою Руский Народний Союз.”

„Та треба відразу зазначити, що ця організація є витвором специфічно а-

мериканським, і їй не дається поправді порівняти з ніякою інституцією в старім краю з тої простої причини, що там таких інституцій не було й нема. Але порівняння щодо галицької „Просвіти” влучне цілком певно щодо того, що як „Просвіту” називають матір'ю всіх українських народних організацій у Галичині, так і УНСоюз можна сміло назвати батьком усіх українських товариств у Злучених Державах Америки.”

В дальшому цей компетентний історик УНС й раннього українського життя в Америці підмічує, що від самого зарання існування УНС вже до перших його Відділів ставилось вимогу закладати читальні, яким видавець „Свободи” о. Григорій Грушка, ще поки вона стала органом й власністю УНС, зобов'язався висилати даром свою газету. Ця особлива увага до просвітнього діла та дбайлива піддержка галицьких читалень і їх централі, львівської матірної „Просвіти”, продовжувалася без змін. УНС переводив для неї збірки, поширював її видання, збирав членів, а навіть уклав багато старань на утворення окремого товариства „Просвіта” в Америці.

На своїй XII Конвенції, що відбулася 1912 року в Вилкс Бері, в Пенсильвенії, утворено Просвітню Комісію, яка мала зайнятися не лише поширенням культурно-освітньої акції серед членів Українського Народного Союзу, але одержала куди ширше завдання: організувати „Американську Просвіту.” Про це виразно згадує вже раніше опублікований звіт тієї Комісії з січня 1914 року. Варто з нього навести два невеликі виїнятки:

„Свого часу вислала Просвітня Комісія УНС свого відпоручника по американських колоніях; та вкортці виявилось, що один відпоручник не зможе об'їхати всі колонії на час, щоб до нового року зібрати відповідне число членів для „Американської Просвіти”. Йшлося нам головно про те, щоб Просвітня Комісія ближче зіткнулась з ширшими масами нашого народу, а з другого боку, щоб зорганізувати

членів для Т-ва „Просвіта” в Америці.”

В продовженні звіту Комісії читаємо таке:

„Ми думали, що до нового року збереться в Товариство „Просвіти” бодай п'ять тисяч членів, а тут, не зважаючи на щирі заходи наших відпоручників та Просвітньої Комісії, ми могли зібрати заледве дві тисячі.”

Не зважаючи на цю невдачу, Просвітня Комісія не закидає ні освітньої праці, ні навіть заходів для скріплення нового товариства „Просвіта”. Вона організує українознавчі школи, театральні вистави, доповіді, концерти, академії й видає ілюстрований журналчик для молоді, а для старших популярні книжечки. У виконанні ранньої ухвали X Конвенції УНС з 1908 року підготовано буквар і читанки для молоді. Також дано видатну поміч в надрукуванні „Історії Руси - України” Юліана Вачинського й такої ж історії англійською мовою Рафаловича. Далі, намагаючись збудувати окреме просвітнє товариство, Просвітня Комісія ініціює заснування нових читалень та народних клубів „Січ”. В звіті згадується про дуже активні читальні, чи радше клуби з читальнями в Шикаго, Нью Йорку, Пітсбургу, Скрантоні „при Новім Союзі”, заходи закласти „клуб з читальною Просвітою” в Оліфанті та в інших місцевостях. На щирість заходів УНСоюзу для розбудови „Просвіти” вказує також фінансування й заходи Просвітньої Комісії УНСоюзу у виданні з початком 1914 року щомісячних просвітніх книжечок „Просвіта.” Ці книжечки виходили під фірмою „Просвіти”, подібно, як згаданий журнал для молоді „Цвітка” та книжки зі серії „Світові перлини”, хоч заходами і коштом УНС, в будинку якого при 83 Гренд ст. в Джерзі Ситі вони друкувалися й звідти висилалися у світ.

Та всі ці заходи не зуміли утворити великої й тривалої, окремої просвітньої організації, як це було в Галичині, і ледве чи причиною цього була

світова війна. Адже інші установи розвивалися, не зважаючи на воєнні події, хоч „Просвіта” в Америці, більше як яка інша організація, була зв'язана з львівською матірньою установою. На це вказують також невдалі заходи тієї центральної установи після війни.

У 20-их роках львівська „Просвіта” повела живу акцію організування на американському й канадійському ґрунті прямого членства, яке платило б постійні річні вкладки по два долляри й за те одержувало б видання „Просвіти”. І ця акція не повелася. Хоч видано у Львові окремі книжечки „Американський Просвітянин” й їх розповсюджено по обох краях, хоч видавано спеціальні заклики до заморських українців за підписом голови „Просвіти” Михайла Галушчинського й секретаря Василя Мудрого, хоч проголошувано всі пожертви і точні списки членів, а то й поміщувано знімки заслужених членів „Просвіти” (наприклад, покойного Осипа Кочана), число приєднаних членів щороку маліло. Як дуже турбувалася львівська „Просвіта” цією невдачею можна прослідити на підставі гірких докорів американським українцям за те, що в 1925 році тільки 981 особа з ЗДА стали дво-долярними членами тієї установи.

Це явище видається доволі дивним. Адже в часі поміж двома війнами допомога американських українців рідному краю плила широким, ніколи не висихаючим руслом, приймаючи на деякі цілі героїчні розміри. В той час популярність „Просвіти” в Галичині ніяк не змаліла й тісні зв'язки еміграції з рідним краєм популяризували її в Америці. А втім, фінансова допомога читальням була дуже помітна. Сотні з них будовано чи відбудовано по війні за гроші американських імігрантів. Часто для справи будови читальні творилися спеціальні комітети чи товариства, єдиною або головною ціллю яких була саме будова читальні. Отож, не в непопулярності ідеї „Просвіти” чи тим менше

самої установи було джерело тієї дивної здержливості у будові „Просвіти” в Америці. Причина мусіла бути деінде.

Цю причину добачаємо в тому, що американські піонери українського роду закладали й розбудовували своє громадське життя на інших основах, як це було з більш зрізничкованим життям у ріднім краю. Вони лучили в одно освітню й допомогову діяльність, щоб одній й другій надати властивості тривалості й фінансової певності. У вже згаданому звіті Просвітньої Комісії УНС, яка наполегливо старалася утворити окрему просвітню організацію з назвою „Просвіта”, говориться про те, що „в старім краю „Січі” і „Читальні” мають цілком інші потреби і завдання, ніж тут, в Америці, тому то й ми будемо їх у відповідний спосіб закладати і вести”. Заложені на американським ґрунті читальні й клуби відразу до своїх завдань вставляли допомогову акцію, стягаючи окремі вкладки до окремих допомогових фондів, зобов’язуючи своїх членів подбати про роботу для тих членів, які залишилися без праці тощо. Цих завдань не ставила собі галицька „Просвіта”, бо для них були окремі установи.

Змішання освітніх й допомогових завдань в одних організаційних рядах швидко виявилось повторенням того, чим займалися уже існуючі братські, забезпечені організації, зокрема найстаршій й найбільшій з них УНС. Ці організації в самому зарані свого існування й праці поставили собі завдання зорганізувати наших земляків, їх національно освідити й дбати про їх добробут. Основою їх господарської діяльності стало життєве забезпечення й допомога в недузі й безробітті, а основою їх громадської діяльності, бодай в ранніх часах, була просвітня праця, яка ідейно й технічно спиралася на вироблених зразках галицької „Просвіти”.

Варто згадати про цікаву рису організованого життя американських

українців. Воно організувалося спонтанно, з приватної, індивідуальної ініціативи осіб і місцевих гуртів. Часто ці гурти походили з одного села, а то й з одного його „кута”. Вони організувалися, щоб жити разом, а нерідко для переведення у життя одної місці, наприклад, будови читальні чи церкви в ріднім селі. Звичайно ці громадські установи шукали опертя у більших організаціях, і звідси вів їх прямий шлях до Союзів, зокрема ж до УНС. Дослідники минулого УНС знають, наскільки виріс він на цій „федераційній” основі, як „батько” численних менших організацій, які гуртом вклучалися у нього. Ця тяга до більших громадських об’єднань й спільність завдань, мабуть, також завважила на тому, що на американсько-канадійському ґрунті не виросла окрема, широко розгалужена просвітня організація, аналогічна до галицької „Просвіти”. Акція побудови такої організації, хоч здобула повну піддержку львівської „Просвіти” й УНС, не розвинулася. В складі майже п’яти сот Відділів УНС збереглися тільки чотири Відділи з назвою „Просвіта”. Мабуть, це залишки просвітської акції, які, щоб не залишитися самотніми, потяглись до гурту.

Здорове громадське життя не визнає порожнечі. Українська заморська громада не могла обійтися без своєї освітньої активності й її організованих форм. На двадцять шість років молодший від матірньої, львівської „Просвіти”, Український Народний Союз, коли не повелоса заснувати окремої просвітньої установи, повністю перейняв її ідеї, завдання й методи праці й від своїх початків до сьогодні, в міру різних обставин й потреб народу, виконує їх, не ощаджуючи ні праці, ні коштів. Відділи УНС ще й досі часто нагадують галицькі читальні „Просвіти”, хоч тутешнє громадське життя впродовж останніх десятиріч також дуже зрізничкувалося, зокрема в культурній ділянці. Культурна діяльність, зокрема ж освітня, незмінно, впродовж трьох четвертин сто-

річчя, становить дуже помітну частину діяльності УНС. Його періодичні видання, зокрема дитячий журнал „Веселка” — далекий родич ранньої просвітнянської „Цвітки”, книжкові видання в українській та англійській мовах з англословною Енциклопедією Українознавства на чолі — це далеко не всі вияви культурної, втім і просвітньої, діяльності Батька Союзу, молодшого, американського брата львівської Матері Просвіти.

Вже від сторіч мірилом вартости на-

ших установ і здобутків була жорстокість, з якою займанці нищили їх. Не дожила свого сторіччя й мати українського відродження та його відновленого організованого життя, львівська „Просвіта”. Але свідомість її не оцінених, історичних заслуг для всього українського народу залишилася свіжою в Україні і поза нею. Ще живішою збереглася, в її сторіччя, її незакінчена місія, яку ми, поки що поза межами поневоленої України, продовжуємо й будемо продовжувати.

Микола ЩЕРБАК

Г Н І В

(3 поеми „Шлях у вігність”)

*Шляхи двигтіли підвагою
Німецьких кованих коліс.
Тевтон скаженою рукою
Підніс мега — погибель ніс.*

*Як за татарщини лихої
Отари бранців — гук, яса . . .
Розбийник в дикому розбої
Палив і землю й небеса . . .*

*Пали, пали! Незай тоді я
І сам горіти му вогнем,
Мов недомугена надія,
Гірким пропахла полинем.*

*Немов надія! . . Вітер віяв.
Тремтіло у рукасах перо.*

*Дивився в ніз. Пожежі, Київ.
У крові клекотить Дніпро.*

*О, Дніпре мій! Бурхливі води!
Ви штормом стрінули біду!
Вставай, возтерзаний народе,
І на тевтона й на орду! . .*

*І вже здригалися долини,
І захлинався скоростріл.
Вставали месники Волині,
Підводивсь Кармелюцький Діл.*

*— Хвилюйте, береги безмір'я!
— До нас, знедолені сини!
Гриміло зворами Підгір'я
І ярій гнів Галигини! . .*

К Н И Г А

*Вона в житті повірниця єдина,
В змаганні й боротьбі товаришка одна:
І в радості й у нещасті тяжку годину
Вона і сонця світ, і морська глибина!*

*Вона жива у фоліянтах мертвих,
Назало мудрости і дуза гострий мез —
Пролита кров віків у щирій жертві
І голос гарівний пророків і предтез.*

*І як судно є мертве без вітрила,
І як без узд, стремен коня не повести,
Як мертва є без думки людська сила —
Отак без книг знання до правд нам не дійти! . .*

*Бо книга зберегла святі завіти
І мудрість прадідну для гордих поколінь:
Як сонце здобувати, битись, жити —
І як іти на шлях у вігню далезінь . . .*

*В монастирі зернець молився з неї,
І взятий муж складав про світ у ній думки —
І поринав поет у ній душею
І пив красу в жажді з Господньої руки.*

*Для всіх була спасенням, щастям книга,
Хто вігних правд шукав, боровся у житті,
Кого облуда, мов льодова крига,
Морозила, хто пив отруту в самоті.*

*У врем'я люте лихоліть жажливих
Вона вогонь життя несла в хати сумні,
І повість горду про віки щасливі
Творила і про світлі панування дні . . .*

*І мертвих з гробу гудом воскрешала,
Нев'їж справляла на правдиву путь,
Жаждущих рідним словом напувала,
Закованих з залізних визволяла пут.*

*Сліпцям про сонце говорила ясне,
Про бій орлів, про сталеву блакить —
Про той Хорив, що все пала, не гасне
І вігню зве на прю, надією горить . . .*

*І вігню житиме, хто прагне слова
Із книг, що краще золота й цінних перлин —
В його очах горить вогонь трновий,
І дух його сповитий тайною глибин! . .*

Століття Творчого шляху Української Кооперації

Тля Витанович

Разом з 50-літтям революції й відродження Української державности збігається й 100-ліття українського кооперативного руху, який тісно сплетений з нашими визвольними змаганнями. Бо ж це також один із тих головних засобів, які підготовляли ці змагання, мобілізували і єднали в спільне русло національних змагань широкі маси українських людей.

Призначенням української кооперації було в умовах бездержавного життя унапрямувати свою власну економічну політику, протидіяти колоніальній політиці окупаційних імперій, яка поступово призводила нарід до соціальної однородности, до найнижчих обіднілих верств. В економічній самообороні й самодіяльності зростала самосвідомість принижених, вони пізнавали взаємозалежність власних, громадських і національних інтересів. У школі самоуправних господарських організацій нарід набирався певности себе, реально пізнавав вагу власних, об'єднаних сил. Самоорганізацією дрібних, але найближчих йому справ українці пізнавали значення ладу, порядку й соціальної справедливости. Низовими клітинами своїх громадсько-економічних організацій добровільно утворювалися щораз вищі їх об'єднання і так поступово виходили українці поза виключні інтереси власні, власної родини, свого села, парафії, до усвідомлення

й правильної оцінки у власному інтересі також потреб вищих суспільних організацій, власного державного ладу, та всебічних передумов дозрівання модерної нації. Не зменшуючи ваги інших суспільних змагань, які розвивалися поряд у тому самому визвольному напрямі, український кооператизм по довгих, не раз і дорогих та болючих, досвідах вчився щораз краще пізнавати свій особливий соціально-економічний шлях — служити високим ідеям, але справною організацією „малих діл”, щоденних потреб людини, пов'язувати їх з вищими цілями, складати їх і вмуровувати як цеглини великого храму в основи самостійного життя нашого народу...

1. Початки економічної самооборони й кооперативних організацій

Статутіві кооперативні об'єднання на українських землях в обох займанщинах — російській і австро-угорській попередили відокремлені спроби добродійного характеру — рятувати з біди й незарадности українське селянство після упадку панщини-кріпацтва та шукати теж засобів проти злиднів міського населення зокрема дрібного ремісництва, яке не знало як пристосувати своє життя і працю до вимог нової, промислової доби, тимбільше, що колоніальні обставини на українських землях ще більше утруднювали ситуацію. Знаємо про

деякі спроби — сільських священиків, частіше на західньо-українських землях, чи „бажаючих щастя народів” ліберальних українських панів звичайніше на східньо-українських землях — оснóвувати громадські, чи церковні каси, шпихлірі, чи навіть крамниці. Це подібні в нас прояви до таких же спроб, які попереджували кооперативний рух на Заході на початках промислової революції.

З вдячністю треба згадувати шляхетні інтенції тих добродійців-предвісників кооперативного руху, хоч їх почини були не надто успішними. На їх невдачах вчилися їх послідовники.

Історію початків української кооперації звичайно починаємо від засновин споживчих товариств на Україні — першого в Харкові 1866-67 і другого в Києві 1868 років. В Галичині ці початки пов'язані з оснуванням Т-ва „Просвіта” 1868 р., — матері багатьох українських товариств, також і кооперативних організацій, бо Т-во „Просвіта” від початку намітило собі „спомогати народну просвіту в напрямках моральнім, матеріяльнім і політичним...” ослідомлювати також нарід, „як боротися проти лихви, як закладати громадські шпихлірі, позичкові каси, крамниці”...

В Австрії від 1837 р. існував закон про кооперативні спілки усіх видів, трудніше було в російській займанщині, де дозвіл на оснування будь-якого кооперативного товариства міг здобути тільки хтось впливовий з міністерства внутрішніх справ у Петербурзі.

Ініціатива до засновин споживчих Т-в в Харкові й Києві, а за ними й по інших містах: в Полтаві, Єлисаветі, Ізюмі, Балті, Севастополі, Симферополі, Херсоні, Катеринославі, Чернігові, Лебедині, виходила від таємних громад української інтелігенції, — професорів, студентів, урядовців. Здебільша їх погляди спрямовані були на універсальні соціяльні ідеали, тільки помалу й рідко в свідомість деяких громадівців просочувалися національні моменти. Душею харків-

ського товариства в перших роках був мало відомий з історії громадівець Брилянтів. Докладніші відомості збережені про діяльність М. Баліна й В. Козлова, головна заслуга яких в тому, що вони українські кооперативні початки старалися впровадити в економічно-обмінний контакт з західно-європейською кооперацією. Між членами Київського Споживчого Товариства бачимо поряд з головним його ідеологом М. Зібером між іншими також професорів — В. Антоновича, М. Яснопольського, М. Драгоманова і ін. На Полтавське Споживче Т-во мав вплив старий Кирило-Методієвець, проф. Данило Пильчиків, який найвиразніше обстоював національний ідеал в економічній організації. Близьким до полтавських громадівців був багатий пан — нащадок давнього козацько-старшинського роду Г. Галаган, найбільше успішний піонер кредитової кооперації на Україні. Він 1871 р. оснував у своєму селі Сокиринцях Ощадно-Позичкове Т-во, яке своєю діяльністю охопило три сусідні волості й корисно працювало аж до ліквідації його більшовиками на початку колективізації в 30-ох роках.

Важливою перешкодою в кооперативній праці стала заборона друкованого українського слова царським указом з 1876 р. До 1890-их років кооперація на Україні розвивалася слабо. Причинами того були: слаба підготовка кооперативного освідомлення серед населення й самих провідів перших кооперативних товариств, негативне ставлення адміністрації, зокрема, якщо йшло про творення кооперативних Союзів, та брак відповідної правної підстави організації й ведення кооператив. Тому поодинокі кооперативи були кволі, часто ліквідувалися. До 1880 р. усіх українських кооперативних товариств в російській займанщині було ледве 130, 1895 було їх 290. Були це головно ощадно-позичкові т-ва, рідше споживчі (цих було 1895 р. біля 50).

Сільська інтелігенція в російській займанщині мала дуже зв'язані руки в громадській діяльності. (М. ін. в історичній літературі збереглося тільки кілька імен священників причасних до кооперативної діяльності, напр., о. Морачевського на Поділлі, о. І. Константинова в Олександрівському повіті на Херсонщині, о. Т. Добрянського на Київщині, — пізніше в провіді верховної організації С-Г. кооперації „Центрах” у Києві, о. Матвія Полонського в Козельському повіті на Чернігівщині).

Більшу допомогу в організації кооператив дали пізніше діячі земств-земці, зокрема земські агрономи, статистики, які довгий час були головними пропагандорами й інструкторами кооператив, а після 1904 р. державні інспектори кооперативного кредиту та земські інструктори кас дрібного кредиту.

В 90-их роках центральною постаттю-подвижником кооперативного руху на Україні виступає „артільний батько” М. Левитський, промотор хліборобських спілок і виробничих об'єднань праці. Голосні були його дискусії з російськими марксистами, активний був М. Левитський на кооперативних з'їздах в Росії і на міжнародних конгресах. Не були й його спілки ще надто успішні, але найважливіше, що він свій запал і відданість кооперативним ідеям та потребі громадсько-економічної організації в допомогу українській визвольній справі передав ширшим колам тогочасної української студентської молоді. Чимало з її рядів спрямувало свої студії, і згодом практичну громадську діяльність на поле економічної самопомоги. Пожвавлення кооперативного розвою прийшло теж із деякими поступками уряду. Позитивне значення мали закони — з 1895 р. про організацію дрібного кредиту (доповнені потім 1904 і 1910 рр.) та видання нормального статуту для споживчих товариств з 1897 р., полегші в затвердженні засновин коопе-

ратив вже в місцевого губернатора й інші.

В Галичині також до 80-их років слабо розвивалися перші (основувані на законі з 1873 р.), переважно кредитові кооперативи. Частіші були дрібні каси, крамниці, шпихліри при церкві, читальні „Просвіти” творені за почином сільської інтелігенції (згадати б найбільше прикладних із того періоду просвітян-народовців, священників о. С. Качалу, о. Д. Танячкевича, молодого вчителя І. Петришина — його літературний псевдонім Любомир Селянський).

Важливою подією на тому етапі було заснування 1883 р. у Львові споживчої кооперативи „Народна Торговля”, яка стала розбудовувати свої філіяльні крамниці і склади по більших містах, вишколювати для них і для інших українських крамниць торговельний доріст. Її основниками й довголітніми директорами були інж. В. Нагірний і А. Ничай, гімназійний учитель.

В молодечих напів-таємних громадах галицьких народовців доходить на початку 80 рр. також до перенаситости в напрямі на „органічну працю”, в якій об'єднуються змагання за рятування рідної мови, культури, просвіту народу, боротьба за власне ім'я, конституційні права разом зі змаганнями й за економічне піднесення народу — бо „з бідними годі було робити політику”, — як це часто повторював реальний народовець, хоч і великий ентузіяст діла, пізніше один з передових економічних діячів Євген Олесницький.

Цікава постать того періоду „органічної праці” В. Нагірний, селянська дитина з-під Стрия, 10 літ перебував у Швейцарії, насамперед на студіях архітектури, потім на фаховій праці, придивлявся до життя й праці швайцарських верховинців, які завдяки кооперативній організації дійшли до високого добробуту. Методи їх кооперативної організації він старався перещепити в своїй батьківщині.

Напереломі XIX і XX ст. појавлює громадську-економічну організацію ціла група молоді української інтелігенції, яка вийшла з шкільних народовецьких громад, — найбільше між ними було молодих адвокатів, які стаючи на зміну в проводі українського життя в Галичині. Одні з них у більших повітових містах краю разом з довколишньою сільською інтелігенцією, з вихованими в „Просвітах”, освідмленими селянами й міщанами творять тривкі основи під низові (первинні) кооперативні організації, другі завершують їх у крайові центральні й так шукають способів добувати втрачене місто. Д-р Т. Кормош організує з приятелями Перемишль і Перемищину. Його головний твір кредитова кооператива „Віра” осн. 1897 р., стала наслідуваним прикладом для розбудови того типу міських кредитових кас, які обслуговують й околицю адміністративного повіту, чи судової округи. Д-р Євген Олесницький насамперед випробував свої сили при організації Стрийщини зі своїми місцевими співробітниками (о. О. Ніжанківський, о. Горалевич і ін.), потім став головним організатором і провідником станової організації українського селянства в Галичині — Т-ва „Сільський Господар”. На його підбудові, густій мережі місцевих кружків „С. Г.” почав Олесницький перед першою світовою війною заплановану організацію сільсько-господарської кооперації — її повітових філій і централь.

Найбільше розвинений сектор кредитової кооперації в Галичині до першої війни оформив 1898 р. свою центральню Крайовий Союз Кредитовий у Львові, який з початку був і головним не лише фінансовим, а й організаційним центром для всієї кооперації, доки 1904 р. не почав діяти окремий верховний організаційно-ідейний центр української галицької кооперації — Крайовий Союз Ревізійний (між двома світовими війнами Ревізійний Союз Українських Кооперативів — РСУК). У проводі централь-

них установ довгі роки були діяльні д-р Кость Левицький, інж. Кость Паньківський, д-р Степан Федак. Кооперативна організація вже під кінець 90-их рр. 19 ст. майже цілковито прогнала зі сіл і міст лихву, вишколила поважні ряди свідомих просвітан-кооператорів з-посеред селян і міщан. Біля головного органу галицько-української кооперації „Економіст” від 1904 р. під ідейним проводом Костя Паньківського зібрався соборний гурт передових співробітників-кооператорів, ідеологів і практичних діячів з обох займанщин. Опріч вже згадуваних — К. Левицького, Є. Олесницького, В. Кагірного, І. Петрушевича (короткий час, директора „Народної Торговлі”, промотора рочдельських принципів споживчої кооперації на нашому ґрунті, пізніше він був членом української дипломатичної служби, організатором українського громадського і кооперативного життя в Канаді, помер у Каліфорнії 1950 р.); до цього гурту належали: о. Т. Войнаровський (економіст широкого розмаху), С. Кузик, Я. Литвинович, о. Й. Раковський, д-р М. Коцюба — Ортоскоп, о. Степан Онишкевич, о. А. Глодзінський, д-р О. Олеськів, М. Заячківський (пізн. дир. „Народної Торговлі”), о. А. Пеленський. З надніпрянських кооператорів: Василь Доманицький, М. Левитський, А. Жук (тепер 87-літній, один з двох найстарших діячів українського кооперативного руху — його ідеолог, живе в Відні), Л. Божко, Л. Падалка, М. Гехтер (сл. п. співробітник українського кооперативного руху, жидівського роду); з буковинських кооператорів — проф. С. Смаль-Стоцький, д-р Л. Когут, А. Курилас і ін.

На надніпрянській Україні від 1905 р. першої революції, — став також вільніше розвиватися кооперативний рух, хоч і в системі російської кооперації, але від того часу починає щораз виразніше й сміливіше виявляти свої національні тенденції, зокрема в вимогах власних кооперативних со-

юзів. Передові українські кооператори Наддніпрянщини гуртувалися перед 1914 р. головню в Т-ві „Наша Кооперація” й при органі того ж імені. В тому поживавленому періоді 1905-1914 виступив свіжий передовий актив українського кооперативного руху м. ін. Василь Доманицький, лікар Осип Юркевич, Борис Мартос (нині між нами заслужений перший сеніор українських кооперативних і державних змагань), Христофор Баранський, талановитий організатор фінансів і союзного будівництва української кооперації, М. Стасюк, П. Пожарський і ін. Деякі з них небаром відіграли також важливу роль в українській революції й будівництві Української Держави.

Напередодні „Великої Пори” відбулися два знаменні в історії українського кооперативного руху конгреси: „Просвітньо-Економічний Конгрес” у Львові 1909 р. і „Другий Всеросійський Кооперативний З’їзд” у Києві 1913 р. На перший з’їхалися передові просвітні й кооперативні діячі з центральних і західно-українських земель, провідні преставники української культури, політики, господарники. Усно й писемно вітали Конгрес делегати українських громадських установ й організацій з усіх кінців імперій, по яких розбрелися були свідомі українські старші діячі, студентська молодь. У конгресі взяв участь і благословив його сл. п. Митрополит Андрій, який від свого духовенства вимагав діяльної участі в громадській праці і зокрема також в суспільно-економічних організаціях.

Кооперативний З’їзд у Києві 1913 р., на якому українські кооператори були господарями, виглядав за свідоцтвом одного з чужинних учасників наче „хвилююче море всіх станів, віровизнань та всіх національностей, що їх вміщала в своїх межах імперія російських царів... Дійшло до бурхливих сцен, яким не бракувало й драматичних моментів... Питання про творення союзів, а з тим питання федералізму й централізму в союзно-

му будівництві перенеслося в національну площину й сильно загострило справу... З того приводу була загальна думка, що це ведеться боротьба москвичів із свободолюбним Півднем.*) На виставці з’їзду були цифрові діаграми про розвиток української кооперації в Галичині. Не зважаючи на кордони, український кооперативний рух крокував разом, з настроїв обох конгресів, взаємних відвідин і перекликів у кооперативній пресі потужнів соборницький дух українського кооператизму. 1900 р. на наддніпрянській Україні кооператив усіх типів було 450, 1905 р. — 820, 1910 р. — 2 100, 1914 — 6 510, в тому числі 3 022 споживчих (порівну на селі і в місті).

В Галичині 1914 р. було об’єднаних в своїм Крайовім Ревізійнім Союзі 609 кооператив, з них 60,9% кредитових, крім того у Староруському Союзі 106 кооператив і біля 400 сільських кредитових типу Райфайзена під патронатом Крайового Виділу.

На Буковині в той час 150 райфайзенських кас об’єдналися 1903 р. в свій Союз „Селянська Каса”. Кооперативний рух на Закарпатті через брак в ті часи політичного гурта свідомої власної інтелігенції, був слабкий. Розпочата організація кредитових кооператив ірляндцем Е. Еґаном, якого вбили лихварі, входила до загально-угорської системи.

2. Українська кооперація в основах народного господарства відроджуваної Держави 1917-20 рр.

Короткий це період в історії будівництва української кооперації серед революційної руїни. Замало міряти самими цифрами тогочасну матеріальну розбудову української кооперативної організації, хоч і в фізичній дина-

*) Цитата з поданої літератури в мой недавно опублікованій „Історії Українського Кооперативного Руху”, вид. Т-ва Української Кооперації — ТУК, Нью Йорк 1964, відки і беру цифри, там же докладніше про події й постаті, про які тут згадуємо.

міці кооперативного будівництва тих часів позначились імпонуючий розмах і досягнення — свідоцтва організаційних здібностей тих людей, які керували кооперативною розбудовою.

Вироблена система організації тогочасного кооперативного будівництва, — це великої ваги історична спадщина. Та ще більшої ваги досвід і факт, що ця система постала в той короткий неспокійний період силою високої ідейної напруги праці й віри в кооперативні ідеали і керівників, і широких мас кооперативного членства. Ці буревійні роки створили важливий вклад у традиції українського кооперативного руху, незнищимий приклад ідейності, ділової посвяти, громадської самопомогі й самодисципліни.

Провідні діячі українського кооперативного руху намагалися вбудувати кооперативну організацію в основі народного господарства відродженої держави, яка не могла спиратися на інші економічні національні надбання.

Вже в часі першої світової війни українські провідні кооператори старалися використати обставину, що переобтяження російської адміністрації воєнними справами послабили її догляд і обмеження, які складували українську кооперацію. Накладані на кооперацію зобов'язання обслуговувати потреб воєнного часу, давали їй також можливість використати цю нагоду на власну пекучу здавна потребу союзної розбудови. До війни ледве вдалося оснувати кредитові союзи в Бердянську, Мелітополі, в Києві з обмеженим засягом і функціями. Два споживчі союзи — в Києві й Вінниці проіснували недовго й мусіли ліквідуватися під тиском Московського Споживчого Союзу. Його заходами постав 1912 р. в Харкові Південний Споживчий Союз „ПОЮР“, який був призначений московським центром грати роллю Центрального Споживчого Союзу України. Так само Московський Народний Банк творив свої філії й агентури на Україні. Україн-

ські кооператори на своїх з'їздах у Києві, Катеринославі, Ростові в роках 1915-16 виявили чимало ініціативи у плануванні й реалізації власного союзного будівництва. Але щойно з вибухом революції 1917 р. Українська кооперація відразу почала відокремлюватися від російських кооперативних центрів і творити свої власні. Цей процес розвивався разом із процесом політичного унезалежнювання України. Основні організаційні постанови вирішили три всеукраїнські кооперативні з'їзди.

Найбільше значення мав Третій Всеукраїнський Кооперативний З'їзд у Києві, в травні 1918 р. З'їзд цей прийняв основну схему організації українського Союзного кооперативного будівництва, що її виробив і представив З'їздові голова правління перед тим утвореного Українського Центрального Кооперативного Комітету (скорочено „Коопцентру“) Б. Мартос. З'їзд цей цікавий також незабутньою дискусією-боєм, який звели українські кооператори, головною передсідник З'їзду, голова Ради Українського Центрального Кооперативного Комітету проф. М. Туган-Барановський і голова правління Б. Мартос з російськими кооператорами та тими своїми землячками-малоросами, які вважали, що й у ті часи не слід Україні творити власні українські центральні кооперативні організації, та що вистачать московські експоненти — Споживча Центральня „ПОЮР“ і філії Московського Народного Банку.

Верховна ідейно - організаційна установа українського союзного кооперативного будівництва „Коопцентр“ поряд із працями загального керування організацією кооперативної розбудови, згуртував у своїх ділових установах і відділах найкращі сили економічної науки й правничого досвіду. Деякі з них мали вже славне ім'я не лише в довосній царській Росії, але й у світовій науці, — як напр. проф. М. Туган-Барановський, Л. М. Яснопольський, К. Воблий, С.

Остапенко, Г. Кривченко, чи молодші дослідники, деякі пізніші професори Української Господарської Академії на еміграції, як проф. К. Мацієвич, В. Тимошенко (в другій світовій війні належав до „тресту мозків” президента ЗДА, недавно помер у Стенфордї, в Каліфорнії), В. Садовський, славний металург І. Фещенко-Чопівський та багато ін. Були це люди різних політичних орієнтацій, але солідарні на спільній службі великим тоді справам. З ініціативи „Коопцентру” вже тоді, 1918-20 рр. почалося вивчення місткості внутрішнього українського господарського ринку, природних багатств України, економічних можливостей і конюнктур на світових ринках, з доручення Коопцентру виїздили спеціальні делегати і комісії для дослідів можливостей економічних взаємин з закордоном, для конкретних ділових переговорів, у бюрох Коопцентру вже тоді планувалося шлюзування Дніпра для використання електричної енергії, розбудова транспорту України й багато інших основних справ розбудови народного господарства України. Назбиралося тоді чимало важливого статистичного матеріялу, що його пізніше використано в працях Всеукраїнської Академії Наук 20-их років.

В союзній схемі українська кооперація розбудувала окремі господарські сектори в три ступені — низові, місцеві кооперативи поодиноких господарських потреб об'єднувалися в свої повітові чи обласні союзи другого, середнього ступеня й завершувалися своїми всеукраїнськими центральними організаціями найвищого ступеня.

Споживчу кооперацію завершував „Дніпросоюз” (найбільше заслужений у його розбудові Дмитро Коліух), кредитову „Українбанк”, який був рівночасно загальним фінансовим центром і в своїх філіях по великих містах обслуговував фінансові справи усіх видів кооператив. (В його розбудові великі заслуги поклав, як і в цілому союзному будівництві,

Христофор Барановський). Сільськогосподарська кооперація мала свою верховну організацію „Централ” (керівники: К. Мацієвич і В. Коваль); виробничі кооперативи „Трудсоюз”, видавничі об'єднувала „Книгоспілка”, кооператива забезпечень „Страховоюз”. Крім тих головних постали також деякі менші, які мали тенденції стати всеукраїнськими кооперативними центрами, як напр. будівельна кооператива „Оселя”, „Українфільма” і ін.

На початку 1920 р. число різних кооператив дійшло до 22 000, об'єднаних у 270 союзах середнього ступеня. Всі вони об'єднували біля 6 міль. членів і не було в Україні майже ніодної місцевості, в якій не було хоча одної кооперативи. Споживча кооперація об'єднала біля 60% усього тодішнього населення України. В часі революції й дикої демобілізації ницилося чимало добра, пустів ринок, — кооперація відбудовувала, за допомогою своїх підприємств, контролювала й регулювала ринок та пов'язувала його з потребами населення й трудовими індивідуальними господарствами, змагалася за лад у народному господарстві й за свої основні принципи „справедливої ціни”. Кооперативні центральні, союзи другого ступеня, деколи й низові кооперативи, — споживчі, кредитові, сільськогосподарські організували розстросне виробництво, ремонтні майстерні, підтримували своїми фондами шкільництво нижче, середнє й високе, особливо в таких ситуаціях і місцевостях, в яких нікому було тим журитися. Українська кооперація, крім численної своєї фахової преси й видань, допомагала загальним виданням, українським театрам, музеям. На кооперативних основах взагалі мали організуватися за прийнятою схемою освітньо-культурні установи. Чимало тоді допомогла українська кооперація своїми людьми й фондами українським визвольним змаганням і державному будівництву, його закордонним місіям, дипломатичним представництвам і т. п.,

„Дніпросоюз” організував школи, численні курси, видання, власну друкарню, розбудував свою пристань на Дніпрі зі складовими влаштуваннями, закуповував і відбудовував промислові підприємства (напр. металевої посуду, текстильне підприємство і ін.). „Централ” сільсько-господарське об’єднання закупило велику фабрику с.-г. машин і знадоб’я в Одесі, де працювали тисячі робітників, великий тартак „Наталку” над Дніпром коло Києва і т. д.

Головні верховні кооп. організації утворили були під проводом правника Ф. Крижановського „Фінансовий Комітет” для практичного планування й вирішування важливих спільних економічних справ, розподілу кредитів, допомоги в фінансуванні культурних цілей тощо. Для репрезентації та ведення операцій закордоном з ініціативи фінансового комітету постала спеціальна установа — „Об’єднання Центральних Українських Кооперативних Союзів — ОЦУКС”.

3. Проба сил української кооперації в добі „НЕПУ” 1921-30 рр.

„Воєнний комунізм” припинив розвиток кооперації на зайнятих більшовиками українських землях. Була тенденція в деяких провідників більшовизму вже тоді цілковито зліквідувати кооперацію, як незгідну з їх доктринаю форму суспільно-економічного життя. З наказу більшовицької влади всі види тогочасної кооперативної організації мала влитися в єдиний споживчий сектор, — у „споживчі комуні” підпорядковані Народному Комісаріатові Харчування. Через ці „комуні” з примусовим членством мав головню відбуватися розподіл споживчих товарів. Але заки більшовики встигли взятися до тієї реорганізації на Україні, Ленін на 10-му З’їзді КП в березні 1921-го року проголосив нову економічну політику („НЕП”). В травні того ж року виїшов декрет про віднову кредитової кооперації, а в жовтні про нову

організацію сільсько-господарської. Кооперація на Україні знову пожвавила свою діяльність на свій дотогочасний лад, з виборними органами, з добровільним членством та, найважливіше зі здобутим раніше досвідом численних своїх ідейних кооперативних кадрів. Взагалюному розвиток кооперації за „Непу” можна б вияснювати обставиною, що тільки через кооперацію можна було отримати державні кредити на відбудову господарств, також переважно через кооперацію селянство могло зв’язуватися з ринком, — збувати свою продукцію й закуповувати все необхідне для господарства від націоналізованих промислових підприємств.

Нова організація сільсько-господарської кооперації густіше розбудувала мережу своїх низових універсальних кооператив та їх союзних об’єднань, а на місце давнішого „Централу” постала нова верховна організація сіл.-госп. кооперації „Сільський Господар”. Постали теж численні спеціальні с.-г. спілки зі своїми окремими союзними центральними, як напр. „Добробут”, централья скотарсько-молочарської кооперації, „Плодоспілка”, „Укрбурякспілка”, Укркооптах” і ін. Під кінець 20-их років нараховувалося 24 450 всіх сільсько-господарських кооператив, в тому 8 606 спеціальних, як машино-тракторних, скотарсько-молочарських, бурякових, меліораційних, садівничих, городницьких, виноградних, хмелевих, рибацьких, птахівничих і ін. До цієї системи входили також 3 роди с.-г. виробничих спілок — найбільше товариств для спільного обробітку землі (ТСОЗ), с.-г. артілів, невелике число с.-г. комун. Уся сільсько-господарська кооперація об’єднала тоді в Україні біля 2 849 600 селянських господарств. „Вукоспілка” утворена на місце „Дніпросоюзу” обмежувала свою діяльність до об’єднування сільських споживчих кооператив, — усіх коло 8 507 зі 41 районними союзами. Окремо відділена була споживча кооперація по містах і робітничих цен-

трах, організована в великі багатокрамничні споживчі товариства. Виробничі спілки, — кустарні рибальські, інвалідів і под. об'єднувала централія „Вукопромкредитспілка”. Новим видом появилася житлобудівельна кооперація з власною централею. Відновила була свою діяльність кооперація забезпечень з переміненою назвою „Коопстрах”. Жваву діяльність виявили в тому часі центральні видавничі кооперативи — „Книгоспілка”, „Рух”, „Сяйво”. Кредитова кооперація була найбільше залежна і переплетена з державною кредитовою системою. Всі майже види кооперації вели свої посередницько-кредитові відділи. „Українбанк” оснований наново 1922 р., як акційно міжкооперативна установа з 25% акційною участю держави. Його діяльність щораз більше звужувалася до фінансування експортно-імпорتنих операцій й до фінансування капітального будівництва. Всіх кооператив на Україні в добі „Непу” було біля 42 тисяч. В роках 1928-29 участь кооперації в роздрібній торгівлі доходила до 74% (приватної 18%, державної 8%).

Кооперація в тому періоді була на Україні місцем зосередження національно-свідомого елемента, вона виповнена була українськими фаховими кадрами й українським національним змістом. Діяльність її спрямована була на скріплення українського народного господарства та на змагання визволити його з-під підлеглости Росії. У процесі свого розвитку ставала також поважним опертям у послідовній боротьбі за національно-політичні позиції України. Досягнення економічного та культурного розвитку України й участь у тому кооперації не були „наслідком доброї волі, чи недогляду большевиків”, а наслідком наполегливої праці й зміцненої солідарности українського громадянства, розбуджених у визвольних змаганнях його національних і соціальних змагань та творчих амбіцій.

Для большевиків кооперація стала „камуфляжем”, за яким вони скри-

вали підготовку плянів своєї політики. Вже від 1927 р. почалися обмеження діяльності кооперації й щораз більше підпорядкування її директивам партії, вимогам при виборах керівних кооперативних органів приймати щораз підвищений процент (40%) комуністів. Діяльність кооперації старалися большевики використати для відбудови поруйнованого за війни й революції господарства, підготувати на посадах у кооперації свої „командні” господарські партійні кадри. Через кооперацію вони нав'язали свої початкові міжнародні господарські контакти.

На початку 30-их років у насильній колективізації пропали сконфірковані надбання сільсько-господарської і кредитової кооперації. 1935 р. майно споживчої і дещо раніше робітничої кооперації перебрала державна торгівля. Залишилася тільки під назвою сільська споживча кооперація в системі „Вукоспілки” (пізніше „Укоопспілка”), підлеглої московському „Центросоюзові” й директивам партійно-державних органів. Зліквідована була промислова кооперація за винятком дрібних її останків — кооперації інвалідів і кооперації мистецьких виробів. Всі ці останки разом з колгоспами творять у совєтській економічній системі т. зв. другий (нижчий і перехідний) сектор соціалістичного господарства.

Деяких провідних кооператорів судили большевики в процесі Спілки Визволення України 1930 р. Багатьох провідних і рядових арештували й без суду знищили. Частина творців і співучасників українського кооперативного будівництва років Визвольних Змагань вийшла на еміграцію. Найбільше їх згуртувалося в Чехословацькій Республіці при утворенні українських високих школах, зокрема при Українській Господарській Академії (пізн. УТГІ), де вони продовжували розвивати загально-економічні й кооперативні дисципліни з теорії й практики. Вони й допомагали

в кооперативному будівництві на за-
хідно-українських землях.

4. Відбудова руїн і творчий змаг кооперації на західно-українських землях 1921-1939 рр.

Західно-українські землі потерпіли від воєнних знищень 1914-20 років не менше, ніж за 4 роки Франція, чи Бельгія, яким тоді світ помагав при відбудові. Учасники визвольних змагань тих частин Української Землі верталися на рідні землі до своїх пригнічених родин. Самі з глибокими душевними ранами взяли за моральну й матеріальну відбудову національного життя. Принесли вони з собою пізнання власних недоліків і науку з досвідів щасливих і багатших країн, в яких доводилося їм побувати. Та найважніше, — вони зберегли віру у власні сили, хоч які вони були малі та ще й прислаблені. Старші пам'ятали, як перед війною вони збиралися й кріпили в самопомозі. Деякі з тих, що вели колись перед у організацію економічного подвигнення народу, перші стали в роках 1914 - 15 царськими в'язнями, коли російські війська зайняли Галичину. Арештовані й вивезені Кость Паньківський, Степан Федак, Михайло Коцюба, Микола Заячківський, звільнені на початку революції 1917 р., були свідками великого здвигу українського кооперативного будівництва в Києві, коротко й самі приймали участь в ньому. Чимало молодших проміряли в боях широкі простори Наддніпрянщини й деколи також мали нагоду придивитися до таємної кооперативної організації. Повернувшись з війни нова окупаційна влада закрила доступ до високих шкіл, вони не могли рахувати на працю в урядах, чи чужих — зрештою економічно слабих, підприємствах.

1921 р. зійшлися представники центральних довоєнних економічних організацій і вирішили відновити їх діяльність. Вони прийняли плян молодого економіста Юліяна Павликовсь-

кого господарської відбудови за допомогою кооперативної організації. Створений для реалізації пляну „Крайовий Комітет Організації Кооператив” гаслом „об'єднання власних сил до добра і краси” підняв широкі кола свідомого населення та вказав реальні можливості продовжувати визвольну справу. 1922 р. фахове керівництво й ідейний провід перебрав відновлений довоєнний Крайовий Ревізійний Союз, переіменувши назву на Ревізійний Союз Українських Кооператив (скорочено РСУК). По повітах стали утворюватися місцеві Комітети Організації Кооператив. З їх ініціативи скоро поставали економічні кооперативні підприємства Повітові Союзи Кооператив (деякі з них згодом прийняли назву Окружних — ОСК). Вони мали допомагати в оснуванні і об'єднати довколишні місцеві, зразу універсального типу, кооперативи. Пізніша організаційна практика прийняла спеціалізацію. Основним, первинним типом на селі й підбудовою ПСК і ОСК стали кооперативи для загального закупу й збуту. В 1924 р. на базі довоєнного Крайового Союзу Господарсько-Торговельних Спілок у порозумінні і у тісній співпраці з відновленням Товариством „Сільський Господар” поставала централа того сектору — верховне об'єднання ПСК — „Центрсоюз” у Львові (довголітні його керманічі голова Ради Д. Коренець, директори Ю. Шепарович, І. Мартюк, М. Творидло).

По стабілізації валюти 1924 р. почалася відбудова цілковито знищеного війною колись найсильнішого кооперативно-кредитового сектору в Галичині. По селах поставали каси райфайзенського типу, по містах більші „Українбанки”. Їх завершувала відновлена в столиці краю довоєнна централа під скороченою назвою „Центробанк” (під проводом довголітнього кооперативного і політичного діяча д-ра К. Левицького, від 1936 д-ра С. Кузика).

Найжвавіший організаційний розмах виявив відновлений „Маслосо-

юз”, централія молочарської кооперації, започаткована колись сл. п. о. О. Нижанківським в Стрию. Під проводом колишньої співробітниці економічних організаторів Стрийщини, Ольги Бачинської й двох її молодих товаришів, енергійних директорів, вишколених закордоном — А. Палія й А. Мудрика, цей кооперативний сектор став передовиком у модернізації кооперативно-виробничої й торговельної праці. Чимало причинився теж Маслосоюз допоміжною агрономічно-ветеринарною обслугою об’єднаних у Районів Молочарні своїх членів — сільських господарств до піднесення господарської культури західного українського села.

„Народна Торговля” продовжувала свою працю розбудовою власних філій і свою союзню підбудову доповнювала розбудовою міських споживчих кооператив роцдельського типу.

Треба було мати глибоку віру в справу й почуття обов’язку служби народові, засвоєне ідейними молодими комбантантами в часі воєнних походів, щоб при тогочасних консервативних поглядах свого громадянства на соціальний „статус” інтелігента ставати за прилавок сільської крамнички, бідно обладнаної каси, за скрині, міхи кооперативного магазину чи молочарської кружлівки. Чи мало з тих молодих побратимів, привиклих до дисципліни, приїздили по поважних зусиллях своїх і неможливих батьків з дипломами добрих високих шкіл Праги, Подебрад, Відня, Берліну, Познаня, Кракова, Львова, але їх не можна було використати в дома. Кожне село, кожна місцевість мала амбіцію оснувати свою крамницю, касу, молочарню. Нарід захопився завданням „творити історію” з малих діл своєї щоденної праці, об’єднаної в солідарній громадсько-економічній організації, яка мала підсилити його змагання за право бути господарем на своїй землі.

Країна скоро вкрилася густою мережою організацій самопомоги, — амбіції й гордості населення. Щоріч-

ні збори верховного об’єднання кооперації РСУК були свого роду парламентом власної господарської самоуправи краю. Поряд з Ю. Павликовським головою Ради став у проводі РС-УК незабутній ідейний патхненник кооп. руху Остап Луцький. Обидва доповнювали й достойно репрезентували український кооперативний рух перед владою і на міжнародних кооперативних конгресах.

За допомогою об’єднаних в кооперації сил дрібне, малоземельне селянство, міське ремісництво, робітництво виходять без несовісного посередника на внутрішній і закордонний ринок. Плоди їх праці й свого інтелігента, який не мав змоги деінде доцільно застосувати свою освіту, талант, за посередництвом власних союзних підприємств виходять у світ, — до Німеччини, Англії, Іспанії, Італії, Данії, Палестини, Аргентини й ін. Малописьменні селяни, вишколені в коопераціях, самі починають у них і у власних господарствах бюджетувати, складати баланси і т. д. На західноукраїнських землях проходить тиха революція в господарюванні й культурі села й починає зникати його відчуженість від міста, що його здобуває об’єднана праця. Рух поширюється й на північно-західні українські землі, які опинилися під Польщею та на Засяння й Лемківщину, як також на Закарпаття, прилучене до Чехословаччини, де в свободніших як до війни умовах стають до праці поряд з місцевими провідниками абсолювенти УГА-УТГІ.

Були в початках недоліки, бували й шкоди від браку досвіду в неодного з ентузіястів тимбільше, що до керівництва щораз складнішими господарськими справами приходили з доброї волі, безкорисно люди з різних професій.

Великою загрозою для руху й розбудови ще не закінченого першого десятиліття була нагла в світі економічна криза 1929 р., яка докотилася й до некріпкої ще української кооперативної організації. На добавок не-

прихильна адміністрація окупаційного уряду й шовіністичні кола панівної національності вирішили використати нагоду й повели напади та репресії на українську кооперацію, які повторювалися від 1928 р. і розвинулися в посилену нищівну акцію ганебної пацифікації 1930 р.

Західньо-український кооперативний рух переміг ці і пізніші підривні заходи, м. ін. також закони 1934/35 років, які обмежували діяльність західно-української кооперативної організації тільки до 3-ох галицьких воєвідств і відривали велику частину північно-західніх і західніх українських територій.

Велике значення для перемоги над тими ворожими силами мав VII Конгрес Української Кооперації у Львові 1932 р., який своїми постановами закріпив організаційну структуру західньо-української кооперації, членську кооперативну вірність та накреслив основні пляни співпраці для реалізації поодиноким секторам союзної організації, що й дало новий стимул для поновлених зусиль і загального розвитку.

Поза головними 4-ма секторами почали поставати й приєднуватися нові кооперативні підприємства, які ще не мали власної союзної будови, — кооперативи здоров'я, жіночої праці й народного мистецтва — пізніше завершені власною союзною надбудовою „Народне Мистецтво”, виробничі кооперативи — „Мануфактура”, „Шовк”, „Будучність” „Суспільний Промисел”. Свої власні виробництва-фабрики організує „Центросоюз” і деякі ПСК і ОСК. Перед самою другою світовою війною на центральній частині західньо-українських земель працювало об'єднаних 2 360 кооператив для загального заupu й збуту по селах, 233 виробничих і торговельних кооп. підприємств по містах, 143 молочарських кооператив районного типу, 688 кредитових кооператив усіх видів, 32 Повітові Союзи Кооператив 4 фахові централі. У всіх було об'єднаних 700 тисяч членів. Давали во-

ни платну працю біля 15 тисячам осіб, тисячі співробітників почесно працювали в управах і Надзірних Радах. Велику допомогу давала кооперація людьми й фондами іншим громадським організаціям, — науковим, культурно-освітнім, приватному українському шкільництву. Кооперація мала добрий вплив на порядкування українських громадських відносин. Вона була важливою школою громадського життя, протидіяла нищівним процесам асиміляції й знищення збоку окупаційної влади. Кооперація скріпила здоровий патріотизм населення, збагатила його реальним змістом, зберегла, ще й побільшила ряди нової провідної групи української інтелігенції з господарським і громадським досвідом.

Друга світова війна завдала нищівного удару матеріальним надбанням виплеканої у важких і несприятливих обставинах народом кооперативної організації.

5. Ідейна спадщина української кооперації на батьківщині й серед українських спільнот поза її межами

В важкі роки другої світової війни українське населення пройняте інстинктом самозбереження і призвичаєне до кооперативних форм самопомоги намагалася рятувати себе „доконаними фактами” — відновою самодіяльних форм кооперативних організацій.

Совєтський уряд вже перед самою війною, в часі війни й у перші роки повоєнної відбудови вимагав від кооперативного сектору більше місцевої ініціативи, поступався деколи йому у власному інтересі. Новий німецький окупант не встигав скоро зорієнтуватися в ситуації й хоч виявив основну тенденцію зберегти під наглядом своєї воєнної адміністрації такий стан, який утворили большевики, також мусів часто поступатися „доконаним фактом” населення. Відбудову кооперативних підприємств і організацію кооперативного апарату німецькі оку-

панті намагалися використати для цілей воєнної господарки. Для кооперативних проводів були це роки важкої проби. Часто дорогою ціною й жертвами доводилося охоронити інтереси й потреби власного членства й цілого українського громадянства. Великих зусиль і складних заходів коштувала оборона від втрат у людях і майні, а при тому чуйної уваги й посвяти, щоб кооперативну організацію встерегти від численних зовнішніх і власних внутрішніх загроз.

По другій світовій війні, як і по першій, знову чимало працівників й свідомого членства української кооперації опинилося на еміграції. В ненормальних умовах скитання винесені з рідного краю добрі традиції організованої самопомоги допомогли чимало „переміщеним” перебути лиху годину. Утворювані в мандрівці, по переселених таборах, організації самопомоги підтримували моральну рівновагу, протидіяли спекуляції, допомагали установам харитативної й культурної обслуги скитальців, школам, організаціям молоді; допомогу кооперативних організацій того часу пам'ятає теж м. і. почин доброго діла — видання Енциклопедії Українознавства.

В різних формах самопомоги виявилася збережена ідейна спадщина в нових країнах поселення, зокрема в трудних початках. В найбільше чисельній спільноті української еміграції в ЗДА нова хвиля прибулих застала братські організації взаємозабезпечень — Український Народний Союз, „Провидіння”, Український Робітничий Союз, „Народну Поміч”, з їх ініціативи утворений „Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет”.

Усе це струмки, які виплили колись з того самого джерела, що український кооперативний рух у рідному краю й з тим самим ідейним спрямуванням. В основних їх принципах і цілях близькі соціально-економічні і громадсько національні аналогії. Давніші тут форми самопомоги скріпи-

лися новими, переважно кредитовими кооперативами й об'єднанням їх у Товаристві Української Кооперації (ТУК).

В Канаді на кооперативній організації спирається хліборобський поступ давніх українських переселенців. В часі другої світової війни й по війні з припливом нової хвилі української еміграції поживався також розвиток кредитової кооперації, зі спробами координації кооперативного руху та його організаційних і ідейних надбань у головних осередках — в Торонті, Вінніпегу, Монтреалі, Едмонтоні, Саскачевані.

Давніші спроби й нові почини кооперативної організації виявили українські іммігранти в країнах Південної Америки, — в Бразилії, Аргентині також в Австралії, Бельгії, Англії.

На рідних землях важко й неможливо плекати та розвивати ідейну спадщину українського кооперативного руху, бо й навіть советський кооперативний сектор, що його намагасться режим використати для своїх цілей, присуджений на поступенну ліквідацію та злиття з системою комуністично-державного господарства. Хоча там в офіційних інструкціях і говориться деколи й про „дотримування демократії” в організації підприємств кооперативного сектору, хоч і московський „Центрсоюз” репрезентує в Міжнароднім Кооперативнім Союзі всю підсоветську „Союзню кооперацію”, немає там ні добровільного об'єднання, ні добровільної ініціативи, ні погодження загального добра з потребами примусового членства, його праці та справедливої винагороди за неї. Рахувати там лише можна на здоровий, природний інстинкт української людини, який м. ін. цікаво виявився в часі повоєнної відбудови в ініціативі т. зв. міжколгоспного будівництва.

Тимбільший обов'язок збереження ідейної спадщини вільної кооперативної системи, виплеканої століттям, — громадсько-економічної самопомоги й солідарної співпраці, — мають ті,

які живуть у кращих умовах поза межами Батьківщини. Вони й можуть ще й збагачувати її цінними прикладами нових, цікавих форм у вільних країнах свого поселення. До тих прикладів треба бачніше придивлятися. Для того необхідний спільний центр ідейного об'єднання кооперативних починів і співпраці українських спільнот усіх країн.

Хай ця пригадка з історії українського кооперативного руху буде виявом нашої пошани й пам'яті про Тих, які були його подвижниками, хай заступить наш братній привіт у столітню річницю Рідній Землі, де він народився й розвивався та привіт Українській Спільноті й кооперативному членству, які трудяться для загального добра поцейбіч.

М И

*Наснажені завзятим ризком
Назустріг йдемо хоробрим дням.
Не нас зігнути ката тиском,
Коли Вітчизна у вогнях.*

*Окрилені любови шалом
З тираном стали ми на прю.
Хто там сказав, що нас замало? --
Я сам мільйоном скарг горю!
14. 11 1949 р.*

*14. X. 1942
Присвячую Головному
Командирові УПА, ген.
Т. Чупринці.*

*Був наказ: — До походу!
До зброї —
Україна розніята в вогнях!*

*Кожна хата родина героїв,
Месник руку могутню підняв.*

*Був наказ, як гаряче залізо —
І слова стали гиною живим!
Боротьба — стала гести
девізом —
Мість горіла завзяттям грізним!*

*Залунав у просторах так гордо
Віщий гомін хоробрих боїв —
Рознеслися стогромним акордом
По світах ідеали Твої!*

*Ще момент і Твій голос владарно,
Загримить на руйнах Кремля,
І натисне колонам ударним
Пісню слави розкута земля!*

*Марко БОССЛАВ
(Поет-утівець)*

ЧОТИРИ ПЕРЛИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ КОРОНІ

Леонід Палтава

ПРО ЖИТТЯ Й ДОЛЮ ДОЧОК КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Українські науковці у вільному світі, на жаль, ще не звернули належної уваги на ґрунтовне вивчення закордонних історичних джерел про дочок великого князя Київського Ярослава Мудрого, зокрема Анни — королеви Франції, і Єлисавети — королеви Норвегії (як і на дослідження кровного споріднення між княжою київською династією і королівським родом в Англії). Вивчення життя й долі двох інших дочок Ярослава Мудрого та його дружини Інг'герди-Ірини — поза нашим засягом: Анастасія була королевою Угорщини, доступ до архівів якої тепер дуже обмежений, а про четверту князівну не збереглося ніде (?) відомостей, не знаємо покищо навіть її імені, хоча вона зображена, поруч із своїми сестрами, на великій фресці, на півден-

ній стороні св. Софіївського храму в Києві (на північній стіні — зображено п'ятьох синів Ярослава Мудрого, який, до речі, як недавно було відкрито, мав титул цісаря, себто державця-володаря).

Советські історики всіляко оминали цю тему, або ж „підтягали” в деяких московських виданнях поняття „Русь” до поняття... „Росія”, якої в ті часи не існувало і ще після XI сторіччя. Однак, після відвідин президента Франції де Голля в Советському Союзі, коли він у Києві нагадав про спорідненість та давні зв'язки княжої України з королівською Францією — через одруження Генріха I з князівною київською Анною, — в підсоветській пресі тут і там почали просочуватись відомості про ті далекі події. Далекі й важливі, адже

*Князь Ярослав Мудрий
— батько Анни*

мова про закордонні зв'язки княжої України-Руси в добу, коли взагалі ще не існувало Московського князівства.

Комуністична псевдонаука вдається до словесного трюкацтва: всіляко вимінає назви речей власними іменами, і тому про часи Ярослава Мудрого, повторює: „древнеруський період“, „староруський“, навіть „староросійський“ чи й просто „київський“: слова Україна вжити не можна, бо це був би відхід від офіційної історичної „схеми“, в якій Росія мусить всюди відігравати першу роллю. А все таки, правду як не топи, вона впливе нагору. Так і з історією закордонних зв'язків княжої України-Руси XI віку, коли на королівських престолах Угорщини, Франції і Норвегії сиділи українки — дочки кн. Ярослава Мудрого, та й англійський королівський рід був безпосередньо спо-

віднений з українським княжим родом.

Як дотепер, то найбільш детально, хоча не без історичних помилок, про ті події поінформував читачів в УССР журнал „Україна“, ч. 25, з червня 1967 р. (наклад в 235 000 примірників). У журналі зазначено, що на одній із стін Собору недавно було відреставровано, точніше — знято пізніші малювання так, що нині видно первісний малюнок з зображенням дочок князя Ярослава Мудрого.

У статті „Дочки Ярослава“, між ін., сказано (передруковуємо, додаючи заборонену в УССР літеру „г“):

„У груповому портреті зображено старшу дочку Єлисавету, яка згодом стала королевою Норвегії. Ось як про це розповідає історія. Після загибелі у битві при Стикклекстаді норвезького короля Олафа, який хотів відновити втрачену владу, його брат славнозвісний вікінг Гаральд Гардрода (Жорстокий) 1031 року разом з варязькою дружиною прибув до Києва, де став на службу в Ярослава і брав участь у його війнах проти кочових орд. У битвах він зажив такої слави і поваги, що міг осмілитися просити в князя руки його дочки Єлисавети. Проте Ярослав відмовив, і Гаральд покинув Русь. 1033 року він поїхав до Константинополя, став на службу до візантійського імператора. І тут Гаральд відзначився сміливими військовими подвигами та хитроцтвами. Є відомості, з яких видно, що він здобув одне місто в Сицилії саме так, як свого часу княгиня Ольга покарала древлянський Іскорость. Гаральд замість викупу жадавав голубів, а потім випустив їх на місто з прив'язаними запаленими стрічками. 1040 року брав участь у здобутті Пірея і на честь перемоги записав своє ім'я норманськими рунами на мармуровому леві, 1687 року перевезеному до Венеції, де він зберігається й досі. Та в Константинополі імператриця Зоя розпочала проти Гаральда інтриги, і його кинули до темниці. Хоробрий вікінг змовився зі своєю варязькою

дружиною і втік, захопивши на пристані два кораблі, і з товаришами повернувся до Києва”.

„Скандинавські саги розповідають, що всі блискучі військові подвиги він здійснив лише для того, щоб „дівчина з Гардаріки” (руської країни) перестала його зневажати і погодилась стати дружиною. Історики свідчать, що Гаральд був не лише сміливим завоювальником, але й славним у свої часи „скальдом” (поетом). Він склав на честь Єлисавети пісню (її переклав на українську мову І. Франко) під назвою „Пісня про дівчину з руської країни”. Сміливий вікінг, оспівуючи свої подвиги, розповідає, що його кораблі, мов птахи, літали бурхливими морями, жорстоко билися його війська, підкоряючи Гаральдові і суходіл і море. Але кожний з шістнадцяти рядків пісні має такий рефрен: „А проте дівчина з руської країни, що в короні сяє, мене не приймає”. Можливо, і ця поетична пісня і, звичайно, велика бойова слава Гаральда справили враження не тільки на князівну, а й здобули прихильність її батька, і він нарешті віддав Гаральдові свою дочку. Гаральд з Єлисаветою поїхав на північ і 1047 року посів норвезький престіл. Так Єлисавета стала королевою Норвегії. Про дальшу долю старшої дочки Ярослава збереглися лише деякі відомості. Королева Єлізиф, так її називали на півночі, мала двох дочок: Марію та Інгігерд. Від другої жінки Гаральд мав двох синів: Магнуса і Олафа. Тяжкі передчуття гнітили Гаральда, коли він спорядив велику флоту (300 кораблів) для нападу на Англію. Перед відпливом він передав владу старшому синові — Магнусові. Єлисавета з дочками поїхала разом з ним. Короля супроводжував також його молодший син Олаф. Цікаво, що в знаменитій битві при Гастінгсі 1066 року брали участь два Гаральди, зв'язані з київським домом. Один з них — король Англії Гаральд Годвінссон, дочка якого Гіта була дружиною онука Ярослава Мудрого — Володими-

*Анна Ярославна,
королева Франції*

ра Мономаха, та Гаральд Гардрода — чоловік Єлисавети Ярославни. Серед великої кількості забитих на полі бою зостався і сам конунг Гаральд, останній вікінг на престолі Норвегії, і Гаральд Годвінссон, останній король англо-саксів. Єлисавету спіткало ще одне горе: тут, у Англії, померла її дочка Марія, до речі того самого дня і часу, коли загинув її батько. Разом з Олафом Єлисавета повернулася до Норвегії. Про дальшу долю королеви джерел немає. Відомо тільки, що молодша дочка Єлисавети — Інгігерд... вийшла заміж за датського королевича Олафа Свендсона, згодом короля Данії”.

Далі автор статті „Дочки Ярослава”, О. Радченко, розповідає на сторінках „України” про французьку королеву Анну Ярославну, або Анну Київську, ніде, на жаль, не зазначаючи, що у Франції в більшості видань її звать „Ан де Русі” та вважають...

росіяночку. Цю частину розповіді доведеться подекуди коментувати. Перш за все, треба зазначити, що Собор св. Софії був збудований 930 років тому, що він є одним із кращих у світовій архітектурі пам'ятником будівельного мистецтва з того сторіччя що із св. Софії — колицки українського християнства — за большевиків зроблено антирелігійний музей із платним вступом. А тепер — до статті в „Україні“:

„У фресковій композиції XI сторіччя зображено й другу дочку Ярослава — Анну, майбутню королеву Франції. 1048 року у розкішно прибраному Софійському соборі Ярослав прийняв послів Франції, направлених французьким королем Генріхом I Капетингом просити у великого князя Київського руки його доньки Анни. Послів вразив внутрішній вигляд собору, пишність монументальної декорації Софії, багатство й різноманітність храмового інвентаря. А невдовзі парижани стали свідками вінчання Генріха I з руською княжною Анною у Реймському катедральному соборі. Якщо більшість французів, очевидно, на той час не знали про існування Київської Русі, то державні діячі добре розуміли, яке значення має те, що король поріднився з однією із наймогутніших династій Європи. Цим шлюбом Генріх і хотів поправити діла своєї держави, яка через феодалну роздробненість дуже підупала“.

Зазначимо, в ім'я історичної правди, що шлюб Генріха I-го з Капетингів та нашої славної Анни Ярославни дійсно відбувся в м. Реймсі, але не в чудовому Соборі, де згодом коронувались усі французькі королі, а в звичайній церкві. Чудовий реймський Собор був збудований приблизно через 10 років після вінчання Генріха I й Анни.

„Серед коштовностей, привезених князівною в посаг, було розкішно видане євангеліє слов'янською мовою. Його під час шлюбу Анна поклала на вівтар Реймського собору. Відтоді усі королі протягом багатьох століть

(від Генріха і до Людовіка XV і Карла X), вступаючи на престол, присягалися над ним. Євангеліє і нині зберігається як скарб у національній бібліотеці... „Генріх I, людина набагато старша від неї (Анна його друга дружина), був слабкий, гоноровитий. Довгий час Анна не мала дітей. І лише 1053 року в неї знайшовся первісток, майбутній король Франції Філіпп I. Згодом вона народила ще двох синів — Роберта, що рано помер, і Гуго, який став з часом графом де Крепі і родоначальником королівської вітки родини Вермандуа. 1060 року Генріх I помер. Престол посів семирічний Філіпп I. Його правління було номінальним, а діла вершила регентша Франції Анна. Від цього часу її ім'я фігурує в усіх документах. У Франції зберігся надзвичайно цікавий документ, датований 1063 роком. На хартії Філіппа I Суассанському абатству поряд фігурного хреста (грифа) Філіппа є два хрести — підписи офіцерів корони, а нижче — підпис Анни: „Анна реїна“. Очевидно, вона не вміла писати латиною, бо її підпис стоїть скрізь слов'янськими буквами (кирилицею) і звучить „Анна реїна“, тобто „Анна королева“.

Ніяк не можна погодитися з твердженням автора, що королева Анна не вміла писати латинкою... Бути вихованкою першого Митрополита-українця в Києві Іларіона, керувати Францією, приймати звіти міністрів, зустрічатися з достойниками всемогутньої тоді Римської Церкви, підписувати державні закони... і не вміти підписатись латинкою? Пояснення цього унікального явища, здається, інше: дочка великого володаря Ярослава, держава якого сягала від Північного до Чорного моря, Анна Ярославна свідомо не підписувалась латинкою, щоб надати своєму підписові ще більшої гідності й величі (не забудьмо, що розшарпана тоді васалами та війнами з Німеччиною Франція була територіально невеликою країною, а Париж відігравав радше роллю номінальної, а не реальної столиці для всієї Франції).

Довгий час бездітна (а перед тим одружений король не мав наслідника на престол), Анна королева пообіцяла Богові, що спорудить церкву, як тільки буде мати сина. І дійсно, недалеко від Парижу, в містечку Санліс, розташованому тоді серед чудових лугів та лісів, старанням Анни була збудована в 1060-му р. в романському стилі церква-собор, яка частково збереглась і до наших часів. Та історична церква мала б давно стати місцем постійного українського паломництва, а не випадкових відвідин, як дотепер.

Повдовівши, Анна деякий час жила з дітьми в Санлісі, аж сталася пригода, що дуже заважила на її майбутній долі. Анна любила полувати і стріляла з лука, як вправний мисливець. Під час одного половання до неї підлетів на коні могутній васал, красень-мужчина, непокірний і багатий граф Рауль III, Валюа де Крепі. Він схопив Анну на коня, і коли на її крик прибула сторожа — застала тільки лук королеви та розкидані в траві стріли. Ця романтична пригода не була б загрозливою для Анни, коли б граф не мав дружини, яку прогнав ще раніше з дому. Про ці факти з біографії Анни Ярославни не розповідає журнал „Україна”, як і про те, що в новій родині де Крепі, проти якої, можливо, спершу й була Анна, спочатку царювало саме щастя, аж доки справа не дійшла до церковної влади. Навіть син-король, Філіпп I (відтоді у Франції почали давати ім'я Філіпп), коли Анна повернулась по смерті де Крепі в Париж, вже не погодився на її підпис „Анна королева”, лише на „Анна — мати короля”. Інакше про той, другий період життя Анни Ярославни у Франції, розповідає — всупереч історії — автор статті в „Україні”. Він обмежується до такої зауваги:

„Історичні хроніки в подальшому пов'язують ім'я Анни з одним із найблисकुцих васалів французького короля Раулем III, графом Крепі-Валюа. 1060 року відбулося їхнє офіцій-

не одруження. Анна була щаслива одинадцять років, аж до смерті Рауля, що сталася 1074 року. Філіпп негайно відкликає матір із графства Валюа до Санліса, що є доказом його синівської любови та відданости. Однак тепер вона вже підписується: „мати короля”. Останній документ, підписаний Анною разом із сином, датовано 1075 роком. Більше нічого не чути про Анну і не відомо, як і де скінчилося її життя. Феліпп I помер 1108 року. Королем Франції став його син і наслідник престолу, внук Анни Ярославни Людовік VI Товстий (1108-1137 рр.)”.

Стиль розповіді дечим тут нагадує опис того періоду життя королеви Анни Київської у брошурі М. Небелюка „Анна Ярославна”, що вийшла де-

А Н Н Р З Н Н А

*Підпис Анни Ярославни:
„Анна Рейна” (Королева)*

кілька років тому в Парижі, у видавництві „Українського Слова”. Принагідно зазначимо, що найбільше в дослідженні життя Анни Ярославни у Франції зробив покійний проф. Ілько Борцак, і частина його дослідів була опублікована в редактованому ним же журналі в Парижі „Україна” (не сплутувати з сучасною київською „Україною”). Можливо в цьому й полягає причина того, що київський автор не називає, які саме „історичні хроніки” він читав, та ще французькі. Не згадує він і про велику й довгу історію розшуків у Франції могили Анни Ярославни, про знахідку одним із французьких монахів наприкінці минулого сторіччя надмогильної плити біля Санлісу, з написом, на якому виразно вибито ім'я „Анесс”. З приводу тієї знахідки зав'язалась у наукових колах у Франції велика полеміка: одні залперечували історичність тієї плити, інші підтверджували і, здається, ще й досі це питання не вирішене. Зазначу лише, що під час

Великої Французької Революції в Санлісі було зруйновано багато дорогоцінних пам'яток з давніх королівських часів.

Справді новою вісткою в названій статті в київській „Україні” є відомості про розшуки надмогильної плити королеви угорської — Анастасії Ярославни”.

„Про третю дочку Ярослава — Анастасію, зображену на фресковій композиції Софійського собору, історики мають короткі відомості. Вона була королевою Угорщини, дружиною угорського короля Андрія I.

В Угорщині, поблизу озера Балатон, на мальовничому півострові Тихань зберігся невеликий храм XI століття (підвальна його частина), а в ньому — надмогильна плита Андрія I. Угорські археологи шукають у цьому храмі і надмогильну плиту Анастасії Ярославни, бо, як відомо з хронік, її поховано разом з Андрієм I. Пошуки покищо не дали результатів”.

Як часто з прикрістю доводиться констатувати, що ми не знаємо самі про себе, але постійно висуваємо домагання, щоб чужинці... знали про нас. До такого висновку приходим і в кінці цієї статті.

Для майбутніх науковців-дослідників згадаю коротко, що ще в 1957-8 роках у Санлісі священики і ченці-католики готувались до урочистого відзначення 900-ліття Церкви Анни Київської (так у кращому випадку називають українку Анну Ярославну французькі джерела, звичайно ж звуть її „Анною з Росії”!..) Церква свято зберігає заведені ще будівницею деякі звичаї, зокрема, раз на рік вона — тепер символічно — дає обіди для, здається, тринадцяти убогих жінок. Лише уявити собі, такі обідьдарунки давали з наказу королівни Анни французькі ченці, або черниці 9 сторіч тому! У 1960 році, в Санлісі з незвичайною пишністю відзначили 900-річчя Церкви і аббатства. Крім урочистої Служби Божої та святкового засідання, в якому взяли участь і

декілька українців з Парижу й сусідніх міст, вперше було виконано спеціальний концерт на честь Анни де Кієф — Анни Київської. Молодий український науковець і перекладач української поезії на французьку, п-а Ольга Репегіло (яка, між ін., прибула на нові студії до Америки) має примірник платівки з тими творами. Автор статті писав до аббатства в Санліс, прохаючи прислати хоч одну таку платівку, але їх давно розкупили...

Немає ніякого сумніву, що постануть, діяльність, життєва доля Анни Ярославни ще чекають наших дослідників-істориків. Частину матеріялів зібрав уже п. Мирослав Небелюк у згадуваній брошурі „Анна Ярославна”. Композитор Антін Рудницький закінчив у 1967 році свою нову оперу „Анна Ярославна”. Є відомості, що УВАН розпочала збирати матеріяли про цю незвичайну, видатну українку з наших княжих часів. Ці хоч і важливі, але тільки перші кроки... вивели з летаргії й Київ. Хоча там доводиться розглядати не лише Анну Ярославну, а й усю княжу добу України, через призму московського накиненого „триєдинства” народів українського, білоруського та російського (останнього в ті часи не існувало), все ж деякі зрушення вже є. Там українським ученим, письменникам, композиторам, образотворчим мистцям далеко не все можна, від правди вони відділені указами ЦК КПСС, а від Англії, Франції, Норвегії і навіть Угорщини — візами, які треба одержувати в Москві... Кожна еміграція покликана на свободу робити те, що забороняє окупант на Батьківщині, українська — також.

А покищо — не тільки нам усім на радість, але й на докір — біля Церкви славної Анни Ярославни, в затишному французькому містечку Санліс, перед входом до Церкви мовчки височить прегарна скульптура (ми не знаємо навіть прізвища скульптора!) українки, французької королеви Анни, з таким написом на постаменті:

„Анна російська, королева французька, яка заснувала Собор у 1060 році”. Правда, „Ан де Русі” можна перекладати і як „Анна руська”, що є тотожним із нашим національним українським іменем.

Щоб заохотити молодих українських істориків і дослідників до вивчення теми „Родина князя Ярослава Мудрого і посвячення Київської княжої династії з королівськими родами світу”, наведу уривок з однієї з грамот королеви Анни Ярославни, написаної квітчастою латинською мовою раннього середньовіччя. Грамота стосується якраз збудування церкви в Санлісі:

„Сини Церкви знають, що Творець, Господь і Отець сотворив усе, щоб приготуватись і прикрасити з'єднання Свого Сина із Святою Церквою. Бог-Отець, Бог-Син і Святий Дух взяли Ї за жону, про що й свідчать слова з „Пісні Пісень”: „Ходи, ти будеш коронованою”. Так ось я, Анна, була дуже чутлива до Ї краси і слави. Я роздумувала над словами: „Щасливі ті, що запрошені на весілля Агнця”. „Ті, які покажуть мене світлові, дістануть життя вічне”. І я запитувала сама себе, як зможу взяти участь у цьому бенкеті, в цьому щасті й вічному житті? І так я вирішила збудувати Христову церкву, щоб стати задушевно втіленою і ще тісніше пов'язаною з Його Церквою”...

Українки під час відвідин у Санліс (Франція) 1966 р. — біля скульптурного портрету Анни Ярославни.

Уфундована понад 900 років тому Анною Ярославною церква під Парижем, збережена в одній частині між добудовами, як і створений нею там монастир св. Вінкентія (тепер абатство з коледжом св. Вікентія, в якому вчиться до 300 юнаків) — живуть повнокровним життям у наші часи вивчення міжпланетних просторів.

Бо в житті є вартості, значення яких непроминальне, і без яких людське життя не становило б, мабуть, справжньої вартості.

Ще про сателіти абстрахонатів і астродромі

М. Данишин

Подані в заголовку слова зустрічаємо часто в пресі, яка переповнена звідомленнями про випуски нових „сателітів” та „космічних ракет” про будову „космодромів”, про вишкіл або смерть „космонавтів”, які намагаються опанувати „космос”, плянуючи полети не тільки на місяць а також на планети Венеру та Марс, які тепер є під постійним дослідом різних „Експлорерів” чи „Венусів” та „Сурвейорів”, що кружляють довкола тих планет, виконуючи різні поміри, досліді та фотографії.

Всі ці заходи в більшості випадках тримаються в тайні, — але щоб хоч

частинно поінформувати наших читачів про осяги в „космонавтиці” наводжу деякі дати та числа, що вдалося мені зібрати з різних публікацій, бо „космонавтика” відіграє головну роль в будуччині всього людства, для якого наша планета-земля стає затісною і воно змагається за здобуття „космосу” та його міжпланетарних полос!

„Сателіти” та „космічні ракети”

В змаганнях за здобуття міжпланетарних просторів, заходами світових потуг пущено в обіг довкола нашої планети а також довкола планет Венери та Марса цілий ряд „штучних сателітів” чи „спутників”, які при допомозі різних інструментів виконують важливі досліді, а знову деякі з них як „Тельстар”, „Трансіт” уживаються, як станції для радіо-телевізійних передач.

Статистика виявляє, що довкола нашої планети і взагалі в нашій планетарній системі кружляє тепер около 500 різної величини та конструкції „штучних сателітів” та понад 1.000 різних ракет, відламків чи решток спалених штучних сателітів, які блукають в міжпланетарних просторах.

Перший „сателіт” пущено в обіг довкола землі з датою 4-го жовтня 1957 року. Він важив всього 166 фунтів, осягаючи 227 кілометрів висоти, і спалився дня 4-го січня 1958 року. Вага штучних сателітів постійно збільшується і найбільший з них мав 5.333 кілограмів ваги, а найбільшу висоту 765 ккм. осягнув американський сателіт „Джіміні 10”. Деякі штучні сателіти вже попалилися, але знавці заповідають, що деякі з них зможуть кружляти в „орбіті” від 50 до 300 років, а такі як „Тельстар” (сателіти для комунікації) зможуть бути чинними понад 100 тисяч років.

Ракети та „космічні ракети” це також дуже коштовні та скомбіновані апарати, які відіграють головну роль в космонавтиці, бо їх вживається для висадження „сателітів” в так

звану „орбіту”, що вимагає великої вибухової сили та прецизності. Для орієнтації треба навести, що ракета „Атлас” має вигляд видовженого валка, якого висота виносить 300 метрів а його вага разом зі запасами вибухових речовин виносить понад 100 тон ваги. В таких ракетах є мотори, що мають силу сім і півмільйона коней, і ракета може досягнути швидкість 24 тисячі км. на годину, а спорудження таких ракет коштує яких тисячу мільйонів доларів за кожну. „Космічні ракети” вживається до польоту на Місяць, Венеру чи Марс і їх система ще більш ускладнена, бо вони складаються з кількох окремих частин, які вибухають етапами, щоб досягнути „орбіту” кругом планети, а потім поробити відповідні поміри чи досліди, а також забезпечити поворот назад.

„Космонавти” та їх досягн

„Космонавти” або астронавти — це відповідно вишколені фахівці-летуни, які провадять ракети та сателіти в їх повітряних польотах. Перший полет людини в „космосі” зроблено 12-го квітня 1961 року, а дотепер зроблено вже 22 польоти, з яких 13 зробили ЗДАмерики а 9 Совети, не зважаючи на те, що вони перші пустили в „орбіту” штучний сателіт. В СССР були також невдалі польоти, які покінчилися катастрофою і загинув „космонавтів”.

В ділянці „космонавтики” світові потуги ведуть постійні змагання за першество, шукаючи різних удосконалень та винаходів і в цій ділянці досягнуто наступні рекорди:

Найвищий політ в „орбіту” (вгору) виконали американські астронавти Стеффорд і Колінс в днях 18-21 липня 1966 року, сателітом „Джеміні-10”, досягаючи 675 кіломе-

трів висоти. Лет їх тривав 72 години і 21 мінуту.

Найдовше перебували в „орбіті” також американські астронавти Борман і Ловель в днях 4 до 18 грудня 1965 року. Сателітом „Джеміні 7” кружляли вони довкола нашої планети на протязі 330 годин і 35 мінут, на висоті від 200 до 297 кілометрів.

„Космодроми” та метали „титаній” і „цікроній”

„Космодроми” — це станції, звідки буде можливість не лише випускати в „орбіту” „штучні сателіти” та „космічні ракети”; на них зможуть причаловати навіть евентуальні „сателіти” та ін. „невідомі літаючі об’єкти.”

Перший „космодром” побудовано в місцевості Кокоа Біч недалеко Маямі в ЗДА, його довжина виносить 300 метрів, а ширина 90 метрів, де споруджено також відповідну комунікаційну вежу, на якій мають приміщення різні апарати для сигналів та телевізійної комунікації, що не подається до загального відомома.

Для „космонавтики” потрібні також відповідні та відпорні на гаряч метали, бо швидкість їх польоту витворює таку гаряч, що алюміній чи сталь топляється і з тих причин вони бувають непридатні. Отже і в цій ділянці робляться відповідні заходи, в яких на увагу заслуговують метали, що їх названо „титаній” та „цікроній”, бо вони можуть витримати гаряч на 2.900 ступнів Цельсія, що забезпечує тривалість ракет.

На закінчення треба сказати, що відносно „космонавтики” ведуться постійні заходи для удосконалень та нових винаходів.

НА ЧУЖИНІ

*Остання ще сльоза на рідному кордоні,
Останнє „Прощавай!” — і я пішов у путь...
В широкий світ розбіглися шляхи червоні.
Шляхи, що маком крові рідної цвітуть.*

*Над ними згук апокаліпс, що пролунали,
І відгомін пройшлих тудою караван...
Холодна чужина, холодні люди й скали
І скорбна самота спливає кров'ю ран.*

*Байдужі хвилі каламутного Дунаю,
Байдужий шум баварських сонячних рівнин,
Ліси й верхи Тиролю ввік не заспівають
Вільної пісні рідних піль і полонин.*

*А все ж крізь гір туман, крізь сонце Форальбергу,
Крізь дальні простори, крізь шум чужинних вод
Веижасться Дніпро і Київ злотоверхий
І Львів горючий в сонці й рідний Ужгород.*

*А в серці покрик туги: ой, ще раз до дому,
Ще раз свобідно дихнуть на землі батьків,
Займитись бурею, смертельним впасти громом
І знятись піснею звитяжних прапорів!*

*Та ось, з одчаєм схилиш голову в долоні,
Останнє „Прощавай!” — і ти пішов у путь...
В широкий світ розбіглися шляхи червоні,
Шляхи, що маком крові рідної цвітуть.*

Інсбрук 1948.

КАЛЕНДАР

Подяка: Календарні місяці від січня до грудня репродуковано фотографічним способом з календаря О.О. Василяян „Світло”, Торонто, на 1968-ий рік.

Січень - January

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 П	Боніфатія, мч.	Обр. Г.Н.І.Х. Вас. В. Н. Р. Сильвестра, папи Малахії, прор. Собор 70 Апостолів Навеч. Боговвлення Боговвлення Господнє
2 20 В	Ігнатія, свцмч.	
3 21 С	Юліяни, мч.	
4 22 Ч	Анастасії, мч.	
5 23 П	10 мч. у Криті	
6 24 С	Навеч. Різдва	
7 25 Н	Різдво Г. Н. І. Х.	п. Богоявл. Собор. Ів. Хр. Юрія й Еміліяна, мч. Полієвкта, прп. Григорія Нісс. † Теодосія, прп. Татіяни, мч. Єрмила і Стратон., мч.
8 26 П	Собор Пр. Богор. Йосипа	
9 27 В	Степана, Архид. і премч.	
10 28 С	20 тис. мч. у Нікомидії	
11 29 Ч	Дітей убит. у Вифлеємі	
12 30 П	Аиисії, мч.	
13 31 С	Меланії, прп.	
14 1 Н	Обріз. Госп. Вас. Вел. Н. Рік	30 п. С. Отців у Силнаї Павла Т. й Івана Покл. оков. св. Петра † Антонія В., прп. Атанасія й Кирила, св. Макарія, прп. † Євтимія В., прп.
15 2 П	Сильвестра, папи	
16 3 В	Малахії, прор.	
17 4 С	Собор 70 Апостолів	
18 5 Ч	Навеч. Боговвлення	
19 6 П	Боговвлення Господнє	
20 7 С	Собор Івана Хрестителя	
21 8 Н	по Боговвленні. Юрія	31 п. С. Максима, Неоф. Тимотея, ап. Климента Анк. свцмч. Ксенії, прп. † Григорія Богосл. Ксенофонта й і. мч. † Перен. моц. Ів. Зол.
22 9 П	Полієвкта, прп.	
23 10 В	Григорія Нісс.	
24 11 С	† Теодосія, прп.	
25 12 Ч	Татіяни, мч.	
26 13 П	Єрмила і Стратоніка, мч.	
27 14 С	Отців уб. у Синаї	
28 15 Н	31 по Сош. Павла	32 п. С. Єфрема, прп. Перен. моц. Іги. Богон. Трьох Святителів Кира й Івана, безср.
29 16 П	Покл. оков. св. Петра	
30 17 В	† Антонія В., прп.	
31 18 С	Атанасія і Кирила, св.	

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

1. січня: Новий Рік (New Year's Day)

Лютий - February

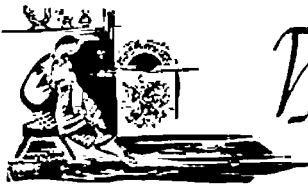

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 Ч	Макарія, прп.	Трифона, мч.
2 20 П	†Свтимія, прп.	Стрітєння Господнє
3 21 С	Максима ісп., Неофіта мч.	Симеона й Анни, прав.
4 22 Н	Закхея. 32 по Сош. Тим. ап.	Митаря й Фарисея. Ісид.
5 23 П	Климентя, свщмч.	Агафії, прп.
6 24 В	Ксенії, прп.	Вукола, прп.
7 25 С	† Григорія Богосл.	Паренія й Луки, прп.
8 26 Ч	Ксенофонта й ін. прп.	Теодора Страт., влмч.
9 27 П	† Пер. моц. Івана Зол.	Никифора, мч.
10 28 С	Єфрема Сир., прп.	Харлампія, мч.
11 29 Н	Митаря й Фарисея. П. м. Ір.	Блудного Сина. Власія
12 30 П	Трьох Святителів	Мелетія, св.
13 31 В	Кира й Івана, безсребр.	Мартиніяна, прп.
14 1 С	Трифона, мч.	† Пам. смерти св. Кирила
15 2 Ч	Стрітєння Господнє	Онисима, ап.
16 3 П	Симеона й Анни, прав.	Памфила, мч.
17 4 С	Ісидора, прп.	Теодора Тир., влмч.
18 5 Н	Блудного Сина. Агафії, мч.	М'ясопусна. Льва, папи
19 6 П	Вукола, прп.	Архипа, ап.
20 7 В	Паренія й Луки, прп.	Льва, еп. катанського
21 8 С	Теодора Стр., млмч.	Тимотея прп., Євстахія
22 9 Ч	Никифора, мч.	Найд. моц. мч. у Євгенії
23 10 П	Харлампія, мч.	Полікарпа, свщмч.
24 11 С	Власія, свщмч.	† 1 і 2 найд. гол. Ів. Хр.
25 12 Н	М'ясопусна. Мелетія, св.	Сиропусна. Тарасія, св.
26 13 П	Мартиніяна, прп.	Порфирія, св.
27 14 В	† Пам. смерти св. Кирила	Прокопія, прп. ісп.
28 15 С	Онисима, ап.	Василія, прп. ісп.
29 16 Ч	Памфила, мч.	Касіяна, прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. лютого: Уродини Лінкольна (Lincoln's Birthday)
 22. лютого: Уродини Вашингтона (Washington's Birthday)

Перезені — March

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 17 П	Теодора Тир. влмч.	Євдокії, прпмч.
2 18 С	Льва, папи	Теодота, свцмч.
3 19 Н	Сиропусна. Архипа, ап.	1 П. Євтропія, свцмч.
4 20 П	Льва, сп. катан.	Гарасима, прп.
5 21 В	Тимотея, прп. Євстатія, св.	Конона, мч.
6 22 С	Найд. моц. мч. у Єгенії	42 мч. ув Аморії
7 23 Ч	Полікарпа, свцмч. ☽	Василія й і. свцмч.
8 24 П	1 і 2 відн. гол. Івана Хр.	Теофілакта, ісп.
9 25 С	Тарасія, св.	† 40 мч. у Севастії
10 26 Н	1 Посту. Порфрія, св.	2 П. Кондрата й і. мч.
11 27 П	Прокопія, прп.	Софронія, патр. ерус.
12 28 В	Василія, прп. ісп.	Теофана, і.п.
13 29 С	Касіяна, прп.	Пер. моц. Никифора
14 1 Ч	Євдокії, прмч. ☽	Венедикта, прп.
15 2 П	Теодота, свцмч.	Агапія й інш. мч.
16 3 С	Євтропія, свцмч.	Сазина, папи
17 4 Н	2 Посту. Гарасима, прп.	3 П. Хрестопоклінна
18 5 П	Конона, мч.	Кирила, сп.
19 6 В	42 мч. ув Аморії	Хризанта й Дарії, мч.
20 7 С	Василія й інш. свцмч.	Отців убит. в об. Сави
21 8 Ч	Теофілакта, ісп. ☽	Якова, ісп.
22 9 П	† 40 муч. у Севастії	Василія, свцмч.
23 10 С	Кондрата й інш. мч.	Никона, прпмч.
24 11 Н	3 Посту. Хрестопоклінна	4 П. Захарії і Якова
25 12 П	Теофана, ісп.	Благовіщення Пр. Богор.
26 13 В	Перен. моц. Никифора	Собор. Трх. Гавриїла
27 14 С	Венедикта, прп.	Матрони з Сол. (Покл.)
28 15 Ч	Агапія й інш. мч. ☽	Іларіона й Степана, прп.
29 16 П	Савина, папи	Марка й Кирила, мч.
30 17 С	Олексія, прп.	Івана Ліств., прп.
31 18 Н	4 Посту. Кирила, сп.	5 П. Іпатія, прп.

Квічень - Аргіі

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 П	Хризанта й Дарії, мч.	Марії Єгипет., прп
2 20 В	Отців убит. в об. Сави	Тита, прп.
3 21 С	Якова, ісп. Поклонн	Никити, прп.
4 22 Ч	Василія, свщмч.	Йосипа й Георгія, прп.
5 23 П	Никона, прп.	Теодула й і. мч.
6 24 С	Захарії і Якова, прп.	† Предс. Методія, ап. Сл.
7 25 Н	5 Посту. Благовіщення	Квітна. Георгія Мел., пр.
8 26 П	Собор Арх. Гавриїла	Іродіона й і. ап.
9 27 В	Матрони з Солуня	Євпсихія, мч.
10 28 С	Маріона і Степана, прп.	Тарентія й Помпія, мч.
11 29 Ч	Марка й Кирила, м.	Вел. Четв. Антипи, сп.
12 30 П	Івана Ліств., прп.	Велика П'ятниця
13 31 С	Лазарева суб. Іпатія, прп.	Вел. Суб. Артемона, свщ.
14 1 Н	Квітна. Марії, єгипт.	Воскресіння Г.Н.І.Х.
15 2 П	Тита, прп.	Світлий Понеділок
16 3 В	Никити, прп.	Світлий Вівторок
17 4 С	Йосипа й Георгія, прп.	Симеона й Акакія, прп.
18 5 Ч	Вел. Четв. Теодула й і. мч.	Івана, прп.
19 6 П	Велика П'ятниця	Івана старопеч.
20 7 С	Вел. Субота. Георгія Мел.	Теодора Тріх.
21 8 Н	Воскресіння Г. Н. І. Х.	Томина. Януарія
22 9 П	Світлий Понеділок	Теодора Сик.
23 10 В	Світлий Вівторок	† Юрія, влмч.
24 11 С	Антипи, сп.	Сави Стр., мч.
25 12 Ч	Василія, ісп.	† Марка, ап. і св.
26 13 П	Артемона, свщмч.	Василія, свщмч.
27 14 С	Мартина, папи	Симеона, свщмч.
28 15 Н	Томина. Аристарха, мч.	Мирнос. Ясона й Сосип.
29 16 П	Агапіі, мч.	9 Мч. у Кизиці
30 17 В	Симеона й Акакія, прп.	† Якова, ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. квітня: Велика П'ятниця (Good Friday)

Травень - Мау

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 С	Івана, прп.	Єремії, прор.
2 19 Ч	Івана Стапеч., прп.	Атанасія Вел., патр.
3 20 П	Теодора Тр.	† Теодосія Печ., прп.
4 21 С	Януарія, свщмч.	Пелагії, прпмч.
5 22 Н	Мироносиць. Теодора Сик.	Розсл. Ірини Многострад.
6 23 П	† Юрія, влмч.	Йова Многострад.
7 24 В	Сави Страт., мч.	Явлення Ч. Хреста
8 25 С	† Марка, ап.	† Івана Богосл. (Препол.)
9 26 Ч	Василія, свщмч.	† Перен. моц. Миколая
10 27 П	Симеона, свщмч.	† Симона Зилота, ап.
11 28 С	Ясона й Сосипатра	† Кирила й Меод., оп. Сл.
12 29 Н	Розслабл. 9 мч. в Киз.	Самаріянки. Єпіф. й Гер.
13 30 П	† Якова, ап.	Глікерія, мч.
14 1 В	Єремії, прор.	Ісидора, мч.
15 2 С	Атанасія В., патр. (Препол.)	Пахомія, прп.
16 3 Ч	† Теодосія Печ.	Теодора Освяц.
17 4 П	Пелагії, прп.	Андроника, ап.
18 5 С	Ірини, мч.	Теодота, мч.
19 6 Н	Самаріянки. Йова Мнстр.	Сліпородж. Патрікія
20 7 П	Явлення Ч. Хр.	Талалея, мч.
21 8 В	† Івана Богосл.	† Констант. і Єлени, р-ап.
22 9 С	† Перен. моц. св. Миколая	Василиска, мч. (від. П.)
23 10 Ч	† Симеона Зилоти, ап.	Вознесіння Господне
24 11 П	† Кирила й Методія, ап. Сл.	Симеона, прп.
25 12 С	Єпіфанія й Германа, св.	† 3 найд. гол. Ів. Хрест.
26 13 Н	Сліпородженого. Глікерії м.	Святих Отців
27 14 П	Ісидора, мч.	Терапонта, мч.
28 15 В	Пахомія, прп.	Никити, прп.
29 16 С	Теодора Осв. (від Пасхи)	Теодосії, прп.
30 17 Ч	Вознесіння Господне	Ісаакія, прп.
31 18 П	Теодота, мч.	Єрмія, ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

30. травня: Поминковий День (Memorial - Decoration Day)

Червень - June

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 С	Патрикія, свщмч.	Юстина, мч.
2 20 Н	Святих Отців	Шестя Св. Духа
3 21 П	Талалея, мч.	Пресвятої Тройці
4 22 В	† Константина і Єлени, р-ап.	Лукиїана, мч.
5 23 С	Василиска, мч.	Митрофана, св.
6 24 Ч	Михайла, ісп. Євфросинії	Доротея, свщмч.
7 25 П	Симеона, прп.	Висаріона, прп.
8 26 С	† 3 Відн. гол. Івана Хр.	Теодота Анк., свщмч.
9 27 Н	Сошестя Св. Духа	Всіх Святих
10 28 П	Пресвятої Тройці	Кирила Олекс.
11 29 В	Теодосії, прпмч.	Тимотея, свщмч.
12 30 С	Ісаакія, прп.	† Вартоломея й Варнави
13 31 Ч	Єрмія, ап.	Пресв. Євхар. Акилини
14 1 П	Юстина, мч.	Єлисея прп., Методія пат.
15 2 С	Никифора, патр.	Амоса прор., Єроніма
16 3 Н	Всіх Святих	2 п. Сош. Тихона, мч.
17 4 П	Митрофана, св.	Мануїла й і. мч.
18 5 В	Доротея, свщмч.	Леонтія, мч.
19 6 С	Висаріона, прп.	† Юди Тадея, ап.
20 7 Ч	Пресв. Євхар. Теодота	Методія, свщмч.
21 8 П	Теодора Стр., мч.	Пр. Іс. Серця. Юліяна Т.
22 9 С	Кирила Олекс., патр.	† Состр. Пр. Бог. Євсевія
23 10 Н	2 по Сош. Тимотея, свщмч.	3 п. С. Агрипіни, мч.
24 11 П	†Вартоломея й Варнави, ап.	Різдво Ів. Хрестителя
25 12 В	Онуфрія й Петра, прп.	Февронії, прпмч.
26 13 С	Акилини, мч.	Давида, прп.
27 14 Ч	Єлисея, прп. Методія, патр.	Самсона, прп.
28 15 П	Пр. Іс. Серця. Амоса, прор.	Перен. моц. Кира й Ів.
29 16 С	† Сострад. Пр. Богор. Тих.	Петра й Павла, ап.
30 17 Н	3 по Сош. Мануїла, мч.	4 п. С. Соб. св. Апостолів

Липень - July

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 П	Леонтія, мч.	Косми й Дам'яна, безср.
2 19 В	† Юди Тадея, ап.	† Полож. Ризи Пр. Богор.
3 20 С	Методія, свщмч.	Якинта, мч.
4 21 Ч	Юліяна Тарс., мч.	Андрея Крит., св.
5 22 П	Євсевія, свщмч.	† Атанасія Атонського
6 23 С	Агрипіни, мч.	Сисоя Вел.
7 24 Н	4 по Сош. Різдво Ів. Хрест.	5 п. С. Томи й Акакія
8 25 П	Февронії, преп.	Прокопія великомч.
9 26 В	Давида, прп.	Панкратія, свщмч.
10 27 С	Самсона, прп.	† Антонія Печ., прп.
11 28 Ч	Перен. моц. Кира й Івана	Євфимії й Ольги, кн. укр.
12 29 П	Петра й Павла, ап.	Прокла й Іларія, мч.
13 30 С	Собор 12 Апостолів	Собор Арханг. Гавриїла
14 1 Н	5 по Сош. Косми й Дам'яна	6 п. С. Акили, ап.
15 2 П	† Полож. Ризи Пр. Бог.	† Володимира, кн. укр.
16 3 В	Якинта, мч.	Антиногена, свщмч.
17 4 С	Андрея Крит.	Марини, влмч.
18 5 Ч	† Атанасія Атон.	Якинта й Еміліяна, мч.
19 6 П	Сисоя, прп.	Макрини й Дія, прп.
20 7 С	Томи й Акакія, прп.	† Іллі, прор.
21 8 Н	6 по Сош. Прокопія, влмч.	7 п. С. Симеона й Ів., пр.
22 9 П	Панкратія, свщмч.	Марії Магд., Фоки свщм.
23 10 В	† Антонія Печ.	Трофима й і. мч.
24 11 С	Євфимії й Ольги, кн. укр.	† Бориса й Гліба, мч.
25 12 Ч	Прокла й Іларія, мч.	† Успення св. Анни
26 13 П	Собор Архистр. Гавриїла	Єрмолая й і. свщмч.
27 14 С	Акили, ап.	† Пантелеймона, влмч.
28 15 Н	7 по Сош. † Володимира	8 п. С. Прохора й і. ап.
29 16 П	Антиногена, свщмч.	Калиника, мч.
30 17 В	Марини, мч.	Сили й і. мч.
31 18 С	Якинта й Еміліяна, мч.	Євдокима, прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

4. липня: День Незалежності (Independence Day)

Серпень - August

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 Ч	Макрини, прп.	Проісх. Ч. Хр. і 7 Бр. М. Перен. моц. св. Степана Ісаакія й і. мч.
2 20 П	† Іллі, прор.	
3 21 С	Симеона й Івана, прп.	
4 22 Н	8 по Сош. Магд. Марії	9 п. С. 7 молод. у Єфезі Євсигнія, сп. Преображення Господне Дометія прп., Пасива мч. Еміліяна, ісп. † Матія, ап. Лаврентія, мч.
5 23 П	Трофима й і. мч.	
6 24 В	† Бориса й Гліба, мч.	
7 25 С	† Успення св. Анни	
8 26 Ч	Єрмолая й і. мч.	
9 27 П	† Пантелеймона, влмч.	
10 28 С	Прохора й і. ап.	
11 29 Н	9 по Сош. Калиника, мч.	10 п. С. Євпла, мч. Фотія й Аникити, мч. Максима, ісп. † Перен. моц. св. Теод. Успення Пр. Богородиці Перен. Нерукотв. Образа Мирона, мч.
12 30 П	Сили й і. ап.	
13 31 В	Євдокима, прп.	
14 1 С	Проісх. Ч. Хр. 7 Брат. Мак.	
15 2 Ч	Перен. моц. св. Степана	
16 3 П	Ісаакія й і. мч.	
17 4 С	7 Молод. у Єфесі	
18 5 Н	10 по Сош. Євсигнія, ісп.	11 п. С. Флора й Лавра Андрея Страт., мч. Самуїла, прор. Тадея ап., Васси мч. Агатоника, мч. Іриня свцмч., Луна мч. Євтиха, свцмч.
19 6 П	Преображення Господне	
20 7 В	Дометія, прп.	
21 8 С	Еміліяна, ісп.	
22 9 Ч	† Матія, ап.	
23 10 П	Лаврентія, мч.	
24 11 С	Євпла, мч.	
25 12 Н	11 по Сош. Фотія, Аникити	12 п. С. Возвр. м. Вартол. Адріяна й Наталії, мч. Пимена, прп. Мойсея Мур., Август. св. † Усікнов. гол. Івана Хр. Олександра й і. патр. † Пол. Пояса Пр. Богор.
26 13 П	Максима, ісп.	
27 14 В	† Теодосія Печ. пер. мц.	
28 15 С	Успення Пр. Богородиці	
29 16 Ч	Перен. Нерук. Образа	
30 17 П	Мирона, мч.	
31 18 С	Флора й Лавра, мч.	

Вересень — September

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 Н	12 по Сош. Андрія Страт.	13 п. С. † Поч. Ц. Р. Сим. Маманта, мч.
2 20 П	Самуїла, прор.	Антима, свщмч.
3 21 В	Тадея, ап. Васси	Вавили свщмч., Мойсея
4 22 С	Агатоніка, мч.	Захарії і Єлисавети, пр.
5 23 Ч	Іриней свщмч., Лупа ап.	Чудо Арх. Михаїла
6 24 П	Євтиха, свщмч.	Созонта, мч.
7 25 С	Возвр. моц. Вартоломея	
8 26 Н	13 по Сош. Адріяна й Нат.	14 п. С. Різдво Пр. Богор. Йоакима й Анни, прав.
9 27 П	Пимена, прп.	Минодори й і. мч.
10 28 В	Мойсея Мур. Августина	Теодори, прп.
11 29 С	† Усік. гол. Івана Хр.	Автонома, свщмч.
12 30 Ч	Олександра й і. патр.	Відн. Храму, Корнилія
13 31 П	† Пол. Пояса Пр. Богор.	Воздвиження Ч. Хреста
14 1 С	† Поч. Ц. Року. Симона, пр.	
15 2 Н	14 по Сош. Маманта, мч.	15 п. С. Никити, влмч.
16 3 П	Антима, свщмч.	Євфимії, влмч.
17 4 В	Вавили, свщмч.	Софії, Віри, Надії, Люб.
18 5 С	Захарії і Єлисавети, прав.	Євменія, мч.
19 6 Ч	Чудо Арх. Михаїла	Трифона й і. мч.
20 7 П	Созонта, мч.	Євстахія, мч.
21 8 С	Різдво Пр. Богородиці	Кондрата, ап.
22 9 Н	15 по Сош. Йоакима й Анни	16 п. С. Фоки, свщмч.
23 10 П	Минодори й і. мч.	Зач. Івана Хрестителя
24 11 В	Теодори, прп.	Теклі, прпмч.
25 12 С	Автонома, свщмч.	Євфросини, прп.
26 13 Ч	Відн. Храму, Корнилія	† Предст. Ів. Богосл.
27 14 П	Воздвиження Чесн. Хреста	Калистрата, мч.
28 15 С	Никити, влмч.	Харитона, прп.
29 16 Н	16 по Сош. Євфимії, мч.	17 п. С. Киріяка, отш.
30 17 П	Софії, Віри, Надії, Любови	Григорія, свщмч.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

5. вересня: День Праці (Labor Day)

Жовтень ~ October

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 В	Євменія, прп.	Покров Пр. Богородиці
2 19 С	Трофима й і. мч.	Кипріяна, свщмч.
3 20 Ч	Євстахія, влмч.	Дионісія Ареоп., свщмч.
4 21 П	Кондрата, ап.	Єротея, свщмч.
5 22 С	Фоки, свщмч.	Харитини, мч.
6 23 Н	17 по Сош. Зач. Івана Хр.	18 п. С. † Томи, ап.
7 24 П	Теклі, первмч.	Сергія й Вакха, мч.
8 25 В	Євфросини, прп.	Пелагії й Таїсії, прп.
9 26 С	† Предст. Ів. Бог. (на нед.)	† Якова, ап.
10 27 Ч	Калистрата, мч.	Євлампія і Євламπίї, мч.
11 28 П	† Харитона, прп.	Филипа, ап.
12 29 С	Киріяка, прп.	Прова і і. мч.
13 30 Н	18 по Сош. Григорія свщмч.	19 п. С. Карпа й н. мч.
14 1 П	Покрова Пр. Богородиці	Параскевії, прп.
15 2 В	Кипріяна, свщмч.	Євтимія прп., Лукиліана
16 3 С	Дионісія, свщмч.	Лонгіна сотн., мч.
17 4 Ч	Єротея, свщмч.	Осії прп., Андр. Крит.
18 5 П	Харитини, мч.	† Луки, ап. єв.
19 6 С	† Томи, ап.	Йоїла, прор.
20 7 Н	19 по Сош. Серг. Вакха	20 п. С. Артемія, влмч.
21 8 П	Пелагії й Таїсії	Іларіона В., прп.
22 9 В	† Якова, ап.	Аверкія, св.
23 10 С	Євлампія і Євламπίї, мч.	Якова, ап.
24 11 Ч	Филипа, ап.	Арети, мч.
25 12 П	Прова й і. мч.	Маркіяна й Мартирія, мч.
26 13 С	Карпа й і. мч.	Димитрія, влмч.
27 14 Н	20 по Сош.	21 п. С. Христа Царя
28 15 П	Євтимія й Лукиана, прп.	Параскеви, мч.
29 16 В	Лонгіна, сотн.	Анастасія прпмч., Аврам,
30 17 С	Осія, прор.	Зиновія й Зиновії, мч.
31 18 Ч	† Луки, ап.	Стахія й і. ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. жовтня: День Колумба (Columbus Day)

Листопад - November

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

и. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 П	Йоїла, прор.	Косми й Дам'яна, безср.
2 20 С	Артемія, влмч.	Акиндина й і. мч.
3 21 Н	21 по Сош. Іларіона, влмч.	22 п. С. Акепсима й і. мч.
4 22 П	Азеркія, св.	Йоаникія В., прп.
5 23 В	Якова, ап.	Галактіона, мч.
6 24 С	Арети, мч.	Павла, св.
7 25 Ч	Маркіяна й Мартирія, мч.	Єрона й і. мч.
8 26 П	Димитрія, влмч.	Собор Св. Михаїла, арх.
9 27 С	Нестора, мч.	Онисифора, мч.
10 28 Н	22 по Сош. Параскеви, мч.	23 п. С. Єраста, мч.
11 29 П	Анастасії, прпмч.	Мини, Віктора, Вінкентія
12 30 В	Зиновія й Зиновії, мч.	† Йосафата, свцм. (н. н.)
13 31 С	Стахія й і. ап.	† Івана Золотоустого, св.
14 1 Ч	Косми й Дам'яна, безср.	† Филипа, ап.
15 2 П	Акиндина мч.	Гурія й і. мч.
16 3 С	Акепсими й і. мч.	† Матея, вл. св.
17 4 Н	23 по Сош. Йоанікія, прп.	24 п. С. Григор. св.
18 5 П	Галактіона, мч.	Платона й Романа, мч.
19 6 В	Павла, св.	Аздія, прор.
20 7 С	Єрона й і. мч.	Григорія прп., Прокла св.
21 8 Ч	Собор Михаїла Арх.	Введення в Храм Пр. Б.
22 9 П	Онисифора, мч.	Филимона й і. ап.
23 10 С	Єраста, ап.	Амфілохія і Хригор. св.
24 11 Н	24 по Сош. Мини, мч.	25 п. С. Катерини, влмч.
25 12 П	† Йосафата, свцмч.	Климентя, папи
26 13 В	† Івана Золотоуст.	Іліпія, прп.
27 14 С	† Филипа, ап.	Якова перс. мч.
28 15 Ч	Гурія й і. мч.	Степана, прпмч.
29 16 П	† Матея, ап.	Парамона, мч.
30 17 С	Григорія Чудотвор.	† Андрія, ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

28. листопада: День Подяки (Thanksgiving Day)

Грудень - December

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

и. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 Н	25 по Сош. Платона й Ром.	26 п. С. Наума, прор.
2 19 П	Авдія, прор.	Авакума, прор.
3 20 В	Григорія, прп.	Софонія, прор.
4 21 С	Введення в храм Пр. Бог.	Варвари влмч., Дамаск.
5 22 Ч	Филимона й і. ап.	† Сави Осв., прп.
6 23 П	Амфілохія і Григор., св.	Миколая Чудотворця
7 24 С	Катерини, влмч.	Амвросія, св.
8 25 Н	26 по Сош. Климента, папи	27 п. С. Патапія, прп.
9 26 П	Алимпія, прп.	Непорочне Зачаття Пр. Д.
10 27 В	Якова Перс. влмч.	Мини й і. мч.
11 28 С	Степана, мч.	Даниїла Стовп.
12 29 Ч	Парамона, мч.	Спиридона, прп.
13 30 П	† Андрія, ап.	† Євстратія й і. мч.
14 1 С	Наума, прор.	Тирса й Левкія, мч.
15 2 Н	27 по Сош. Авакума, прор.	Праотців. Єлестерія, св.
16 3 П	Софонія, прор.	Аггея, прор.
17 4 В	Варвари влмч., Ів. Дамаскина	Даниїла, прор.
18 5 С	† Сави Освящ., прп.	Севастіяна й і. мч.
19 6 Ч	Миколая Чудотворця	Боніфатія, мч.
20 7 П	Амвросія, св.	Ігнатія Богонос. св.
21 8 С	Патапія, прп.	Юліяни, мч.
22 9 Н	28 по Сош. Непорочне Зач.	Отців. п. Різд. Анастасії
23 10 П	Мини й і. мч.	10 мч. у Криті
24 11 В	Даниїла Стовп.	Навеч. Різдва. Євгенії
25 12 С	Спиридона, прп.	Різдво Г. Н. Іс. Христа
26 13 Ч	† Євстратія й і. мч.	Собор Пр. Бог. і Йосипа
27 14 П	Тирса й Левкія, мч.	Степана Архид., первом.
28 15 С	Єлестерія, свцмч.	20 тис. мч. у Никомидії
29 16 Н	Праотців. Аггея, прор.	П. Різдва. Дітей уб. у В.
30 17 П	Даниїла, прор.	Анисії, мч.
31 18 В	Севастіяна, мч.	Меланії, прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

25. грудня: Різдво Христове (Christmas)

Урядові свята в Канаді

Новий Рік, Велика П'ятниця, Великодній Понеділок, День Вікторії — 24 травня, День Народження Королеви — дату проголошується, День Домінії (Держави) 1-го липня, День Праці — 1-ий понеділок у вересні, День Подяки — назначується, День

Замирення — 11-го листопада, Різдво — 24-го грудня.

У римо-католицькій провінції Квебек святкують ще й ці свята: Богоявлення, Попелева Серeda, Вознесення, св. Івана Хрестителя, Всіх Святих, Непорочне Зачаття.

Державні свята в інших країнах

Австралія — 26 січня — День Австралії.

Англія — 7 червня — День уродин королеви Єлисавети II.

Аргентина — 25 травня — Травнева Революція, 1910. — 9 червня — Деклярація Незалежності, 1816.

Бельгія — 21 липня — День Незалежності, 1831.

Бразилія — 7 вересня — День Незалежності, 1822.

Голляндія — 30 квітня — День уродин королеви Юліани. 5 травня — День Визволення, 1945.

Греція — 25 березня — День Незалежності, 1821.

Домініканська Республіка — 27 лютого — День Незалежності, 1844.

Індія — 26 січня — День Республіки, 1950.

Ірляндія — 17 березня — День св. Патрика.

Італія — 4 листопада — День Перемоги, 1918.

Китай — 17 лютого — Новий Рік. — 10 жовтня — День Республіки, 1911.

Куба — 20 травня — День Незалежності, 1902.

Мехіко — 16 вересня — День Незалежності, 1810.

Нова Зеландія — 26 вересня — День Домінії, 1907.

Норвегія — 17 травня — День Конституції, 1814.

Пакістан — 14 серпня — День Пакістану, 1947.

Перу — 28 липня — День Незалежності, 1821.

Південна Африка — 31 травня — День Унії, 1910.

Польща — 3 травня — Конституція 3-го травня, 1791. — 11 листопада — День Визволення, 1918.

СССР — 7 листопада — Жовтнева Революція, 1917.

Туреччина — 29 жовтня — День Республіки, 1923.

Франція — 14 липня — Збурення Бастилії, 1789.

Чехо-Словацьчина — 28 жовтня — День Незалежності, 1918.

Швайцарія — 1 серпня — Національне Свято.

Швеція — 6 червня — День Конституції, 1809.

Виказ слов'янських святих

- Богодар 9. листопада.
Богомир 13. січня.
Богуслав 29. квітня.
Богухвал 18. березня.
Богдан 19. березня.
Богданна 6. лютого.
Богдар 27. травня.
Бойомир 6. січня.
Божена 14. березня.
Божеслава 1. травня.
Боліслав 22. липня і 19. серпня.
Борис і Гліб 9. серпня.
Боян 28. березня.
Бронислав 16. жовтня.
Будислав 1. березня.
Ванда 23. червня.
Вивлав 7. червня і 9. грудня.
Витослав 22. січня.
Вірослав 27. лютого.
Властимир 23. жовтня.
Войтіх 23. квітня.
Володимир 16. I., 9. IV. і 28. VII.
Володимира 9. січня і 11. серпня.
Володислав 3. квітня.
Володислава 13. грудня.
Всеволод 6. листопада.
Вячеслав 15. квітня і 28. вересня.
Гліб 2. травня, 24. липня, 5. вересня.
Годислав 22. березня.
Годимир 31. Жовтня.
Горислав 28. листопада.
Гнівомир 8. лютого.
Гримислав 12. жовтня.
Дам'ян 27. вересня.
Держислав 16. липня.
Добриня 20. лютого, 2. березня.
Добромир 4. січня і 5. червня.
Доброслав 10. січня.
Довгослав 18. червня.
Домослав 15. січня.
Збігнєв 17. березня і 1. квітня.
Збоїслав 28. червня.
Здислав 29. січня.
Здобислав 30. липня.
Земислав 13. жовтня.
Зимовит 19. жовтня.
Ізяслав 6. липня.
Казимир 4. березня.
Казимира 21. серпня.
Красислав 17. квітня.
Любомир 1. травня.
Любомира 21. III., 24. III. і 24. VII.
Любослав 12. квітня.
Любомир 10. листопада.
Людослав 30. листопада.
Лютослав 26. жовтня.
Мечислав 1. січня.
Милослав 3. липня.
Милош 25. січня.
Мирон 17. серпня.
Мирослав 26. лютого.
Мирослава 26. липня.
Мстислав 8. січня.
Мстислава 9. березня.
Олег 7. сірпня.
Ольга 24. липня.
Остромир 4. серпня.
Пребислав 22. жовтня.
Предислав 2. лютого.
Перемислав 13. квітня і 30. жовтня.
Прибислав 27. січня.
Радивой 10. липня.
Радомир 28. січня і 16. листопада.
Радослав 15. липня.
Ратимир 19. січня.
Ратислав 2. червня.
Радослав 2. березня і 8. квітня.
Ростислав 17. січня і 4. вересня.
Світлана 20. лютого.
Слабовій 25. лютого.
Славомир 17. травня і 5. листопада.
Славомира 23. грудня.
Станислав 5. II., 8. V. і 18. XI.
Станомир 2. жовтня.
Судомир 2. квітня.
Святополк 1. червня і 25. вересня.
Святослав 7. січня і 3. травня.
Святош 12. березня.
Томир 27. листопада.
Томира 24. травня.
Томислав 21. грудня.
Щастибіг 14. грудня.
Щастислава 1. лютого.
Яромир 11. квітня і 28. травня.
Ярополк 18. січня.
Ярослав 21. січня і 25. квітня.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

— вітає —

*УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ
найстаршу центральну організацію американських українців,
його Керівні Органи та все його Членство.*

■

Рівночасно складає подяку за всебічну моральну
і матеріальну піддержку від 1940 року.

UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE OF AMERICA

302 West 13th Street

New York, N.Y. 10014

Тел.: WA 4-5617

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

найстарша українська Академія Наук, що продовжує світлі традиції

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО і ІВАНА ФРАНКА

та буде обходити, через кілька років, сторіччя своєї діяльності — (основане 1873 року у Львові), веде у вільному світі свою наукову, видавничу, педагогічну та суспільно-громадську діяльність.

Свою працю, веде воно за допомогою своїх Секцій в центральній в Нью-Йорку, та через Осередки НТШ у Вашингтоні, Дітроїті, Клівленді та у Філадельфії. НТШ видає до 670 томів праць з різних ділянок науки, влаштує наукові конференції для вшанування визначних наших вчених і письменників, веде в Університеті Українознавства курси для нашої університетської молоді та гуртує у своїх рядах найвизначніших українських і чужих науковців.

Вся діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка спирається виключно на жертвенності нашої спільноти. Тому купуйте видання НТШ для себе та для американських бібліотек і університетів. Допоможіть Вашими щедрими пожертвами сплатити довг, що тяжить ще на домі НТШ в Нью-Йорку, та продовжувати діяльність вільної української науки, перед якою стоять сьогодні так важливі для нашого народу завдання.

Адреса НТШ така:

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY, INC.

302-304 West 13th Street

New York, N.Y. 10014

УКРАЇНЬСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК у США

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES
IN THE U.S., INC.

206 West 100th Street

New York, N.Y. 10025

Українська Вільна Академія Наук заснована в Німеччині в 1945 році,
а в Сполучених Штатах Америки — заснована в 1949 році.

Академія має чартер і Tax Exempt Privilege granted by U.S. Treasury
Department.

Українська Вільна Академія Наук у США продовжує традиції Української Академії Наук у Києві, заснованої у вільній Українській Державі у 1918 році. В найбільших державних та університетських бібліотеках світу є науковий англomовний журнал "The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S." та інші видання Академії українською і англійською мовами.

За час своєї діяльності Академія знайшла визнання в науковому світі своїми науковими публікаціями, науковими конференціями і засіданнями.

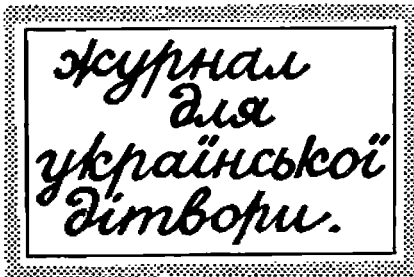
Українська Вільна Академія Наук у США провадить свою наукову та видавничу діяльність тільки на базі пожертв та внесків від українського громадянства.

ПІДТРИМУЙТЕ НАУКОВУ ТА ВИДАВНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІЇ
внесками до Фондації Академії (щорічні внески — члени Фондації \$25.00, прихильники \$10.00);

пожертвами на сплату решти боргу за будинок Академії;
пожертвами на наукову та видавничу діяльність загальну і за спеціальним призначенням.

ЗАМОВЛЯЙТЕ ТА НАБУВАЙТЕ ВИДАННЯ АКАДЕМІЇ.

ВЕСЕЛКА

КОЛЬОРОВІ ІЛЮСТРАЦІЇ

ВИХОДИТЬ КОЖНОГО МІСЯЦЯ У
ВИДАВНИЦТВІ „СВОБОДА” ЗАХО-
ДАМИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНО-
ГО СОЮЗУ.

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ З ЧЛЕНІВ
ОБ'ЄДНАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДИ-
ТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА у ЗДА _____ \$4.00

(У інших країнах — рівновартість тієї суми)

ЦІНА ОКРЕМОГО ЧИСЛА _____ 40 ЦЕНТІВ

Адреса:

“СВОБОДА” — “ВЕСЕЛКА”

P. O. Box 346

Jersey City, N.J. 07303. U.S.A.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! • ЧИТАЙТЕ! • ПОШИРЮЙТЕ!

СВІТЛО

THE LIGHT

ВИДАЮТЬ ОО. ВАСИЛІЯНИ

ВИХОДИТЬ ЩО МІСЯЦЯ У ВИГІДНІМ ДО
ЧИТАННЯ ФОРМАТІ З ГАРНОЮ, МИСТЕЦЬ-
КОЮ ОБГОРТКОЮ.

ПЕРЕДПЛАТА ТІЛЬКИ 3.00 ДОЛ. РІЧНО.

Адреса :

The Basilian Press

286 Lisgar Street • Toronto 3, Ont., Canada • Tel.: LE 5-6483

Ваші знайомі чи рідні будуть Вам вдячні весь
рік, коли як Різдвяний Дарунок замовите для
них „СВІТЛО”.

• • •

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН

ІЗ ВЛАСНОЮ ПЕРЕПЛЕТНЕЮ

виконує сумлінно й за умірковані ціни всякі
друкарські роботи: ЧАСОПИСИ, ЖУРНАЛИ,
КНИЖКИ, ВІДОВЗИ, АФШП, ЛЕТЮЧКИ,
КАНЦЕЛЯРІЙНІ ДРУКИ, КОВЕРТИ, ВІЗИ-
ТІВКИ, ВЕСІЛЬНІ ЗАПРОШЕННЯ, ДРУКИ
У ДВОХ АБО Й БІЛЬШЕ БАРВАХ, ТОЩО.

The Basilian Press

286 Lisgar Street • Toronto 3, Ont., Canada • Tel.: LE 5-6483

У ВИДАВНИЦТВІ

"**ЧЕРВОНА КАЛИНА**"

МОЖНА НАБУТИ ТАКІ КНИЖКИ:

1. НАШ ЛЬВІВ — Ювілейний збірник 1252-1952, під редакцією Лева Лепкого	-----	\$ 3.00
2. Олекса Кузьма: ЛИСТОПАДОВІ ДНІ 1918 , із шкiцями	-----	5.00
3. Степан Ріпецький: УКРАЇНСЬКЕ СIЧОВЕ СТРІЛЕЦТВО . Визвольна ідея і збройний чин	-----	6.00
4. Степан Ріпецький: ЛИСТОПАД 1918 . Листопадовий зрив. УСС. Полк. Дмитро Вітовський — в кривому дзеркалі споминів Л. Цегельського. Спростування і в'яснення невірних тверджень	-----	1.00
5. Степан Ріпецький: БІБЛІОГРАФІЯ ДО ДЖЕРЕЛ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ СIЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ	-----	2.00
6. Іван Кедрин-Рудницький: ВИКРИВЛЕНА ПРАВДА . Події в Україні 1918, у кривому дзеркалі споминів Цегельського. Спростування невірних тверджень про участь і ролю УСС в листопадовому перевороті та відповідь на статті Д. Богачевського	-----	0.60
7. Роман Купчинський: СКОРОПАД — поема. Обгортка, ілюстрації і оформлення Едварда Козака. Поема, її тло і автор — Іван Кедрин	-----	5.00
8. ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ . Історичний збірник з нагоди 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців	-----	12.00
9. Д-р Лука Луців: СЛІДАМИ СТРІЛЕЦЬКОЇ СЛАВИ	-----	1.00
10. Мирон Заклинський: ДМИТРО ВІТОВСЬКИЙ . Громадський діяч — стрілецький ідеолог — вождь Листопадового Зриву — секретар військових справ ЗОУНР	-----	1.50
11. Валентин Сім'яниців: СПОГАДИ БОГДАНІВЦЯ	-----	1.50
12. Ген. Хор. Роман Дашкевич: АРТИЛЕРІЯ СIЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ В БОРОТЬБІ ЗА ЗОЛОТІ КИЇВСЬКІ ВОРОТА	-----	3.00
13. Софія Тобілевич: РІДНІ ГОСТІ . Спогади з часів побуту УСС в році 1918 на Україні	-----	.50
14. Едвард Козак: АЛЬБОМ 12 КАРТОК з нагоди 50-ліття УСС. Усі картини створені на мотиви стрілецьких пісень	-----	2.00

В ПРИГОТУВАННІ ДО ДРУКУ:

- Степан Ріпецький, д-р: **КРУТИ** — Світла ідея і геройський чин українського юнацтва.
- Володимир Галац, д-р: **БАТЕРІЯ СМЕРТИ** — Щоденник командира зі шкiцями і ілюстраціями.
- Михайло Гузар: **ОБРИВКИ БУДНІВ**. Образки, нариси із стрілецьких буднів на фронті і поза ним в час першої світової війни.

НАЛЕЖНІСТЬ ЗА КНИЖКИ І ЗАМОВЛЕННЯ СЛАТИ НА АДРЕСУ:

"**SHERVONA KALYNA**"

UKRAINIAN PUBLICATIONS COOPERATIVE, INC.

P.O. Box 507, Church Street Station

New York, N.Y. 10008

38 РОКІВ ІСНУВАННЯ!!!

Н О В И Й Ш Л Я Х

Т И Ж Н Е В И К

НОВИЙ ШЛЯХ

є вірним і щирим приятелем кожного свідомого українця і українки.

НОВИЙ ШЛЯХ

непохитно, від часу свого заснування стоїть на службі українського народу по цей і по той бік океанів.

НОВИЙ ШЛЯХ

несе в маси освіту, ширить свідомість і правду, викриває облуду і зло, яке приносить шкоду українському народові.

НОВИЙ ШЛЯХ

поміщує вісті з цілого світу, надсилані постійними дописувачами з різних країв, пропагує єдність, любов і пошану українця до українця.

НОВИЙ ШЛЯХ

містить постійно наукові статті, статті на економічні і політичні теми.

НОВИЙ ШЛЯХ

подає відомості про українське життя в Україні, Канаді, Америці і країв Південної Америки де живуть українці.

Річна передплата: \$7.00 в Канаді, ЗДА і інші краї \$7.50

Жадайте оказових чисел безплатно.

**ДРУКАРНЯ ВИДАВНИЦТВА „НОВИЙ ШЛЯХ”
ВИКОНУЄ ВСЯКІ ДРУКАРСЬКІ РОБОТИ**

THE NEW PATHWAY

184 ALEXANDER AVENUE

P. O. BOX 785

WINNIPEG, MAN. CANADA

**ВІСІМ ПРИЧИН ЧОМУ ПОДАРОГІФТС ПРИТЯГАЄ
ТИСЯЧІ НОВИХ КЛІЄНТІВ, ЯКІ ПОСИЛАЮТЬ**

ДАРУНОК ДО ССРС

1. **ВОНИ** не потребують тратити часу на купівлю і на перевоження пакунків до висилкового бюро.
2. **ВОНИ** не потребують вгадувати розміру і кольору.
3. **ВОНИ** заощаджують мито, пакування і оплату висилки.
4. **ВОНИ** можуть вибрати спеціальний дарунок: *автомобіль, мотоцикл, телевізор, радіо, холодильник, або*
5. **ВОНИ** можуть купити *купний ордер на товар*, за який їх рідний може дістати товар, який він сам собі вибере в спеціальному магазині Внешпосилторгу — **ДОЛЯР-КРАМНИЦІ**.
6. **ЇХ РІДНІ** можуть набути також харчі, текстилі, убрання і черевики, убрання до вподоби, а черевики до ноги.
7. **ВОНИ** заощаджаять час, бо це не є Транс-Атлантична висилка.
8. **ВОНИ** заощаджаять гроші, бо ціни в **ДОЛЯР-КРАМНИЦЯХ** є *дуже низькі*.

**ВІДВІДАЙТЕ НАШУ ПОКАЗОВУ КРАМНИЦЮ
В МІСТІ НЬЮ ЙОРКУ.**

Посилайте Ваші замовлення або запитання на адресу:

PODAROGIFTS, INC.

(Sole Representatives for Gifts in the U.S.A.)

220 PARK AVENUE SOUTH

NEW YORK, N.Y. 10003

Tel.: 212 — 228-9547

ШЛІТЬ ГРОШІ В УКРАЇНУ

Гроші, вислані безпосередньо через

GRAMERCY

виплачує готівкою Банк Зовнішньої Торгівлі.

Доставка впродовж двох тижнів без жадних потручень. Той, хто дістає гроші, може вжити їх, на кожну ціль.

Вам може забезпечити успіх тільки ліцензійована фірма. Жадних посередників — жадних скритих платежів. Наш понад 20-літній довід гарантує Вам задоволення. Всі грошові перекази повністю гарантовані й забезпечені.

Ліцензія Департаменту Банків і Забезпечення.

Фірма гарантована заставою в сумі 20.000 доларів.

Офіційна посвідка з України з підписом відборця.

Курс: 9 рублів — \$10.00

Оплата послуг:

До \$30.00 — \$2.75

Понад \$30.00 — 10%

GRAMERCY SHIPPING, INC.
744 Broad St. Newark, N.J.

Або шліть американський доларовий подарунок-сертифікат для за купу в нових спеціальних доларових крамницях.

Жадної додаткової оплати за обслуговування.

Пишіть за нашими даровими каталогами текстильних товарів, харчових продуктів та приладдя.

GRAMERCY

118 East 28th Street
NEW YORK, N.Y. 10016
Tel.: MU 9-0598

Основана в 1945 році.

Відкрито в суботи від 9-12 А.М.

Д-р Лука Луцив:

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: співець української слави. Стор. 192 \$2.50

МАРКІЯН ШАПКЕВИЧ. Біографія і характеристика творчості з додатком усіх оригінальних творів поета. Стор. 118 2.00

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА. (В 100-річчя її народин). Стор. 72 1.00

ІВАН ФРАНКО. Життя і творчість. Стор. 64. 1.50

Федір Дудко:
МОЯ МОЛОДИСТЬ, Стор. 88 1.50

Володимир Кедровський:
ОБРИСИ МИНУЛОГО, Стор. 136 2.50

ШЕВЧЕНКОВІ ДУМИ І ПІСНІ. (У сторіччя смерти Поета). Стор. 112. 1.00

Василь Барка:
РАЙ — роман. Стор. 309. 3.00

Антін Драган:
УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ У МИНУЛОМУ І СУЧАСНОМУ (1894-1964) 1.00

A. Dragan:
UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION. Its Past and Present (1894-1964) 2.00

THEIR LAND: An Antology of Ukrainian Short Stories. Edited by Michael Luchkovich. Preface by Clarence A. Manning. Introduction by Luke Luciiv. Biographical Sketches by Bohdan Krawciw 5.00

John Panchuk:

SHEVCHENKO'S TESTAMENT. Annotated Commentaries. Тверда оправа 5.00
М'яка оправа 3.00

Замовлення і належність за книжки слати:

"SVOBODA"
P.O. Box. 346
JERSEY CITY, N.J. 07303. USA

В Ювілейному році можна всі ті книжки набути за 18.50 доларів.

Українська Православна Катедрa

СВ. ВОЛОДИМИРА
в Філадельфії, Па.

Адреса:

6729 North 5th Street, Philadelphia, Pa. 19126

Tel.: WA 7-2287

Митрат о. СТЕПАН БІЛЯК — Парох
ЙОСИП ПОДГУРСЬКИЙ — Голова Церковного К-ту
МИРОН КАРВІВНИК — Заступник
ПЕТРО МИЛОРАДОВИЧ,
ІВАН ПАВЛЮК — Секретарі
ІЛАЙ ГАРСІЯ — Скарбник
ВОЛОДИМИР СЕНИЦІН — Фінансовий секретар

Compliments of

WEST END DAIRY, INC.
Serving the Hotel Industry

with

FROZEN & FRESH FRUITS & VEGETABLES
DAIRY PRODUCTS — GROCERIES

Route 52

Tel.: Ellenville 647-4600

Alvin Lubliner

Abe Lubliner

За об'єднання усіх українських етнографічних земель
у Вільній Українській Державі!

„ЛЕМКІВСЬКІ ВІСТІ”

однотомний український щиролемківський часопис

ПИШЕ ПРАВДУ про зруйновану українську землю Лемківщину,
вчить пізнавати рідну землю, рідну історію та українське життя
на княжій українській Лемківщині,

закликає до взаємної пошани, згоди й співпраці всіх уродженців
скривавленої сьогодні Лемківщини,

бореться за права рідних Сестер і Братів на рідних землях і на ви-
селенні.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ТА ПОШИРЮЙТЕ
тільки свій щиролемківський часопис „Лемківські Вісті”.

Видас:

Головна Управа Організації Оборони Лемківщини
РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА — \$3.00, ПІВРІЧНО — \$1.75

В усіх справах просимо писати:

LEMKO NEWS
240 Hope Avenue
PASSAIC, N.J. 07055, U.S.A.

LEMKO NEWS
P. O. Box No. 964
Toronto Adelaide St. P.O.
TORONTO 1, Ont., Canada

НАЙСТАРШЕ В НЬЮ ЙОРКУ УКРАЇНСЬКЕ БЮРО
ВИСИЛКИ ПАЧОК НА УКРАЇНУ З ОДЯГОМ І ХАРЧАМИ

ROMAN PARCELS SERVICE

141 Second Avenue — New York, N.Y. 10003 — Tel.: GR 5-7430
(Між 8-ою і 9-ою вулицями)

Відчинене щоденно від 8:30 рано до 7:00 вечером • в суботи від 8:30 до 6:00
вечером • а в неділі від 10:00 рано до 3:00 по полудні.

- Посилки опакуємо і висилаємо прямо з нашого бюро.
- Висилаємо також харчеві пачки прямо з Європи, по дуже низьких цінах.
- Приймаємо замовлення на автомобілі, машини до прання, холодильники, телевізії, ровери і машини до шиття виробу СССР.

- Рівнож приймаємо поштові замовлення з-поза Нью Йорку та інших стейтів.
- Всі посилки обезпечені повністю.
- На складі маємо великий вибір товарів для висилки по приступних цінах.

**ПРОСИМО ЗАГЛЯНУТИ ДО НАС, А МИ ОБСЛУЖИМО ВАС
СКОРО І СОЛІДНО.**

Властители висилкового бюро:
С. Секрета, З. Корчинський, Я. Ганкович

УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК

ПЕТРО ЯРЕМА

ЗАЙМАЄТЬСЯ ПОХОРОНАМИ

В

**BRONX — BROOKLYN — NEW YORK
і ОКОЛИЦЯХ.**

*КОНТРОЛЬОВАНА ТЕМПЕРАТУРА.
МОДЕРНА КАПЛИЦЯ ДО УЖИТКУ — ДАРОМ*

Peter Jarema

129 EAST 7th STREET

Tel.: ORchard 4-2568

NEW YORK, N. Y.

50 YEARS OF SERVICE

1919 - 1968

50-ЛІТНЯ ОБСЛУГА

Now providing two locations for better serving the needs of families
throughout the Delaware Valley.

NASEVICH FUNERAL HOME

CONSCIENTIOUS SERVICE

CENTER CITY

**Franklin and Brown Streets
Philadelphia 23, Penna.
MA 7-1320**

NORTH PHILA.

**109 E. Tabor Road
(5400 N. Front Street)
Philadelphia 20, Penna.
DA 9-1844**

MICHAEL and ANNE NASEVICH

ALgonquin 4-8779 or 8717
Area Code: 212

Established 1920

KOWBASNIUK AGENCY

286 EAST 10th STREET

NEW YORK, N. Y. 10009

AIRLINE and STEAMSHIP TICKETS
TOURS • CRUISES • HOTELS
IMMIGRATION
UKRAINE and POLAND TOUR SPECIALISTS

FOREIGN REMITTANCES TO ALL PARTS OF THE WORLD

Authorized agents for:

TUZEX, PEKAO, HASKOBA, AMERICAN EXPRESS

NOTARY PUBLIC

GENERAL INSURANCE

Vera Kowbasniuk Shumeyko

Anthony Shumeyko

24 HOURS SERVICE

Phone: 372-6812; 371-0979

Одинока Українська Фірма в Ньюарку і околиці

Smook And Son Oil Co.

П. СМУК, СИН і С. ЛОЗОВИЙ, власники

HEATING OIL • SALES • SERVICE

OIL BURNERS, REPAIRS, INSTALLATIONS

26-28 Leslie St., and 77 Schofield St.

Newark, N.J. 07108

LYTWIN & LYTWIN

UKRAINIAN FUNERAL DIRECTORS

801 Springfield Avenue • IRVINGTON, N.J. 07111 • ESsex 5-5555

BEST WISHES

St. Vladimir, Branch 463

UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION

2000 TECUMSEH ROAD EAST

WINDSOR, ONTARIO, CANADA

MICHAEL A. NIMCHUK, Secretary

J. G. YAWORSKY, President

H. KRAWETZ, Treasurer

*Привіт у 50-річчя Української Національної Революції
та Української Народної Республіки — шле:*

18-ий Відділ УНСоюзу ім. гет. І. Мазени
в КОЛЮМБУС, Огайо.

Цей Відділ був заснований в червні 1967 р., як перше суспільно-громадське товариство в Колюмбус; до його перших керівних органів були обрані: Ю. Федечко — голова, В. Сидоренко — м. голова, М. Магора — касир, І. Шимків — імпрез. реф., В. Копелців та Юлія Федечко — опіка хворих, Д. Шимків — контр., та К. Мельник — секретар і культ.-освітній референт.

Compliments of

St. John Society, Branch 96 (South Side)

PITTSBURGH, PA.

Officers:

Mr. WALTER HUMENYCKY — President

Mr. NICHOLAS DRAPALA — Secretary

Mr. JOSEPH POLATAJKO — Recording Secretary

Mrs. ANNA HAWRYLAK — Treasurer

Miss MILDRED DUKRYN,

Mr. WASYL WANAT — Auditing Committee

*Best Wishes and Greetings to the Ukrainian National
Association and "Svoboda"*

Branch 132, Zaporoska Sich

Mc KEESPORT, Pennsylvania

HARRY PARTYKA — President

JOSEPH NESTEROWICZ — Treasurer

DONALD SMEREKA — Secretary

STEPHEN WOZNIAK,

MICHAEL USYK — Controllors

Compliments of

Ukrainian American Veterans

NATIONAL HEADQUARTERS

237 Hope Avenue, Passaic, N.J. 07481

(201) 779-9581

The organization for Americans of Ukrainian descent who have served in the Armed Forces of the United States of America, united by a spirit of comradeship, fidelity and patriotism, to better ourselves and our country.

„Самопоміч”

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА

2351 W. Chicago Avenue, Chicago, Ill. 60622

Tel.: HU 9-0520

Established 1869

Wm. H. Deyo & Co., Inc.

**LUMBER MASONS MATERIALS HARDWARE
INSULATION COAL FURNACE OIL**

**216 Canal Street
Ellenville, N.Y.**

**Telephone Area Code 914
647-4510**

JOHN MOLCHANOW

PLUMBING

**J. M.
Service**

HEATING

1645 Germantown Avenue • Philadelphia, Pa. 19122

POplar 9-2879

Телефон: GL 5-1400

Іван Гасин

НАЙСТАРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК
У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ Й ОКОЛИЦЯХ

"AIR CONDITIONED PARLORS"

HASYN FUNERAL HOME

4244-48 Old York Rd.

Philadelphia, Pa.

Compliments of

Richard H. Burnadz

Ukrainian Funeral Director — Українське Похоронне Заведення

McNERNEY-BURNADZ MEMORIAL HOME

371 Lakeview Avenue

Tel.: 772-1880

Clifton, N.J.

(Area 914) 292-6660

Baker Sales Co.

Serving Sullivan County since 1930

10-14 Chestnut Street

Liberty, N.Y. (Zip 12754)

HEADQUARTERS FOR: Syracuse China, Champion Dish Washing Machines, Hand Dryers. Nationally advertised brands of supplies and equipment for: Hotels, Camps, Restaurants, Hospitals, Schools, Bars: China, Glass, Silver, Kitchen Utensils, Paper Goods, Chemicals, Detergents, Flags and Banners. Specialists in Complete Kitchen Layouts and Installations.

Compliments of

Daniel J. Carlin and Associates

178 Broadway, New York, New York. 10038

LOnacre 5-2768 UNion 7-3281

**BELL
PHOTOENGRAVING CO.**

QUALITY & SERVICE

2814 Jeannette Street
Union City, N.J.

Compliments of

**GLOBE PRINTERS
SUPPLY, INC.**

407 Mulberry St. 579 Broadway
Newark, N.J. New York, N.Y.
07102 10012

Phone: 434-5131

**KOWALCHYK
FUNERAL HOME**

129 Grand Street
Jersey City, N.J.

William F. Raslowsky, Mgr.

Tel: 228-2266

ПЕЧАТКИ

в різних мовах, друкованими
і писаними черенками
з ЕМБЛЕМАМИ
— виробляє —

ROMAN IWANYUKYJ

304 East 9th Street
New York, N.Y. 10009

Печатки на три лінії в двох інчах
з пересилкою 3 дол.

Compliments of

**PHILADELPHIA DRY WALL
CONSTRUCTION COMPANY**

1175 Windrin Avenue
Philadelphia, Pa. 19141

OWNERS:

*Wolodymyr Bilajiw,
Semen Krywusha — UNA Members*

Compliments of

**LEWIS
PAPER & SUPPLY CO.**

45 Davey Street
Bloomfield, N.J. 07003 Tel. 743-2283

Українська переплетня

BIBLOS, Co.

107½ ST. MARK'S PLACE — NEW YORK, N.Y. 10009

Tel.: ORegon 7-0370

*Warmest Greetings
to the Readers of the
1968 SVOBODA ALMANAC*

from

INK & CHEMICAL CO. INC.
Clifton, N.J. 07011

Compliments of

RYBRYNA HARDWARE

W. J. DAVIDUK, Prop.
Paints, Appliances,
Sporting Goods, Watch Repair

Telephones 35 and 88

Hafford, Sask. Canada

Compliments of

**FRESKEETO FROZEN
FOODS, INC.**

P.O. Box 207 — Rt. 209
Ellenville, New York 12428

Phone (914) 647-5111

Compliments of

NU-WAY STORE

JOHN H. HERMAN, Prop.

The Best Buy in Town

Phone 69

Hafford, Sask. Canada

Якщо бажаєте собі мати приємні
вакації над озером
Lake George, N.Y.,
то їдьте до:

TWIN BAY VILLAGE

Bolton Landing, N.Y. 12814
Tel.: Area Code (518) 644-9777
Жадайте кольорових проспектів
і цінників.

СТЕФАН і ЛЕОНІЯ ХОМЯК
Власники.

Compliments of

**PIONEER WINDOW
CLEANING CO.**

Complete Building Maintenance

P.O. Box. 7162
Jersey City, N.J. 07307
(201) 795-3600

BYKOWSKI BROS.

Compliments of

L. MIGDOLL CO.

219 Monticello Avenue
(Corner Fairview Avenue)

Jersey City, N.J. 07304 DE 3-8973

*Gift Shop — Lighting Fixtures
Complete Lamps — Separate
Lamp Shades*

**ЦЕ Є ЧУДО — ВИ МОЖЕТЕ
УСУНУТИ СИВЕ ВОЛОССЯ**

уживаючи розчин-плин

N U V I D A

Ціна за дві пляшки лише \$6.95.
Якщо невдоволені — поверніть
незужиту пляшку і одержите
повний зворот.

Замовлення посилайте на адресу:
TRYSAN CO., Box 226, Dept. C
Peekskill, N.Y. 10566

Compliments

**UKRAINIAN SAVINGS AND
LOAN ASSOCIATION**

1321 West Lindley Avenue
Philadelphia, Pa. 19141

DA 9-7080-81-82-83

American standard plumbing fixtures. — Lightolier lighting fixtures. — Yorktowne kitchen cabinets. — Kitchenaid dishwashers.

**SULLIVAN COUNTY
PLUMBING & HEATING
SUPPLY CO., INC.**

Liberty, N.Y. 12754 914 292-6100

William Cohen
Pres.

Rubin Cohen
Vice Pres.

**COHEN'S QUALITY
BAKERY INC.**

Bakers of Fine
Specialty Baked Products

89 Center St. Ellenville, N.Y.
Tel.: Ell. 647-7620

OR 3-4949

Est. since 1916

ROBERT I. MORRIS

Optometrist
Contact Lens Specialist

60 Ave. "B" New York, N.Y. 10009
Bet. 4th & 5th Sts.

Hours: 10 a.m. to 7 p.m.
Friday to 6 p.m. Closed Sunday

GL 7-0300

GL 7-0300

KARBINYK REAL ESTATE

153 W. Wyoming Avenue
Philadelphia, Pa. 19140

CE 6-5260

CE 6-4262

BENSON FUEL OIL CO.
Immediate Delivery Service

Кличте негайно нашу компанію,
а ми фахово обслужимо Вас.
BINCAROUSKY

512 W. Montgomery Avenue
Philadelphia, Pa. 19122

**COMPLIMENTS
OF A FRIEND**

**KINGSTON OIL
SUPPLY CORP.**

(914) 831-0770

"Your Comfort Is Our Concern"

З М І С Т :

Гімни	5
Ювілейний Рік	7
Богдан Вістовий: 22 Січня 1918 (вірш)	8
Четвертий Універсал	9
Проклямації Української Національної Ради	14
Антін Драган: Історія 1918 року у „Свободі”	17
Велика Подія — Світовий Конгрес Вільних Українців	35
Д-р Матей Стахів: Державно-правний розвиток УНР	60
Леонід Полтава: Моя Україно (вірш)	84
Іван Кедрин: Четвертий Універсал і Берестейський мир	85
Кость Туркало: Головний Отаман Симон Петлюра	99
Леонід Полтава: Вождь (вірш)	104
Корнель Ніщепенко: Спогади про початок Визвольних Змагань	105
Іван Кедрин: Київ 1918	122
Лука Луців: 1918 рік очима Українського Січового Отрільця	129
Ген. Петро Самутін: Українські збройні сили в році 1920	139
Марко Боеслав: Посмертне (вірш)	150
Ф. Мелешко: Півсторіччя та чвертьсторіччя тому	151
С. Орлюк: До мети (вірш)	155
Полк. Андрій Мельник: Остання зустріч з полк. Коновальцем	157
В. С-ко: 25 років тому	163
Михаймо Маморський: Слово про вірний ліс (вірш)	172
Степан Куропась: „Свобода” і визвольна справа	173
Богдан Кравців: 100-річчя Матері-Просвіти	175
Микола Матій-Мельник: „Просвіта” (вірш)	184
Володимир Дорошенко: Просвіта в країнах Нового Світу	185
Мих. Лавренко: Лицареві Крут (вір)	192
Ярослав Падох: Мати Просвіта та Батько Союз	193
Микола Щербак: Гнів (вірш)	197
Богдан Вістовий: Книга (вірш)	198
Ілля Витанович: Століття творчого шляху української кооперації	199
Марко Боеслав: Ми (вірш)	212
Леонід Полтава: Чотири перлини в українській короні	213
М. Данилишин: Децю про „сателіти”, „космонавти” і „космодроми”	220
Зореслав: На чужині (вірш)	222
Календар	223
Урядові свята	236
Виказ слов'янських святих	237
Оголошення	238

Керівник друкарні: *Анатоль Домарацький*.
Складачі: *Е. Гарасимчук, Ст. Кулик, С. Са-
пун, Яр. Сидоряк, Ст. Чума*. Верстальник:
Бол. Калиновський. Наклад: 20 000 прим.
Друковано в друкарні „Свобода”, 81 Гренд
вул., Джерзі Ситі, Н. Дж., 07303, 1967 р.